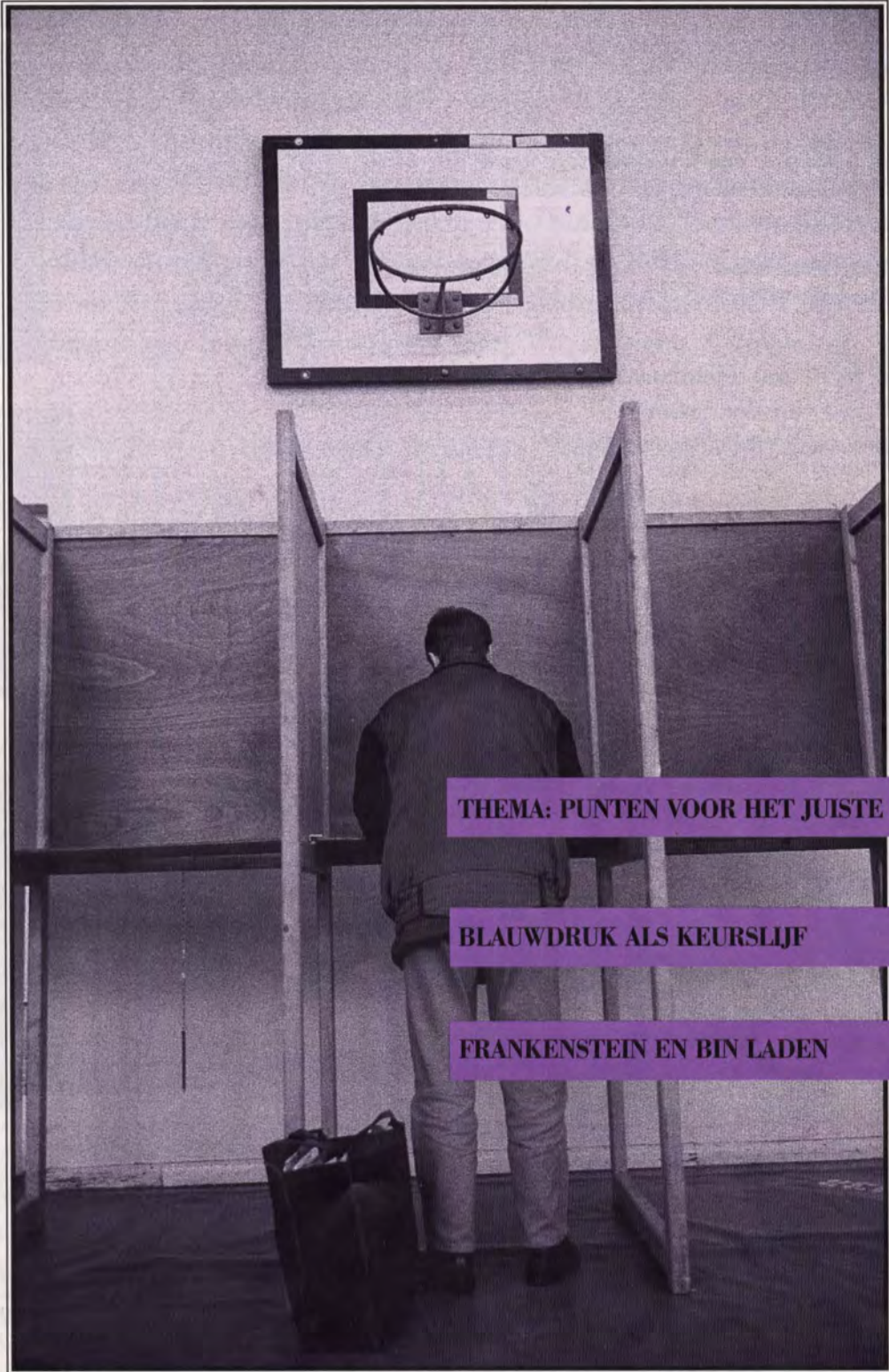

DEE

HET D66-PROGRAMMA
NADER INGEKLEURD

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: PUNTEN VOOR HET JUISTE HOKJE

BLAUWDRUK ALS KEURSLIJF

FRANKENSTEIN EN BIN LADEN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

23^e JAARGANG NUMMER 1 FEBRUARI 2002

Punten voor het juiste hokje

Vrijheid van schoolkeuze
door Emily van de Vijver

Punt 4

Rechten van de mens en van de school
door J.L.M. Elders

Punt 4

Zelf kiezen waar dat kan, solidair waar dat moet
door Kees Goudswaard en Udo Kock

Punt 28

Frankensteinvoedsel
door Henriëtte Bout

Punt 62

De koe in de porseleinkast
door Ernst van der Schans

Punt 73

Kanttekeningen bij het landbouwbeleid

Pleidooi voor Ruimtelijke Ordening
door Frits Prillewitz

Punt 83

Osama moet hangen!
door Arthur Olof

De doodstraf, omdat het moet

Punt 118

Bankbiljetten?
door Gerrit Bosch

Punt 127

Democratie tussen de oren
door Wouter-Jan Oosten

Punt 159

En verder:

Ruimte voor het redelijk alternatief
door Kees Verhaar

Over de spanning tussen politiek en wetenschap

Koks schamele politieke erfenis
door Wouter ter Heide

Scheiden zonder rechter, niets meer aan te doen
door Martine Sonneveld

Digitaal Politiek Café D66
door Carlo Hagemann

Foto's: Herman Wouters

Vaste rubrieken:

Marijke Mous	6
Van Lierop	7
Postbus 660	21
Jan Vis	24
Mijn Idee	32

Ruimte voor het redelijk alternatief

Over de spanning tussen politiek en wetenschap

Veel onderzoek dat als wetenschappelijk wordt gepresenteerd, wordt verricht om de politiek te ondersteunen bij het maken van keuzes. Dat kan tot problemen leiden, bijvoorbeeld als onderzoekers zich gedwongen zien om conclusies die 'het beleid' onwettig zijn buiten beeld te houden – de boodschap mag niet onwelkom zijn.¹ Leidt het consensusdenken tot éénheidsworst in het denken? Is er dan nog wel sprake van beleidswetenschap?² In gesprek met prof.dr. Jarig van Sinderen, secretaris-directeur van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en hoogleraar economische politiek aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, en prof.dr.ir. Jan Douwe van der Ploeg, hoogleraar agrarische sociologie aan Wageningen Universiteit & Researchcentrum.

Kees Verhaar: 'Met het verschijnen van de nieuwe verkiezingsprogramma's valt weer op hoe belangrijk het doorrekenen van die programma's door het Centraal Planbureau wordt gevonden. Een inniger band tussen politiek en wetenschap is welhaast niet denkbaar.'

door Kees Verhaar

zo complex en zelfs chaotisch is, is voorspellen een onmogelijkheid. Dat is ook de kern van mijn bezwaren tegen de manier waarop in de land-

bouw scenario's worden gebruikt.³ Dergelijke studies veronderstellen een radicale breuk met het bestaande en stellen vervolgens dat er nog maar één toekomstbeeld mogelijk is. Weliswaar zijn er binnen dat toekomstbeeld kleine variaties mogelijk, maar de rode draad van die studies wordt als enige toekomstmogelijkheid voorgespiegeld. Terwijl die complexe werkelijkheid juist vraagt om het doordenken van een variatie aan ontvouwingmogelijkheden. Daar komt bij, dat die scenario's worden gepresenteerd door grote wetenschappelijke denktanks – waarmee een loden last op de toekomst wordt gelegd. De boodschap is dan "we kunnen alléén daarnaartoe". Dat leidt tot schijnzekerheden. En als die het beleid en het bedrijfsleven sturen, dan treden allerlei fricties op (en wel omdat model en werkelijkheid niet sporen) die vervolgens bijvoorbeeld het ondernemerschap kunnen verlammen.'

Jarig van Sinderen

dat soort vragen leidt tot dubieuze operaties als met de spoorwegen. Er wordt geen beleid gevoerd vanuit een wetenschappelijke analyse maar vanuit een credo – in dit geval "marktwerking!". Er zou dus meer nagedacht moeten worden. Dat is ook mijn bezwaar tegen toekomstverkenningen zoals die nu worden gehanteerd. Je kunt hoogstens gegevens extrapoleren, maar het rekenmodel van het CPB biedt geen visie op 2010! Een toekomstverkenning is per definitie géén wetenschap.'

Onmogelijke toekomst

Van der Ploeg: 'Juist omdat de werkelijkheid op alle schaalniveaus

Jan Douwe van der Ploeg

Van Sinderen: 'Ik zie het methodologisch precies zo. Zo is de teneur van de economische toekomstverkenningen dat de toekomst is aan de dienstensector. Maar de Nederlandse industriële productie maakt ruwweg 50% van onze export uit! Die steeds maar volgehouden teneur alsof die toekomst van de diensteneconomie onvermijdelijk is, werkt demotiverend voor een industriebeleid. Tegelijkertijd zie je dat in de werkelijkheid steeds weer onverwachte gebeurtenissen optreden – denk maar eens aan de impact van 11 september. Daarom zie ik als de taak van de WRR niet het maken van scenario's, maar het verrichten van verkenningen om aan te geven waar de problemen komen.'

De auteur is voorzitter van de redactieraad van Idee.

Dwangbuis

Kees Verhaar: *'Hoe kom je als beleidswetenschapper dan tegemoet aan de behoefte aan beleidsaanbevelingen?'*

Van Sinderen: 'Ik maak een scherp onderscheid: analyse is géén politiek. Zo'n analyse moet beleidsonafhankelijk gemaakt worden. Het resultaat dient de weerslag te zijn van de visie van experts op een bepaald terrein, en geen alomvattend totaalbeeld van de samenleving. Daarna confronteer je de politiek met de uitkomsten. Dat is het moment om tot keuzes te komen – nu lopen die twee door elkaar heen.'

Van der Ploeg: 'Door het strakke denken vanuit één scenario, zoals jij dat zojuist illustreerde door erop te wijzen dat het begrip "marktwerking" in feite als axioma functioneert, verlam je het denken. Dat slaat de innovativiteit van politiek, beleid en ondernemers dood. En trouwens ook de wetenschap. Als je daarentegen denkt vanuit ontvouwingmogelijkheden, creëer je speelruimte.'

Van Sinderen: 'Daar komt bij dat de toekomst wordt beschreven door een kleine club, het CPB of in het geval van de landbouw het LEI. Als die spreken, dan heeft dat de status van "Dus dit is het dan". Daarmee zit je op een fundamenteel kennisvraagstuk, want de positie van deze "vertoogcoalitie" sluit de inbreng vanuit andere theorieën uit. Maar wie zegt dat het CPB gelijk heeft?'

Van der Ploeg: 'Ik herken dat voor de landbouw – we zijn wereldkampioen in het maken van scenario's, alleen de prognoses kloppen nooit! Maar het scenario werkt wel als dwangbuis!'

Van Sinderen: 'De beperkte betekenis van dit type voorspellingen hebben we het laatste half jaar weer gezien: tussen het door het CPB in het voorjaar opgestelde Centraal Economische Plan, de Macro-Economische Verkenningen van de derde dinsdag in september en de najaarsnota zijn 2 procentpunten groei verdwenen. Je moet dus ontzettend voorzichtig zijn, juist vanwege de spanning tussen de suggestieve werking van dat type studies en de werkelijkheid.'

Vertoogcoalitie

Kees Verhaar: *'In de landbouw neemt "Wageningen" een centrale plaats in als het gaat om het beleidswetenschappelijk onderzoek. Loop je daarmee niet het risico van het ontstaan van zo'n "vertoogcoalitie"?''*

Van der Ploeg: 'Om een antwoord te kunnen geven op die vraag, is het belangrijk om goed voor ogen te hebben wat je onder een "vertoogcoalitie" verstaat.'

Van Sinderen: 'Volgens mij wordt een vertoogcoalitie gedragen door de vraag of je bij de club hoort of niet. Alleen geluiden die binnen de context van die club worden gemaakt, tellen mee. En als beleidswetenschapper moet je daaraan meedoen, want anders val je dus buiten de boot. Terwijl het juist vanuit wetenschappelijk oogpunt nodig is om nieuwe impulsen te organiseren. Je moet je onderzoeksvraag dus breder neerleggen dan bij zo'n club.'

Van der Ploeg: 'Je wijst dus op het risico van een bijna autarkisch, zelfreferentieel systeem. Bij de bespreking van mijn boek *De virtuele boer in Economisch Statistische Berichten* heeft Dany Jacobs voor de landbouw en daarmee voor Wageningen precies op dat risico gewezen.'

Van Sinderen: 'Dit is precies waar de WRR op moet letten – het steeds weer zoeken van nieuwe impulsen.'

Van der Ploeg: 'Recent heb je in de landbouw weer kunnen zien hoe dwingend het vooropgestelde denkkader kan werken. Terwijl de uitkomsten van een door het NIPO uitgevoerde enquête aangaven

dat de Nederlandse burger het behoud van de landbouw in Nederland heel belangrijk vindt, zei het persbericht van het Innovatienetwerk (een aan LNV gelieerde denktank) juist dat de mensen rust en ruimte belangrijker vinden dan de landbouw. Het scenario ordent hier de feiten!'

Van Sinderen: 'In Nederland is te weinig discussie, juist omdat te veel vanuit één stramien wordt gedacht, zie het voorbeeld van de marktwerking. Je moet je juist altijd afvragen of dat stramien in een concrete situatie ook waar is. Die discussies moeten we aangaan – te strak denken vanuit één stramien leidt uiteindelijk tot propaganda in plaats van voorlichting vanuit de ministeries. Dat geeft aan, dat het uiteindelijk gaat om het vertrouwen in de politiek en het beleid!'

Van der Ploeg: 'Dat betekent dat je de politiek de kans biedt om te kiezen juist door vanuit de bestaande situatie naar een range van contrasterende toekomstmogelijkheden (in plaats van variaties op één thema) te kijken. Nu lopen diagnose en oplossing door elkaar heen.'

Lekker doorrekenen

Kees Verhaar: *'Maar als die politiek kiest wil ze wel de zekerheid dat de ingezette middelen leiden tot het beoogde doel. Daarom worden de uitkomsten van het beleid tegenwoordig van tevoren al geëvalueerd. Dan ben je in feite toch weer aan het werken volgens een (te) strak scenario?'*

Van Sinderen: 'Je moet het beleid daarom tijdens de uitvoering monitoren, dat geeft je de mogelijkheid om het bij te stellen. Daar komt overigens nog bij dat die ex-ante evaluaties vaak te kwantitatief zijn – want dat kun je lekker doorrekenen – en geen rekening houden met allerlei kwalitatieve zaken.'

Van der Ploeg: 'Bovendien moet je nooit op één paard wedden. Omstandigheden kunnen wijzigen en daarom is het goed om meerdere ijzers in het vuur te hebben. Vandaar ook mijn nadruk op die ontvouwingmogelijkheden.'

Kees Verhaar: *'Dan valt me wel op dat De virtuele boer naast de analyse ook pleit voor een bepaalde ontwikkeling van de landbouw.'*

Van Sinderen: 'Als beleidswetenschapper heb je ook een bepaalde opvatting. Die mag je ook onder woorden brengen – als maar duidelijk is waar het gaat om analyse en waar om persoonlijke visie.'

Van der Ploeg: 'Bovendien dien je je persoonlijke visie te kunnen plaatsen binnen die ontvouwingmogelijkheden.'

Van Sinderen: 'Meer in het algemeen wil ik het belang benadrukken van visie als leidend voor het maken van politieke keuzes.'

Van der Ploeg: 'Die opmerking past precies in de lijn van ons gesprek. Het scenario zoals we dat nu hanteren dwingt tot het volgen van een bepaald geloof – daarmee zijn er dus geen politieke ontvouwingmogelijkheden meer.' ♦

Noten

1. André J.F. Köbben en Henk Tromp, *De onwelkome boodschap of hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt*, Amsterdam: Mets 1999.

2. Zie ook: J. van Sinderen, 'Afscheid van de beleidseconomie', in: *ESB-Economisch Statistische Berichten*, jaargang 83, nr. 4326, pp. 736-739.

3. Zie ook: Jan Douwe van der Ploeg, *De virtuele boer*, Assen: Van Gorcum 1999.

Koks schamele politieke erfenis

Het gelijk van columniste Pamela Hemelrijk ('Kontkruipers', Algemeen Dagblad 20.12.2001), dat de pers – in het bijzonder de parlementaire – de machtigste lobby is van het Paarse kabinet, bleek met terugwerkende kracht op 17 december, aldus Wouter ter Heide.

Het was de maandag na het PvdA-congres waarop Wim Kok zijn leiderschap overdroeg aan Ad Melkert. Alle kranten stonden die dag bol van de verslagen en foto's van de door tranen overmande premier Kok, maar de vraag of de onbetwiste roerganger van de sociaal-democratie de samenleving iets beter heeft achtergelaten dan bij zijn aantreden, is onaangevoerd op de burelen van onze parlementaire journalisten blijven liggen. Een volstrekt onbegrijpelijke gang van zaken omdat het antwoord op deze politieke kernvraag niet alleen een ieder aangaat, maar bovendien ook voor een ieder zichtbaar op straat ligt.

Niet eerlijker

Wat dat betreft is het overduidelijk dat wij er materieel niet op achteruit zijn gegaan. Daarentegen – en daar draait het toch om in de politiek – is de samenleving de afgelopen jaren niet eerlijker of rechtvaardiger, en daarmee leefbaarder of democratischer geworden. De realiteit staat haaks op het feit dat onze tijd doorrokken is van het mensenrechten- of vredesideaal en hunkert naar de democratische vertaling daarvan. Niet alleen in Nederland, maar wereldwijd. Daarvoor zijn echter maatschappelijke roergangers vereist van een ander kaliber dan degenen die momenteel de koers bepalen. Ik doel daarmee op lieden met een mondiale of alomvattende, en niet met een nationale of partijpolitieke visie.

De auteur is publicist te Zwolle

door Wouter ter Heide

Kortom, de politieke lof die Kok vanuit het sociaal-democratische kamp – zowel nationaal (Ad Melkert) als internationaal (Tony Blair) – krijgt toegezwaid, staat in geen enkele verhouding tot de politieke erfenis die hij 'ons-Nederlanders' nalaat. Een land waarin hoge politieke idealen volledig hebben afgedaan en het democratiseringsproces al jaren stagneert, ter meerdere eer en glorie van de zalig verklaarde economische groei, euro en AEX-index, waarin het volk geen enkele stem heeft. Vandaar dat van het sociaal-democratische smaldeel in Den Haag – dat toch pretendeert 'de stem des volks' te vertegenwoordigen – geen enkele inspiratie meer uitgaat. Daarin zal Ad Melkert geen enkele verandering brengen. Het staat immers buiten kijf dat de troonopvolger niet fundamenteel zal afwijken van de lijn-Kok! Mocht hij premier worden, dan is reeds nu de moedeloos makende uitzichtloosheid te voorspellen van het door hem geïnitieerde regeerakkoord. In het (democratische) belang van het algemeen is het te hopen dat deze voorspelling niet bewaarheid wordt.

Waakhondfunctie

Daarvoor is dan wel een parlementaire pers vereist die niet langer meehuult met de wolven in het bos, maar die zijn waakhondfunctie onvervaard en op ondubbelzinnige wijze waarmaakt. Onze parlementaire journalisten zullen zich daarvoor allereerst bewust moeten worden van de geest van onze tijd – hoe mystiek of ongrijpbaar dit ook mag klinken – en de politieke vertaling daarvan. De vertaalslag waaruit zonder enige twijfel de Verenigde Naties naar voren zullen komen als het aangewezen mondiale bestuursorgaan ter effectuering van onze – door de mensenrechten doordesemde – tijdgeest. Deze broodnodige effectuering van het alom onderschreven mensenrechten- of vredesideaal, impliceert zonder meer het adequaat bestrijden van de onverteerbare wereldproblemen en het daaruit voortvloeiende, 'wereldwijde' schrijnende onrecht. Het mag duidelijk zijn dat daarvoor een grondige reorganisatie vereist is van de Verenigde Naties om de uitzichtloze – door de VS getoonzette – dictatoriale machtsverhoudingen in 'onze' volkerenorganisatie voorgoed te doorbreken. ♦

Teeltkeus

Pim Fortuyn voelt zich natuurlijkerwijs aangetrokken tot sexegenoten en dat is een zegen nu zijn zinderende politieke ambitie zich heeft ontvouwen. Want stel je voor dat hij een dochter had. Die zou dan al best huwbaar kunnen zijn en we hebben nog een loslopende prins Friso.

Ons koningshuis telt vele prinsen en onder hen heeft zich de trend afgetekend te trouwen met ministersdochters. Binnenkort de derde al. Daar kun je verschillend over denken, positief, dat die vrouwen zijn opgegroeid in kringen waarin enig maatschappelijk besef en bestuurlijk inzicht aanwezig verondersteld mogen worden. Bovendien is intelligentie erfelijk en ik durf de stelling wel aan dat ministers een bovengemiddeld IQ hebben. De geliefden van onze prinsen bewijzen dat ook wel: ze zijn alle drie hoog opgeleid, modern geëmancipeerd en bewegen zich met aangeboren gemak in machtige milieus. Aangeboren dus. Of bijgebracht. Een wetenschappelijke discussie die er in dit geval niet toe doet. Wel dat afkomst veel met zich meebrengt: een nauwelijks definieerbare mix van cultuur, denkbeelden, vanzelfsprekendheden en de contouren van zo omstreden begrippen als fatsoen, normen en waarden.

De Argentijnse lieveling van het Nederlandse volk heeft haar nestgeur niet mee. Rond de jaarwisseling werden in een televisieprogramma fragmenten getoond uit het nieuws van 2001 en van commentaren voorzien door de incrowd van omroep-land. Mensen die steeds elkaar in hun respectieve programma's in de gelegenheid stellen om gast-met-behartenswaardige-ideeën te spelen. Een of andere linksige nepintellectueel liet het fragment zien van Maxima's spijtverklaring over het verleden van haar vader. De wijsneus riep bitter en gelijkheberig dat wat zij beweerde niet deugde. Hij had van de dochter verwacht dat zij de vader zou neerzetten als de architect van het Videla-regime en hem daarmee als schurk zou portretteren. Misschien had die commentator iets gestudeerd - psychologie zal het niet geweest zijn. Iedere dochter zal tot haar laatste snik het goede in haar vader blijven zien, tenzij er iets ernstig is misgelopen in hun persoonlijke relatie. Zo ook de dochter van Jorge Zorreguieta, de dochter van Hans van den Broek en de dochter van Laurens Jan Brinkhorst.

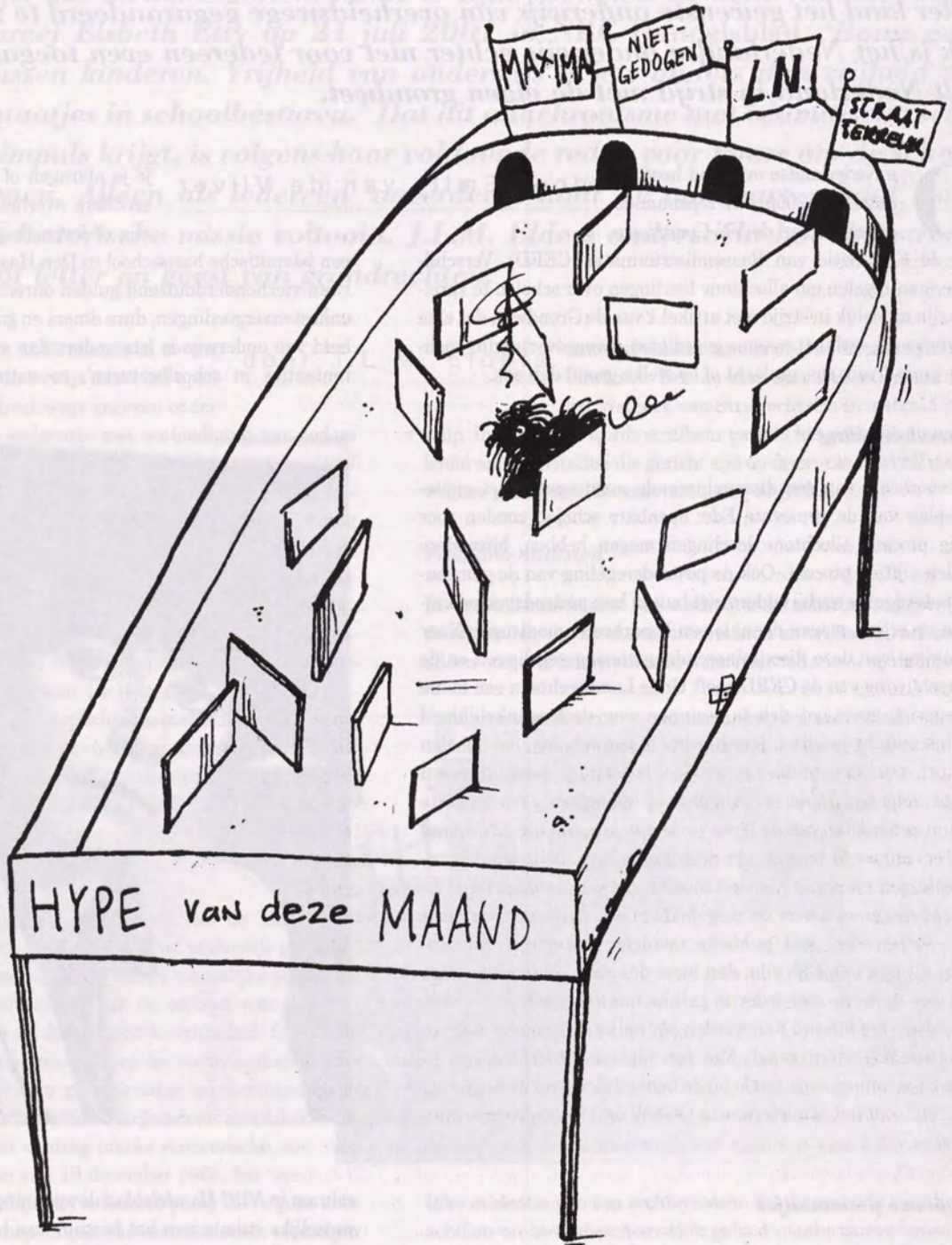
Daarmee hebben de drie ministers via hun dochters voet aan wal gezet in het koningshuis. Menselijk gezien zijn zij lid geworden van de koninklijke familie. Er is geen andere manier om het te zien. Het volk wil menselijkheid. In onze cultuur worden zelfs aan dieren menselijke eigenschappen toegeschreven, dus ook aan de leden van het koningshuis. Hun gewoonte te gaan jagen is daarmee dubbel omstreden, maar dit terzijde. Het koningshuis is geen institutie, dat hebben de Oranjes goed begrepen. Na het gedonder met prinses Irene en de Carlisten is adellijkheid rigoreus geschrapt van de lijst van eisen voor de koninklijke teeltkeus. Tot grote tevredenheid van het Nederlandse volk dat het idee opstak dat iedere gewone jongen of meid kon toetreden tot de sprookjesfamilie. Prins Pieter als epigoon van de democratisering van het koninklijk huis!

Maar goed, feit blijft dat burgerlijkheid geen belemmering meer vormt bij de toelating tot de koninklijke kring en dat daarmee allerlei mensen, ouders, broers of zusters een glimpje meepakken van die glans en schitter. Het zij hUn gegund, maar als een lid van die corona ook minister is, rijzen er bij mij toch vragen. Het is niet moeilijk voor te stellen dat de ministeriële verantwoordelijkheid allerlei niet-functionele contacten ongemakkelijk maakt of, erger, andersom. D66 heeft zich altijd sterk gemaakt voor de bestrijding van dubbele petten en de geslotenheid van klikvorming. Moet onze eigen Laurens Jan zich onthouden van een gezellig jachtpartijtje in familiekring? Zoiets zou zijn imago van dierenbeul wellicht onnodig onderstrepen. Om maar eens iets te noemen. In ieder geval wordt de scheiding tussen het publieke en het privéleven van een minister vertroebeld door de partnerkeuze van zijn kind. Is ministerschap verenigbaar met het schoonvaderschap van een prins? Of heeft Thom de Graaf gewoon gelijk en kan de koningin sinds de verburgerlijking van haar familie maar beter geen deel uitmaken van de regering? ♦

**Marijke Mous is adviseur
bestuurscommunicatie**

10000

Vrijheidsbeschouwingen en van de school

Vrijheid van schoolkeuze

Nederland heeft een bijzonder onderwijsstelsel. Artikel 23 van de grondwet regelt de publieke financiering van zowel openbaar als bijzonder onderwijs. Hierdoor lijkt voor ieder kind het gewenste onderwijs van overheidswege gegarandeerd te zijn. In de praktijk is het Nederlandse onderwijs echter niet voor iedereen even toegankelijk, en handelt Nederland in strijd met de eigen grondwet.

De Nederlandse overheid heeft in augustus 2000 een reprimande gekregen van de VN-Commissie

door Emily van de Vijver

voor de Eliminatie van Rassendiscriminatie (CERD). Verschillende maatregelen om allochtone leerlingen over scholen te spreiden, zijn namelijk in strijd met artikel 1 van de Grondwet, dat elke discriminatie verbiedt wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook.

je je afvragen of het wenselijk is dat een seculiere overheid betaalt voor godsdienstig of levensbeschouwelijk onderwijs. Op

een islamitische basisschool in Den Haag heeft het schoolbestuur ruim vierhonderdduizend gulden onrechtmatig besteed aan hoge onkostenvergoedingen, dure diners en gouden handdrukken. 'Vrijheid van onderwijs is iets anders dan vrijheid van religieuze potentatjes in schoolbesturen', zo vatte Elsbeth Etty in haar

Postcoderegeling

Een voorbeeld van een discriminerende maatregel is het quoteringsplan van de gemeente Ede: openbare scholen zouden voor vijftig procent allochtone leerlingen mogen hebben, bijzondere scholen vijftien procent. Ook de postcoderegeling van de gemeente Amsterdam, waarbij ouders niet buiten hun postcodegebied kinderen op school mogen doen, is een beperkende maatregel. Naar aanleiding van deze discriminerende quoteringsregelingen en de waarschuwing van de CERD heeft Ursie Lambrechts in een motie de regering gevraagd zich te bezinnen over de toegankelijkheid van het onderwijsstelsel. Lambrechts is van mening, dat scholen die met publieke middelen worden bekostigd, geen kinderen mogen weigeren. In de motie vraagt zij 'de regering om op korte termijn een aantal van de beste onderwijsjuristen die Nederland kent' om advies te vragen over deze quoteringsregelingen, postcoderegelingen en andere keuzevrijheidsbeperkende regelingen. Er moet advies komen over de mogelijkheid een aanvaardingsplicht in te voeren voor met publieke middelen bekostigde scholen. Mocht dit niet mogelijk zijn, dan moet duidelijk worden op welke wijze een open en voor ieder in gelijke mate toegankelijk onderwijsstelsel gerealiseerd kan worden, en welke aanpassingen dit in wet- en regelgeving vraagt. Met een nipte meerderheid van 73 tegen 71 stemmen is de motie bij de behandeling van de begroting voor 2002 van het Ministerie van OC&W op 11 december jl. aangenomen.¹

Ursie Lambrechts

Religieuze potentatjes

Met de uitvoering van de motie en gevolggeving aan de daaruit voortkomende adviezen zou een open en voor ieder in gelijke mate toegankelijk onderwijsstelsel gerealiseerd kunnen worden. Waarmee overigens nog niets is gezegd over de financiering van het onderwijs. Zeker in het geval van het bijzonder onderwijs kun

column in *NRC Handelsblad* de spanning samen tussen de grondwettelijke ruimte van het bestuur van bijzondere scholen en het gebrek aan toezicht op de juiste besteding van de openbare gelden. In het betoog dat hiernaast volgt, buigt J.L.M. Elders zich over dat spanningsveld en de rechtmatigheid van de wettelijke grondslagen van het bijzonder onderwijs in Nederland. ♦

De auteur is eindredacteur van Idee

1. Tweede Kamer, vergaderjaar 2001-2002, 28 000 VIII, nr. 71.

Rechten van de mens en van de school

‘In het onderwijs, dat toekomstgericht hoort te zijn, strompelt de achterhoede van de verzuiling’, schreef Elsbeth Etty op 21 juli 2001 in NRC Handelsblad. ‘Bouw geen geloofsmuren tussen kinderen. Vrijheid van onderwijs is iets anders dan vrijheid van religieuze potentatjes in schoolbesturen.’ Dat dit anachronisme met islamitische scholen een nieuwe impuls krijgt, is volgens haar voldoende reden voor Paars om de schoolstrijd te heropenen. Alleen als iedereen ‘onverdeeld naar de openbare school’ gaat, heeft Paars zijn historische missie voltooid. J.L.M. Elders onderzocht hoe dat streven zich verhoudt tot letter en geest van grondrechten.

De grondwet van 1848 effende al de weg voor bijzonder onderwijs naast het openbare, van overheidswege gegeven onderwijs. De wet regelt het onderwijs met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. De grondwetsherziening van 1917 bepaalt verder dat bijzonder onderwijs in principe uit de openbare kas wordt bekostigd met behoud van de vrijheid van inrichting en eerbiediging van de vrijheid in de keuze van leermiddelen en de aanstelling van onderwijzers. Deze uitgangspunten staan bevestigd in artikel 23 van de huidige grondwet (zie kader op pag. 10). De leervrijheid kan ertoe leiden dat ouders van kinderen principiële bezwaren hebben tegen bepaalde onderdelen van het leerprogramma op bijzondere scholen. De Hoge Raad besliste in 1976 dat schoolbesturen niet verplicht zijn met deze bezwaren rekening te houden mits er voor deze leerlingen een redelijk alternatief bestaat voor het volgen van gelijkwaardig openbaar onderwijs.

Verdraagzaamheid

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) van 10 december 1948 stelt dat het onderwijs gericht zal zijn op de volle ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Ook moet het onderwijs begrip, vriendschap en verdraagzaamheid tussen naties, rassen en godsdienstige groeperingen bevorderen. Deze tekst is integraal overgenomen in artikel 13 van het internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten van 19 december 1966, het ‘verdrag van New York’ waarbij ook Nederland partij is. Volgens artikel 93 Grondwet hebben bepalingen van internationale verdragen verbindende kracht. Artikel 13 is dus ook van toepassing op het bijzonder onderwijs. Wordt bij de keuze van leermiddelen afgeweken van de inhoudelijke bepalingen van dit artikel, dan vervalt dus het recht op subsidie, al was het maar omdat het onderwijs

door J.L.M. Elders

dan niet voldoet aan de eis van deugdelijkheid. Voorzover het om discriminatie zou gaan, komt het Wetboek van Strafrecht ons in artikel 137 f te hulp. In dit artikel wordt strafbaar gesteld het geldelijk steun verlenen aan activiteiten die gericht zijn op discriminatie van mensen wegens godsdienst, levensovertuiging of geslacht.

Fundamentalisten

De verbindende kracht van verdragen die uitdrukking geven aan de erkenning van fundamentele rechten en vrijheden, berust niet alleen op grote internationale consensus maar ook op de inhoudelijke

Foto: Herman Wouders

lijke evidentie van een rechtstelsel. Bij diepgaande meningsverschillen op levensbeschouwelijk gebied maakt ze een vreedzame samenleving mogelijk door ruimte te scheppen voor persoonlijke opvattingen zonder iemand tot iets te dwingen. Het is de scheiding van staat en religie die de dubbele loyaliteit voor iedereen mogelijk maakt.

Aanhangers van fundamentalistische religies en totalitaire ideologieën stellen dat de ‘liberale westerse rechtsopvatting’ in feite een ideologie is zoals andere. Er zou dus geen enkele grond zijn

voor een andersgelovige om zich hieraan gebonden te achten. Dat is volgens mij duidelijk een misverstand.

De fundamentele gedachte achter de (universele) mensenrechtenverdragen is dat alleen een stelsel dat uitgaat van de gelijkwaardigheid van alle mensen en een daarop gebaseerde rechtsorde voldoende waarborg kan bieden voor de gewetens- en godsdienstvrijheid van iedereen. Het gaat dus bepaald niet om een persoonlijke geloofsvisie of overtuiging, maar om de feitelijke erkenning dat alleen een universele rechtsorde in staat is de onderlinge vrede duurzaam te handhaven in een menselijke samenleving, die diepgaande verschillen kan kennen in opvattingen inzake religie en levensbeschouwing maar ook in kennis en macht. Want alleen een dergelijke publieke rechtsorde is bevoegd en in staat om onpartijdig en objectief bescherming te bieden aan zwakkeren en discriminatie te bestrijden. Als de SGP stelt dat de Verenigde Naties via handhaving van het discriminatieverbod (te) diep doordringen in de Nederlandse rechtsorde, is deze constatering een bewijs van de noodzaak van deze interventie.

Bijzonder onderwijs

Openbaar onderwijs berust, geheel in de geest van 'New York', op het uitgangspunt dat geen voorkeur voor welke religieuze of

levensbeschouwelijke opvatting dan ook wordt uitgesproken en dat persoonlijke godsdienstige gevoelens worden ontzien. Bij bijzonder onderwijs kan een zekere spanning ontstaan tussen de eigen richting en de dwingende bepalingen van de publieke rechtsorde. De situatie ligt hier echter anders dan bij kerkelijke of religieuze organisaties, waar het lidmaatschap immers berust op een persoonlijke keuze van volwassenen. In het basis- en voortgezet onderwijs gaat het echter om bescherming en opvoeding tot burgerschap. Daarom moet de dwingende bepaling van New York hier voorrang hebben boven andere opvattingen. Bij bijzonder onderwijs dat in dat opzicht in gebreke blijft, moet de subsidie dus worden geweigerd of ingetrokken. ♦

De integrale tekst van de Universele Verklaring in de meeste talen van de VN-lidstaten is te vinden op de site van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten:

<http://www.unhchr.ch/udhr/index.htm>.

De Esocol-verdragstekst staat in het Engels op:

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/b2esc.htm>

Zie voor de Nederlandse wetsteksten:

<http://www.recht4all.nl/wetten>.

Artikel 23 Grondwet der Nederlanden

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.
4. In elke gemeente wordt van overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven.
5. De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.
6. Deze eisen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.
8. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

Artikel 93

Bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties, die naar haar inhoud een ieder kunnen verbinden, hebben verbindende kracht nadat zij zijn bekendgemaakt.

Art. 137f Wetboek van Strafrecht

Hij die deelneemt of geldelijke of andere stoffelijke steun verleent aan activiteiten gericht op discriminatie van mensen wegens hun ras, hun godsdienst, hun levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van de tweede categorie.

Artikel 26 UVRM

1. Een ieder heeft recht op onderwijs; het onderwijs zal kosteloos zijn, althans wat het lager en basisonderwijs betreft. Het lager onderwijs zal verplicht zijn. Ambachtsonderwijs en beroepsopleiding zullen algemeen beschikbaar worden gesteld. Hoger onderwijs zal openstaan voor een ieder, die daartoe de begaafdheid bezit.
2. Het onderwijs zal gericht zijn op de volle ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Het zal het begrip, de verdraagzaamheid en de vriendschap onder alle naties, rassen of godsdienstige groepen bevorderen en het zal de werkzaamheden van de Verenigde Naties voor de handhaving van de vrede steunen.
3. Aan de ouders komt in de eerste plaats het recht toe om de soort van opvoeding en onderwijs te kiezen, welke aan hun kinderen zal worden gegeven.

Zelf kiezen waar dat kan, solidair waar dat moet

Een sociaal-liberale visie op de sociale zekerheid

Na precies honderd jaar sociale verzekeringen is het nu een mooi moment voor een bezinning op de toekomst van het stelsel van sociale zekerheid. De omgeving waarbinnen de huidige arrangementen functioneren is immers in veel opzichten aan het veranderen. Hoe kan de financiële houdbaarheid van het stelsel worden vergroot? Hoe kan het stelsel beter aansluiten op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen en trends? Hoe kunnen preventie en reïntegratie verder worden bevorderd?

Wellicht het meest fundamenteel is de vraag waar de grens wordt gelegd tussen collectieve solidariteit en individuele verantwoordelijkheid en keuzevrijheid. Met andere woorden: waar delen we risico's en waar laten we mensen die zelf nemen? Daarbij speelt ook mee dat er een zekere verschuiving plaatsvindt in de perceptie van het begrip risico. De traditionele opvatting is dat een risico iets is dat je van buitenaf overvalt en waar je zelf geen invloed op hebt. Het wordt echter steeds duidelijker dat bepaalde risico's sterk beïnvloedbaar zijn, zoals bijvoorbeeld de duur van de werkloosheid en in veel gevallen ook arbeidsongeschiktheid. Ook waar gesproken wordt van zogeheten 'nieuwe risico's', zoals op het terrein van arbeid en zorg, gaat het in feite veelal om consequenties van welbewuste keuzes. Wij zijn van oordeel dat risicosolidariteit als vanouds een cruciaal grondbeginsel van de sociale zekerheid zal blijven. Bepaalde groepen staan nu eenmaal kwetsbaar op de arbeidsmarkt en op de verzekeringsmarkt en lopen het risico uitgesloten te worden. Bovendien is het delen van risico's ook uit economisch oogpunt doelmatig. Maar we denken tevens dat het met het oog op de genoemde ontwikkelingen wenselijk is om de mate van eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid te vergroten.

Ook in de toekomst zal de activerende werking van het stelsel van sociale zekerheid centraal staan. Daaraan besteden we eerst enige aandacht. Vervolgens gaan we in op de mogelijke beleidsconsequenties van verschillende relevante trends: individualisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en veranderende arbeidspatronen, vergrijzing en internationalisering.

Activering

De laatste jaren vertoont de arbeidsmarkt krapttes die langzamerhand structurele vormen beginnen aan te nemen. Om die reden en met het oog op de vergrijzing wordt een activerende sociale zekerheid alleen maar belangrijker. Bij het activeringsbeleid vormt

Kees Goudswaard is hoogleraar toegepaste economie en bijzonder hoogleraar sociale zekerheid aan de Universiteit Leiden en kroonlid van de SER. Udo Kock werkt als econoom voor het Internationaal Monetair Fonds (IMF)

door Kees Goudswaard
en Udo Kock

marktwerking op zichzelf een nuttig instrument. Het confronteren van aanbieders en vrager op de sociale zekerheidsmarkt met de kosten van inactiviteit is van groot belang.

Het beleid van kostenconfrontatie moet worden voortgezet en op punten versterkt, onder meer door meer gebruik te maken van eigen risico voor werknemers, zoals geen 100% loondoorbetaling bij ziekte. Er zijn echter ook duidelijke problemen, met name op het punt van de risicoselectie. Daar ligt juist een belangrijke rol voor de overheid, die de positie van mensen met een zwakkere gezondheid zou moeten versterken, zowel op de arbeidsmarkt als op de verzekeringsmarkt.

De Commissie-Donner heeft voorstellen gedaan voor verbeteringen in de WAO. De kern is dat het aanpakken van het ziekteverzuim en het voorkomen daarvan cruciaal zijn voor het beperken van arbeidsongeschiktheid. Uitstroom van degenen die al in de WAO zitten blijkt immers zeer lastig. De commissie heeft voorgesteld om voor nieuwe gevallen uitsluitend nog een WAO-uitkering toe te kennen bij volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid. Die uitkering zou iets hoger kunnen zijn dan nu. Gedeeltelijk arbeidsongeschikten moeten weer aan het werk worden geholpen, waarbij zowel de werkgever als de betrokkene een actievere rol moet spelen. Werkgever en werknemer krijgen zware wederzijdse inspanningsverplichtingen om werkhervatting te realiseren in de vorm van ander werk of een andere werkkring.

De instroom in de WAO kan hierdoor naar verwachting met meer dan 50 procent worden beperkt. Vermindering van het totale uitkeringsvolume zal echter afhangen van het succes van de reïntegratie-inspanningen. Belangrijke voorwaarde daarvoor is een goede verantwoordelijkheidsverdeling. Op dat punt zouden de Donner-voorstellen zeker verbetering brengen, maar de vraag is ook of de prikkels voor werknemers en werkgevers voldoende groot zijn voor maximale reïntegratie-inspanningen. In dat verband is het volgens ons voorbarig om, zoals de commissie voorstelt, de premie-

in Washington, D.C. Dit artikel is gebaseerd op Risico's delen en risico's nemen: trends en uitdagingen in de sociale zekerheid, een studie in het kader van het project Sociaal-Liberale Perspectieven (zie ook pagina 31)

differentiatie voor werkgevers (Pemba) af te schaffen. Voor wat de positie van de werknemers betreft zal veel afhangen van de mate waarin bovenwettelijke aanvullingen zullen plaatsvinden. Ook is er het risico van een aanzuigende werking van de nieuwe WAO. Dit stelt zware eisen aan de nieuwe toelatingscriteria en de toepassing daarvan door de keuringsinstanties. Dit punt heeft de commissie niet uitgewerkt.

Voor wat betreft de uitvoering is het de vraag of de nieuw gekozen publiek-private mix doelmatig en doeltreffend zal blijken. Van belang is dat de gevalbehandeling zo veel mogelijk integraal is. De rol van de cliënt in het preventie- en reïntegratieproces moet worden versterkt, onder meer via persoonsgebonden budgetten.

De uitstroom uit werkloosheid moet toenemen door krachtige arbeidsaanbodstimulerende maatregelen, die niet alleen betrekking moeten hebben op werklozen maar ook op mensen die actief zijn in een additionele baan. Daartoe horen op landelijk niveau onder meer de introductie van een inkomensafhankelijke heffingskorting, een vereenvoudiging en aanscherping van het sanctiebeleid in de bijstand en van het begrip passende arbeid. In dit beleid past ook een verbetering van de activerende werking van de WW met name voor oudere werknemers door een algehele beperking van de loongerelateerde uitkering tot maximaal 2 jaar. Op lokaal niveau pleiten we voor het vergroten van de mogelijkheden voor een integrale opzet van gemeentelijk werkgelegenheidsbeleid, verhoging van het gemeentelijk aandeel in de financiering van de bijstand en terughoudendheid met lokaal inkomensbeleid.

Individualisering

Wellicht de belangrijkste maatschappelijke trend van de afgelopen decennia is de individualisering en de toegenomen nadruk op eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid. Deze trend zal naar verwachting de komende tijd doorzetten. Geregeld worden daarom voorstellen gelanceerd om de sociale zekerheid hierop beter te laten aansluiten. Eén daarvan is het basisinkomen. Naar onze mening is het basisinkomen, afhankelijk van de hoogte ervan, of een onhaalbare en economisch schadelijke illusie, of het betekent een onaantvaardbare verlaging van het sociaal minimum.

In zekere zin geldt dat ook voor een volledige individualisering van bijstandsrechten. Ook dat is om financiële of sociale redenen geen begaanbare weg. Wel zou de partnerinkomsttoets, het inkomen van de partner relevant voor de hoogte van de uitkering, gematigd kunnen worden. Aan de individualisering kan binnen de bijstand echter het beste recht worden gedaan met een strategie die gericht is op snelle uitstroom. Volledige individualisering van de AOW kan eventueel geleidelijk, zonder koopkrachtverlies voor alleenstaanden, worden gerealiseerd.

Flexibilisering

Een aantal trends in het bedrijfsleven en bij non-profit organisaties wijst in de richting van een flexibeler inzet van werknemers naar tijd, plaats en inhoud van de functie. Hierdoor zijn institutionele aanpassingen in de sociale zekerheid gewenst. Eén van de mogelijke opties is om de werkgever en de werknemer de keuzemogelijkheid te geven om bij bepaalde typen arbeidscontracten (bijvoorbeeld oproepcontracten) af te zien van deelname aan de WW. Ook de introductie van meer opbouwelementen, waarbij de uitkering afhangt van individuele bijdragen in het verleden, verdient overweging.

Variatie in de levensloop

Individualisering en flexibilisering komen in feite tezamen in de levensloopbenadering. Deze benadering gaat ervan uit dat mensen in de 21e eeuw een flexibele en individueel bepaalde levensloop zullen kiezen. Het 'standaardpatroon' van achtereenvolgens leren, werken en rusten is niet meer de norm. Zorgtaken, onderwijs en scholing, reïntegratie-activiteiten, sabbaticals e.d. leiden tot variaties in arbeidsduur en loopbaanonderbreking. Dat heeft zeker ook consequenties voor het stelsel van sociale zekerheid.

Inmiddels zijn er wettelijke regelingen voor ouderschapsverlof, financiering van loopbaanonderbreking voor zorg en educatie en recentelijk verlofsparen. De rechten ten aanzien van de sociale verzekeringen zijn in het algemeen goed geregeld. Wel kunnen er problemen optreden voor degenen die tijdelijk hun loopbaan onderbreken en vervolgens werkloos of arbeidsongeschikt raken. Indien er geen arbeidscontract meer is, bestaat er ook geen recht meer op een uitkering. Degenen die tijdelijk hun arbeidsduur verminderen krijgen in geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid een lagere uitkering.

Meer in het algemeen sluiten de inrichting en opbouw van het stelsel van sociale zekerheid onvoldoende aan bij de toenemende variatie in arbeidspatronen en levensloop. Een probleem is bijvoorbeeld dat op dit moment de prikkels en mogelijkheden veelal ontbreken om permanent te investeren in scholing (levenslang leren). Dit is cruciaal voor de houdbaarheid van de verzorgingsstaat in een kenniseconomie. Aantrekkelijke, fiscaal gefaciliteerde pensioenregelingen ontmoedigen het blijvend investeren in human capital. Hier doet zich het probleem voor dat de huidige arrangementen voor sociale zekerheid, scholing en pensioenen gescheiden zijn.

Drie pijlers

De levensloopbenadering pleit voor een herbezinning op de verantwoordelijkheidsverdeling in de sociale zekerheid. In dit verband zou gedacht kunnen worden aan meer geïntegreerde arrangementen met een opbouw langs dezelfde lijnen als het pensioenstelsel in Nederland. Dat wil zeggen een stelsel bestaande uit drie pijlers, met een bij hogere pijlers afnemende mate van solidariteit en toenemende mate van keuzevrijheid. De eerste pijler biedt een generieke minimumdekking met maximale solidariteit. Financiering geschiedt op omslagbasis. In de tweede pijler gaat het om spaarvormen die op cao-niveau kunnen worden georganiseerd, maar met individuele rekeningen. De individuele besparingen kunnen worden gebruikt bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, zorgverlof, onderwijs en scholing en pensioen. Volledig individuele spaar- en verzekeringsvormen zitten in de derde pijler. Daar is de solidariteit geheel afwezig.

Met name de geïntegreerde spaarvoorzieningen in de tweede pijler zijn van belang. Door de verschillende voorzieningen, inclusief de pensioenvoorziening, meer aan elkaar te koppelen, ontstaan meer keuzemogelijkheden, met daaraan verbonden een grotere mate van eigen verantwoordelijkheid. Daarbij werken de prikkels in beginsel in de richting van een hogere arbeidsparticipatie en latere pensionering. Het langdurig interen op het individuele spaartegoed (wegens bijvoorbeeld langdurige werkloosheid of verlof) drukt immers het toekomstige inkomen, met name het pensioen. Om het tegoed aan te vullen zal men na een periode van

inactiviteit weer aan de slag moeten, respectievelijk tot op hogere leeftijd moeten doorwerken. Het pensioen kan in een dergelijk systeem zowel in hoogte als ingangsdatum sterker variëren dan nu. Vervroegd uittreden heeft grotere inkomensconsequenties.

Invzet van de spaarfondsen voor onderwijs en scholing maakt meer vraagsturing in het onderwijs, en daarmee betere aansluiting op de arbeidsmarkt mogelijk.

Een dergelijk model kent ook diverse problemen en laat nog vele vragen onbeantwoord, zoals: wat moet de verhouding tussen de verschillende pijlers zijn? En moeten degenen die aan het eind van de carrière een negatief spaarsaldo hebben, terugvallen op de overheid (bijstand)? Dit kan leiden tot ongewenst gedrag. Vanzelfsprekend zal de activerende werking per saldo voldoende groot moeten zijn. Veel zal afhangen van eventuele nadere keuzes en vormgeving, zoals een verplichte inleg, de keuze van gebruiksmogelijkheden van de spaarfondsen en de criteria die daarvoor gelden, en de mate van collectiviteit en solidariteit. Hoe dan ook, de benadering biedt wellicht mogelijkheden om te komen tot meer geïntegreerde sociale arrangementen die beter dan het huidige stelsel afgestemd zijn op een gevarieerde levensloop en blijvende aandacht voor het op peil houden van verdien capaciteit.

Vergrijzing

De vergrijzing heeft aanzienlijke financiële (en andere) consequenties en scheidt een houdbaarheidsprobleem. Maar het probleem is beheersbaar met een evenwichtige mix van maatregelen. Daartoe behoren modernisering van de uitredingsregelingen (conform het gangbare verzekeringsprincipe van actuariële neutraliteit) en een verdere verhoging van de arbeidsdeelname. Daarbij past onder andere het afschaffen van de sollicitatievrijstelling voor werklozen ouder dan 57,5 jaar. Bovendien is meer solidariteit nodig van het kapitaalcrachtige deel van de oudere generatie met de jongere generatie. Via bijvoorbeeld fiscalisering van de AOW-premie kunnen de lasten van de AOW breder worden gespreid. Ten aanzien van de pensioenen kan gedacht worden aan invoering van een middelloonstelsel met een voorwaardelijke indexering, maar met een lagere franchise. Voor wat betreft het begrotingsbeleid bepleiten wij een flinke vermindering van de overheidsschuld (maar niet noodzakelijkerwijs naar 0), en dus structurele begrotingsoverschotten van tenminste 1% van het BBP. Daarnaast versterken investeringen in de sociaal-economische structuur en de dynamiek van de kenniseconomie het draagvlak voor de stijgende vergrijzingskosten.

Internationalisering

De bedreigingen die van de internationalisering en de Europese integratie uitgaan op de nationale stelsels van sociale zekerheid lijken in de praktijk niet van groot gewicht. Een modern en activerend stelsel vormt bovendien ook een "asset" in de beleidsconcurrentie met andere landen. Verregaande Europese inmenging op het terrein van de sociale zekerheid is ook in de toekomst niet wenselijk. Wel is het nuttig dat de lidstaten hun beleid verder afstemmen op een aantal punten, waaronder de pensioenfinanciering. Er zou ook een meer gemeenschappelijke strategie kunnen ko-

men op terreinen als armoedebestrijding en de afstemming van de sociale stelsels op afwisselende arbeids-, zorg- en scholingspatronen. Aldus kan de sociale dimensie van de Europese integratie worden versterkt.

Tot slot

In twintig jaar tijd is de Nederlandse sociale zekerheid in de ogen van veel buitenlandse waarnemers uitgegroeid van een lelijk eendje dat te dik is tot een prachtige slanke zwaan. Het pensioenstelsel lijkt goed op orde, het aantal werklozen is laag en de kosten van sociale uitkeringen zijn beheersbaar. Het zou onterecht zijn de buitenlandse lof als 'naïef' opzij te schuiven, maar wie goed kijkt weet dat die prachtige zwaan op z'n minst een aantal schoonheidfoutjes heeft. De WAO is het voor de hand liggend voorbeeld, maar er is natuurlijk meer. Bovendien staat de tijd niet stil. De omgeving verandert, mensen passen zich aan en nieuwe ideeën worden geboren. Wil de Nederlandse sociale zekerheid haar 'schoonheid' behouden dan zijn aanpassingen nodig. Op korte termijn kleine aanpassingen binnen de bestaande situatie, zoals de door ons voorgestelde maatregelen voor activering. En op iets langere termijn wellicht grotere aanpassingen zoals de drietrapsraket voor sociale verzekeringen, analoog aan het pensioenstelsel. In ieder geval menen wij dat voor de mate waarin en de manier waarop mensen zich willen beschermen tegen sociale risico's, het volgende sociaal-liberaal adagium een prima richtsnoer is: zelf kiezen waar het kan, solidair zijn waar dat moet. ♦

Foto: Herman Wouters

Blijft de tijd stilstaan, of blijft de koopkracht op peil?

Frankensteinvoedsel

Beginselen, gevolgen en de commissie-Terlouw

Het afgelopen jaar heeft het Nederlandse volk weer mee kunnen praten over grote ontwikkelingen in de wetenschap. Ontwikkelingen die direct gevolgen kunnen hebben voor de manier waarop wij, als Nederlanders, met elkaar samenleven. Dit jaar stond het thema 'Biotechnologie en voedsel' op het programma. Het publieke debat kreeg de naam 'Eten en Genen'. De commissie die het debat ontwierp en begeleidde, stond onder leiding van D66-senator Jan Terlouw.

De noodzaak van een dergelijk debat was duidelijk. Door biotechnologische ingrepen in planten en dieren wordt

door Henriëtte Bout

in morele discussies gebruikt worden.

Het uiteindelijke antwoord op de vraag 'Wat is goed om te doen?' heeft een beetje van beide in

ons voedsel wellicht verrijkt (de rijst produceert bijvoorbeeld meer vitamine A) of kan de boer meer gewassen oogsten (de maïs is resistent gemaakt tegen landbouwgif). Maar door deze ingrepen kunnen tegelijkertijd nieuwe onbedoelde eigenschappen worden geïntroduceerd die wellicht een risico vormen voor onze gezondheid. Kortom, reden voor de overheid om eens met de burger van gedachten te wisselen. Wat vinden we van biotechnologisch verrijkt voedsel, wat willen we ermee en moeten we ook daadwerkelijk doen wat biotechnologisch allemaal kan? Klassieke morele vragen waarover je van mening kunt verschillen en die dus interessant zijn om te stellen.

De Commissie-Terlouw deed van alles om het Nederlandse volk aan het denken te zetten, met de organisatie van verschillende debatten, paginagrote advertenties en informatiekits voor scholen. De uitkomsten zouden dienen als advies aan de politiek en daarmee fungeerde het publieke debat als een soort raadgevend referendum. Welke morele raad gaf Nederland aan de politiek? Hieronder volgt een korte analyse van de ingebrachte morele argumenten.

Beginsel- of gevolgenethisch

De centrale vraag waar de ethiek zich over buigt is: wat is goed om te doen? Er zijn wat varianten, maar uiteindelijk komen morele vragen allemaal neer op deze hamvraag. Men geeft doorgaans twee typen antwoorden: een beginselethisch of een gevolgenethisch antwoord. Bij een beginselethisch antwoord beroept men zich op principes (beginselen) die ten grondslag liggen aan het handelen. Iets is bijvoorbeeld goed om te doen, omdat dit een uiting is van rechtvaardigheid of respect voor het leven. Een tweede, heel andere manier van antwoorden, is een beroep op de gevolgen van het handelen. Iets is bijvoorbeeld goed om te doen, omdat er heel veel mensen gelukkig, rijk of gezond van worden. Het zijn twee zeer legitieme manieren van redeneren en je ziet dat ze beide

zich. Het heeft zowel principes in zich als een idee over de aanvaardbaarheid van de gevolgen.

In de praktijk van de discussie 'Eten en Genen' is echter door de participanten niet gezocht naar een mix tussen beide type redeneringen. De partijen praatten volgens mij langs elkaar heen omdat ze redeneerden volgens een andere denktrant. De tegenstanders volgden de weg van de beginselen, de voorstanders die van de gevolgen.

Gevolgendenkers

De discussie in Nederland startte vanuit het denken over de positieve gevolgen van genetisch gemodificeerd voedsel. De vraag of het goed is om voedsel genetisch te modificeren, werd positief beantwoord met de volgende gevolgenethische argumenten (zie box 1).

Box 1:

Is het goed om voedsel genetisch te modificeren?

Argumenten gevolgendenkers:

1. minder gebruik van bestrijdingsmiddelen
2. economisch voordeel voor producenten
3. het brengt geen schade toe
4. bestrijding wereldvoedseltekort

1. Minder gebruik van bestrijdingsmiddelen.

Biotechnologische ingrepen in voedsel kunnen het gebruik van bestrijdingsmiddelen verminderen. En minder gebruik van bestrijdingsmiddelen is goed omdat daarmee wordt bijgedragen aan duurzame landbouw. Onkruid kan veel nauwkeuriger worden bestreden op een veld dat is bezaaid met maïs dat resistent is gemaakt voor een bepaald bestrijdingsmiddel. Er zijn minder typen en lagere doses landbouwgiften nodig.

De beginselndenkers brachten tegen dit argument onder meer in dat biotechnologie juist een bedreiging vormt voor duurzame landbouw. Door biotechnologische ingrepen in het genoom van

Henriëtte Bout is redactielid van Idee en directeur van onderzoeks- en adviesbureau ConScience, dat zich toelegt op de morele aspecten van biomedische ontwikkelingen.

gewassen kunnen deze gewassen nieuwe onbedoelde eigenschappen krijgen, die een ecosysteem uit balans kunnen brengen. Bovendien kunnen de zaden van gemodificeerde gewassen uitkruisen met wilde soorten waardoor de balans verstoord raakt. Tenslotte gaven zij een scala aan mogelijke duurzame alternatieven voor de vermindering van het gebruik van bestrijdingsmiddelen. Zo hielden de beginseldenkers de gevolgendenkers op dit punt stevig in hun hoekje. Ondanks de stevige kritiek is dit argument relevant en ook houdbaar: vermindering van het gebruik van bestrijdingsmiddelen draagt wel degelijk bij tot een duurzame landbouw.

2. Economisch voordeel

Het modifieren van planten en dieren die wij als voedsel gebruiken, levert economisch voordeel op en dat is goed. Economisch voordeel poneer ik hier bewust als een moreel argument omdat het werkgelegenheid schept, wat in morele zin goed is voor een samenleving. Een relevant en houdbaar argument, alleen niet zo sterk. Want ook hier geldt dat economisch voordeel op vele manieren bereikt kan worden die op macro-niveau veel effectiever en minder problematisch zijn dan het modifieren van voedsel. De bijdrage van genetisch gemodificeerd voedsel aan de economie is natuurlijk gering, maar het is toch een argument.

3. Het brengt geen schade toe

Hoewel zijn oorsprong ligt in de morele discussie over de rol van artsen, is het hippocratische argument 'geen schade toebrengen' ook ingezet in de discussie over de aanvaardbaarheid van genetisch gemodificeerd voedsel. Omdat het geen schade doet, is het in ieder geval niet 'slecht' om te doen. Een heel liberaal standpunt. De houdbaarheid van dit argument heeft een sterke technische component. Men kan immers wetenschappelijk onderzoek doen naar de mogelijk schadelijke gevolgen van het eten van genetisch gemodificeerd voedsel, en binnen de biowetenschappen is men daarmee op dit moment ook druk doende. Maar uitsluitel is er voorlopig nog niet. De meningen en data verschillen.

4. Bestrijding wereldvoedseltekort

Tenslotte brachten de gevolgendenkers naar voren dat het genetisch modifieren van voedsel goed is omdat het een bijdrage levert aan de bestrijding van het wereldvoedseltekort. Zo blijven dus meer mensen in leven. Tegenstanders reageerden direct op dit argument. 'Het is onethisch om de verwachting te scheppen dat zo'n complex vraagstuk als de bestrijding van het wereldvoedseltekort zo simpel opgelost kan worden.' Daar zit wat in. Maar de reactie van de voorstanders was ook terecht: 'Moeten we het dan daarom maar helemaal laten en geen enkele poging meer doen?' En er volgde een patstelling in de discussie.

Beginseldenkers

Terecht zei een grote groep in Nederland op een goed moment: 'Luister Terlouw, gaan we het nog hebben over de uitgangspunten, de beginselen?' Aangezien de hele wereld al spreekt over de aanvaardbaarheid van de gevolgen, kun je bijna niet anders dan continu reageren op die gevolgendenkers, zonder dat je je eigen beginselsethische startpunt uit de doeken kunt doen. Zo kon het beginsel 'duurzaamheid' inderdaad pas worden geïntroduceerd in reactie op de discussie over bestrijdingsmiddelen en uitkruisgevaar. En kon men een principe als 'keuzevrijheid' pas introduceren in reactie op de wens van consumenten om beschikking te houden

over niet-gemodificeerd voedsel. Maar men wilde nu juist niet bezig zijn met de aanvaardbaarheid van de gevolgen! Dus organiseerden de beginseldenkers alternatieve debatten.

Het blijkt dat onze visie op de wereld om ons heen en onze rol daarin erg bepalend is voor het gewicht dat we schenken aan deze beginselen. Mensen die zichzelf beschouwen als onderdeel of partner van de natuur (biocentristen) hebben meer moeite met het louter instrumenteel gebruik van dieren en planten dan mensen die de mensheid beschouwen als de hoogste leefvorm en als heerser over de natuur (antropocentristen). Hier volgen de meest voor de hand liggende principes die hier in het geding zijn (zie box 2).

Box 2:

Is het goed om voedsel genetisch te modifieren?

Argumenten beginseldenkers:

1. eigenwaarde van dieren
2. respect voor het leven, dus ook voor planten
3. eigenwaarde van mensen

1. Eigenwaarde van dieren

In de bio-ethiek stelt men dat je de eigenwaarde van dieren respecteert door respect te tonen 'voor de heilheid en gaafheid van het dier en voor de evenwichtigheid van het soortspecifieke wezen alsmede voor het vermogen zich zelfstandig te kunnen handhaven in een voor de soort geëigend leefmilieu'.

Een vraag is of het rommelen met het DNA nu een inbreuk is op de integriteit. We doen bij de proefdieren een inbreuk op hun heilheid, we snijden ze immers open. Maar als de genetische constitutie van een dier is veranderd, wordt er gewoon een kalf geboren dat we niet hoeven open te snijden. Is dat genetisch gemodificeerde kalfje nu aangetast in zijn heilheid en gaafheid? Nee, zou ik zeggen. En in een aantal, maar zeker niet alle gevallen blijkt dat de dieren zich precies zo kunnen handhaven als hun niet genetisch gemodificeerde soortgenoten.

Maar wellicht is het dier wel aangetast in zijn soortspecificiteit. Het heeft waarschijnlijk een gen van een ander dier-, planten- of bacteriesoort ingebouwd gekregen. Daarmee is een soortgrens overschreden. Zo redenerend is het levende, genetisch gemodificeerde dier aangetast in zijn soortspecificiteit. Althans, in zijn genetische uniciteit. Want het is toch nog altijd een koe? Of toch niet? Er wordt veel filosofisch onderzoek gedaan naar de verdieping van dit begrip van eigenwaarde.

Genetische modificatie kan een inbreuk betekenen op de integriteit van het dier, maar zijn er doelen die deze inbreuk op de eigenwaarde van het dier heiligen? Is voedsel zo'n doel?

Nee, zeggen velen. Er zijn legio andere manieren waarop we iets kunnen doen aan de voedselproblematiek. We kunnen bijvoorbeeld met veel minder vlees af. Het genetisch modifieren van dieren voor voedsel is geen noodzaak.

Bovendien, zo redeneert men verder, wordt er niet één dier genetisch gemodificeerd. Er zijn vele dieren betrokken bij het creëren van een genetisch gemodificeerd dier. Die andere dieren gaan verloren tijdens het proces. Zij sterven doordat ze actief gedood worden voor het onderzoek (de grootste inbreuk op integriteit die je kunt voorstellen), doordat zij mismaakt ter wereld zijn gekomen ten gevolge van hun genetische verandering, of doordat zij ernstig in hun welzijn zijn aangetast. Dat is volgens de tegenstanders van het genetisch modifieren van dieren moreel niet te verantwoor-

Jan Terlouw

oogpunt interessant is om 'respect voor het leven' ook door te vertalen naar planten. Wat respecteert je als je de eigenwaarde van planten respecteert? Volgens beginseldenkers ligt hier, net als bij dieren, het probleem bij het respecteren van de genetische integriteit van planten, en bij de sterfte van de vele planten die gemoeid zijn bij het maken van een genetisch gemodificeerd gewas. Toch zijn we geneigd hier minder moeite mee te hebben. En dat heeft alles te maken met onze visie op de wereld om ons heen. Antropocentristen hebben aanmerkelijk minder moeite met het instrumenteel gebruik van planten dan biocentristen. Zo blijkt dat het mensbeeld van participanten in de discussie doorslaggevend is.

3. Eigenwaarde van mensen

Door voedsel te maken met een geneeskrachtige werking (de zogenaamde *farmaceuticals*) worden mensen al etende wellicht gezonder. Respecteer je de eigenwaarde van mensen als je een kleine bijdrage kunt leveren aan hun gezondheid? In eerste instantie moet ik deze vraag bevestigend beantwoorden. Maar naar mijn mening wordt dit 'gezondheidsargument' te snel ingezet en bovendien overgewaardeerd. De belofte doen dat een ontwikkeling goed is omdat het de gezondheid van mensen kan bevorderen, schept volgens mijn stellige overtuiging de verplichting aan te tonen dat de gezondheid van mensen ook daadwerkelijk gebaat is bij de ontwikkeling. Maar die technische evaluatie wordt bij mijn weten nooit uitgevoerd, waardoor het argument aan kracht verliest en zelfs misleidend kan zijn.

En nu?

Al debatterend zetten de participanten in het publieke debat hun hakken steeds verder in het zand. Men was óf voor en hanteerde dan de gevolgenethische argumenten om dit standpunt te onderbouwen, óf men was tegen en beriep zich op beginselen. Daarbij bleek dat de houding ten aanzien van een aantal andere morele onderwerpen nogal van invloed was op het oordeel over 'Eten en Genen'. In het publieke debat 'Eten en Genen' werd uitvoerig gesproken over rechtvaardige welvaartsverdeling, fair trade, techno-

den. Anderen menen dat het verkrijgen van voedsel wel een doel is dat het middel heiligt. Men redeneert dat het onethisch is om niet ieder steentje bij te dragen aan de terugginging van het voedseltekort.

2. Respect voor het leven, dus ook voor planten

Voor planten geldt dat je er in de praktijk zo ongeveer alles mee mag doen. Terwijl het vanuit moreel

logisering van de samenleving, maakbaarheidsdenken, moreel superioriteitsdenken en de omgang van de mens met zijn omgeving. Dat verbreedde de discussie op een enorme manier en bleek de kloof tussen de participanten alleen maar groter te maken.

Zo kwamen er dus maar twee antwoorden op de morele vraag: 'Is het goed om voedsel genetisch te modificeren?'. 'Ja, vanwege de mogelijk positieve gevolgen' of 'Nee, vanwege de schending van principes'. Terwijl het meest redelijke antwoord natuurlijk 'Ja, mits' of 'Nee, tenzij' is. Het publieke debat had diepgang kunnen krijgen als de participanten hadden willen of kunnen praten over de inhoud van dat 'Ja, mits' of 'Nee, tenzij'. Nu heeft de Commissie-Terlouw niet anders kunnen doen dan de argumenten verzamelen en zelf een aanbeveling formuleren, waarmee zij zelf de belangrijkste oordelaar is geworden.

Stamcellen

In het rapport dat zij 9 januari j.l. overhandigde aan D66-minister Brinkhorst van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij concludeert de commissie: 'Veel mensen twijfelen aan het nut [van genetische gemodificeerd voedsel], informeren naar de alternatieven en vrezende de risico's. Bezwaren tegen biotechnologie in voedsel lijken slechts bij een beperkt aantal mensen voort te komen uit principiële of ethische bezwaren tegen biotechnologie op zich. Utiliteitsoverwegingen zijn voor het Nederlandse publiek over het algemeen veel bepalender. Uitgangspunt in de overwegingen en argumentatie is allereerst de vraag wat het nut is van een bepaalde toepassing. Direct gekoppeld aan de nut- en noodzaakdiscussie wordt de vraag naar het risico gesteld, voor de gezondheid en voor de natuurlijke omgeving. Wanneer sprake is van toepassingen bij dieren neemt de terughoudendheid van het publiek zichtbaar toe; op grond van ethische motieven wordt de beschikbaarheid van alternatieven dan nadrukkelijker ter sprake gebracht. Het publiek verbindt het garanderen van persoonlijke keuzevrijheid als een noodzakelijke voorwaarde aan het toelaten van voedingsmiddelen die met gebruik van biotechnologie zijn vervaardigd.'

Lees ik het goed, en stelt de Commissie-Terlouw dat utiliteitsdenken niet ethisch is en principieel denken wel? En dat 'principieel denken' ook direct gepaard gaat met bezwaren?

De slotconclusie luidt: 'Het Nederlandse publiek neemt een erg gereserveerde houding in ten opzichte van het gebruik van biotechnologie in voedsel. Toch meent een ruime meerderheid van de deelnemers aan het publieke debat "Eten en Genen" dat onder stringente voorwaarden "in algemene zin" mag worden doorgegaan met de toepassing van gentechnologie in voedsel.'

Uiteindelijk neemt de commissie Terlouw het besluit om de toepassingen van genetische modificatie in voedsel te ontsluiten met een 'Ja, mits'. De voorwaarde is, zo blijkt uit de reactie van Terlouw tegenover de pers, dat er een apart onafhankelijk instituut toeziet op de kwaliteit en betrouwbaarheid van het voedsel.

In ieder geval kan worden geconcludeerd dat het publieke debat als democratisch instrument nog voor verbetering vatbaar is. De gemiste kans om werkelijk te praten over beide ethische invalshoeken kan echter ruimschoots ingehaald worden. Het volgende onderwerp dient zich alweer aan: de aanvaardbaarheid van stamcelonderzoek. Dan kunnen we al die argumenten opnieuw aanvoeren. ♦

De koe in de porseleinkast

Kanttekeningen bij het landbouwbeleid

De 45-jarige Ernst van der Schans is veehouder in Well-Ammerzoden. Op in totaal 110 hectare grond (eigen grond en van derden) houdt hij 400 melkkoeien. De boerderij produceert landelijk verkrijgbare zuivelproducten voor het topsegment van de markt, wat een toegevoegde waarde is, maar ook veel toegevoegde kosten met zich meebrengt. Ernst van der Schans zet kritische kanttekeningen bij het D66-landbouwbeleid en de plannen voor de landbouw in het D66 concept-verkiezingsprogramma.

Landbouw is primair een middel van bestaan, een economische activiteit. Dit gegeven dient het uitgangspunt van beleid te zijn, ontkenning hiervan werkt contra-productief. De grondgebonden landbouw kent echter een laag rendement. Degenen die voor deze sector kiezen, houden heel veel van hun vak en accepteren veel uren voor weinig inkomen. Het zijn liefhebbers die veelal gevoelig zijn voor enige maatschappelijke waardering voor hun inzet voor de instandhouding van het landschap, bij voorbeeld door weidevogelbeheer. De minister van Landbouw roept weerstand op en gedraagt zich als een olifant in een porseleinkast als hij zegt boeren niet te begrijpen omdat ze maar door blijven gaan met hun bedrijf terwijl ze in feite bij de verkoop 'schatrijk' zouden zijn.

Premies

D66 wil een andere landbouw, zo staat bij punt 73 in het concept-verkiezingsprogramma. De landbouwsector moet een bijdrage leveren aan een divers landschap en een rijke natuur. Mijns inziens is er al veel veranderd en moet het veranderings- en bewustwordingsproces vooral gestimuleerd worden. Zelfs in de Bommelerwaard is er een vereniging voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Deze vereniging van agrariërs en niet-agrariërs stimuleert weidevogelbeheer en diverse aanplantingen en realiseert begrip over en weer. Het wildbeheer inzake vossen, kraaien en roeken is

door Ernst van der Schans echter desastreus voor de weidevogelpopulatie: de nieuwe Faunawet frustreert in plaats van te stimuleren.

Boeren krijgen wat D66 betreft landschapspremies als hun werkzaamheden passen in het natuurbeleid van de nationale overheid. Dat is wat mij betreft prima onder twee voorwaarden. De premies moeten een reële vergoeding zijn voor degene die hieraan mee willen en kunnen doen en ze moeten ook geen totaalverbod op iedere ontwikkeling inhouden. Bedrijven en ondernemers die primair met hun agrarisch bedrijf bezig willen zijn, moet binnen randvoorwaarden ontwikkelingsruimte geboden worden.

Koe in de wei

D66 wil de intensieve veehouderij terugdringen, zo staat onder punt 75 in het concept-verkiezingsprogramma. Er dienen mijns inziens minimale eisen te gelden ten aanzien van dierenwelzijn en dergelijke maar die kunnen in een open markt niet te veel afwijken van eisen elders. Vanuit nostalgie menen we vaak dat het ideaalbeeld de grazende koe en de scharrelende kip is. Inmiddels weten we dat de gezondste eieren van de batterij-kippen komen. Dat heeft evenmin mijn sympathie, maar het alleen maar verbieden van batterijen zonder goed gezondheidsalternatief is kortzichtig. Bovendien zou dit het einde betekenen van 80 tot 90 procent van de Nederlandse legpluimveehouderij. Gevolg: leve de import van batterij-eieren.

Uit een oogpunt van landschapsbeheer is het absoluut gewenst dat er koeien in de wei lopen. De belangrijkste oorzaak voor het volledig opstallen van de melkkoe ligt in de mestwetgeving. Volgens mij is de huidige mestwetgeving doorgesloten als gevolg van een, achteraf gezien jarenlang te tolerant systeem. De huidige normering is echter te streng. De normering is gebaseerd op de gemiddelde Europese grond. Nederlandse grond is als gevolg van grondsoort, klimaat en vakmanschap veel productiever. Een grotere output van mineralen wordt gerealiseerd maar daar is een grotere input voor nodig.

De Nederlandse koe in de wei is mooi. Het welzijn van de Nederlandse koe in de moderne stallen is minstens zo goed gewaarborgd als buiten. Het huidige mestbeleid dwingt de koeien op stal wat ook vanuit landschapsbeheer een ongewenste ontwikkeling is. ♦

Foto: Herman Wouters

Pleidooi voor Ruimtelijke Ordening

In het hoofdstuk 'Omgaan met schaarste' van het D66-conceptprogramma zijn de paragrafen 'Doelmatig grond- en ruimtegebruik' en 'Een open landschap, een rijke natuur' van belang voor de toekomstige ruimtelijke ordening van ons (platte-)land. De meeste uitspraken en standpunten hier zijn ook terug te vinden in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening waarvan onlangs het derde deel (de Kabinetsbeslissing) verscheen. Dat zou kunnen betekenen dat dit deel van het conceptprogramma er realistisch uit ziet.

Inderdaad zijn we de laatste tijd ook in politieke kring ervan overtuigd geraakt dat we voor de betuigeling van ongewenste stadsuitbreiding en bedrijventerreinen de Wet Voorkeursrecht Gemeenten (ook toe te passen voor realisatie van natuurbestemmingen) en de Onteigeningswet als grondpolitieke instrumenten beter moeten benutten. Bovendien moeten projectontwikkelaars meebetalen aan openbaar groen in en bij nieuwe woonlocaties. Maar uit het verkiezingsprogramma blijkt nergens hoe het getreuzel op dit terrein kan worden doorbroken.

Ook de pleidooien voor kwaliteit en multifunctionaliteit zijn prachtig, en we zijn het er natuurlijk over eens, maar tot nu toe is gebleken dat de harde functies (woningbouw, infrastructuur, bedrijven) het altijd weer winnen van de zwakke functies (natuur, landschap, landbouw, water). Een pleidooi voor de *gelijktijdige* aanleg van natuurcompensaties en infrastructuur, van recreatie-elementen (vooral bos) en nieuwe woonlocaties zou niet hebben misstaan. In de achtereenvolgende nota's Ruimtelijke Ordening zijn de groene sterren, grote recreatie- en bosgebieden in de randstad en daarbuiten, op de bijbehorende kaarten ingetekend maar niet of nauwelijks gerealiseerd. Minister Pronk voegt er in zijn Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening weer enkele tienduizenden hectares natuur, bos en water aan toe. D66 moet harder inzetten op de realiseerbaarheid van deze elementen, die juist zo belangrijk zijn om te voorkomen dat de rest van het landelijk gebied verrommelt.

Grondprijzen

Een snellere totstandkoming van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is een prima punt in het verkiezingsprogramma, maar ook hier ontbreekt een aanwijzing hoe dat verwezenlijkt kan worden nu de grondprijzen de pan uitrijzen. Een pleidooi voor serieus agrarisch natuurbeheer in delen van de EHS zou ook niet hebben misstaan.

In de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening en in het D66-verkiezingsprogramma duikt het begrip 'Nationaal Landschap' weer op. Het beoogde doel, bescherming van historische cultuurlandschappen, kan met instemming begroet worden, maar ook hier de kanteke-

door Frits Prillewitz

ning dat te weinig zicht wordt geboden op aanpak en realiseerbaarheid. De ervaring in de nationale parken heeft geleerd dat het ministerie van LNV te weinig geld beschikbaar stelt om er echt iets van te maken.

Proefboringen

En tenslotte nog een stokpaardje: proefboringen naar gas in de Biesbosch zouden het nagestreefde moeraskarakter van het gebied kunnen bevorderen. Indien er gas gevonden en gewonnen wordt, daalt de bodem geleidelijk en met een in de tijd grotere tijdenwerking in het Haringvliet, zoals reeds is voorgesteld, komt het oorspronkelijk karakter van het gebied weer in zicht. Geld en consistentie van beleid, daar schort het aan. D66 zou dit aan de kaak moeten en durven stellen en een feller debat moeten formuleren op deze punten. ♦

Foto: Herman Moutiers

De auteur is redactielid van Idee, voormalig directeur Staatsbosbeheer en voormalig directeur van het Europees Centrum voor Natuurbescherming (ECNC). Momenteel is hij onder meer lid van de Raad voor het Landelijk Gebied.

Osama moet hangen!

De doodstraf, omdat het moet

VVD-ideoloog Paul Cliteur vindt¹ dat Nederland geen recht van spreken heeft als de Verenigde Staten overgaan tot de terechtstelling van Osama bin Laden. In zijn pleidooi gebruikt Cliteur handzame retoriek en hij reduceert internationale mensenrechtenverdragen tot een Hollands domineesvingertje. Hij banjert daarmee dwars door de beginselen van zijn eigen partij², maar dit terzijde.

Cliteur moet niet alleen zijn messen slijpen, hij moet allereerst het vlees zelf snijdbaar maken. Daarvoor zijn nogal wat capriolen vereist. Hij vergelijkt Osama bin Laden met Adolf Hitler, reduceert internationale mensenrechtenverdragen³ tot Nederlandse betutteling, bombardeert Harry Mulisch tot ons ethisch geweten en suggereert dat een tienjarige taakstraf met aansluitende vervolgloopbaan als loketbeampte het enige alternatief is voor de doodstraf. Dat doet hij zo.

door Arthur Olof

Strafhof kennen de 'capitale straf' (Cliteur) noch voor genocide of oorlogsmisdaden, noch voor misdaden tegen de mensheid (in burgeroorlog of

tijdens bezetting). Dat komt omdat de internationale gemeenschap deze straf in strijd acht met de mensenrechten. Hier is geen Hollands vingertje in beeld.

Niettemin reduceert Cliteur (*for the sake of punishment?*) de internationale verbodsbepaling toch via Europese gewetensbezwaren tot Hollands moralisme. En hij vervolgt: 'Zo heeft onze minister-president nog in 2000 de Chinese minister van buitenlandse zaken ernstig over dit onderwerp onderhouden. Dat wij in zo'n gesprek uiterst zwak staan schijnt ons niet te deren. Wij zwaaien wel met het vingertje, maar de Chinezen en Amerikanen kunnen fijntjes opmerken dat in Nederland nog in 1952 veertig mensen zijn geëxecuteerd wegens misdaden die in oorlogstijd waren begaan. Zij kunnen ook aanvoeren dat niemand tegen de doodstraf was voor Adolf Eichmann. Zelfs onze progressieve topauteur Harry Mulisch (...) was daar niet tegen. (...) Ook vond iedereen het heel gewoon dat de Neurenbergse processen met de galg eindigden. En als we de van aanzienlijke strafbare feiten verdachte Adolf H. in handen zouden hebben gekregen had echt niemand een tienjarige taakstraf met daarna een baantje als loketbeampte voorgesteld. De vraag is dus: zijn wij nu wel in de morele positie om de Amerikanen de les te lezen over de toepassing van de doodstraf? Ik vind, eerlijk gezegd, van niet.'

Grote problemen

Als een Amerikaanse soldaat Bin Laden in de kraag vat, kunnen 'we' korte metten maken, zoveel is duidelijk. Bush heeft er zelfs over gedacht om daarvoor een speciale rechtbank in het leven te roepen. Een vertrouwd geluid. De schuldvraag, de kwaliteit van 'gewone' Amerikaanse rechtbanken, waarborgen voor een eerlijk proces zijn echter zaken waarbij Cliteur niet stil wil staan. Zijn rampscenario is dat niet een Amerikaan, maar een Brit de verdachte arresteert: 'Dan hebben we grote problemen. De Britten kennen de doodstraf niet. Zij hebben, net als wij, het Handvest voor de grondrechten van de Europese Unie ondertekend. Daarin is de doodstraf verboden. (...) De Amerikanen willen namelijk wel hun eigen Adolf Hitler berechten. Maar wij hebben gewetensbezwaren: wij, Europeanen, leveren in beginsel geen verdachten uit aan een land dat de doodstraf kent. En in het bijzonder Nederlanders doen over die doodstraf nogal moralistisch.'

Een vergelijking van Bin Laden met Hitler ziet toch wat details over het hoofd. Misschien wil Cliteur een terroristische misdaad in oorlogssferen trekken voor wat meer juridische speelruimte? Op 19 september 2001 zei Thom de Graaf in de Tweede Kamer: 'Het is begrijpelijk dat in Amerika wordt gesproken over oorlog, maar het is niet zonder gevaar. Ik zou zelf die terminologie niet tot inzet van onze betrokkenheid willen maken.'

Fijntjes

Juridische speelruimte voor de doodstraf bieden de bestaande instellingen van het internationaal recht al evenmin. De ad hoc-tribunalen voor Joegoslavië en Rwanda en het Internationaal

Cynisch pact

China en de Verenigde Staten behoren tot de landen die sinds 1952 (en daarvoor) *elke* maand veertig, zo niet meer doodvonnis- sen voltrekken. Amnesty International heeft meer informatie. Wonderlijk dus dat Cliteur denkt om in een cynisch pact met deze landen een argument in handen te hebben om Nederland er 'fijntjes' op te wijzen dat ook bij ons executies plaatsvonden. Nou en? Er is wel meer aan te merken op Nederland, of welk ander land ook. Moeten we ons baseren op gedragingen uit het verleden, dan is geen enkel land in de morele positie om wie dan ook de les te lezen. Zo werkt dat dus ook niet. Net zoals een samenleving dat doet met handelingen die zij niet wenst te tolereren, probeert ook de internationale gemeenschap zulke gedragingen tegen te gaan met recht. Heel beschaafd, maar moeizaam. Al was het maar vanwege het gebrek aan medewerking van landen als China en de VS.

De auteur is eindredacteur van Idee.

Wat Hitler betreft was dat mosterd na de maaltijd, hij was waarschijnlijk de grootste inspiratiebron. En ook de vormgeving van die internationale gemeenschap is niet bepaald voorbeeldig, maar je moet toch ergens beginnen.

Mulisch

Cliteur gaat echter nog een stapje verder. In Neurenberg en tegen Eichmann zijn doodvonnissen uitgesproken, dus waarom nu niet? Het Nederlands vingertje is overigens inmiddels buiten beeld. Neurenberg deden 'we' zelfs samen met onze Amerikaanse vrienden. Maar 'onze progressieve topauteur' Harry Mulisch heeft ook in Israël niet geprotesteerd, dus waar blijf je? Cliteur had evengoed de inquisitie kunnen noemen, er zit voor hem toch geen enkele progressie in het beestje. Daarmee gaat hij wel voorbij aan het feit dat de regels van Neurenberg (en Tokio) nu juist een belangrijke basis zijn geweest voor de VN-tribunalen. Met als zwaarste straf levenslang. Voor Joegoslavië en Rwanda vonden de Verenigde Staten dat niet eens zo'n punt. Bij het Internationaal Strafhof ligt dat enigszins anders, maar daar zouden ze dan ook zelfs Amerikanen kunnen berechten. Voor het gebruik in Afghanistan van clusterbommen of voor het bloedbad in het fort Kalajangui bij Mazir-i-Sharif, bij voorbeeld. De Amerikanen passen dus nog maar even voor de internationale rechtsorde, en trekken vertrouwd ouderwets van leer. Ondanks het feit dat ook het nieuwe 'democratische' bewind van Afghanistan daar genoeg van heeft.

De vraag is dus eigenlijk: zijn de VS in de morele positie om ons 'fijntjes' de les te lezen? Het lijkt me zonneklaar van niet. Curieus dat een liberaal ons van het tegendeel wil overtuigen. ♦

Noten

1. Buitenhof, 6 januari 2002, 'Opinie: Krijgt Bin Laden de doodstraf?'
2. Zie de FAQ's op www.vvd.nl: 'Waarom is de VVD tegen de doodstraf? De doodstraf kent een groot aantal nadelen. De VVD is dan ook geen voorstander van de doodstraf. Een belangrijke reden om geen doodstraf in te voeren is het feit dat de doodstraf niet werkt. Straffen dienen als vergelding voor een delict. Maar vooral is het de bedoeling dat het opleggen van een straf een preventieve werking heeft. Door de afschrikwekkende werking moet de straf iemand afhouden van het begaan van een misdrijf. Hoewel het lijkt dat de doodstraf bij uitstek een afschrikwekkende werking heeft, blijkt in de praktijk dat dit geenszins het geval is. Ook Timothy McVeigh heeft zich bij zijn verschrikkelijke daad niet laten afhouden door de straf die hij zou kunnen krijgen. Dat een opgelegde doodstraf niet kan worden teruggedraaid is een andere reden om geen doodstraf in te voeren. Ook als slechts één keer achteraf moet worden vastgesteld dat de doodstraf ten onrechte is uitgevoerd op een onschuldige, dan is dit één keer teveel. Fouten zijn echter nooit uit te sluiten. Rechterswerk is en blijft mensen-

werk. Voor de VVD zijn dit redenen genoeg om geen doodstraf in te voeren.'

Voor wie Kees Lunshof wil geloven (*De Telegraaf*, 11.6.2001) had Cliteur nog wel terecht gekund bij Leefbaar Nederland, dat 'op populistische gronden' voorstander was van de doodstraf, maar ook die partij schijnt inmiddels tot beter inzicht te zijn gekomen.

3. Cliteur noemt het 'Handvest voor de grondrechten van de Europese Unie'. Het EU-document 'Naar een succesvolle uitbreiding', Brussel 20.11.2001, noemt de doodstraf als een van de redenen waarom Turkije nog steeds niet kan toetreden tot de EU: 'Het herziene artikel 38 van de grondwet beperkt de doodstraf tot terroristische misdaden in tijden van oorlog of oorlogsdreiging. De gemaakte uitzondering voor terroristische misdaden strookt niet met protocol 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens (EVRM) (dat geen enkele voorbehoud toestaat), terwijl de uitzondering in het geval van oorlogsmisdaden wel is toegestaan krachtens protocol 6.' Nederland is partij bij het EVRM en bij VN-verdragen zoals de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Tweede Optionele Protocol bij het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten, dat afschaffing van de doodstraf beoogt. Zie bijv. ook resolutie 2001/68 d.d. 25.4.2001 van de VN-Mensenrechtencommissie.

WTC.exe.exit

'Mooi sprokkn' dacht ik in na eerste lezing van 'WTC.exe' door Arthur Olof (*Idee* november 2001). Maar tijdens de bezinking begon het wat te kraken in de grijze cellen. Tweede lezing onthulde twee hoofdsporen in het artikel. De ene richtte zich tegen Westerse arrogantie, door de auteur verpersoonlijkt gezien in de cowboys Bush & Blair, en de andere tegen de schijnheilige graalridders van de Vrije Pers.

Met dat laatste kan ik het tamelijk onverkort eens zijn. Ik observeer al lang dat journalisten zich liever bezighouden met manipuleren dan met informeren. Ik heb dan ook geen dagbladabonnement meer en tegen de treurbuisinquisitie wapen ik me met de zapper. Tijdens de Golfoorlog viel op hoe eenstemmig de media waren in hun anti-Saddam-gedram. Dat deze sinjeur in het zadel was geholpen door dezelfde figuren die hem nu probeerden 'up te beamen' was een nuancering die nauwelijks gehoord mocht worden. Dat in de aangehaalde uitzending van Nova de relativiserende toon van Van Rossem niet gepruimd werd, verbaasde me al niet meer. Reflectie en introspectie lijken aan het gros der journaillisten niet besteed.

Over de arrogantie van Bush & Blair verschillen we toch een weinig van mening. Om te beginnen zegt arrogantie meer over de waarnemer dan over het waargenomene. Je kunt het verwijt van arrogantie ook duiden als een mengeling van onmacht, eigenwaan en jaloezie. Als het zo te pas komt en de media weer vol moeten, poepen ze berichtjes uit dat Belgen Nederlanders arrogant vinden, of dat Nederlanders Duitsers arrogant vinden. Zelf vind ik journaillisten vaak arrogant.

Want wat hadden Bush c.s. dan moeten doen? Hoeveel voorbeelden zijn er van staatslieden die in voorkomende gevallen verstandiger zijn opgetreden? Eerlijk gezegd viel de reactie van Amerika me nog mee. Het had me ook niet verbaasd als ze al veel eerder en ondoordachter hadden gereageerd, maar tot nu toe lijkt het me een subtielere uitgevoerde operatie dan destijds Desert Storm, toen het er op zeker moment om leek te gaan zoveel mogelijk slachtoffers te maken onder de troepen van Saddam. Was er een subtielere manier geweest om de daders van 11 september aan te pakken en hoe reëel is het om van mannen met macht zoiets als subtiliteit te verwachten? Kijk om je heen, aanschouw degenen die de macht aan zich weten te trekken en formuleer je verwachtingen. Wellicht had een ander dan Bush er nog wel veel rücksichtsloser op losgetimmerd.

Waar de auteur mijns inziens ook iets te gemakkelijk aan voorbij gaat is de rol van regimes als de Talibaan. Is het goed of slecht dat deze club nu ten val gebracht wordt in Afghanistan? Ik zou niet durven beweren dat dit een slechte zaak is, hoewel op geen enkele manier valt aan te tonen dat de mensheid als geheel er beter of slechter van wordt. Maar al te weinig wordt beseft dat de naoorlogse welvaart, die door velen wordt gekoesterd, wellicht niet aan de orde was geweest zonder het gruwelregime van Hitler en de Amerikaanse interventie in de Tweede Wereldoorlog. En derhalve ook niet zonder de miljoenen slachtoffers van dat conflict. Wie zal het zeggen? Voor het opmaken van dergelijke balansen zijn mensen niet geëquipeerd. Mijn eigen dissidenteske karakter kennen de ben ik maar al te blij dat ik niet onder de Talibaan of onder een gristen-fundamentalistisch bewind hoeft te zuchten, noch het

slachtoffer dreig te worden van strijders voor de onafhankelijkheid van Groot Tuitjehorn.

Ex-Joegoslaven zullen zich wel eens afvragen of ze nu beter af zijn dan voorheen. In de begrenzing van nieuwe onafhankelijke kabouterlandjes, in nieuwe vaderlanden, in een onzekere asielstatus of in een gevangenis in Den Haag. Voelen ze zich vrijer dan voorheen? Veiliger? Was het al die slachtoffers en trauma's waard? Had het anders kunnen lopen als het arrogante Westen (lees Amerika, want van onze jongens moet je het ook niet hebben) eerder militair had ingegrepen? Of was het dan nog aan de gang geweest. Of wellicht geëscaleerd tot onbeheersbare proporties? En doet het er eigenlijk wel toe wat zij vinden of is over vijftig jaar het oordeel van hun kinderen van groter belang of over honderd jaar dat van hun kinds kinderen?

Geen vragen waar zinvolle antwoorden op mogelijk lijken. Al lijkt het mij vrijwel zeker dat wij deze discussie hier en nu niet hadden kunnen voeren als de Amerikanen tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden volhard in hun isolationisme.

Het verwijt van arrogantie aan het adres van Bush snap ik dan ook niet zo goed en bij derde lezing ontgaan me zelfs samenhang en klare lijn in het verhaal. Ik sla het blad dicht en houd het verzoek om abonnee worden in beraad. Ofwel: 'Mooi sprokkn, woar ist bier?', zoals men hier mompelt na het jaarlijkse kerstpraatje van de chef. ♦

Max Schulte,
Enschede

Naschrift Arthur Olof

Arrogantie is volgens Van Dale een (misplaatst) superioriteitsgevoel, in dit geval dus om te denken dat je 'ongenaakbaar' zou zijn voor wat elders schering en inslag is. Maar meer in het algemeen heeft Max Schulte de geschiedenis natuurlijk aan zijn kant. De internationale gemeenschap is sinds de Tweede Wereldoorlog echter doende om die geschiedenis een draai te geven ('nooit meer'), al was het maar om de geweldsspiraal te doorbreken. Of we daar in deze macchiavellistische wereld mee opschieten, en hoever we zijn, valt zeker te bezien. Bombarderen (met precisie- dan wel clusterbommen) is in elk geval geen trendbreuk. Op 24 september 2001 zei VN-secretaris-generaal Kofi Annan: "Geen volk, geen gebied en geen geloof mag worden veroordeeld, aangevallen of doelwit worden vanwege de daden van individuen." Het Afghaanse volk heeft opnieuw duizenden (ook onschuldige) slachtoffers te betreuren, mensenrechten zijn geschonden, het gebied is verwoest en de stemmingmakerij tegen alles wat islam is neemt her en der angst-aanjangende proporties aan. En Bin Laden loopt nog altijd vrij rond. Met recht heeft dit alles dus niets te maken. Berechting van de daders, zoals Annan bepleit, zou meer van de subtiliteit getuigen die Schulte wenst, en zou ook beschaafder zijn. Haalbaar? Nog niet zo lang geleden achtten we dat ook onmogelijk met iemand als Slobodan Milosevic. Of de Talibaan als regime deugt, is niet de kwestie. Met foute regimes hebben de Amerikanen nooit gezeten, die hielpen ze doorgaans zelf in het zadel. Wellicht ook nu weer, trouwens. ♦

Bankbiljetten?

De enorme ontwikkeling van handel en welvaart is niet denkbaar zonder het gebruik van geld. Maar parallel aan de goederen- en dienstenstromen zoeken even grote geldstromen hun weg in tegengestelde richting. Met contanten ontstaat daardoor de speelruimte voor allerlei vormen van criminaliteit, niet alleen overvallen maar ook wapenhandel en aanslagen zoals op 11 september. Gerrit Bosch bepleit daarom de afschaffing van alle klinkende munt.

In de 17de eeuw ontstond bij Londense goudsmeden het gebruik om van hun cliënten goud in bewaring te nemen tegen het afgeven van een papieren reçu. Gaandeweg echter werden deze waardepapieren ook als geld gebruikt. En omdat toch niet al het goud tegelijk opgevraagd werd, kon men wel meer reçu's uitgeven dan er goud in voorraad was. Daarmee werd fictief geld geschapen. Later werd ter bevordering van handel en welvaart onder toezicht van de overheid geld uitgegeven door de centrale banken. Aan dit alles kleefden natuurlijk gevaren, met name die van de dekking en van vervalsing, en het is dan ook wel eens fout gegaan. Maar met steeds geavanceerdere beveiligingstechnieken wist men de vervalsers redelijk voor te blijven en het systeem overeind te houden. En ook de dekking vormt in het algemeen geen probleem meer.

Cash voor criminelen

De enorme ontwikkeling van handel en welvaart is niet denkbaar zonder het gebruik van geld. Maar het gevolg is wel dat er parallel aan de goederen- en dienstenstromen even grote geldstromen plaatsvinden in tegengestelde richting. En hoewel die grotendeels worden betaald met giraal geld, een nog fictievere waardevorm, blijven er toch nog enorme hoeveelheden bankbiljetten in omloop. Dit geeft aanleiding tot twee nieuwe problemen die aanvankelijk niet voorzien waren:

1. Het is onmogelijk om de beveiliging van geldvoorraden en van geldtransporten voldoende te waarborgen. Geregeld vinden overvallen plaats waarbij niet zelden dodelijke slachtoffers vallen. En de overlevenden houden er vaak ernstige trauma's aan over.
2. Veel criminele activiteiten kunnen vaak alleen gedijen met (pakken!) bankbiljetten. Bij zaken als omkoping, afpersing, illegale drugs- en wapenhandel, organisaties met criminele oogmerken (11 september), belastingontduiking is steeds cash geld noodzakelijk omdat alleen dan de ermee gemoeide bankrekeningen en betalingen niet traceerbaar zijn.

Symbiose

Het criminele circuit parasiteert op het reguliere circuit en kan dus alleen in 'symbiose' daarmee bestaan. Een deel van het crimineel en zwart verkregen geld wordt direct weer in het reguliere

door Gerrit Bosch

circuit geïnjecteerd; sommigen menen zelfs dat dit het reguliere circuit alleen maar ten goede komt!

Maar vergeten wordt dat zonder zwart circuit de belastingen aanzienlijk lager zouden kunnen zijn, waarmee de economie ook flink gestimuleerd zou worden. En dan op een manier dat iedereen ervan profiteert! Een ander deel van het criminele geld kan pas na witwassen weer 'deelnemen', b.v. voor het verkrijgen van onroerend goed. Banken kunnen dat vaak (en willen dat soms) niet voorkomen.

Terwijl in het reguliere zakelijke circuit vrijwel alle betalingen giraal plaatsvinden is het criminele circuit volledig afhankelijk van bankbiljetten. Maar als er alleen nog maar giraal geldverkeer mogelijk is kunnen er geen betalingen verricht worden zonder de identiteit van de begunstigde op te geven: criminelen moeten boven water komen.

In feite komt het erop neer dat we alleen nog maar bankbiljetten aanhouden ten gerieve van de criminaliteit! Achteraf kunnen we natuurlijk zeggen dat het ook nooit tot het invoeren van deze kwetsbare geldmiddelen gekomen zou zijn wanneer men ten tijde van de introductie over de elektronische middelen beschikt had die wij nu kennen. Met behulp van pinpas en chipknip hebben we helemaal geen bankbiljetten meer nodig; elke winkelier en marktkoopman hoeft zich alleen maar te voorzien van de betreffende hulpmiddelen!

Chippen

Hoe komen we dus van de bankbiljetten af? In de eerste plaats door alle neringdoenden te verplichten om – naast de mogelijkheid tot pinbetalingen – ook te beschikken over een chipknipfaciliteit. Bezwaren en protesten ertegen zijn niet redelijk en kunnen terzijde gelegd worden; het is immers onredelijk de overheid te verplichten nog bankbiljetten aan te houden waarmee ze zichzelf en haar burgers zo kwetsbaar maakt. Als er vervolgens bij girale betaling een korting gegeven wordt van zeg 2%, dan zullen de witte bankbiljetten als sneeuw voor de zon verdwijnen – alleen criminelen en belastingontduikers gebruiken ze dan nog. Dan komt de overheid ook in een positie om ze ongeldig te verklaren.

Het moment van invoering van de euro is natuurlijk niet het meest geëigende tijdstip om te pleiten voor het afschaffen van bankbiljetten. Maar het is toch goed je te realiseren dat we ons daarmee geheel onnodig in een uiterst kwetsbare positie begeven. In de nieuwe situatie die ontstaan is na 11 september moeten we niet terugschrikken voor onconventionele maatregelen. ♦

Democratie tussen de oren

D66 is helder: 'Mensen moeten zelf rechtstreeks hun vertegenwoordigers en bestuurders kunnen kiezen', staat in de inleiding van het concept-program en het vierde hoofdstuk werkt dat verder uit. Voornemens als de verkiezing van burgemeesters en minister-president en de afschaffing van de Eerste Kamer kunnen wel gerealiseerd worden, maar dat zal niet makkelijk gaan. Afgezien van een stormloop op de Grondwet is er nu en dan gelegenheid om eenvoudiger iets van directe democratie te realiseren. Helaas zal zich voorlopig geen gelegenheid meer voordoen voor een belangrijke wetswijziging.

Met de dualisering van het gemeentelijk bestuur en fundamentele herziening van de Wet op de ruimtelijke ordening dan achter ons, is in de periode 2002-2006 hét moment voorbij om grote stappen zetten. De hervorming van de EU is dan voor de democratie veel belangrijker dan wetswijzigingen in Nederland. Hoe kunnen we dan werken aan directe democratie tot zich een betere gelegenheid voordoet?

Het concept-program verlangt allereerst een nieuwe overheid. Ten tweede is het eigen functioneren van belang. De nieuwe overheid kent een scherpe taakverdeling en verantwoording en is met behulp van ICT de burgers beter van dienst. De Nederlandse overheden en burgers kunnen elk de huidige democratische voorzieningen veel beter gaan gebruiken. Het eigen functioneren betreft zowel D66 als de hele politiek. De partij is gebaat bij een energiek

door Wouter-Jan Oosten

leider, bij doordachte maar scherp gebrachte standpunten en misschien ook een oppositietool. Voor de hele politiek zijn van belang de aansturing van die nieuwe overheid, goede communicatie met burgers en hun organisaties (geen Betuwelijn-processen meer) en een goede recruitering en training van bestuurders (dus ook passende partijfinanciering). Fouten van bestuurders moeten benoemd en gecorrigeerd worden, door burgers en door de naasthogere bestuurders. Een nieuwe overheid en beter functionerende politiek zullen de kracht van de democratie al vergroten.

Als we ons binnen Nederland niet concentreren op wetgeving maar op werkwijze, dan is een uitgangspunt van belang. Uitgangspunt is niet de eigen rationaliteit van een bestaand beleidstelsel, maar de verscheidene wensen en belangen van burgers en hun organisaties. De vraag is ook niet wat overheden voor hen moeten doen, maar wat zij samen kunnen doen. Enige reflectie op de positie en rol van burgers, op het burgerschap tegenover overheden, is wel op zijn plaats. ♦

De auteur is staatkundige en redactiemedewerker van Idee.

Foto's: Herman Wouters

door Jan Vis

Geen verstandig idee

Toen aan het eind van de achttiende eeuw de democratische idealen constitutioneel vorm kregen, stond voor de hervormers één ding vast: nimmer zou de door het volk gekozen vertegenwoordiging voortijdig naar huis mogen worden gezonden. En zo zien we dat in de Amerikaanse grondwet, maar ook in die van alle revolutionaire republieken in Europa (Frankrijk, Nederland, Zwitserland) de zittingsduur gefixeerd is op een bepaald aantal jaren waarvan onder geen enkele omstandigheid iets mag worden afgenomen (of toegevoegd – maar daar wil ik het hier niet over hebben).

Als Napoleon bij Waterloo is verslagen en overal de teruggekeerde regenten de constitutionele orde bepalen, komt er aandacht voor het Britse model: de koning met verantwoordelijke ministers en een parlement dat weliswaar een vaste zittingstermijn heeft, maar dat toch voortijdig door koning en ministers kan worden ontbonden als het erg dwarsligt. De nieuwe verkiezingen moeten dan uitwijzen wie er gelijk heeft: de regering of het (oude) parlement..

Dit zogenoemde ontbindingsrecht is in de grondwetten gekomen als een soort concessie aan de koningen die op hun beurt de zeggenschap van het parlement hadden te accepteren.

Maar de monarchen hebben er nooit veel aan gehad.

In geval van ontbinding en vervroegde verkiezingen kregen koning en ministers bijna altijd ongelijk van de kiezers. Sommige koningen hadden het daar moeilijk mee -- maar verstandige vorsten legden zich erbij neer. Ook onze eigen Willem III.

In Nederland raakte het ontbindingsrecht allengs in het vergeetboek tot het in de jaren vijftig van de vorige eeuw onverwacht een soort renaissance beleefde – maar dan wel met een geheel nieuwe bedoeling: als glijmiddel voor de overstap naar een nieuwe coalitie. Sinds 1958 (toen het laatste kabinet-Drees voortijdig bezweek) wordt het ontbindingsrecht gebruikt om de parlementaire basis te leveren voor een nieuwe coalitie met een nieuw regeerakkoord (aldus in 1972, in 1982 en in 1989).

Radicale democraten voeren bezwaren aan tegen dit andere gebruik van het ontbindingsrecht: het verzwakt de zelfstandigheid van de parlementariër en daarmee het dualisme. Maar de Nederlandse kiezer weet niet anders. Kabinetscrisis? Dan verkiezingen. Dat het parlement daardoor het karakter dreigt te krijgen van een leverancier van coalities en regeerakkoorden, realiseren we ons nauwelijks. Ook staan we er niet bij stil dat de zekerheid van nieuwe verkiezingen in geval van kabinetscrisis natuurlijk gevolgen heeft voor de houding van het parlement: een echte crisis wordt vaak vermeden want zittende parlementariërs blijven liever zitten waar ze zitten -- zeker in de huidige periode van electorale onzekerheid.

Maar wat lees ik in het ontwerp-verkiezingsprogramma? Bij punt 166 staat dat D66 een sterke gemeentelijke democratie wil met een gemeenteraad met meer controlerende bevoegdheden, een rechtstreeks gekozen burgemeester, een echt stadsbestuur en de mogelijkheid van tussentijdse verkiezingen als dat nodig is.

Mij lijkt dat laatste geen verstandig idee: het risico van vervroegde verkiezingen zal de controlerende neiging van raadsleden eerder verminderen dan vermeerderen. En als er tussentijdse verkiezingen worden gehouden, is het niet realistisch als de rechtstreeks gekozen burgemeester gewoon blijft zitten. Ook hij moet opnieuw worden gekozen. De animo om zich kandidaat te stellen zal daardoor zeker niet toenemen.

De gewoonte van de tussentijdse verkiezingen op nationaal niveau heeft heel sterk te maken met het verschijnsel van het regeerakkoord tussen parlementaire fracties. Als het akkoord niet kan worden nagekomen, gaat het niet aan om zonder tussenkomst van de kiezers een heel ander akkoord te sluiten met andere partijen – aldus de achterliggende gedachte.

Maar willen we op gemeentelijk niveau net zo'n politieke cultuur -- met regeerakkoorden die op straffe van vervroegde verkiezingen moeten worden nagekomen? Dat zou haaks staan op het streven naar dualisme dat in het concept-verkiezingsprogramma juist zo duidelijk tot uiting komt.

Tussentijdse verkiezingen op lokaal niveau - het lijkt me geen verstandig idee. ♦

Mr. J.J. Vis is lid van de Raad van State en oud-hoogleraar staatsrecht.

Scheiden zonder rechter, niets meer aan te doen

Met enige acrobatiek is het sinds 1 april 2001 mogelijk om in één dag te scheiden, buiten de rechter om. In de publieke opinie is ophef ontstaan omdat deze mogelijkheid 'per ongeluk' in het leven zou zijn geroepen als (ongewenst) uitvloeisel van het geregistreerd partnerschap en de openstelling van het huwelijk voor homoseksuelen. Niets is minder waar. Maar de politieke discussie over de wenselijkheid van 'buitengerechtigd scheiden' is (hoewel door velen onopgemerkt) achterhaald.

De mogelijkheid te scheiden in één dag is een uitvloeisel van de Wet Openstelling Huwelijk. Deze wet maakt het mogelijk voor twee personen van gelijk geslacht in het huwelijk te treden. Bovendien kan volgens deze wet een huwelijk worden omgezet in een geregistreerd partnerschap (en vice versa) door het opmaken van een akte van omzetting door de ambtenaar van de burgerlijke stand van de woonplaats van een der partijen. Het huwelijk eindigt vervolgens op het moment dat de akte is geregistreerd in het Register van Geregistreerde Partnerschappen. Op dat moment begint het geregistreerd partnerschap, dat vervolgens weer kan worden beëindigd met wederzijds goedvinden. De verklaring waaruit deze overeenstemming blijkt wordt door beide partijen ondertekend (én een of meer advocaten of notarissen) en gedateerd en wederom door de ambtenaar van de burgerlijke stand

door Martine Sonneveld

ingeschreven in het Register van Geregistreerde Partnerschappen. Door inschrijving van de verklaring eindigt het geregistreerd partnerschap.^{1,2} Deze hele gang bestaat uit administratieve handelingen. Theoretisch is scheiden buiten de rechter om in één dag dus mogelijk, zij het dat deze handelingen van gemeentezijde vertraging kunnen opleveren.

Flitscheiding

Ophef ontstond in de landelijke pers toen gesuggereerd werd dat deze mogelijkheid 'per ongeluk' door de wetgever in het leven is geroepen. Dat is echter niet waar. De Kamerstukken wijzen uit dat wel degelijk bij de omzetting tot beëindiging is stilgestaan, maar dat men verwachtte dat 'het vermoedelijk niet vaak zal voorkomen'.^{3,4} Staatssecretaris Kalsbeek van Justitie heeft in antwoord op Kamervragen van verontruste SGP- en CDA-leden aangegeven

De auteur is advocaat en redactielid van Idee.

dat 'de omzettingmogelijkheid niet in het leven is geroepen met het uitsluitend doel na de omzetting het geregistreerd partnerschap met wederzijds goedvinden te doen beëindigen'.^{5, 6}

Na de publieke ontdekking van dit 'side-effect' was onmiddellijk de term 'flitsscheidingen' geboren. Sindsdien hebben notarissen al laten weten de flitsscheiding als extra dienst aan hun klanten aan te bieden.⁷

Flitsscheiding is, zoals het woord al zegt, scheiden in een (flits van een) seconde. Of is het scheiden in een impulsief en ondoordacht moment? Dat laatste zal veelal niet het geval zijn. Een flitsscheiding is vooralsnog alleen weggelegd voor echtparen die onderling overeenstemming hebben bereikt én geen kinderen hebben.⁸ Deze onderlinge overeenstemming ontstaat meestal niet vanzelf.

Bemiddeling

Waar in echtscheidingsprocedures de kans groot is dat de standpunten (en dus de emoties) van partijen op formele wijze gepolariseerd worden, waardoor de uitkomst (rechterlijke uitspraak) voor beide partijen lastig te accepteren kan zijn, geeft bemiddeling partijen juist de gelegenheid om op meer constructieve en informele wijze tot onderlinge overeenstemming te komen. Partijen houden min of meer het heft in eigen hand en worden bij dit proces door een professionele bemiddelaar begeleid. Omdat één op de vier huwelijken tegenwoordig strandt in een echtscheiding, is de markt van 'bemiddeling' in potentie enorm.⁹

In maart 1999 zijn voor een periode van twee jaren in een viertal ressorts (Amsterdam, Leeuwarden, Den Bosch en Den Haag) experimenten van start gegaan waarbij bemiddeling in plaats van procedure bij echtscheiding centraal stond. Deze experimenten zijn gestart naar aanleiding van *Anders Scheiden* (1996), het rapport van de Commissie-De Ruiter (Commissie Herziening Scheidingsprocedure). De experimenten gingen gepaard met wetenschappelijk onderzoek verricht door de Vrije Universiteit en het Verwey-Jonker Instituut. De resultaten van dit onderzoek zijn vastgelegd in de publicatie *Bemiddeling in Uitvoering*. Uit dit rapport blijkt dat de experimenten succesvol zijn geweest: ruim driekwart van de bemiddelingspogingen heeft geleid tot een wederzijdse overeenkomst waarin de belangrijkste zaken zijn geregeld.¹⁰ Het rapport doet verder een aantal aanbevelingen om de procedure rond bemiddeling van waarborgen te voorzien.

Het rapport is op 8 oktober 2001 door de staatssecretaris Kalsbeek naar de Tweede Kamer gestuurd. Zij geeft in een begeleidend schrijven aan allereerst advies te vragen aan een aantal betrokken instellingen en organisaties, voordat zij zelf een standpunt inneemt over de structurele invoering van omgangs- en echtscheidingsbemiddeling.¹¹

Conclusie

Gezien de succesvolle experimenten ligt het in de verwachting dat ontbinding van het huwelijk buiten rechte discussiepunt zal zijn bij de eventuele structurele invoering van omgangs- en echtscheidingsbemiddeling. De conclusie moet luiden dat deze discussie

inmiddels achterhaald is. De thans aanwezige mogelijkheid van omzetting tot beëindiging geeft vrij baan voor een wettelijke vastlegging van de buitengerechtelijke ontbinding van het huwelijk. De verplichte tussenstap van de omzetting kan achterwege worden gelaten. Uiteraard dienen hier allerlei waarborgen aan te worden gesteld en moeten de thans aanwezige beperkingen aan

deze omzetting worden ingevuld. Het laatste woord over de wijze van vastlegging en structurering van de bemiddeling bij echtscheiding is dan ook niet gezegd.

Het voorgaande roept de vraag op of dit nou allemaal wel de bedoeling van de wetgever is geweest. Hierop kan ik geen eenduidig antwoord

geven. De Memorie van Toelichting leert ons echter dat hoewel de mogelijkheid van omzetting is gesignaleerd, de ontbinding van het huwelijk door de rechter en de ontbinding van het geregistreerd partnerschap buiten de rechter om toch wel als een verschil worden aangeduid dat in de Wet Openstelling Huwelijk is gehandhaafd.¹² Formeel gezien heeft de wetgever daarmee gelijk. Materieel gezien is door de wetgever het antwoord op de vraag naar nut en noodzaak van scheiding buiten rechte inmiddels wel gegeven. ♦

Noten

1. Ik merk hierbij op dat ik niet beoog een volledige weergave te geven van alle technisch juridische aspecten.
2. Zie ook *Advocatenblad* nr 13, 2001, mw. mr A. Sluis; *NJB* nr 1, 2002, mr L.J.H. Gijbels en mr J.A. Kamerling.
3. *Memorie van Toelichting* 26 672 nr. 3 1998-1999, blz. 9;
4. Nota naar aanleiding van het verslag d.d. 3.11.2000 Wetsvoorstel 26 672 nr.5, Tweede Kamer vergaderjaar 1999-2000 blz.25.
5. Tweede Kamer *Aanhangsel van de Handelingen* vergaderjaar 2000 - 2001 blz. 3543.
6. Uit de praktijk volgt dat, gezien het aantal omzettingen in de periode 1 april 2001 tot en met 31 juli 2001, de mogelijkheid van omzetting ter beëindiging van het huwelijk niet veelvuldig wordt toegepast. In deze periode vonden 33 omzettingen plaats waarvan vaststaat dat daarvan een zestal binnen korte tijd met wederzijds goedvinden is geëindigd.
7. 'Scheiden standaard in pakket', in: *Algemeen Dagblad* 19.11.2001.
8. Aan de flitsscheiding zitten wel een aantal haken en ogen, zoals het feit dat een omgangsregeling omtrent de kinderen de tussenkomst van de rechter vereist en de wettelijke regels omtrent de duur van alimentatie niet van toepassing zijn op de onderling getroffen regeling.
9. 'Het maffe is van 't gezin af', in: *De Volkskrant*, 20.11.2001
10. Persbericht Ministerie van Justitie 18.10.2001
11. Bij afronding van dit artikel is de brief van staatssecretaris Kalsbeek aan de Tweede Kamer de laatste stand van zaken.
12. Memorie van Toelichting Wetsvoorstel 26 672 nr 3. Blz. 6., Tweede Kamer 1998-1999.

Digitaal Politiek Café D66

De teloorgang van het publieke debat houdt velen bezig. Politici en leden van maatschappelijke organisaties, wetenschappers en journalisten spreken hun zorg uit. Een verandering die sommigen optimistisch stemt is de opkomst van het virtuele debat. Of dat terecht is, onderzoekt Carlo Hagemann aan de hand van het Digitaal Politiek Café van D66 op internet.

Met de wijde verspreiding van internet is voor velen de mogelijkheid ontstaan om, zonder zich daarvoor van huis of werk te hoeven verplaatsen, toch mee te doen in een landelijke of zelfs internationale politieke discussie. De vraag is of het digitale politiek café, zoals dat van D66, daarmee ook een bijdrage levert aan de openbare discussie, en daarmee aan de democratie. Immers, voor een democratisch verlopend politiek proces is het noodzakelijk dat er op rationele gronden besluiten worden genomen die gedragen worden door de bevolking.

Gefabriceerde openbaarheid

Over de vraag of deze bevolking nu zelf actief moet participeren in het besluitvormingsproces, dan wel genoeg kan nemen met vertegenwoordiging in het parlement, zijn vele politicologen met elkaar in debat geweest, en nog in debat (Pateman, 1970; Dahl, 1989). Voor beide stromingen geldt evenwel dat zij politieke discussie zien als een vereiste voor een democratisch verlopend politiek proces. Een dergelijke discussie zou daarenboven kritisch en rationeel moeten zijn.

De filosoof Jürgen Habermas leverde met zijn boek uit 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (herziene druk 1990) een theoretisch raamwerk waarin de kritisch-rationele discussie een plaats krijgt binnen het denken over staat en burgers. In Habermas' omschrijving is de kritische openbare discussie uit de achttiende eeuw een gefabriceerde openbaarheid geworden die beheerst wordt door de wetten van de markt. Afwijkende geluiden zijn hierin minder gewenst, en ook het open karakter dat kenmerkend was voor de ideale openbaarheid is verdwenen. De grote verspreiding van de massamedia gedurende de negentiende en twintigste eeuw kan gezien worden als katalysator in dit proces. De dialoog die de goeie burgerij in de achttiende eeuw voerde in de koffiesalons was verworpen tot een monoloog van de redactie van een krant of een televisie- of radioprogramma. De open, vrije en kritisch-rationele discussie was gevangen in de tentakels van de commercie (Sassi, 2000).

Multilogue

Met de komst van internet zou, zo verwachtten de meest optimistische geesten, deze discussie weer de plaats krijgen

door Carlo Hagemann

binnen het maatschappelijk leven die het verdiende (zie b.v. Klein, 2000). Internet is immers een interactief medium, waar iedereen

op voet van gelijkheid met elkaar kan communiceren. Internet is daarnaast een gedecentraliseerd medium en voor een politieke discussie heeft dat als consequentie dat de geografische situatie van de deelnemers niet van belang is. Het belang van de randstad zou genuanceerd kunnen worden. Ten slotte kent internet geen belemmeringen qua tijd en nauwelijks belemmeringen qua ruimte. Deelname aan discussies kan op ieder gewenst moment plaatsvinden en een deelnemer kan de nodige tijd en de nodige ruimte uittrekken om zijn of haar gedachten te formuleren. Een meer genuanceerde en beter beargumenteerde discussie zou hier het gevolg van kunnen zijn.

De discussie zou daarnaast nog aan diepgang kunnen winnen doordat internet niet alleen de monoloog zou ombuigen in een dialoog, maar zelfs een meerwaarde zou kunnen toevoegen door de zogenaamde *multilogue* (Shank, 1995). Deze multilogue bestaat eruit dat het mogelijk is in een bijdrage tegelijkertijd op verschil-

lende berichten van anderen te reageren en de inhoud van ander-mans bijdrage zodanig op te knippen dat er letterlijk op iedere uit-spraak afzonderlijk direct kan worden gereageerd. Een multilogue tijdens een vergadering zou een onsamenvangende kakofonie op-leveren, in de vorm van e-mail is het, soms met enig spuurwerk, te zien als een directe, to the point manier van discussiëren.

Hoogstpersoonlijke kruistocht

In werkelijkheid lost internet de beloften van een open en kritisch-rationele dialoog slechts ten dele in. Internet blijkt in belangrijke mate het domein te zijn van commerciële bezigheden en privécon-versaties (e-mail). Politieke activiteiten zijn vaak hoogstpersoon-lijke kruistochten en discussies lijken eerder op scheldpartijen dan op een uitwisseling van kennis of meningen. Het publieke debat lijkt zijn plaats in de marge niet te kunnen verlaten.

Toch zijn er op allerlei terreinen aanzetten tot interactieve politiek te vinden (zie b.v. Jankowski & Van Selm, 2000). Dit varieert van algemene politieke discussielijsten via de websites van politieke partijen en overheid, tot virtuele discussies over hete hangijzers in de plaatselijke politiek. Internet heeft potentie en daarvan wordt gebruik gemaakt. De vraag hierbij is wat het resultaat is van de combinatie publiek debat en internet. In welke opzichten worden de mogelijkheden van internet benut, en op welke punten schieten de discussies tekort? Uitgaande van de criteria van Habermas (in Sassi, 2000) voor een kritisch-rationele discussie en in navolging van eerdere onderzoeken van Schneider (1996; 1997) en Wilhelm (2000) naar discussielijsten, stel ik de volgende vragen centraal.

- In welke opzichten is op een politieke discussielijst sprake van een open en vrije discussie over public affairs? Deze vraag valt in drie deelvragen uiteen:
- is er sprake van een gelijkwaardige deelname van alle parti-cipanten of concentreert de discussie zich rond een klein aantal fanatiekelingen;
- is er sprake van een vrije discussie over public affairs, dat wil zeggen komen alle mogelijke maatschappelijke onderwerpen aan bod, of concentreert de discussie zich vooral op partijpo-litiek gebaande paden;
- is er sprake van een werkelijke discussie, of praat men langs elkaar heen?

Methode

Voor een antwoord op deze vragen en daarmee naar de discrepantie tussen de beloften van internet en de werkelijke invulling, heb ik een onderzoek uitgevoerd naar het digitale politieke café van D66. Levert zo'n elektronische discussielijst een bijdrage aan het maatschappelijk, po-litiek debat, of is het eerder te beschouwen als een uit de hand gelopen hobby van een aantal beroepsdebaters?

Het onderzoek bevat twee analyses van de lijst. Voor beide is gebruik gemaakt van het archief dat op <http://listserv.surfnet.nl/archives/d66.html> te vinden is. Hier staan alle bijdragen opgeslagen, zo-wel in de volgorde waarin ze werden verzonden als in hun oorspronkelijke *three-*

ads, dat wil zeggen gesorteerd per bediscussieerd item.

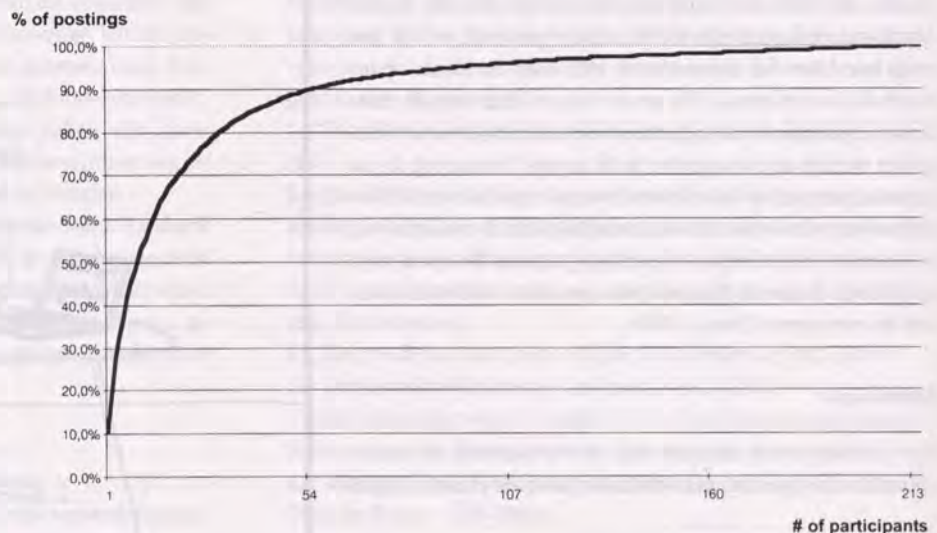
De eerste analyse strekt zich uit over de periode februari 2000 tot en met januari 2001 (N=3086) en kan worden gezien als een ana-lyse van de participanten. Vanuit het archief van Surfnet kon een overzicht worden gekregen van de deelnemers.

Voor uitspraken over de inhoud van de discussie is de aandacht ge-concentreerd op de discussie in augustus 2001, een willekeurig ge-kozen maand. Van deze maand zijn alle bijdragen aan de discussie (N=190) inhoudelijk bekeken om thema's vast te stellen en te kun-nen aangeven hoe de structuur van de discussie zich ontwikkelde.

Resultaten

Voordat de resultaten van de twee analyses worden beschreven, is het zinvol een korte beschrijving te geven van de discussielijst. Een aantal D66-leden heeft een aantal jaren geleden het initiatief genomen tot een "...discussielijst voor personen, instellingen die op een of andere manier te maken hebben met D66. De lijst is op-gezet door een aantal leden van D66 en kan dan ook niet gezien worden als de officiële D66-discussielijst. Ook niet-leden worden van harte uitgenodigd om aan discussies deel te nemen" (<http://www.surfnet.nl/diensten>). Het digitale politieke café is operatio-neel via Surfnet, het Nederlandse computernetwerk voor hoger onderwijs en onderzoek. Leden van de discussiegroep krijgen alle gestuurde bijdragen in hun mailbox en kunnen daar desgewenst op reageren.

Het digitaal politiek café kan zich in een actief participerende cliëntèle verheugen. Gedurende 2000 (februari – januari) zijn door 215 participanten 3086 bijdragen verstuurd. Op een vergelijkbare lijst van GroenLinks zijn dat in diezelfde periode slechts 996 bij-dragen. Gemiddeld leveren de participanten dus bijna 14 bijdra-gen per persoon. De bijdragen zijn evenwel scheef verdeeld over de participanten. Figuur 1 geeft grafisch weer hoe deze verdeling er-uit ziet: op de x-as bevindt zich het aantal participanten in afne-mende volgorde qua aantal verzonden bijdragen, op de y-as be-vindt zich het totaal aantal verzonden berichten in een cumulatief percentage.

Figuur 1. Mate van concentratie van bijdragen op discussielijst D66 (Februari 2000-Januari 2001)

Indien het aantal bijdragen per persoon gelijk verdeeld was, zou een diagonale lijn te zien zijn. Nu is te zien dat 89% van de mailtjes voor rekening komt van 25% van de deelnemers. De participanten van deze actieve groep leveren gemiddeld 50 bijdragen per persoon. Binnen deze groep bevinden zich nog twee megaparticipanten, samen goed van 20% (= 600 stuks) van de bijdragen in 2000. Het overgrote deel van de participanten is minder actief: zij beperken zich tot één of twee mailtjes per persoon. In deze grafiek zijn de zogenaamde 'lurkers' niet te zien. Dit zijn de leden van de discussiegroep die weliswaar een abonnement hebben op de lijst, en dus alle e-mails ontvangen, maar hierop nooit reageren. Dat de participatie scheef is verdeeld, zegt overigens niet alles over de daadwerkelijke meningsvorming binnen de groep. Het is zeer wel mogelijk dat lurkers en andere weinig actieve abonnees hun mening vormen aan de hand van bijdragen van de meer frequente participanten, al nodigt een gemonopoliseerde discussie mogelijk weifelende abonnees waarschijnlijk niet uit tot een actievere participatie.

De onderwerpen die binnen de discussielijst aan de orde zijn, laten zich omschrijven als zaken van algemeen maatschappelijk belang. In de maand augustus 2001 wordt de meeste aandacht besteed aan de kwestie-Singh Varma en de reactie van GroenLinks hierop

(16,8%). Deze discussie mondt al snel uit in een discussie over racisme en positieve discriminatie (7,9%).

Een ander belangrijk thema, overigens niet alleen in augustus, is het Israëlisch-Palestijns conflict. Dit thema wordt ook door een relatief groot aantal participanten aangesneden, terwijl de discussie over Singh Varma meer het stokpaardje lijkt van een beperkte groep deelnemers. Daarentegen heeft het thema van het homohuwelijk en gewetensbezwaren van ambtenaren hiertegen een nog beperktere aantrekkingskracht. Slechts een handjevol participanten neemt deel.

Een typisch D66-item is dat van de democratie, dat onderwerp is van 6,8% van de bijdragen. Niet typisch voor D66, maar wel typisch voor veel internetdiscussies is het thema van netiquette. De vraag hoe zich te gedragen op internet en vooral in discussies, komt op gezette tijden langs op welhaast iedere discussielijst. Van de onderwerpen die worden besproken heeft deze het minst van doen met maatschappelijke problemen. Het hoort eerder bij de nog onvolwassen status van het medium. Opmerkelijk ten slotte is dat één thema bijna niet wordt aangesneden, dat van de anti-globalisering. Het tumult dat was ontstaan over anti-globaliseringsprotesten die in Göteborg en Genua uitliepen op ordeverstoringen, bleek op de discussielijst van D66 nauwelijks een bespreking waard.

Wat betreft de onderwerpskeuze is daarnaast opmerkelijk dat slechts in een beperkt aantal bijdragen wordt verwezen naar D66 als partij, naar de parlamentsfractie of naar de 'eigen' bewindslieden. Hoewel de discussielijst geen directe banden heeft met de partij, kon toch verwacht worden dat een deel van de discussie zou gaan over de partij waarvan de meeste deelnemers lid zijn of waarmee zij sympathiseren. Uit tabel 2 blijkt dat slechts 10,5% van de bijdragen een verwijzing heeft naar de eigen partij. Andere partijen worden in 12,1% van de bijdragen genoemd. De discussie kenmerkt zich dus door een duidelijke voorkeur voor algemene actuele maatschappelijke problemen en niet zozeer door interne partijpolitieke discussies.

De genoemde onderwerpen worden in een levendige, interactieve discussie aan de orde gesteld. In augustus 2001 maakt 72% van de bijdragen deel uit van een zogenoemde thread, een opeenvolging van bijdragen over eenzelfde onderwerp. De overige 28% (zie tabel 1) zijn bijdragen waarop door niemand gereageerd is. Opmerkelijk is dat de participanten in hun discussies slechts voor een deel gebruik maken van de eerder genoemde multilogue die zo eigen is aan internetdiscussies. Zelden wordt in reacties ingegaan op meer dan een

Tabel 1 Meest frequent bediscussieerde thema's (augustus 2001)

	D66 N=190
Kwestie Singh Varma	16,8
Israëliisch-Palestijns conflict	11,6
Racisme	7,9
Non-discriminatie (homohuwelijk)	7,9
Democratie(legitimatie/verkiezingen)	6,8
Netiquette	4,7
.....	
Anti-globalisering	0,5

Tabel 2 Mate van verwijzingen naar D66 en andere partijen (augustus 2001)

	N=190
Verwijst naar D66	10,5
Verwijst naar andere politieke partij	12,1

Tabel 3 Gebruik van citaten uit eerdere bijdragen (augustus 2001)

	N=190	
Bijdrage is start van discussie	2,7%	
Bijdrage zonder reactie	27,8%	
	30,5%	
Reacties	69,5%	=100%
Ononderbroken citaat		53,8%
Onderbroken citaat (multilogue)		18,9%
Geen citaat		27,3%

* $p < 0.05$

Tabel 4 Overeenstemming en onenigheid op de discussielijst van D66 (augustus 2001)

	N=190
Expliciet eens	7,9%
Expliciet oneens	13,2%
Geen van beide	78,9%

andere participant en in tabel 1 is te zien dat slechts in 18,9% van de reacties daadwerkelijk 'geknipt' wordt in de bijdragen van anderen om 'lik op stuk' te geven. Lik op stuk is ook niet het kenmerk van de discussie als gekeken wordt naar de mate waarin de verschillende participanten het expliciet oneens zijn met elkaar.

In veel van de bijdragen worden weliswaar meningen gevraagd en uitgedragen, maar zelden wordt expliciet duidelijk gemaakt dat men het met de mening van een ander niet eens is. Expliciete one-nigheid komt slechts in 13,2% van de bijdragen in augustus 2001 naar voren (zie tabel 2). Expliciet met elkaar eens zijn is nog zeldzamer (7,9%). De lijst bestaat uit mensen die elkaar zelden prijzen, maar ook niet afbranden. Veel van de bijdragen blijken eerder informerend dan duidelijk opiniërend.

De laatste vraag die in de inhoudsanalyse aan de orde is gekomen is die van de rationele argumentatie die aan een werkelijk kritisch-rationele discussie ten grondslag moet liggen. In dit beperkte onderzoek heb ik kunnen vaststellen dat de standpunten die in de discussie worden ingenomen meestal uitvoerig beargumenteerd worden. Slechts zelden wordt een mening zonder meer geuit. Vaker wordt ter ondersteuning van de uitspraken verwezen naar historische parallellen, filosofische achtergronden, cijfermatig bewijsmateriaal en jurisprudentie. Omdat internet niet of nauwelijks grenzen stelt aan gebruikte tijd of ruimte, is dit geheel volgens verwachting. Het lag buiten het bereik van dit onderzoek om voor iedere argumentatie vast te stellen of zij wel of niet rationeel was.

Conclusies

Het digitaal politiek café voldoet deels aan de vereiste van Habermas (1990), en in navolging van hem Schneider (1996; 1997) en Wilhelm (2000), dat het een positieve invloed heeft op de democratie. In een intensieve interactieve discussie worden de meest uiteenlopende maatschappelijke zaken aan de orde gesteld. Aan het vereiste van gelijkheid in de discussie wordt niet of nauwelijks voldaan. De discussie blijkt voor een belangrijk deel het terrein van een relatief beperkt aantal, overwegend mannelijke deelnemers. Dit wil echter niet zeggen dat een kritisch-rationele meningsvorming niet wordt bevorderd door deze discussielijst. De 130 abonnees die iedere dag tien mailtjes in hun mailbox krijgen, blijven in ieder geval op de hoogte van discussies over een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. Voor de actieve participanten heeft de discussielijst ongetwijfeld een duidelijke functie. Men kan de eigen mening scherp op de meest uiteenlopende onderwerpen en zich verder informeren over standpunten van andere leden van de discussiegroep. Hiermee vormt het digitale politieke café een bescheiden toevoeging aan politieke debatten in de maatschappij. De meerwaarde boven het meer geïnstitutionaliseerde 'Haagse' of plaatselijke debat is dat mensen van buiten de actieve partijaders dagelijks en vrijblijvend kunnen discussiëren over nationale en internationale onderwerpen. De beperking ligt zoals gezegd, in de beperkte en sterk geconcentreerde deelname en in de vrijblijvendheid van dit soort discussielijsten. Het digitale politieke café kan worden gezien als een prozaische opvolger van de achttiende-eeuwse koffiesalons. Want ook in die ontmoetingsplaatsen voor het rationeel-kritisch debat discussieerde uiteindelijk ook slechts een klein deel der welgestelde mannen over de algemeen maatschappelijke zaken. ♦

De Nederlandse politiek begrijpt niets van het internet. Dat blijkt uit onderzoek van *Net Magazine*. Acht politieke partijen kregen vijf vragen voorgelegd. De enige partij die binnen 24 uur met relevante antwoorden op de proppen kwam was D66.

De overige partijen scoorden treurig volgens *Net Magazine*: Leefbaar Nederland plaatste de e-mail in de verkeerde map, de SP stuurde een virus naar de redactie en het CDA reageerde pas na een maand. De redactie van *Net Magazine* onderwierp de acht grootste landelijke politieke partijen aan een onderzoek. Per e-mail werd de partijbureaus gevraagd een digitale versie van hun partijprogramma te sturen. Daarnaast vroeg de redactie van *Net Magazine* de verschillende partijen hun standpunt weer te geven over een aantal internetgerelateerde onderwerpen. Internet blijkt geen prioriteit te hebben op de politieke agenda's. Bij veel partijen is nog onduidelijk wat het standpunt is over de toegankelijkheid van internet voor iedereen en wat de rol van de overheid hierin zou moeten zijn. Uitschieter in positieve zin is D66. Deze partij is er voorstander van iedere woning een breedband internetaansluiting te geven.

Uit: *Adformatie*, dinsdag 8 januari 2002

Literatuur

- Dahl, R.A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Habermas, J. (1990). *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Jankowski, N.W., & Selm, M. van (2000). The promise and practice of public debate in cyberspace. In K. L. Hacker, & J. van Dijk (Eds.), *Digital democracy: Issues of theory and practice* (pp. 149-165). London: Sage.
- Klein, H.K. (2000). Tocqueville in cyberspace: using the internet for citizen associations. *Information Society*, 15 (4), 213-220.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. London: Cambridge University Press.
- Sassi, S. (2001). The transformation of the public sphere. In B. Axford, & R. Huggins (Eds.), *New media and politics* (pp.). London: Sage.
- Schneider, S.M. (1996). Creating a democratic public sphere through political discussion. A case study of abortion conversation on the Internet. *Social Science Computer Review*, 14 (4), 373-393.
- Schneider, S.M. (1997). *Expanding the public sphere through computer-mediated communication: Political discussion about abortion in a usenet newsgroup*. s.l.: n.n.. (<http://www.sunyit.com/~steve>)
- Shank, G. (1993). Abductive multiloguing. The semiotic dynamics of navigating the net. *The Arachnet Electronic Journal on Virtual Culture*, 1 (1).
- Wilhelm, A.G. (1999). Virtual sounding boards: how deliberative is online political discussion?. In B.N. Hague, & B.D. Loader (Eds.), *Digital Democracy. Discourse and Decision Making in the Information Age* (pp. 154-177).

Publicaties Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, red. Frits Prakke en Allan Varkevisser, 1996, € 12,-

De open samenleving en haar vrienden, dertien auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, 1995, € 13,-

Cahiers

De gekozen burgemeester in een dualistisch bestel, Lex Michiels e.a., 1999, € 7,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, Jan Glastra van Loon e.a., 1997, € 7,-

Naar een vitale economie, Jan Lambooy, Frits Prakke e.a., 1997, € 7,-

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, Cor Wijn, André van der Brugge e.a., 1996, € 7,-

Nota's

Markt en overheid; naar een open, vrije en stimulerende samenleving, werkgroep Algemene Economie, 2000, € 4,-

Een andere krijgsmacht? modellen en consequenties, werkgroep Defensie, 1999, € 5,-

Ordenen van ruimte, werkgroep R.O., 1999, € 5,-

Orderingsprocessen in de economie, historisch beschouwd, Udo Pesch, 1998, € 4,-

Conferentieverlagen

Het internationale terrorisme, o.a. werkgroep Mensenrechten/Buitenland 21 oktober 2001, kopieer- en verzendkosten

De effectiviteit van vredesmissies, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 15 juni 2001, kopieer- en verzendkosten

Mensenrechten versus handelsbetrekkingen met China, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 8 april 2000, kopieer- en verzendkosten

Humanitaire Interventie, Early Warning, Early Response, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 22 januari 2000, kopieer- en verzendkosten

Project Sociaal-Liberale Perspectieven

Risico's delen en risico's nemen, Kees Goudswaard en Udo Kock, 2001, € 7,-

Betrokken ondernemerschap, Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw en Christiaan de Vries, 2001, € 7,-

Volksgezondheid in het perspectief van de burger, Henk Leenen, 2000, € 7,-

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op *Idee* (verschijnt tweemaandelijks) kost € 33,-. studenten betalen slechts € 16,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Los: € 7,-. De abonnementsprijzen en de prijs per los nummer zijn inclusief portokosten. Bestellen kan schriftelijk of telefonisch.

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

23e Jaargang - Nummer 1 - Februari 2002

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Margo Andriessen, Henriëtte Bout, Wouter-Jan Oosten, Robert Ploeg, Frits Prillewitz, Martine Sonneveld, Thijs van Steveninck, Kees Verhaar (voorzitter), Edwin Volbeda, Ib Waterreus, Martin van 't Zet

EINDREDACTIE

Arthur Olof, Emily van de Vijver

AAN DIT NUMMER WERKTEN

VERDER MEE

Gerrit Bosch, J.L.M. Elders, Kees Goudswaard, Carlo Hagemann, Wouter ter Heide, Udo Kock, Marijke Mous, Ernst van der Schans, Max Schulte, Jan Vis

BEELD

Fotografie: Guy Ackermans, Dennis Sies, Herman Wouters

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66,
Noordwal 10, Postbus 660,
2501 CR Den Haag Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-

©2002 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Herman Wouters

M i j n I D E E

Oorlog anno 2001, een anachronisme

Met de oprichtster van The Body Shop, Anita Roddick, ben ik het eens dat de aanslagen in de VS het gevolg zijn van economische ongelijkheid. Elf september en de daarmee gepaard gaande onrechtvaardigheid hebben daarin helaas geen verandering gebracht. Het Amerikaanse antwoord - 'war on terrorism' - biedt daarop echter wel degelijk perspectief.

Deze oorlog is namelijk niet proportioneel, ofwel niet in overeenstemming met de reikwijdte van de terreuraanslagen. Op de keper beschouwd zijn deze namelijk niet gericht tegen de VS, maar tegen de huidige ondemocratische wereldorde. De verdediging daarvan komt in eerste instantie dan ook niet de VS (de Amerikanen) maar de VN (de wereldbevolking) rechtens toe. Voor de effectuering van dat recht is echter een fundamentele hervorming van de VN vereist, die de suprematie van de VS op het wereldtoneel tenietdoet.

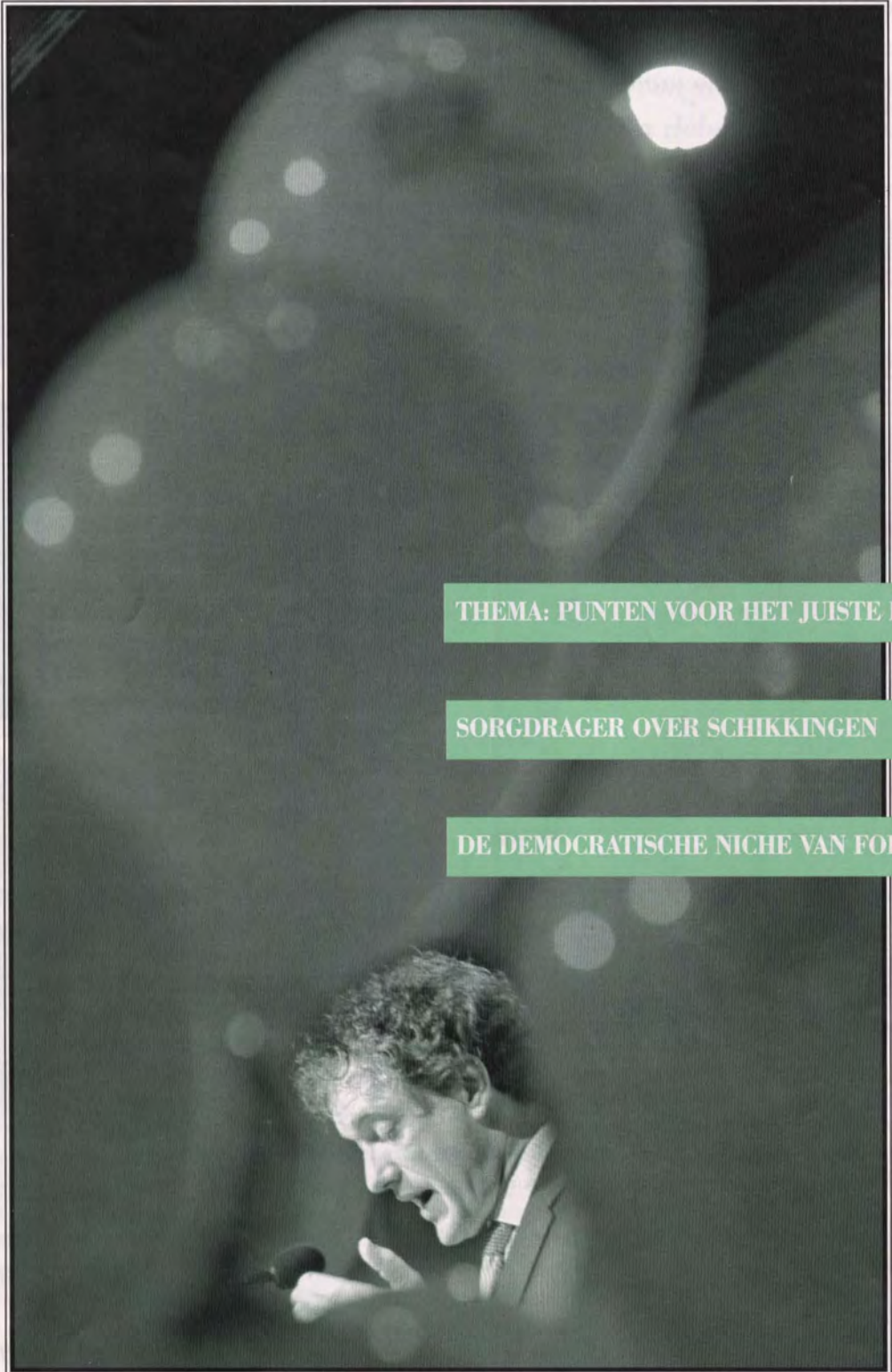
Paradoxaal genoeg moet dit ook de achterliggende gedachte zijn geweest van de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon. Hoe anders zijn zij immers te verklaren? In tegenstelling tot de jacht op Bin Laden waren ze immers niet gericht op personen, dus op mensen van vlees en bloed, maar op de symbolen van onze heilloze ondemocratische wereldorde die aan de mensenrechten en de daaraan gekoppelde gerechtigheid geen enkele boodschap heeft! Daarmee zijn de terreuraanslagen niet goed te praten, maar ze maken het Amerikaanse antwoord wel tot een anachronisme. In onze tijd, die van mensenrechten is doordrenkt, moet het mensenrechten- of vredesideaal (waarvoor de Amerikanen dagelijks hun B52-bommenwerpers inzetten) namelijk op geweldloze of democratische wijze gestalte kunnen krijgen, via een algemene VN-conferentie ter herziening van het Handvest. Artikel 109 van het VN-Handvest biedt daartoe uitdrukkelijk de mogelijkheid. Dat voor het beleggen van deze mondiale vredesconferentie geen spierballenvertoon vereist is maar slechts democratische gezindheid en de wil die adequaat te politiseren, moge duidelijk zijn.

Wouter ter Heide, Zwolle

DE DE

HET D66-PROGRAMMA
NADER INGEKLEURD

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: PUNTEN VOOR HET JUISTE HOKJE

SORGDRAGER OVER SCHIKKINGEN

DE DEMOCRATISCHE NICHE VAN FORTUYN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

23^e JAARGANG NUMMER 2 APRIL 2002

Punten voor het juiste hokje

Vrije tijd of pensioen
door Martin van 't Zet

Punt 29

Integratiemodel tegen armoedeval
door Gerrit Bosch

Punt 32-44

Europeanen betrekken bij uitbreiding
door Lousewies van der Laan

Punt 104-108

Valt Europa van het wereldtoneel?
door Bob van den Bos

Punt 104-108

Democratisch falen van Den Haag
door Dennis Hesseling

Punt 104-108

De nieuwe overheid van D66
door Margo Andriessen

Punt 137

Een modern koningschap
door Edwin Volbeda

Punt 176

En verder:

Ik moet het zelf doen, en jij?
door Kees Verhaar

Een verkeerde ontwikkeling
De minister en de transacties van het openbaar ministerie
door Winnie Sorgdrager

Breken of helen
Op zoek naar een respons op Fortuyn
door Eelke Wielinga

Duits tekort niet direct ons probleem
door Thijs van Steveninck

Foto: Herman Wouters

Vaste rubrieken:

<i>Postbus 660</i>	20
<i>Jan Vis</i>	21
<i>Van Lierop</i>	22
<i>Marijke Mous</i>	25
<i>Mijn Idee</i>	32

Ik moet het zelf doen, en jij?

De multiculturele samenleving wordt niet door de politiek gevormd. Het enige juiste antwoord op de problemen in de samenleving begint met 'ik'. Neem een politieke bijeenkomst in het provinciestadje Wageningen. Onderwerp: de multiculturele samenleving. Vorm: debat tussen de politieke partijen ter gelegenheid van de gemeenteraadsverkiezingen. In die vorm schuilt de kern van het probleem: een debat tussen politici.

De Gelderlander vat de bijeenkomst als volgt samen: "De politici benutten het debat vooral om zich te profileren als

door Kees Verhaar

fatsoenlijke lieden die het beste voor hebben met de samenleving in haar geheel en Wageningen in het bijzonder. Dat maakte de discussie vooral saai, zoals N. Bahadin opmerkte toen de zaal eindelijk het woord kreeg. 'Ik weet het verschil niet eens meer tussen deze politieke partijen. Terwijl wat er hier aan de hand is, is dat tachtig procent van de Nederlanders denkt "oprotten". Anders is het succes van Leefbaar Nederland en Pim Fortuyn niet te verklaren', gooid Bahadin de knuppel in het hoenderhok. Hij vertelde dat het hem angst aanjaagt. Zelfs die opmerking schudde het politieke forum niet wakker." Integendeel, voeg ik daaraan toe. Terwijl iemand aangaf bang te zijn op straat, richtte het gesprek zich op de vraag of de PvdA nu wel of niet gepleit had voor de fusie van de ene lokale instelling met de andere. En trok de VVD-wethouder om zijn gelijk ten opzichte van zijn PvdA-collega te staven een dikke order uit zijn tas. Is dat een antwoord op angst?

sten van 'de politiek' op het vlak van werkgelegenheid en staatsschuld zijn geen gepast antwoord als zoveel individuen, van welke achtergrond dan ook, hun onvrede en angst direct uiten. Het gaat erom rechtstreeks met elk van die mensen in gesprek te gaan. Dat kan niet vanuit Den Haag via de krant, radio of televisie, dat begint lokaal vis-à-vis. De ruimte is er. Waar je ook komt wordt aan de

Grieven

In de mailtjes die D66 onder meer ontvangt, geven burgers uiting aan hun standpunten. "Nu er eindelijk eens iemand redelijk dicht in de buurt van de waarheid gaat komen, beginnen jullie in Den Haag allemaal te flippen. Hoe kan het nu toch dat er zoveel simpele mensen zoals ik enorm veel houden van mensen zoals Pim. Is er wel eens iemand in de politiek die aan ons NEDERLANDERS denkt? Pim wel." Of: "Hij geeft luid en duidelijk weer wat veel Nederlanders denken en willen. Grenzen dicht, en de wet antidiscriminatie werkt maar EEN kant op, nl. die van de allochtonen, Nederlanders laat men in de kou staan." Het is te gemakkelijk dergelijke uitspraken af te doen als min of meer irrationele vreemdelingenhaat. Daarmee zou je over het hoofd zien dat mensen, met naam en toenaam herkenbaar, hun grieven uiten die ook blijk geven van de overtuiging in individuele situaties achtergesteld te worden. Je niet veilig voelen op straat, al bijna niet meer in huis, zoals een medicus uit Zeist mailt.

Uitdaging

Het helpt niet om te wijzen op nota's, op beleid gericht op integratie met al dan niet behoud van eigen taal en cultuur. De verdien-

Foto: Herman Mouters

bar, in de kappersstoel en in de koffiehok gesproken over Fortuyn. Daar hoor je de onzekerheid, bijvoorbeeld in uitspraken als "het zijn er toch wel veel, hè?".

Tijdens die avond in Wageningen was er volgens *de Gelderlander* één uitzondering: "De D66'er probeerde het nog door te verklaren dat hij anti-allochtone sentimenten op zijn eigen fatsoen trekt, omdat de verantwoordelijkheid ervoor 'bij het individu' thuishoort en eenieder in zijn eigen omgeving te rade moet gaan." Ik voel me daardoor aangesproken. De multiculturele samenleving begint bij mij en in mijn contacten met mijn buurman, mijn kinderen, mijn collega's – en niet, met alle respect, bij de minister van integratiezaken, de minister-president, het lijsttrekkersdebat of welk gesprek tussen partijen ook. De uitdaging om als individu sociaal en liberaal te zijn, ligt allereerst bij mij. Dus ga ik het gesprek aan met jou, en jou en jou – jij ook? ♦

De auteur is voorzitter van de redactieraad van Idee.

Een verkeerde ontwikkeling

De minister en de transacties van het openbaar ministerie

Straffen en zonde appelleren aan onze meest elementaire gevoelens. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de verrichtingen van het openbaar ministerie in deze tijd van uitvergroete emoties met argusogen worden gevolgd. Geregeld is het handelen van het OM voorpaginanieuws, en daarmee onderwerp van debat in de Tweede Kamer. Het spreekt vanzelf dat de politiek zich met problemen in de criminaliteitsbestrijding bezighoudt. Debatten over het optreden van het OM in individuele strafzaken houden echter ook een gevaar in zich. Er worden nogal eens moties aangenomen waarin de minister van Justitie iets wordt verzocht, wat meestal neerkomt op een grotere controle op het handelen van het OM. En het is maar de vraag of dat een goede ontwikkeling is, vindt oud-Justitieminister Winnie Sorgdrager.

Ons openbaar ministerie is begin 19e eeuw naar Frans model opgericht na een uitvoerige discussie. Want moesten de leden van het OM dienen van de Koning zijn of van de Wet? Zijn zij, met andere woorden, een uitvoeringsorgaan van de Koning of in hun rechtshandhavende taak onafhankelijk? De typisch Nederlandse tussenoplossing was dat hun positie niet werd beschreven, maar alleen gemarkeerd met de bepaling dat zij de 'bevelen' van het bevoegd gezag moeten opvolgen. Dat gezag was toen de Koning en nu de minister van Justitie. De 'bevelen' zijn later 'aanwijzingen' gaan heten en in de Wet van 1998 op de reorganisatie van het OM ook zo vastgelegd: de minister kan algemene aanwijzingen geven, en bijzondere. De positie van het OM is in feite niet veranderd. Er is een zekere afstand tot de minister, die volledig politiek verantwoordelijk is.

Winnie Sorgdrager

Beginselen

'Algemene aanwijzingen' gaan over *beleid*; algemeen vervolgingsbeleid, prioriteitstelling en dergelijke. Met 'bijzondere aanwijzingen' worden aanwijzingen in individuele strafzaken bedoeld. Bij de Kamerbehandeling van de Reorganisatiewet in de Kamer is steeds duidelijk en indringend gesteld dat die bijzondere aanwijzingen juist ook bijzonder zijn omdat het niet de bedoeling is dat de minister zich vaak met individuele strafzaken bemoeit. Hij is

Winnie Sorgdrager is voorzitter van de Raad voor Cultuur en oud-minister van Justitie.

door Winnie Sorgdrager geen lid van het OM en dus geen hoofd zoals de *attorney-general* in de VS. Hij is uitsluitend, en meestal achteraf 'politiek verantwoordelijk'.

Er is ook niet gekozen voor een positie zoals de reguliere departementale diensten, zoals het gevangeniswezen, omdat het OM geen uitvoeringsorgaan van de regering is. Het is niet de bedoeling dat de politiek het primaat heeft bij beantwoording van de vraag welke concrete strafbare feiten al of niet worden vervolgd. Het OM moet een eigen, strafrechtelijke afweging maken. Toch is het OM ook niet geheel onafhankelijk van de minister omdat het OM *beleid* voert. Dat kan niet zonder dat daarover politiek verantwoording wordt afgelegd, bij uitstek een rol voor de minister. Het zou anders liggen als we in Nederland het zogenaamde *legaliteitsbeginsel* hanteerden dat alle strafbare feiten worden vervolgd. Dan hoeft geen beleid gevoerd te worden. Maar wij hanteren het *opportuïteitsbeginsel*: het OM kan op gronden van algemeen belang van vervolging afzien. Beleid in algemene zin stelt de minister vast, bijvoorbeeld over de kaders waarbinnen prioriteiten worden gesteld. De wijze waarop daarbinnen met een individuele strafzaak wordt omgegaan, wordt in de eerste plaats door juridisch-inhoudelijke overwegingen bepaald. Daarnaast kunnen andere overwegingen een rol spelen. Daarover beslist het OM zelf, en in grote mate onafhankelijk van de minister.

Een strafzaak kan worden afgedaan met een 'transactie' of 'schikking': de verdachte kan (verdere) strafvervolgning voorkomen met de betaling van een geldbedrag en soms nog andere voorwaarden, zoals schadevergoeding of publicatie van de afdoening. In de praktijk is dit een boete, een straf. Omdat het OM volgens de wet zelf geen straffen kan uitdelen, moet het officieel een andere naam krijgen. Vandaar de term 'afkopen', die nogal eens de verkeerde indruk wekt alsof iemand met geld vervolging kan afkopen. Dat heet al snel 'klassenjustitie'.

Er worden echter dagelijks vele zaken op deze manier afgehandeld. In de eerste plaats overtredingen, maar soms ook misdrijven. Meestal kleinere strafzaken, zoals diefstal en eenvoudige mishan-

deling, maar ook financiële delicten. Zelfs de politie kan misdrijven transigeren, zoals rijden onder invloed (zolang het niet al te veel is).

Al vele jaren wordt gewerkt met hoge transactie- of schikkingsbedragen in financiële strafzaken en milieuzaken. De recente berichtgeving doet voorkomen alsof dit een onjuist is en "maatschappelijk niet uit te leggen". Dat verdient echter iets meer nuance, vooral bij rechtspersonen.

In de eerste plaats is geen sprake van het afkopen van straf. Er worden hoge bedragen betaald, niet zelden tegen het wettelijk maximum, omdat het verkregen voordeel wordt teruggevorderd. Zolang je een bedrijf niet in de gevangenis kunt opsluiten, kan de rechter er niet meer van maken. Om te voorkomen dat dit achterkamertjeswerk lijkt, gaat dikwijls bovendien een persbericht uit. Wat tot onvrede leidt, is dat de verantwoordelijke personen vaak vrijuit gaan. Daarmee zou wel wat meer rekening gehouden kunnen worden. Maar dit vergt meer onderzoek, en dan nog is een concreet strafbaar feit vaak moeilijk te bewijzen. Vanwege de maatschappelijke aanvaardbaarheid is deze extra inzet zeker de moeite waard.

Rompslomp

Het efficiencyargument speelt bij de transactie zeker een rol, het was bij de invoering zelfs het hoofdargument vanwege de schaarste aan justitiële capaciteit. Toch mag het nooit zo zijn, maar dat beeld wordt helaas soms wel opgeroepen, dat naar de transactie wordt gegrepen bij de verwachting van bewijsproblemen. Dan zou het OM misbruik maken van zijn bevoegdheden. Een bedrijf betaalt immers in het algemeen liever een hoog schikkingsbedrag dan het aan te laten komen op een strafzaak, ook al is men soms ervan overtuigd dat het bewijs niet geleverd kan worden. Inderdaad valt de straf daar meestal lager uit dan bij een schikking, en de kans op vrijspraak is zeker niet denkbeeldig. Bij financiële delicten is de zaak bij nader inzien vaak toch niet zó helder en het strafrecht, dat het juist van helderheid moet hebben, is daar dikwijls niet tegen opgewassen. Bovendien is bij financiële en milieuzaken een specifieke deskundigheid vereist die lang niet bij alle leden van de rechterlijke macht voldoende aanwezig is.

Niettemin betaalt een bedrijf toch liever een hoger bedrag om verdere strafvervolgung te voorkomen omdat een strafzaak veel negatieve publiciteit kan genereren. Wie schikt met een persbericht kan altijd zeggen dat hij onschuldig is maar van de rompslomp af wil zijn.

Capaciteitsgebrek

De minister kan een algemene aanwijzing geven dat het OM geen transacties aan mag gaan met bedrijven bij bepaalde misdrijven, of boven een bepaald bedrag. In het Kamerdebat over de bouwfraude beloofde de minister dat het OM alleen schikt met een hoog bedrag als het echt niet anders kan. Dat sloeg op het capaciteitsgebrek. Bedenk je daarbij dat een grote financiële strafzaak al snel enkele dagen kan duren, dan is de conclusie dat "het niet anders kan" dikwijls gauw getrokken. Met deze belofte stelde de minister in feite een algemene aanwijzing aan het OM in het vooruitzicht: geen hoge transacties, tenzij. Bovendien moesten transacties boven de € 45.000 altijd aan de minister gemeld worden, een tweede algemene aanwijzing. De crux is nu: vóór of ná de beslissing van

Foto: Herman Wouters

De zuidtangent: richting Schiphol of richting Den Haag?

het OM? De bedoeling zal zijn ervóór, want alleen dan kan de minister er nog iets aan doen. Concreet betekent dit dat de minister in het zeldzame geval dat een schikking voor meer dan € 45.000 aan hem wordt voorgelegd (dergelijke zaken moeten immers normaliter altijd voor de rechter komen), zelf zal gaan afwegen of het capaciteitsgebrek dit rechtvaardigt.

Aanwijzingsbevoegdheid

De minister gaat zich dus geregeld met individuele zaken bemoeien en de beslissing zal onvermijdelijk door politieke motieven worden beïnvloed. Het is namelijk nog maar de vraag of een minister zijn rug recht houdt als een beslissing politiek rumoer kan geven, ook al is zij in strafrechtelijk juridische zin juist. Een minister die in de relatie tussen minister en OM zoveel toegeeft aan de Kamer zal bij individuele beslissingen zijn oren zeker laten hangen naar de verwachte politieke reactie. Wat niet wil zeggen dat er *altijd* afstand moet zijn. Er zijn bijzondere zaken waarin de voorgenomen afdoening wel aan de minister wordt voorgelegd. Denk aan controversiële euthanasiezaken of andere zeer gevoelige kwesties zoals de strafzaak tegen Bouterse of een grote bankfraude. De minister krijgt zo de gelegenheid zich over de zaak een mening te vormen en te beslissen of hij van zijn aanwijzingsbevoegdheid gebruik wil maken. Maar moet dat dan bij alle zaken waarin een hoge transactie wordt overwogen? Dat is de bedoeling niet. Bovendien kan dit het begin zijn van nog veel meer bemoeienis van de minister. Als het OM weer een beslissing neemt waarmee de Kamer het niet eens is, kan bij een volgende categorie zaken worden voorgeschreven dat de afdoening eerst aan de minister wordt voorgelegd.

Het is nog niet zo lang geleden, namelijk bij de behandeling van de Wet op de reorganisatie van het OM in 1998, dat een en andermaal is gesteld dat de minister in het algemeen afstand moet houden bij individuele zaken. Het geheugen van de Kamer is maar kort. Kamerleden moeten zich beheersen en zich niet zo gemakkelijk laten meeslepen door verontwaardiging, die vaak gebaseerd is op onvoldoende kennis van zaken of informatie.

Nederland heeft nooit een politiek gestuurd OM gewild. Nu gaan we bijna onontkoombaar die kant uit, zeker zolang het handelen van het OM regelmatig 'nieuws' is in de pers en dus aanleiding voor de Kamer om 'maatregelen' te eisen. ♦

Vrije tijd of pensioen

Binnen en buiten D66 is momenteel veel sprake van de levensloopbenadering.¹ De standaardlevensloop van leren, werken, zorgen en pensioen die tot halverwege de jaren zeventig gebruikelijk was, maakt plaats voor nieuwe, minder eenduidige en voorspelbare vormen. Daarbij gaat het erom, zoals Kamerlid Arthie Schimmel vorig jaar in Idee zei, dat "mensen hun leven meer kunnen inrichten zoals ze zelf willen, waarbij scholing, arbeid en zorg op een harmonieuze wijze met elkaar gecombineerd kunnen worden. De variatie [...] vraagt om meer mogelijkheden voor flexibele pensioenopbouw, levenslang leren, en loopbaanonderbreking.

Mede naar aanleiding van een motie van Schimmel/Bussemaker² heeft door Martin van't Zet staatssecretaris Verstand onlangs een doorwrochte Verkenning Levensloop naar buiten gebracht³ met bouwstenen voor toekomstig beleid op het gebied van de sociale zekerheid, pensioenen, onderwijs, zorg en wonen. Daarmee moet overheidsbeleid beter aansluiten op de veranderingen die de levensloop van mensen heeft ondergaan.

principiële bezwaren verbonden, die mijns inziens een effectieve levensloopbenadering juist belemmeren en tot maatschappelijk ongewenste gevolgen leiden. Er zijn betere alternatieven voor een effectieve combinatie tussen werk en zorg, die de Verkenning overigens ook noemt.

Pensioen voor verlof

Meest in het oog springende gedachte van Verstand is het idee om verlof deels te financieren met aanspraken op aanvullend pensioen. Vooral in het zogenoemde 'spitsuur' van het leven is meer behoefte aan verlof dan daarvoor en daarna. Dit spitsuur ligt vooral tussen de dertig en veertig, als veel activiteiten plaatsvinden en de financiële lasten hoog zijn. Een carrière wordt vaak gecombineerd met de zorg voor kinderen of het volgen van opleidingen en cursussen. Het opgenomen verlof kan eventueel gecompenseerd worden aan het einde van de carrière door de pensionering uit te stellen, aldus de Verkenning. Door pensioengelden over te hevelen naar de levensfase waarin arbeid en zorg worden gecombineerd, is het mogelijk extra (verlof)dagen in te kopen voor bijvoorbeeld zorg. Het aantal te kopen dagen is afhankelijk van de hoogte van het opgebouwde pensioen. Onderzoeksinstituut Nyfer gaat ervan uit dat dit niet leidt tot een gebrekkige oudedagsvoorziening, omdat veel ouderen spaargeld, beleggingen of een eigen huis hebben. Anders kan men met langer doorwerken het pensioen weer op het gewenste niveau brengen.⁴

Laat ik vooropstellen dat het goed is dat levenslooptenken op de politieke agenda is geplaatst. Vooral D66 heeft hieraan een grote bijdrage geleverd met haar adagium: zelf kiezen waar dat kan, solidair waar dat moet. Er zijn verschillende manieren om in de praktijk een betere combinatie tussen scholing, arbeid en zorg in de praktijk te bereiken. Op het eerste gezicht lijkt ook uitruil van pensioengeld in vrije tijd een sympathieke gedachte. Maar afgezien van vele praktische problemen zijn aan dit concrete voorstel

Omgeruild pensioen moeilijk terug te halen

Het doel van het opbouwen van aanvullend pensioen is een goede oudedagsvoorziening. Dit is maatschappelijk gewenst omdat het niveau van de AOW, de basispensioenvoorziening vanuit de overheid, in Nederland relatief laag is en in de meeste gevallen dus aanvulling behoeft. Gelukkig zijn steeds meer mensen als werknemer of particulier in staat om een aanvullend pensioen op te bouwen.

Een belangrijk knelpunt bij het naar voren halen van pensioenpremies voor zorgverlof, een sabbatical of een wereldreis, is dat dit leidt tot een lager aanvullend pensioen op de pensioengerechtigde leeftijd (veelal tussen de 62 en 65 jaar). Langer doorwerken na de oorspronkelijke pensioengerechtigde leeftijd zou een lager aanvullend pensioen dan kunnen voorkomen maar doorwerken en doorsparen ná verlof in het 'spitsuur' leidt tot beduidend minder opbrengst dan werken én sparen tijdens het 'spitsuur'. Een europensioenpremie van een dertigjarige is nu eenmaal veel meer waard dan die van een vijftigjarige omdat de inleg langer de tijd heeft om tot een substantieel vermogen te groeien ('op te renten'). Nyfer gaat ervan uit dat de werkende graag genoeg neemt met een daling van het pensioen of uitstel van de pensioendatum. Tijd en geld op 31-jarige leeftijd – een hectische (zorg en arbeid) en dure tijd – zou men waarschijnlijk prefereren boven tijd en geld op 62-jarige leeftijd. Ik denk dat dit een illusie is.

Het is ten eerste de vraag of mensen wel bereid zijn om langer door te werken. De meeste mensen prefereren nog steeds vroeger stoppen met werk boven langer doorwerken, hiertoe mede aangemoedigd door een ruime fiscale facilitering van pensioensparen. Van de Nederlandse bevolking tussen 55 en 64 jaar werkte medio 2000 slecht 34%.⁵ Hiermee stuiten we op de paradox dat de overheid, juist vanwege de maatschappelijk gewenste stimulering van meer keuzevrijheid en flexibiliteit, fiscaal ruime mogelijkheden

biedt voor flexibele pensioensvoorzieningen. Hierdoor is prepen-sioen mogelijk lang vóór de AOW-leeftijd, meestal vanaf 60 maar ook nog eerder. De persoon betaalt hier overigens zelf de prijs voor, want wie eerder stopt ontvangt minder pensioen dan wie later stopt.

Ten tweede groeit het pensioenbewustzijn weliswaar maar het is nog steeds niet groot. Indien mensen kunnen kiezen voor voordeel nu in plaats van vele jaren later, kiezen zij doorgaans voor het heden. Bovendien tonen cijfers van Nyfer aan dat het aantal vrije dagen dat door inlevering van pensioengeld wordt verkregen relatief laag is. Een persoon van 31 jaar met een vlak carrièreverloop en een salaris van € 22.600,- zou voor 7 jaar pensioenopbouw 33,3 vrije dagen (ruim 1,5 maand) kunnen opnemen. Als dezelfde persoon een salaris van € 45.000,- zou hebben, kan hij voor 7 jaar pensioenopbouw 60,8 vrije dagen (3 maanden) opnemen. Enkele maanden verlof leidt tot inlevering van zo'n van 20% à 25% van totale pensioenuitkering op de pensioengerechtigde leeftijd. Op jonge leeftijd is het tot dan toe opgebouwde pensioenkapitaal weinig waard, waardoor weinig dagen kunnen worden ingekocht. Hiermee gaat wel een toekomstig substantieel deel van de uiteindelijke pensioenuitkering verloren.

Omrui belemmert keuzemogelijkheden

D66 is een voorstander van de vergroting van de keuzevrijheid van het individu in sociale zekerheid en pensioenen. Bij een mogelijke uitruil tussen pensioen en vrije tijd schiet de levensloopbenadering volgens mij echter te ver door ten faveure van de jongere leeftijdsfase. In het 'spitsuur' van het leven kan een uitruil mogelijk een effectieve combinatie tussen zorg en arbeid mogelijk maken, maar de rekening schuift dan naar een latere leeftijdsfase door. In het uiterste geval zou iemand op oudere leeftijd kunnen terugvallen op slechts een AOW-uitkering, wat maatschappelijk ongewenst is. De verregaande effecten van beslissingen op jonge leeftijd dringen pas later in volle omvang door, maar dan kan het te laat zijn. Mensen kunnen hierdoor 'gedwongen' worden op hogere leeftijd verhoudingsgewijs veel langer door te werken dan op jongere leeftijd om ingeruilde pensioenaanspraken terug te verdienen. Vergroting van keuzevrijheid in de ene levensfase leidt hier tot beknotting van de keuzevrijheid in een andere levensfase, en dat kan niet de bedoeling zijn. Daarom vind ik dat de overheid geen mogelijkheid moet bieden om een groot deel van de oude-dagsvoorziening om te ruilen voor een beperkt aantal vrije dagen.

Alternatieven

Een alternatief voor de inkoop van zorg in het 'spitsuur' zonder de confrontatie achteraf met hogere lasten is een variabele opbouw van het pensioen. In het 'spitsuur' betaalt men geen of minder pensioenpremie maar daarvoor, en in mindere mate daarna, juist meer. Zo is wellicht voorfinanciering mogelijk van kinderopvang door aflossing in de "kinderloze" periode erna, als de inkomens weer relatief hoog zijn. Overigens is het momenteel nog niet fiscaal toegestaan om vooraf extra pensioenpremie te sparen om in het spitsuur in te wisselen voor verlof, wat essentieel is om achteraf niet met grote pensioengaten geconfronteerd te worden.

Daarnaast zou meer gebruik gemaakt kunnen worden van de reeds bestaande wettelijke mogelijkheden van verlofsparen, waarmee extra pensioen gespaard kan worden door geld opzij te zetten of dagen te sparen. Bij verlofsparen is geen sprake van uitruil,

Foto: Herman Wouters

maar van eventuele extra fiscaal gefacilieerde pensioenopbouw die niet ten koste gaat van reeds opgebouwd pensioen. Tot slot zou het succes van de levensloopbenadering zeer kunnen toenemen als men doorwerkt tot de 'normale' AOW-leeftijd van 65 jaar.

De bijl zou dus moeten worden gezet in de fiscale faciëring van vervroegde pensionering om daadwerkelijk de arbeidsparticipatie van ouderen te vergroten en tegelijkertijd de levensloopbenadering beter in evenwicht te houden. Aan de andere kant beperkt de afschaffing van deze fiscale faciëring in verregaande mate de flexibiliteit binnen arbeidsvoorwaarden. En dat zou een succes van de levensloopbenadering, waarbij flexibiliteit immers centraal staat, juist in de weg staan. Zolang oudere werknemers er nog steeds zelf massaal voor kiezen om eerder te stoppen met werken zal het moeilijk zijn om het dilemma tussen twee maatschappelijk gewenste ontwikkelingen (flexibilisering en verhoging van de arbeidsparticipatie) op te lossen. De oplossing wordt zeker niet gemakkelijker zolang de fiscale afbouw van vervroegde pensionering een politiek taboe is. Zeker nu senioren een steeds omvangrijkere, en electoraal dus steeds belangrijker groep vormen. ♦

Noten

1. Bijvoorbeeld: Werkgroep Levensloop D66, *Tijd van leven*, september 2001; Goudswaard/Kock, *Risico's delen en risico's nemen, trends in de sociale zekerheid*, SWB najaar 2001; Wetenschappelijk instituut CDA, *De druk van de ketel; naar een levensloopstelsel voor duurzame arbeidsdeelname en tijd voor scholing, zorg en privé*, september 2001; en SER Commissie Sociaal-Economisch Deskundigen, *Levensloopbanen, veranderende arbeidspatronen en hun gevolgen*, september 2001.
2. Motie Schimmel/Bussemaker, Kamerstukken 2000-2001 (27061, nr. 11)
3. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Verkenning Levensloop, beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen*, januari 2002.
4. Onderzoeksinstituut Nyfer, *Tijd voor arbeid en zorg: spreiding van de arbeidstijd over de levensloop*, 2001.
5. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Sociale Nota 2001*, 2001.

Integratiemodel tegen armoedeval

De armoedeval is één van de hardnekkigste problemen van ons sociale bestel. Zij wordt veroorzaakt doordat werkenden en uitkeringsgerechtigden in financieel gekoppelde, maar overigens strikt gescheiden sociale categorieën zijn ondergebracht. Voor het oplossen van de problemen is vereist dat de categorieën onder één en hetzelfde stelsel vallen. Met het Integratiemodel (IM) kan dit logisch en zonder frictie, zegt Gerrit Bosch.

In de huidige praktijk van armoedebestrijding worden bijstandsuitkeringen per individueel geval opgetuigd met allerlei aanvullende correcties. Deze "aangeklede" uitkering vormt het uitgangspunt van het IM en maakt er deel van uit. Het model bevat verder een continu scala aan Melkerachtige en laagbetaalde banen uit de vrije sector met een toeslag op het loon. Het leidende beginsel is dat bij toenemend loon de toeslag geleidelijk afneemt maar zó dat het totale inkomen van loon plus toeslag blijft stijgen. Om aansluiting bij de vrije sector te bereiken wordt het door de werkgever te betalen loon steeds door onderhandelingen bepaald zodat het een afspiegeling vormt van de marktwaarde van deze arbeid. Anderzijds wordt voor een vloeiende overgang naar de uitkeringen de toeslag afgeleid uit de uitkering zelf. Voor zeer lage lonen ("vrijwilligerswerk") is de toeslag nog (vrijwel) gelijk aan de uitkering.

Juiste arbeidsprikkels

Werken moet verschil maken; om de juiste arbeidsprikkels in te bouwen dient het totale inkomen vanuit de uitkering toe te nemen met een vast percentage (zeg 20%) van het verdiende loon. Om dat te bereiken moet de toeslag gelijk zijn aan de uitkering, *vermindert met 80% van het loon*. Het komt er dus op neer dat de werknemer voor 20% voor zichzelf werkt maar met de overige 80% de uitkering/toeslag geleidelijk afbouwt. Bij een loon op 125% van de uitkering is de toeslag dan geheel afgebouwd en staat men weer op eigen benen. Alleen het fulltime of parttime verdiende maandloon telt. Maar zolang sprake is van een toeslag, moet men ook naar vermogen een bijdrage leveren. Wie geen recht heeft op een uitkering, krijgt dus ook nooit een toeslag. De werkgever betaalt steeds gewoon de afgesproken marktwaarde van de arbeid en heeft verder niets met de regeling van doen.

Ook reguliere CAO-arbeid valt onder het model; de toeslag wordt dan bepaald door de hoogte van de (aangeklede) uitkering *die men zou krijgen in geval van werkloosheid*; immers het alternatief voor werken. Ten opzichte van deze "virtuele" uitkering moet men er dan weer met 20% van het loon op vooruitgaan. Door de koppeling is de uitkering voor samenwonenden gelijk aan het minimumloon; op dit niveau bedraagt de toeslag voor kostwinners dus nog 20%.

Marktwaarde

In tegenstelling tot het loon wordt de uitkering bepaald door de

door Gerrit Bosch

sociale positie van betrokkene. Zo bedraagt de uitkering aan alleenstaanden doorgaans meer dan de helft van die aan samenwonenden. Omdat uitker-

ringen aan samenwonenden niet geïndividualiseerd zijn maar *aan het paar* worden toegekend, is hun *gezamenlijk* inkomen bepalend voor de *gezamenlijke* toeslag. Als het gezamenlijk inkomen van tweeverdieners boven de 125% van hun (virtuele) uitkering ligt, bestaat dus geen recht meer op een toeslag. En zolang er sprake is van een toeslag, zijn beide partners sollicitatieplichtig.

In tegenstelling tot Melkert-banen is het streven bij deze *toeslagbanen* steeds de marktwaarde van de arbeid. Deze zou zelfs in *additionele* collectieve arbeidsovereenkomsten vastgelegd kunnen worden voor de lonen onder het huidige minimum. Door strikt vast te houden aan deze marktwaarde, hoeft niet gevreesd te worden voor "verdringing" van reguliere arbeid.

De werknemersbonden zijn krachtig genoeg om de reguliere CAO's overeind te houden als er additionele arbeid onder het minimumloon bij komt; tenslotte zijn ook de CAO-lonen boven het minimum stabiel, ook al worden die niet direct door de minimumloonwet beschermd. (Zelfs bij Melkert-banen, waar helemaal geen sprake is van marktwaarde en loononderhandelingen, bleek verdringing al te verwaarlozen.) *Vóór* het verstrekken van een toeslag controleert de uitkeringsinstantie (CWI) of het loon niet onder, en de toeslag dus niet boven de norm komt. Verder heeft ook de werknemer zelf belang bij het maximaal bereikbare loon, en zal hij zich niet zomaar laten afscheppen.

Enige extra kostenpost

Voor het regelen van de toeslagen is geen nieuwe organisatie nodig; de uitkeringsinstantie keert ook de toeslagen uit. Het optuigen van de kale uitkeringen naar de aangeklede uitkering kost niets extra's omdat deze gelden nu ook al uitgegeven worden; ook de minimumloners/kostwinners vallen onder de armoedebestrijding. De enige extra kostenpost vormen dus de toeslagen. Wanneer iemand vanuit een uitkerings situatie een toeslag krijgt is er sprake van een besparing; de uitkering wordt dan immers vervangen door de lagere toeslag. Omdat tweeverdieners (en ook alleenstaande minimumloners) meestal ruim boven de 125%-grens van hun virtuele uitkering zitten, is het aantal gegadigden beperkt. Alleen de toeslagen aan minimumloners/kostwinners in het loontraject van 100% tot 125% van hun uitkering vormen een extra kostenpost. Volgens gegevens van het CBS (Sociaal economische maandstatistiek 1997/06 en 1999/06) zouden deze kosten (voor ongeveer 70.000 gegadigden) op circa 80 miljoen euro per

jaar uit komen. Dat is dus de prijs voor het oplossen van de armoedeval en voor het verkrijgen van rechtvaardiger inkomens voor minimumloners vergeleken met het alternatief van de uitkering.

Het programma

Tenslotte is het interessant na te gaan hoe het IM zich verhoudt tot het D66-verkiezingsprogramma. Het gaat daarbij om de punten 32 t/m 44. In algemene zin spoort het model heel goed met de intenties van het programma. Het verkiezingsprogramma geeft echter niet aan hoe je die intenties dan feitelijk moet realiseren. Het IM blijkt er een goede invulling aan te geven.

Met het via onderhandelingen te bereiken loon volgens het IM is er altijd een bedrag te vinden waar beide partijen mee kunnen leven. Terugval van inkomen (punt 34) hoeft niet meer verzekerd te worden. 'Gemeenten en uitvoeringsinstanties moeten een financieel belang hebben bij een succesvolle begeleiding naar werk' en 'de bijstand moet voor tenminste 50% voor rekening van de gemeente komen' (punt 35). Met het IM beschikken gemeenten over de mogelijkheid om bijstandsgelden creatief in te zetten en het CWI aan te spreken op het resultaat. 'Gesubsidieerde banen in onderwijs en zorg' (punt 36) kunnen met de toeslagbanen van het IM soepel ingezet worden, omdat de vaak onneembare loondrempel is ver-

vallen. De nadelen van de 'Melkert-banen' doen zich hier niet voor. 'Vrijwilligerswerk' (punt 37) past op een logische manier in het model, zodat het hiermee uit het verdomhoekje gehaald wordt. Met een belastingkorting (punt 38) voor minimumloners gaat het netto minimumloon omhoog. Bij in stand houden van de netto-netto koppeling gaan de uitkeringen mee en blijft de armoedeval bestaan. De armoedeval is alleen op te lossen met een *specifieke toeslag op arbeid*, zoals het IM voorstelt. Overigens wordt ook de IM-toeslag 'kleiner als het inkomen stijgt', zoals het verkiezingsprogramma stelt. Door het hand over hand toenemen van het tweeverdienen is de 'koppeling' (punt 44) tot een heilige koe geworden. Ze heeft dan ook tot een officieel programma voor armoedebestrijding geleid. Dit had ons toch aan het denken moeten zetten! ♦

Europeanen betrekken bij uitbreiding

Europa is bezig met de grootste uitdaging van haar geschiedenis: de uitbreiding van de Unie met dertien landen. Als daarvoor echter bijna geen publieke steun of belangstelling is, moet bij elke democraat, en zeker elke Democraat een alarmbel gaan rinkelen, vindt Lousewies van der Laan.

Volgens de laatste Eurobarometer-peilingen¹ ervaart door Lousewies van der Laan slechts 27% van de EU-bur-

gers de uitbreiding als belangrijk. Europa realiseert zich blijkbaar nog niet wat voor enorme veranderingen de uitbreiding teweeg zal brengen. De beleidsmakers zijn zo enthousiast bezig met hun Grote Politieke Project dat ze vergeten dat dit grote invloed zal hebben op de bevolking van Europa. Achtentwintig procent van de Europese bevolking voelt zich 'weinig' en 57 procent zelfs 'helemaal niet' betrokken bij de uitbreiding van de EU.² Het getuigt van een paternalistische instelling om te denken dat met wat overheidsvoorlichting de steun vanzelf wel komt. Het uitbreidingsproces moet fundamenteel anders: open, eerlijk en inhoudelijk.

Eerlijkheid ver te zoeken

Elk jaar publiceert de Europese Commissie de zogenaamde voortgangsrapporten waarin zij een overzicht geeft in hoeverre kandidaat-lidstaten voldoen aan verschillende criteria. De rapporten zijn diplomatiek en administratief geschreven, maar laten duidelijk zien dat er nog veel werk moet gebeuren. Het meest recente rapport³ stelt: "De hervorming en versterking van het gerechtelijk apparaat begint weliswaar langzaam maar zeker vruchten af te werpen, maar moet in een hoger tempo en versterkt worden doorgevoerd, met name om de effectieve handhaving van het acquis [de bestaande Europese wetgeving] te waarborgen. De bestrijding van corruptie moet worden geïntensiveerd. Tastbare resultaten [...] zijn nodig gezien de grote bezorgdheid die hierover bestaat en om een transparant ondernemersklimaat te creëren. In bepaalde landen moeten hardnekkige problemen met betrekking tot voorarrest worden aangepast. De handel in vrouwen en kinderen uit, via en naar bepaalde kandidaat-landen blijft een punt van ernstige zorg." Een wel zéér diplomatieke formulering van een zware onvoldoende. Ondanks deze problemen stelt de Europese Unie dat het mogelijk moet zijn de toetredingsonderhandelingen voor het einde van dit jaar af te sluiten zodat de kandidaat-lidstaten in 2004 lid kunnen worden.

Geen economische winst voor de EU

Het economische plaatje is eveneens duidelijk: de kandidaten zijn veel armer dan wij. Het gecombineerde Bruto Nationaal Product (BNP) van twaalf⁴ kandidaten is 5% van het BNP van de huidige

15 lidstaten. Studies wijzen uit dat juist de kandidaat-lidstaten zullen profiteren van extra economische groei. Zij kunnen

de komende jaren een gemiddelde additionele groei van 1,5% verwachten, wat tot 2009 kan oplopen tot 4% - 4,8% in totaal.⁵ Daar-

mee komt de groei in die twaalf kandidaat-landen zo'n 1,5 uit boven het voorspelde gemiddelde van de EU 15 (2,5%). Let wel, dit betekent dat een land als Tsjechië pas over vijftien jaar hetzelfde gemiddelde inkomen heeft als de relatief arme EU-landen Spanje, Portugal en Griekenland, terwijl

Lousewies van der laan

een land als Roemenië er meer dan dubbel zo lang over zal doen. Gezien de verschillen zal er dan ook weinig positief effect zijn op de landen van de huidige EU. De laatste berekeningen gaan uit van slechts 0,1% extra groei. Dat komt onder andere omdat de handelsvoordelen voor de EU al jaren geleden zijn begonnen doordat de kandidaten hun markten moesten openen.⁶ Bovendien zijn de handelsvolumes in EU-ogen relatief klein. De economische baten zijn daardoor marginaal en laten buiten beschouwing wat de extra kosten zullen zijn. Zolang de landbouwsubsidies en de structuurfondsen, die samen het leeuwendeel van de EU-begroting zijn, niet worden hervormd, is het echter volledig onduidelijk wat de extra kosten zullen zijn. Tot 2006 ligt de begroting vast, daarna is alles onzeker.

Big Bang

Ondanks deze feiten blijven politici, de Nederlandse regering voorop, hameren op de economische en andere voordelen van de uitbreiding. Men is namelijk als de dood dat de toch al geringe steun voor de uitbreiding verder zal afbrokkelen als openlijk over de kosten en nadelen gesproken wordt. Er is kennelijk een risico van een 'backlash' aan twee kanten: de EU en de kandidaat-landen zijn net een verloofd stel dat al jarenlang samenwoont en heeft besloten binnen enkele jaren te trouwen. Tijdens het samenwonen zijn echter vragen en irritaties naar boven gekomen en de aanstaande echtelieden lossen die niet op maar proberen hun

Lousewies van der Laan is fractievoorzitter van D66 in het Europees Parlement. Zij heeft daarvoor vier jaar gewerkt als adviseur en woordvoerder van EC-Commissaris Hans van den Broek, die onder meer verantwoordelijk was voor de uitbreiding.

gezaamenlijk geluk af te dwingen door geforceerd een trouwdatum vast te stellen. Op een vergelijkbare manier proberen de EU-regeringsleiders de toetreding er snel doorheen te jagen om te voorkomen dat iemand zich bedenkt.

In 1993 werden in Kopenhagen ondubbelzinnige criteria vastgesteld voor toetreding die erop neerkomen dat kandidaat-lidstaten zich vóór zij lid worden van de EU moeten ontwikkelen tot een volwaardige democratie en rechtsstaat, dat zij een functionerende markteconomie hebben en dat zij de huidige Europese wetgeving (het *acquis*) overgenomen hebben. Naar de mening van de D66-eurofractie kan hiermee niet worden gesjoemeld. Dat er de afgelopen maanden

steeds vaker gesproken wordt over een toetreding van tien landen, een zogenaamde *big bang*, is hiermee in tegenspraak. Dit wekt de indruk dat het toetredingsproces niet meer door de Kopenhagen-criteria maar door opportunistische politiek gestuurd wordt.

Het is de zware taak van de Europese Commissie om deze criteria te bewaken. De onderhandelingen worden echter ook door de lidstaten in de Raad van Ministers gevoerd en deze vinden het belangrijker om hun deadline te halen. Door al het gepraat over toetredingsdata wordt in de publieke opinie de indruk gewekt dat het kennelijk niet zoveel uitmaakt of een land aan de eisen voldoet. Als de datum nadert, komen ze er immers toch wel in. Uitlatingen van verschillende premiers, waaronder helaas ook Wim Kok, dat zij zich niet kunnen voorstellen dat Polen niet tot de eerste groep toetreders behoort, bevestigen dit beeld.

Boven de wet

Natuurlijk valt ervoor te pleiten dat we de uitbreiding als zo belangrijk zien dat we het politieke besluit nemen om de kandidaat-lidstaten zo snel mogelijk toe te laten. De interne problemen lossen we dan na afloop wel op. Maar dan moeten de regeringsleiders daar wel eerlijk over zijn. Er moet nu een duidelijke keuze gemaakt worden: óf toegeven dat we de criteria loslaten, óf deze in ere herstellen. Ik wil ervoor pleiten om vast te houden aan de criteria. Dit heeft drie voordelen:

1. Vasthouden aan de afspraken die we in het verleden, op goede gronden, hebben gemaakt, komt onze geloofwaardigheid ten goede.
2. We voorkomen precedentwerking. Landen die niet in de *big bang* zitten (Roemenië, Bulgarije, Turkije) en landen die zich waarschijnlijk nog zullen aanmelden (zoals Kroatië en Bosnië) kunnen anders zeggen dat de criteria voor hen ook niet hoeven te

Roemenië. Steun voor de uitbreiding brokkelt snel af in discussie over kosten.

gelden.

3. De Europese Unie werkt. Dat komt niet doordat we besloten hebben een club te vormen, maar doordat het een club is die gebaseerd is op regels die gehandhaafd worden. Als we de regels overboord zetten, ondermijnen we de club zelf.

De derde reden is voor mij de meest fundamentele. Iedere keer dat Europa zich niet aan haar eigen regels houdt, zie je dat het misgaat. Zoals toen de EU opportunistisch, buiten de Europese verdragen om, sancties instelde tegen Oostenrijk en even later weer niet tegen Italië. Of toen Duitsland niet voldeed aan de EMU-criteria en geen gele kaart kreeg terwijl het die wel 'verdiend' had. In beide gevallen viel waar te nemen dat, wanneer regels ontbreken of niet worden toegepast, de uitkomst in het voordeel is van de grote lidstaten. Zowel regeringen als burgers krijgen zo het gevoel dat zeker de grote (kandidaat-)landen boven de regels staan en toch altijd hun zin krijgen. Dat haalt de essentie uit de Europese samenwerking. Als er immers één boven de wet staat, staat iedereen boven de wet en functioneert het systeem niet meer.

Pak proces terug

Wat is de manier om terug te gaan naar die criteria en de essentie van de Europese Unie?

Burgers moeten inzicht krijgen in de onderhandelingen, die nu geheel achter gesloten deuren plaatsvinden. Dit betekent onder andere dat de onderhandelingsstandpunten van de Raad op internet moeten komen te staan.

Zowel de nationale parlementen als het Europees Parlement moeten veel beter opletten wat er gebeurt, onder andere door tijdens de onderhandelingen rond toetreding vragen te stellen. De 'controle' is op dit moment veel te algemeen en oppervlakkig.

Media en niet-gouvernementele organisaties (NGO's) kunnen een belangrijke rol spelen door erop te wijzen dat bijvoorbeeld een overeengekomen overgangstermijn voor de implementatie van een milieurichtlijn niet redelijk is.

Kritisch is niet anti

Als we er niet voor kiezen om deze weg te volgen, lopen we het risico dat de inwoners van de EU zich afkeren van het hele uitbreidingsproces. Sommige politici spinnen er nu al garen bij door zich zeer kritisch over de uitbreiding uit te laten. Zij doen dit echter niet met het doel een oplossing te vinden maar omdat ze de hele uitbreiding niet willen. Ook sommige lidstaten, zoals Frankrijk en Spanje, zitten helemaal niet op de uitbreiding te wachten omdat zij daardoor veel landbouwsubsidies en royale Europese structuurfondsen zullen verliezen. Zij zullen dan ook ieder kritisch geluid aangrijpen om hun eigen kortzichtige agenda te bevorderen. Omdat de meeste kritiek uit dat kamp komt, wordt iedereen die kanttekeningen zet bij het verloop van het uitbreidingsproces meteen in het kamp van de opportunistische anti-uitbreiders gestopt. Daarmee wordt de discussie teruggebracht tot een zwart/wit-tegenstelling die geen inhoudelijke discussie kan worden. Nu is het moment om terug te keren naar de inhoud.

Homo's voor melk

De term 'onderhandelingen' in het kader van de toetreding van de kandidaat-lidstaten is eigenlijk misleidend: de uitkomst is immers al bekend. De kandidaat-lidstaten zullen de volledige EU-wetgeving over moeten nemen. Waar de besprekingen in feite over gaan, is de duur van overgangstermijnen voor de verschillende wetgevingsdossiers. Zo kan Polen straks stellen dat het acht jaar nodig heeft om de landbouwregels te implementeren en producten uit de EU vrij op de Poolse markt toe te laten terwijl het voor die tijd al volledig wil meedelen in de landbouwsubsidies. Aangespoord door Frankrijk, waar de boeren niet kunnen concurreren met de goedkopere Poolse landbouwproductie, zal de EU precies het tegenovergestelde willen en ook de goedkope Poolse landbouwproducten zo lang mogelijk willen weren. Als het eindresultaat is dat Poolse landbouwproducten al na twee jaar overal in de EU verkocht kunnen worden terwijl het land pas na vijf jaar aan alle regels hoeft te voldoen, moet dat ook voor consumenten in Nederland te begrijpen en te accepteren zijn. Misschien wilden zij al veel eerder de goedkope Poolse producten welkom heten, maar konden ze dit niet omdat zij voor een voldongen feit werden gesteld. In de eindfase van de onderhandelingen komen de resterende knelpunten uit alle onderhandelingshoofdstukken samen. Het is niet onvoorstelbaar dat dan bijvoorbeeld de mensenrechten van Roemeense homo's (gegarandeerd conform de Kopenhagen-criteria) worden uitgeruild tegen het eerder openen van de Roemeense markt voor melk uit de EU. Zolang de besprekingen plaatsvinden achter gesloten deuren is het voor NGO's, bedrijven, parlementariërs en publiek onmogelijk om invloed uit te oefenen of zelfs maar te achterhalen op welke gronden overgangstermijnen zijn toegekend. Het resultaat is dat de Europeanen vervreemden van deze ingrijpende veranderingen in hun leven, en daarmee van de uitbreiding.

Natuurlijk moeten helemaal aan het eind van het traject de toetredingsverdragen goedgekeurd en geratificeerd worden door de betrokken parlementen. Maar dan gaat het alleen nog om een 'ja'

of 'nee' tegen het eindresultaat. Wie dan nog spelbreker durft te zijn, moet van goeden huize komen.

Proces moet open

Deals in gesloten raadskamertjes zadelden ons eerder al op met de Straatsburgse zetel van het Europees Parlement en de vele andere onvolkomenheden die de Europese Unie rijk is. De regeringen moeten beseffen dat zij niet meer automatisch het mandaat hebben om te besluiten wat ze willen zonder verantwoording af te leggen. Dat het openbaar maken van het verloop van de besprekingen heel goed mogelijk is, blijkt uit de houding van de Sloveense regering. Zij is gehouden haar uitgangspunten inzake de toetredingsbesprekingen vooraf ter goedkeuring voor te leggen aan het parlement. Denemarken doet dat ook al sinds jaar en dag. Hiermee lopen deze landen voor op Nederland en andere lidstaten. Toch zou het bijzonder makkelijk zijn om zowel de inzet van de kandidaten (de zogenaamde position papers) alsook de reactie van de Unie (het zogenaamde concept gemeenschappelijke standpunten) gewoon op internet te publiceren. Ik heb dan ook de Nederlandse regering en de Europese Commissie inmiddels gevraagd om dit te doen. Indien dit niet gebeurt, zal ik dat proberen af te dwingen via het Europees Hof van Justitie.

Geef populisten geen kans

De geslotenheid rond de uitbreiding speelt populistten in de kaart. Zij kunnen gemakkelijk misbruik maken van het gebrek aan kennis bij de bevolking en zonder weerwoord op onderbuikgevoelens inspelen. Natuurlijk kan meer openbaarheid in eerste instantie leiden tot een toename van publieke scepsis. De regeringen moeten die koudwatervrees echter overwinnen en investeren in het toekomstig draagvlak voor de inmiddels in de praktijk onomkeerbare besluiten. De Europeanen moeten juist nu beseffen hoeveel werk er eigenlijk nog verzet moet worden voordat de Oost-Europese landen volwaardig aan de EU kunnen deelnemen. Op de langere termijn kan alleen transparantie de publieke scepsis overwinnen. Verder uitblijven van openheid zal de roep om uitstel alleen maar doen toenemen.

De uitbreiding van de EU is té belangrijk om alleen aan regeringen en technocraten over te laten. Het is nog niet te laat om dit laatste jaar te gebruiken om de uitbreiding naar een hoger niveau te tillen: inhoudelijk, open, eerlijk. Zeker een partij als D66 moet hier keihard op inzetten. ♦

Noten

1. <http://europa.eu.int/en/comm/dg10/incom/epo/eb.html>.
2. http://europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/ebrep1/highlightseu_fr.pdf.
3. *Naar een succesvolle uitbreiding*, Europese Commissie, najaar 2001.
4. Er zijn officieel dertien kandidaat-lidstaten, maar omdat met Turkije nog niet onderhandeld wordt, is dit land bij de berekeningen buiten beschouwing gelaten.
5. Europese Commissie, DG EcoFin, "The Economic Impact of Enlargement" (2001).
6. De zogenaamde Europa-akkoorden die al bijna 10 jaar in werking zijn openen de markten wederzijds met uitzondering van een paar gevoelige sectoren zoals landbouw en voedselverwerking.

Valt Europa van het wereldtoneel?

Kan Europa een mondiale hoofdrol spelen? Of is ze slechts een souffleur waarnaar de VS niet meer luisteren? Vooral nu de Amerikanen steeds meer hun eigen gang gaan en zich steeds minder van Europa aantrekken, lopen de frustraties hoog op. Hoe men het ook wendt of keert: buitenlands beleid blijkt de moeilijkst te integreren sector van de Europese Unie. Zinvoller dan een beklag over de spreekwoordelijke Europese verdeeldheid vindt Europarlementariër Bob van den Bos een analyse waarop zij berust.

Allereerst past een relativering. Vergelijken met enkele decennia terug is er sprake van een beduidend grotere eenheid. Europa is inmiddels een formidabel handelsblok met een door de mondialisering steeds sterkere concurrentiepositie tegenover de VS en Azië. In handelspolitieke kwesties spreekt de EU met één stem. De lidstaten delen ook grote strategische belangen, zoals vrede en stabiliteit aan de buitengrenzen en ongestoorde energievoorziening. Niet voor niets zien Amerikanen en Aziaten Europa vaak meer als een eenheid dan wijzelf. Dat geldt ook voor haar externe beleid, want de gevoelde noodzaak tot een rechtvaardige welvaartsverdeling beperkt zich niet tot het eigen continent. Europa is de grootste donor van ontwikkelingsbijstand en noodhulp. Vanwege de verdragsverplichting trachten de lidstaten bij voortdurend hun externe beleid op elkaar af te stemmen, en dat lukt vaak. Soms ook niet, en dan helaas vooral als het er echt op aankomt. Berucht zijn de Balkanoorlogen. In het Israelisch-Palestijnse conflict zijn de Europese regeringen echter duidelijk naar elkaar toe gegroeid, ondanks verschillen in politieke basis-sympathieën.

Belangrijk schisma

Niettemin zijn de lidstaten nog steeds ook elkaars economische concurrenten. De orders die naar het ene land gaan, vallen niet toe aan het andere. Vooral door hun koloniaal verleden hebben lidstaten uiteenlopende historische bindingen met derde landen en heeft ook de geografische ligging onmiskenbaar zijn effect op de buitenlandse prioriteiten. De zuidelijke landen zijn veelal gericht, zo niet geobsedeerd door het Middellandse-Zeegebied, voor Duitsland telt bovenal Midden-Europa en de Scandinavische staten richten hun aandacht bij voorkeur op de noordoostflank. Een belangrijk schisma bepaalt de verhouding met de VS. Landen als het Verenigd Koninkrijk en Nederland zijn traditioneel Atlantisch georiënteerd, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk, dat bij voortdurend een grotere onafhankelijkheid jegens Amerika bepleit. Landen als Zweden, Ierland en Oostenrijk willen nog steeds geen lid van de NAVO worden. Naarmate de integratie op andere gebieden intensificeert, groeit de neiging van vooral grotere lidstaten om het verlies aan soevereiniteit en identiteit te compenseren met een sterker geprofileerde nationale buitenlandse politiek. Bovendien zijn

Bob van den Bos is vice-voorzitter van de D66-fractie in het Europees parlement.

door Bob van den Bos

de leiders van deze staten er niet vies van om binnenlands politiek garen te spinnen bij hun optreden op het wereldtoneel met andere groten der aarde. Een gemeenschappelijk, en dus 'anoniem' Europees buitenlands beleid ontnemt politici de mogelijkheid om nationalistische gevoelens politiek te exploiteren.

Deze problemen dreigen met de uitbreiding alleen maar groter te worden. De voormalige Sovjetsatellieten voelen er weinig voor hun zojuist verkregen soevereiniteit onmiddellijk weer uit handen te geven. Tot nu toe steunen de kandidaat-lidstaten vrij algemeen de EU-standpunten

zoals die worden geformuleerd door de Raad of ingebracht in de VN. Dat zou echter best wel eens kunnen veranderen na toetreding. De hedendaagse politiek in deze landen wordt sterk beïnvloed door trauma's uit het verleden. Daarnaast beschouwen veel kandidaat-lidstaten Rusland nog steeds als bedreigend. De historische ervaringen met het grote buurland en zijn interne instabiliteit maken de huidige generatie politici in Midden-Europa huiverig voor de samenwerkingsakkoorden die West-Europese leiders juist wensen. De jonge democratieën willen hun veiligheid verzekerd zien door de VS en hechten daarom buitengewoon grote waarde aan het NAVO-lidmaatschap. Noch de ineenstorting van de Sovjet-Unie noch het recente Amerikaanse unilaterale zijn voor hen redenen om minder waarde aan de Atlantische Alliantie te hechten en daarom zien zij ook niet veel in de ontwikkeling van een zelfstandig Europees veiligheids- en defensiebeleid.

Bob van den Bos

Deze problemen dreigen met de uitbreiding alleen maar groter te worden. De voormalige Sovjetsatellieten voelen er weinig voor hun zojuist verkregen soevereiniteit onmiddellijk weer uit handen te geven. Tot nu toe steunen de kandidaat-lidstaten vrij algemeen de EU-standpunten zoals die worden geformuleerd door de Raad of ingebracht in de VN. Dat zou echter best wel eens kunnen veranderen na toetreding. De hedendaagse politiek in deze landen wordt sterk beïnvloed door trauma's uit het verleden. Daarnaast beschouwen veel kandidaat-lidstaten Rusland nog steeds als bedreigend. De historische ervaringen met het grote buurland en zijn interne instabiliteit maken de huidige generatie politici in Midden-Europa huiverig voor de samenwerkingsakkoorden die West-Europese leiders juist wensen. De jonge democratieën willen hun veiligheid verzekerd zien door de VS en hechten daarom buitengewoon grote waarde aan het NAVO-lidmaatschap. Noch de ineenstorting van de Sovjet-Unie noch het recente Amerikaanse unilaterale zijn voor hen redenen om minder waarde aan de Atlantische Alliantie te hechten en daarom zien zij ook niet veel in de ontwikkeling van een zelfstandig Europees veiligheids- en defensiebeleid.

Europese interventiemacht

Daar wordt niettemin gestaag aan gewerkt. Er is afgesproken dat de lidstaten in 2003 voor minstens een jaar een troepenmacht beschikbaar hebben van vijftig- à zestigduizend militairen, alsmede 300 tot 350 gevechtsvliegtuigen en 80 marineschepen. In het kader van het 'Helsinki Headline Goal' moet daarnaast een Europese capaciteit opgebouwd worden voor commandovoering,

strategisch transport en inlichtingen. Het ziet er niet naar uit dat deze doelstelling op tijd wordt verwezenlijkt, omdat zich velerlei problemen voordoen. De strenge EMU-budgetcriteria beperken de financiële ruimte van Europese regeringen om de defensie-uitgaven te verhogen of zelfs te handhaven. Verder bestaan nog slechts vijf krijgsmachten volledig uit beroepsmilitairen, terwijl dat er in 2003 volgens de planning acht moeten zijn. Uitzending van dienstplichtigen kan doorgaans alleen op vrijwillige basis, met alle gevolgen vandien. Voor operaties binnen de hogere geweldspiraal zijn hechte, zeer professionele eenheden nodig die het verhoogde 'slachtofferrisico' hebben aanvaard. Bovendien blijkt het in veel staten lastig om gekwalificeerd beroepspersoneel te werven. Een meer fundamenteel probleem is dat er nog geen duidelijk strategisch concept is vastgesteld. Zo ontbreekt overeenstemming over de actieradius van de Europese militaire macht. Gaat het alleen om Europa, ook om aangrenzende gebieden of zelfs om Midden-Afrika? Daarnaast is er nog volop discussie over de vraag of de strategische voorbereiding en commandovoering geheel zelfstandig, of binnen bestaande NAVO-kaders moeten geschieden. In dat geval hebben niet-EU-staten als de VS en Turkije zeggenschap over de inzet van de middelen. Ook bestaat verdeeldheid over de noodzaak van eigen Europese satellietwaarnemingsystemen. De Amerikaanse bondgenoten beschikken al ruimschoots over deze zeer dure voorzieningen. Daarom vinden de Britten, als trouwste bondgenoten van Washington, de ontwikkeling van Europese inlichtingencapaciteit overbodig, terwijl Frankrijk en Duitsland niet volledig afhankelijk willen zijn van de VS.

Strategieën en partnerschappen

Het buitenlands beleid van de EU is dus nog maar beperkt gebaseerd op militaire macht. Deze zwakte, en de politieke verdeeldheid maken dat Europa onvoldoende invloed kan uitoefenen, vooral in geval van (dreigende) gewelddadige crises. Niettemin moeten we hier niet uit concluderen dat de EU helemaal geen buitenlands beleid kent. Dat is namelijk wel degelijk het geval. Via zogenoemde globale EU-strategieën en -partnerschappen met andere regio's en landen kan de EU wel degelijk invloed uitoefenen in de wereld.¹ Uitgangspunt van dit structurele buitenlands beleid is niet het pure eigenbelang op korte termijn maar de langetermijndoelstellingen die gediend worden door het aangaan van bestendige politieke, hulp- en handelsrelaties. In het algemeen zijn deze betrekkingen gericht op het creëren van een vredige, stabiele, welvarende en democratische internationale omgeving.

Veel samenwerkingsprogramma's zijn bestemd voor Midden- en Oost-Europa, zoals PHARE en TACIS. Samen met associatieakkoorden en pretoetredingsstrategieën hebben deze in zeer sterke mate bijgedragen aan de stabiliteit van de nieuwe democratieën. De positieve politieke gevolgen van al deze inspanningen worden vaak onderschat.² Vooral onder druk van zuidelijke lidstaten zijn vanaf midden jaren negentig programma's ontwikkeld voor landen rond de Middellandse Zee. Behalve humanitaire redenen lagen hier ook overwegingen van veiligheid (bestrijding van moslim-fundamentalisme) aan ten grondslag. Mede om een bijdrage te leveren aan het vredesproces heeft de EU ook substantiële hulp geboden aan de Palestijnse gebieden.

Europa is ook een belangrijke donor van ontwikkelingshulp. De Gemeenschap en de lidstaten geven samen 55% van alle internationale officiële ontwikkelingshulp. Belangrijkste begunstigden zijn 77 landen uit Afrika, Caraïben en Stille Zuidzee (ACS) waarmee de

EU een structurele ontwikkelingsrelatie heeft. In 1975 is daartoe in Lomé het gelijknamige akkoord gesloten dat handelsvoordelen en omvangrijke hulp biedt aan deze ACS-landen. In 2000 is de relatie vernieuwd met het Akkoord van Cotonou. Het hoofddoel van dit unieke partnerschap is niet handel maar de bestrijding van armoede. Het gaat hierbij om ontwikkelingshulp, politieke dialoog en nauwere economische en handelsbetrekkingen en bevordering van regionale samenwerking. Anders dan de eerdere Lomé-verdragen voorziet dit Akkoord in opschorting van de hulp bij de schending door een ACS-land van respect voor mensenrechten, democratische principes en de rechtsstaat, essentiële elementen van het partnerschap. Dergelijke sancties zijn inmiddels toegepast op een reeks landen.

Handelsbetrekkingen met Latijns-Amerikaanse landen zijn de afgelopen tien jaar aangevuld met ontwikkelingshulp, vooral financiële en technische bijstand. Ook met Azië heeft de EU een structurele hulprelatie met 30% van de internationale ontwikkelingshulp. Dat is minder dan Japan (51%), maar meer dan de Verenigde Staten (9%). Het gaat hier in hoofdzaak om armoedebestrijding via steun aan plattelandsontwikkeling, onderwijs, infrastructuur en institutionele capaciteitsopbouw. Het versterken van de rechtsstaat, goed bestuur en de bestrijding van corruptie zijn ook in Azië prioritaire doelstellingen.

Flexibel engagement

Om Europa meer gewicht in de wereld te geven zou naast het structurele handels- en hulpbeleid ook de buitenlandse -en veiligheidspolitiek onder de primaire verantwoordelijkheid van de Commissie gebracht moeten worden (gecommunautariseerd). De huidige taak van Solana zou dan onder verantwoordelijkheid van een Commissaris vallen. Vooralsnog willen de Europese regeringen hier absoluut niet aan. Zij willen onverkort opkomen voor hun eigen nationale belangen, visies en identiteit en willen geen zeggenschap delegeren aan de Commissie. De intergouvernementele besluitvorming dreigt echter vast te lopen in een Unie met bijna twee keer zoveel lidstaten. Nu al voelen vooral de grotere landen zich vaak belemmerd door de noodzaak van brede consensus. Waarom is instemming vereist van kleinere staten die er voor de oplossing van een probleem niet toe doen? Landen die in staat en bereid zijn om militaire middelen in te zetten, en daarmee de risico's van slachtoffers aanvaarden, nemen een grotere verantwoordelijkheid op zich dan staten die dit niet kunnen of willen. Onmiskenbaar neemt de neiging van grotere lidstaten toe om in geval van crises onderonsjes te beleggen buiten de formele overlegkaders om.³ De VS richten zich in dit soort situaties veel liever tot het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland dan tot de EU als geheel.

Daar staat tegenover dat een directorium van de grotere landen veel weerstanden oproept en een desintegrerend effect kan hebben. Als op buitenlands politiek terrein de grote landen het voor het zeggen krijgen, kan dat zijn weerslag hebben op andere beleidsterreinen. Bovendien kunnen kleinere lidstaten wel degelijk bijzondere belangen hebben bij de situatie in een bepaalde regio, zoals Finland en de Baltische staten bij Rusland of België bij Congo. Het is daarom niet verstandig de bijzondere verantwoordelijkheid van een beperkt aantal grote lidstaten te institutionaliseren. Waar zou trouwens de grens getrokken moeten worden tussen groot en klein? Waar horen Italië, Spanje en Polen thuis? Is Nederland ondanks zijn bescheiden omvang niet een middelgroot

land, dat onevenredig bijdraagt aan bijvoorbeeld vredesoperaties? Wat we nodig hebben is een concept, waarbij de machtsverschillen noch worden ontkend noch geïnstitutionaliseerd: het Europa van het 'flexibele engagement'. Als de (crisis-)situatie erom vraagt moet zich een groep landen vormen die speciale verantwoordelijkheid op zich neemt. Indien de toestand militaire implicaties heeft, ligt het voor de hand om de troepen- en materieleveranciers de rol in de besluitvorming te geven die hun toekomt. Mochten dat er te veel zijn, dan moet een kerngroep worden geformeerd die voortdurend contact onderhoudt met de overige militair betrokken landen. Het is van belang dat in elke groep binnen het 'flexibele engagement' altijd een vertegenwoordiger van de Commissie participeert.

Samenwerking, geen confrontatie met VS

Europa moet ervoor waken dat haar ambities in overeenstemming blijven met de mogelijkheden. Zeker in verhouding tot de VS is onze politieke besluitvorming zeer moeizaam en onze militaire capaciteit beperkt. Nu president Bush zijn defensie-uitgaven nog eens drastisch gaat verhogen, zal de militaire kloof tot in lengte van dagen onoverbrugbaar blijven. Tengevolge daarvan kunnen we onze buitenlandse politiek niet dezelfde kracht bijzetten als Washington. In tegenstelling tot de VS heeft de EU echter een breed kader van hulp- en handelsrelaties opgebouwd waarmee zij ook zekere politieke invloed kan uitoefenen. In de praktijk is er derhalve sprake van een taakverdeling tussen de twee continenten zonder dat die als zodanig wordt erkend.⁴ De wereldproblemen kunnen alleen effectief worden aangepakt als Europa en de VS hun beleid op elkaar afstemmen. Elkaar over de oceaan kortzichtigheid verwijten, getuigt niet van het staatsmanschap waar de wereld op zit te wachten. Een taakverdeling waarbij beiden vooral maar niet uitsluitend doen waar ze het beste in zijn, is zo slecht nog niet. Het aanpakken van landen die mogelijk massavernietigingswapens produceren, zoals Irak, kunnen de Amerikanen beter dan wij, mits ze daarbij tenminste de nodige wijsheid en voorzichtigheid betrachten. Bij grote militaire operaties moeten de VS natuurlijk het voortouw nemen.

De Europeanen moeten zich toeleggen op beperkte vredesoperaties, vooral op of vlakbij het eigen grondgebied. Daarnaast dient de EU haar beleid van conflictpreventie door armoedebestrijding en

de opbouw van de democratie verder te intensiveren. Hoe meer deze inspanningen tezamen met de Amerikanen kunnen plaatsvinden, des te beter. Het internationale terrorisme kan alleen via een nauwkeurig gecoördineerd en langdurig volgehouden beleid de wereld uit geholpen worden. Het met harde hand uitroeien van de broeinesten is daarbij even belangrijk als de oplossing van diepere oorzaken zoals religieuze intolerantie, schrijnend oneerlijke welvaartsverdeling en gebrek aan democratie. Het moet onbetwistbaar zijn dat Israëliërs en Palestijnen elkaar blijven aflachten terwijl de rest van de wereld werkloos toeziet. De Afrikaanse armoede moet evenzeer een Amerikaanse zorg zijn als een Europese. Om de voor de internationale stabiliteit cruciale ontwikkelingen in China en Rusland zo positief mogelijk te beïnvloeden, is het dringend gewenst dat de VS en Europa gezamenlijk optrekken. Voor zover dat niet het geval is, zal afbreuk gedaan worden aan de invloed van beiden. De onlangs weer gebleken economische belangenconflicten (staal) en culturele tegenstellingen mogen ons niet blind maken voor essentiële gemeenschappelijke waarden zoals democratie, mensenrechten en een eerlijke welvaartsverdeling. En voor gemeenschappelijke strategische belangen, zoals terrorismepreventie en -bestrijding, stabiliteit in conflictregio's en het tegengaan van de ontwikkeling van massavernietigingswapens. Veel meer dan voorheen moeten de VS en Europa trachten tot gezamenlijke analyses van potentieel gevaarlijke situaties te komen. Het traditionele kader hiervoor, de NAVO, lijkt echter in belang af te nemen. De betrokkenen moeten de positie van het bondgenootschap daarom grondig evalueren. Indien de alliantie niet meer geschikt is voor intensief transatlantisch politiek overleg, moet er een nieuw forum geschapen worden.

De wereld wordt in snel tempo kleiner. Het maatschappelijk verkeer trekt zich steeds minder van nationale grenzen aan. De organisatie van de internationale betrekkingen loopt hier verregaand bij achter. Europese staten kunnen in hun eentje weinig meer uitrusten. Het wordt tijd dat ze ophouden te doen alsof dat nog steeds wel zo is. Zelfs als Europa gemeenschappelijk optreedt, is haar invloed in de wereld beperkt. De mondiale problemen en bedreigingen vergen een zo veel mogelijk geharmoniseerde Europees-Atlantische politiek. Als de Europeanen uit de coulissen in de mondiale schijnwerpers willen treden, moeten ze ophouden nationaal solotoneel te spelen. Dit leidt alleen tot steeds slechtere recensies. ♦

Noten

1. Zie het proefschrift van S. Keukeleire, *Het buitenlands beleid van de Europese Unie*, Deventer: Kluwer 1998.
2. S. Keukeleire, "Onbekend, onbemind en onderschat; het structureel buitenlands beleid van de Europese Unie", in: *Internationale Spectator*, september 1999, nr 9.
3. Inmiddels berucht is het dineetje van de Britse premier Blair, waar alleen Chirac en Schröder voor waren uitgenodigd om over de militaire inzet in Afghanistan te spreken. Zodra de regeringsleiders van Spanje, Italië, Nederland en voorzitter België hier lucht van kregen hebben zij zichzelf uitgenodigd.
4. Op de vraag van de schrijver in het Europees Parlement aan Commissaris Patten wat deze vindt van een taakverdeling, reageerde hij als door een wesp gestoken: geen civiel Europa en militair Amerika! De Brits-Europese politicus zag over het hoofd dat de rolverdeling in de praktijk al lang bestaat.

Democratisch falen van Den Haag

Het democratisch gat van Europa ligt in Den Haag. De Tweede Kamer schiet ernstig tekort in haar controlerende taak, terwijl het wenselijk en mogelijk is om dat op korte termijn te verbeteren. Met de uitbreiding van de EU om de hoek is het zaak snel een zestal concrete stappen te nemen.

De samenwerking tussen Den Haag en Europa loopt nog steeds niet ideaal. Zo weigerde de Kamer vorig jaar een Europese richtlijn Biotechnologie uit te voeren. Nederland wordt daarvoor waarschijnlijk binnenkort voor de rechter gedaagd. Met opkomende beslissingen over de toekomst van Europa, zoals de uitbreiding, zijn verbeteringen belangrijker dan ooit. Hebben onze volksvertegenwoordigers wel grip op de Europese besluitvorming? Ook al wijst men de beschuldigende vinger al snel

door Dennis Hesseling

pees Parlement ook naar de kwestie kijkt. Dit is een wezenlijk verschil met besluitvorming onder gekwalificeerde meerderheid. Als een meerderheid van stemmen volstaat in de Raad kunnen Nederland en het Nederlandse parlement worden weggestemd. Nederlanders hebben dan direct noch indirect invloed op het uiteindelijke besluit. Hier is het daarom cruciaal dat de Europese volksvertegenwoordigers kunnen ingrijpen via hun medewetgevingsrecht (co-decisie). Het beruchte democratische gat van Europa ligt waar geen unanimitie vereist is in de Raad en geen medewetgevende bevoegdheid ligt bij het Europees Parlement.

Het bestaan van het democratisch gat is op zichzelf al ernstig genoeg; het is echter slechts een theoretische kwestie als je beseft dat de volksvertegenwoordigers de middelen die hun wél ter beschikking staan nauwelijks benutten. In de praktijk is het democratisch gat veel groter dan staatkundig nodig is.

Hoewel steeds meer macht de afgelopen decennia verschoven is van nationaal naar Europees niveau, is de democratische controle niet meeverhuisd. De Tweede Kamer is het enige orgaan dat Europese unanieme besluiten kan controleren, maar zij richt zich grotendeels nog steeds uitsluitend op Nederlandse wetgeving. Hiermee geeft zij *de facto* een *carte blanche* aan de Nederlandse regering bij Europese besluiten op zulke

belangrijke gebieden als justitie, asiel- en binnenlands beleid. Ook komt de Tweede Kamer geregeld te laat in actie, als het besluit in Brussel al genomen is.

Zes concrete punten ter verbetering

Met de uitbreiding voor de deur is het urgent dat de Tweede Kamer haar werkwijze wezenlijk verbetert om haar taak als democratisch controleur recht te doen. Ik doe hieronder zes suggesties om binnen het huidige systeem een sterkere grip op de besluitvorming te krijgen.

1) Controle in een vroeger stadium

De Tweede Kamer moet veel vroeger in het traject van Europese besluitvorming actie ondernemen. Op dit moment agendeert de Kamer Europese wetgeving pas een week voordat de Europese Raad van Ministers formeel besluit. Nog voordat de Tweede Kamer begint mee te denken, bestaat in Europa over alle details al over-

Foto: Herman Wouters

naar het 'tandeloze' Europees Parlement, het democratisch gat ligt voornamelijk in Den Haag. Dat is de plek bij uitstek om te zoeken naar een oplossing op korte termijn. En gelukkig kan de democratische controle daadwerkelijk drastisch verbeteren zonder verdragwijzigingen.

Democratische controle in theorie

Europese beslissingen worden in theorie democratisch gecontroleerd door hetzij Tweede Kamer hetzij Europees Parlement. Omdat de Nederlandse bevolking de leden daarvan rechtstreeks kiest, hebben alle Nederlanders invloed op Europese besluitvorming. Bij beslissingen waar unanimitie vereist is in de Raad, kan elk land met een veto het besluit blokkeren. De Tweede Kamer kan de minister opdracht geven in Brussel een veto uit te spreken. Zolang het vetorecht geldt, is staatkundig niet nodig dat het Euro-

Dr. Dennis Hesseling is kandidaat voor de Tweede Kamer voor D66.

eenstemming: de onderhandelingen in de Raadswerkgroepen, waarvan de adviezen doorgaans door de ministers worden gevolgd, zijn dan allang afgerond. Wil de Kamer invloed hebben op het uiteindelijke besluit, dan moet zij de Europese agendapunten actief volgen vanaf het begin van de onderhandelingen. Dat kan gemakkelijk anderhalf jaar vóór de uiteindelijke Raadsvergadering.

2) *Procesmonitoring*

Sinds een paar jaar beoordeelt de regering elk nieuw Commissievoorstel met een zogenaamde fiche Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen (BNC-fiche). Ze stuurt die naar de Tweede Kamer zodra ze het voorstel ontvangt en publiceert ze sinds kort ook op internet¹. De fiches bevatten een samenvatting van het voorstel, de rechtsbasis, de te doorlopen procedure en een eerste inhoudelijke reactie die ze doorgaans helaas in algemene, dus niet-politieke termen stelt. Dat maakt de fiches minder bruikbaar voor parlementariërs. Niet minder belangrijk is dat de fiches na elke Raadswerkgroep bijgewerkt moeten worden om de knelpunten aan te geven, want de Kamer kan haar werk alleen doen met goede, actuele informatie. Kortom, de fiches moeten substantieel verbeteren, wat overigens niet wegneemt dat ze een goed *early warning system* kunnen zijn: de Kamer moet de fiches zélf als aanknopingspunt beschouwen om meer informatie te achterhalen.

3) *Echte inhoudelijke controle*

Het derde probleem ligt aan de opstelling van de Kamer. Zij geeft de minister onwaarschijnlijk veel speelruimte voor onderhandelingen in de Raad. Ter verbetering hiervan kan het Deense model dienen, waarin de minister een formeel mandaat krijgt van het parlement waarin precies staat welke concessies de minister mag doen. Als hij daar onvoldoende rekening mee houdt, moet hij terug naar het parlement. Op die manier geeft de Kamer - in een openbaar debat - politieke sturing aan de minister. Gelukkig heeft de Tweede Kamer al een eerste stap in deze richting gezet toen minister Korthals onlangs niet mocht instemmen met het Europees arrestatiebevel als niet aan haar wensen werd voldaan. De verhoogde controle op de minister mag niet alleen bedoeld zijn als controle achteraf. Zij moet de minister ook de kans geven de positie binnen de Raad beter te verdedigen omdat hij zich immers kan beroepen op externe druk van de Tweede Kamer. Een assertief parlement zal de Nederlandse onderhandelingspositie dus niet verzwakken, maar juist versterken.

4) *Nauwere samenwerking Europees en nationaal Parlement*

In tegenstelling tot de Tweede Kamer verdiept het Europees Parlement zich in detail in Europese wetgeving. Zelfs waar het EP slechts een adviserende bevoegdheid heeft, zal het altijd gedetailleerde amendementen op het Commissievoorstel naar voren schuiven. Het zou voor de hand liggen om die amendementen te gebruiken als leidraad bij de ondervraging van de minister. Hoe preciezer het parlement zijn wensen aangeeft, des te minder speelruimte een minister heeft om de wens van de volksvertegenwoordigers naast zich neer te leggen.

5) *Nauwere samenwerking in Europees verband*

Eén van de grootste problemen bij de controle op Brussel is het gebrek aan openheid van de Raadsvergaderingen, waardoor onmogelijk kan worden gecontroleerd of de minister zich in de Raad heeft ingezet voor wat het parlement heeft gevraagd.

Met creatieve samenwerking is het nu al mogelijk hier iets aan te doen. Elk nationaal parlement heeft de bevoegdheid zijn eigen minister te ondervragen over wat hij in de Raad heeft gedaan. (Uitspraken over andere landen zijn doorgaans taboe.) Als het parlement slechts één bron heeft, is van een effectieve controle geen

sprake. Maar wat belet de parlementen om samen te werken? Het parlement kan een reconstructie maken van wat zich achter gesloten deuren heeft afgespeeld door na elke raadsvergadering het verslag van de minister te vragen, en dat te leggen naast die van de andere veertien, door hun eigen parlement ondervraagde ministers. Het betoog van de minister kan zo effectief gecontroleerd worden. Wanneer de meeste lidstaten van dergelijke ondervragingen een standaardprocedure maken en de antwoorden van de ministers bovendien op internet worden geplaatst, zou de Europese politiek al direct aanzienlijk transparanter zijn.

6) *Betrokkenheid van de pers*

Er zijn verschillende redenen waarom een hardwerkend Tweede Kamerlid weinig schaarse tijd aan Europa 'verspilt'. Eén is dat het weinig oplevert in de media. Maatregelen als hierboven maken het Europese politieke proces echter niet alleen inzichtelijker voor de parlementariërs, maar ook voor de parlementaire pers. De structurele openheid die daarvan het gevolg zou zijn, zal tot meer en betere berichtgeving over Europese onderwerpen leiden. Door de verbeterde informatievoorziening zal ook het publiek een betere parate kennis over het Europese politieke proces ontwikkelen, wat kranten weer de mogelijkheid biedt om meer ruimte vrij te maken voor Europese onderwerpen. Voor Kamerleden is het dan aantrekkelijker om hierin tijd te investeren, zodat een sneeuwbal-effect op gang komt.

Rubber stamp exercise

Een belangrijk onderwerp waarop de voorgestelde verbeterde controle direct toegepast moet worden zijn de toetredingsonderhandelingen. Op dit moment onderhandelt de EU met twaalf potentiële nieuwe lidstaten, van Estland tot Cyprus. Dit is een ingrijpende operatie: hoewel uitbreiding de bevolking van de EU met eenderde kan doen toenemen, voegen deze landen slechts 5% aan het reële BNP toe. De onderhandelingen worden gevoerd door vertegenwoordigers van de Raad, dus door de lidstaten: er wordt gesproken over toepassing van EU-wetgeving, uitzonderingen en overgangstermijnen, bijvoorbeeld voor het vrije verkeer van werknemers.

Aangezien elke nieuwe toetreding een verdragswijziging inhoudt, is steeds goedkeuring vereist van de nationale parlementen van de huidige lidstaten, het EP én het parlement van de toetredende. Om een *rubber stamp exercise* te voorkomen, moet de Tweede Kamer zich reeds nu met de onderhandelingen gaan bemoeien. Er moet openheid komen over de termijnen in onderhandeling en de Kamer moet aangeven welke overgangstermijnen wel en niet aanvaardbaar zijn.

Conclusies

Als de Tweede Kamer haar rol als volksvertegenwoordiger serieus neemt, moet zij haar eenzijdige nadruk op de Nederlandse besluitvorming laten varen voor een Europees aanpak. Alleen door over de grenzen van het Binnenhof te kijken kunnen de volksvertegenwoordigers meewerken aan een democratisch en open Europa dat dicht bij de burgers staat. Met de uitbreiding voor de deur is dat harder nodig dan ooit. ♦

Noten

1. <http://www.minbuza.nl/menu.asp?Key=421546&Pad=302486>

De nieuwe overheid van D66

Thom de Graaf zegt het steeds weer in toespraken en interviews: D66 wil een 'nieuwe overheid'. Maar wat bedoelt hij daar nu eigenlijk mee? In hoofdstuk vier van het D66-verkiezingsprogramma worden de doelstellingen voor die nieuwe overheid beschreven. De uitwerking in het verkiezingsprogramma is echter minimaal, vindt Margo Andriessen. Dat is volgens haar best riskant, want de andere paarse partijen zijn een stuk duidelijker.

De nieuwe paarse overheid is een 'op-tredende overheid', zoals burgemeester Cohen van Amsterdam het

in zijn nieuwjaarstoespraak noemde. Het idee van de 'terugtrekkende overheid' waar paars mee begon, is helemaal op zijn retour. De nalatigheid van overheden in Enschede en Volendam is de voornaamste aanleiding voor deze ommekeer, maar die rampen waren slechts een katalysator. Paars II begon reeds eerder zijn geloof in de afstandelijke overheid te verliezen, toen een paar keer dramatisch duidelijk werd dat een overheid weliswaar veel taken en verantwoordelijkheden op afstand kan zetten, maar toch de schuld krijgt als het mis gaat. Hoogtepunt in dat drama was de verzelfstandiging van de NS. De in de jaren tachtig ingezette 'decentralisatie' van taken naar lagere overheden, en de in de jaren negentig volgende trend van 'kerntaken' bij de overheid en 'vermarkting' van de overige taken verloor de politiek niet van haar verantwoordelijkheid. Daardoor kwam er een ommekeer in het denken over overheidstaken. Die ommekeer startte met de groei van het aantal toezichthoudende instanties, die namens de ministeries de gang van zaken in vermarkte sectoren moesten gaan volgen. Hoogtepunt vormde het terughalen van bijna alle taken in de sociale zekerheid naar een nieuwe overheidskolos: het UWV (Uitvoeringsorgaan werknemersverzekeringen).

Profileren

Tegenover die trend naar meer *verantwoordelijkheid* bij de overheid zet D66 nu een 'nieuwe overheid', die duidelijk afstandelijk is. Bij D66 is het niet meer de overheid die de maatschappij vormgeeft, maar de burger zelf. "In de komende periode zal de overheid invloed en verantwoordelijkheid terug moeten geven aan de betrokkenen", heet het. Het lijkt haast onbegonnen werk in het huidige tijdsgewricht. Mocht D66 in de oppositiebanken belanden, dan is er nog hoop. Want met dit thema in de hand kan D66 in de Tweede Kamer nieuwe gedetailleerde regelingen naar de prullenbak verwijzen. Maar mocht de partij weer mee gaan regeren, dan wordt het moeilijker. Hoe kan D66 zich dan met de nieuwe overheid profileren? Misschien lukt het de Eerste Kamer af te schaffen? Misschien komt er ooit een gekozen minister-president? De burger heeft dan meer te kiezen, maar is de overheid dan ook vernieuwd? Rijden de treinen dan op tijd? Komen er dan vanzelf min-

der verstikkende regels?

Gekozen bestuurders zullen even hard tegen

de bureaucratie oplopen als benoemde be-

stuurders. Zij zullen zich evengoed moeten afvragen hoe de overheid beter kan functioneren.

Aanwalsterrein

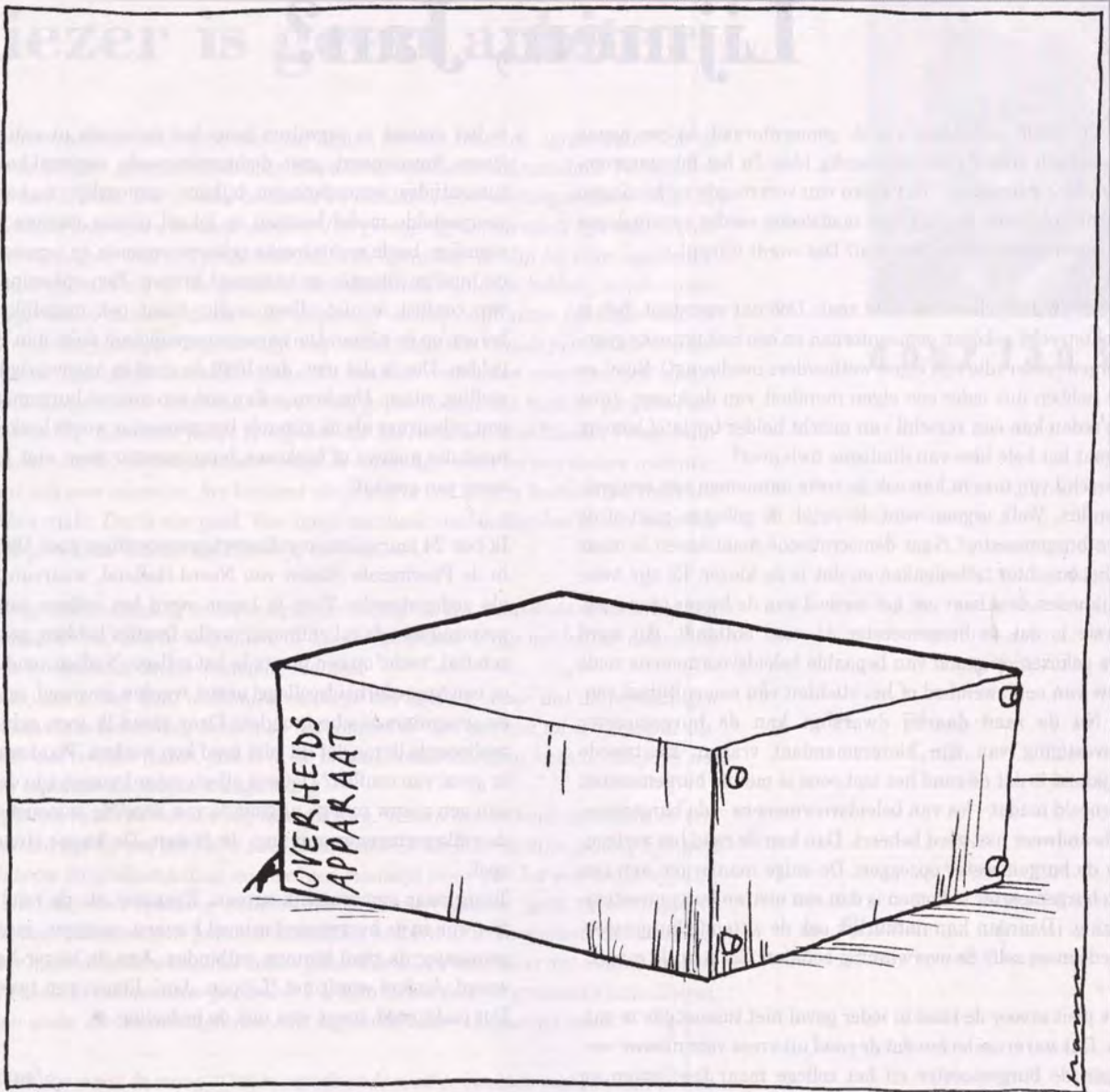
Er is dus meer uitwerking van het D66-gedachtengoed nodig over de nieuwe overheid. De sociaal-liberalen willen de burger meer verantwoordelijkheid geven, maar zullen moeten accepteren dat in de komende regeerperiode de overheid weer verantwoordelijkheid aan zich zal trekken, met name op terreinen als veiligheid en sociale zekerheid. Op welke terreinen valt dan nog te scoren? Mijn stelling is dat de aanval moet worden ingezet op twee terreinen, die D66 na aan het hart liggen: de gezondheidszorg en het ambtelijk apparaat.

De *nieuwe overheid* zou in de gezondheidszorg een einde moeten maken aan de praktijk van verplichte premies, bureaucratie, machtige besturen en prikkels. D66 moet zich er in de volgende regeerperiode hard voor maken dat de verantwoordelijkheid voor gezondheid bij de burger zelf wordt neergelegd.

Een ander terrein waar verantwoordelijkheden anders verdeeld moeten worden, is dat van het overheidsapparaat zelf. Nu de overheid zich weer sterk gaat maken, zijn daar goede mensen nodig. Het wordt echter steeds moeilijker goede ambtenaren te krijgen voor rijksdienst en gemeentelijke diensten. In het partijprogramma van D66 wordt voorgesteld ze te lokken met leuke arbeidsvoorwaarden, zoals vrijstelling van collegegeld, maar dat lost het probleem niet op. Goede jonge ambtenaren verlaten de overheid ijlings, zodra ze in de gaten krijgen dat ze zelf nergens verantwoordelijk voor zijn. Topambtenaren vertellen op besloten conferenties dat ze hun eigen werk voortdurend in de steek moeten laten om een bewindspersoon uit de wind te houden. Ze zijn nodig om Kamervragen te beantwoorden en incidenten te dempen. Dat is frustrerend en leidt tot vertrek of onproductief gedrag.

Onproductieve machtsverhouding

In het verkiezingsprogramma stelt D66 dat de nieuwe regering onder leiding van de minister-president een plan moet opstellen tot "modernisering van de rijksoverheid en haar taken. Uitgangspunt is het kantelen van de overheid van een bureaucratistische tot een oplossingsgerichte organisatie." Waar dat plan over

gaat, blijft nog in het duister. Ik zou graag de suggestie willen doen in dat plan op te nemen dat ambtenaren meer eigen verantwoordelijkheid krijgen en minder afhankelijk worden van het politieke machtsspel. Het D66-programma bevat al een kleine voorzet: ambtenaren kunnen worden uitgenodigd om toelichting te geven in Kamercommissies. Maar dat voorstel lijkt meer geboren uit de informatiebehoefte van de volksvertegenwoordigers zelf dan uit een behoefte het gesprek aan te gaan met die ambtenaren. Wij stuiten daarbij op een vreemde gewoonte in de politiek. Gekozen vertegenwoordigers verkeren in de veronderstelling dat hun echte gesprekspartners de politici zijn: ministers, staatssecretarissen, wethouders. Ambtenaren worden in dat systeem beschouwd als tweede garnituur. Onder Paars heeft het roepen om *politiek primaat* bizarre vormen aangenomen. Met het gevolg dat ambtenaren de verantwoordelijkheid snel bij de politiek leggen als er iets mis gaat. Laat de minister maar zweten, hij heeft er toch ooit een brief of memo over gehad?

De nieuwe overheid heeft andere relaties nodig tussen ambtena-

ren en politiek. De ambtenaren moeten meer eigen verantwoordelijkheid krijgen en daarover rechtstreeks verantwoording afleggen aan politiek en burgerij. Het gevolg zal zijn dat zij zich ook verantwoordelijker zullen gaan voelen en gedragen. Het zal ook gemakkelijker worden goede mensen te behouden voor de overheid. Werknemers komen nu vaak binnen met de 'drive' de maatschappij te dienen, maar verliezen die snel door de onproductieve machtsverhoudingen tussen politiek en ambtenarij.

De inzet van D66 zou moeten zijn de uitvoerders de ruimte te laten en ze rechtstreeks verantwoording af te laten leggen. Dat vraagt met name moed van de D66-Kamerleden, die tot nu toe met weinig durf zijn opgetreden. Maar de politiek moet juist een afstandelijker rol spelen. Leg de verantwoordelijkheid waar ze ook genomen kan worden. Meer dan D66 nu voor ogen staat, vergt een nieuwe overheid meer verantwoordelijkheid bij de burgers en meer verantwoordelijkheid bij de ambtelijke uitvoerders. ♦

Lijmen, Jan?

Jan Vis vindt ontbinding van de gemeenteraad in een nieuw dualistisch stelsel geen verstandig idee. In het februari-nummer van *Idee* schreef hij: "Het risico van vervroegde verkiezingen zal de controlerende neiging van raadsleden eerder verminderen dan vermeerderen." Maar wat dan? Dat wordt lijmen!

Als je een dualistisch stelsel hebt zoals D66 dat voorstaat, heb je een rechtstreeks gekozen gemeenteraad en een rechtstreeks gekozen burgemeester (die zijn eigen wethouders meebrengt). Raad en college hebben dus ieder een eigen mandaat van de kiezer. Juist om die reden kan een verschil van inzicht helder ter tafel komen. Daar gaat het hele idee van dualisme toch over?

Een verschil van inzicht kan ook de vorm aannemen van een politiek conflict. Welk orgaan wint de strijd: de gekozen raad of de gekozen burgemeester? Naar democratische maatstaven is maar één scheidsrechter te bedenken en dat is de kiezer. Er zijn twee mogelijkheden denkbaar om het oordeel van de kiezer te vragen. De eerste is dat de burgemeester de raad ontbindt. Hij werd immers gekozen op grond van bepaalde beleidsvoornemens zoals de bouw van een zwembad of het stichten van een cultureel centrum. Nu de raad daarbij dwarsligt kan de burgemeester (her)bevestiging van zijn kiezersmandaat vragen. De tweede mogelijkheid is dat de raad het niet eens is met de burgemeester, bij voorbeeld omdat - los van beleidsvoornemens - de burgemeester de brandweer niet goed beheert. Dan kan de raad het vertrouwen in de burgemeester opzeggen. De enige manier om aan een nieuwe burgemeester te komen is dan een nieuwe burgemeestersverkiezing. (Daaraan kan natuurlijk ook de zittende burgemeester meedoen en zelfs de overwinning behalen. Sof voor de raad!)

Jan Vis pleit ervoor de raad in ieder geval niet tussentijds te ontbinden. Dat zou ertoe leiden dat de raad uit vrees voor nieuwe verkiezingen de burgemeester en het college maar laat zitten en aldus zijn controlerende taak onvoldoende nakomt. Mijs inziens

is het onjuist te verwijzen naar het nationale niveau zoals dat thans functioneert, met dichtgetimmerde regeerakkoorden die tussentijdse veranderingen bijkans onmogelijk maken. In het voorgestelde model bestaan op lokaal niveau immers twee zelfstandige, beide rechtstreeks gekozen organen, in tegenstelling tot de huidige situatie op nationaal niveau. Een oplossing in geval van conflict is niet alleen nodig, maar ook mogelijk door een beroep op de kiezer. Die beroepsmogelijkheid moet dan voor beide gelden. Doe je dat niet, dan blijft de raad in ongewijzigde samenstelling zitten. Hoe kom je dan aan een nieuwe burgemeester? En wat gebeurt er als de zittende burgemeester wordt herkozen? Wat moet die nieuwe of herkozen burgemeester doen met het onderwerp van geschil?

Ik ben 24 jaar gekozen volksvertegenwoordiger voor D66 geweest in de Provinciale Staten van Noord-Holland, waarvan acht jaar als gedeputeerde. Toen ik begon werd het college van GS nog gevormd met de rekenlineaal: welke fracties hebben, gelet op hun zetel, 'recht' op een plaats in het college. Nadien vonden we dat er een 'meerderheidscollege' moest worden gevormd, op politieke en programmatische gronden. Daar stond ik toen achter. Later realiseerde ik me dat dit niet goed kon werken. Want wat te doen in geval van conflict? Dat zou alleen maar kunnen zijn de vorming van een nieuw college uitgaande van dezelfde samenstelling van de volksvertegenwoordiging, de Staten. De kiezer stond buitenspel.

Terug naar gemeentelijk niveau. Evenzeer als de raad het vertrouwen in de burgemeester moet kunnen opzeggen, moet de burgemeester de raad kunnen ontbinden. Aan de kiezer het laatste woord. Anders wordt het "Lijmen, Jan", lijmen van twee kanten. Dat plakt goed, maar was niet de bedoeling. ♦

*Jan de Lange,
oud-lid Provinciale Staten van Noord-Holland*

Foto: Herman Wouters

Maakt het dualisme de kiezer tot scheidsrechter?

Reageren op een artikel in *Idee*?

Stuur uw digitale bijdrage aan:

Idee@D66.nl

Of per post aan:

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

T.a.v. Redactie *Idee*

Postbus 660

2501 CR Den Haag

Kiezer is geen arbiter

door Jan Vis

In het gemeentebestuur zoals D66 zich dat wenst, worden zowel de burgemeester als de raad door de burgers gekozen. Ze hebben dus allebei een electoraal mandaat. Wethouders zullen dat niet hebben. Die worden benoemd en ontslagen door de burgemeester. Moet de raad tussentijds ontbonden kunnen worden? Het partijprogramma vindt van wel, ik vind dat niet verstandig en Jan de Lange bestrijdt mijn opvatting. Ik blijf bij mijn standpunt. Omdat zowel de raad als de burgemeester een electoraal mandaat hebben, is het onjuist als de burgemeester tussentijds de raad wegstuurt en zelf blijft zitten (of andersom: de raad stuurt de burgemeester weg en blijft zelf zitten). Afgezien van de principiële onjuistheid zal het in de praktijk ook niet zo gaan. De raad die ontbonden wordt, zal zelf op zijn beurt ook de burgemeester naar huis sturen. Wil je voorkomen dat raad en burgemeester 'elkaar ontbinden', dan moet je het zo regelen dat het recht om te ontbinden (resp. naar huis te sturen) niet bij de burgemeester (resp. de raad) ligt, maar bij een andere instantie. Wie je daar ook voor aanwijst, het betekent altijd dat er een andere bestuurlijke instantie bij betrokken raakt. Dat is niet goed. Voorlopige conclusie: ontbinding kan alleen maar als raad en burgemeester allebei tegelijkertijd vertrekken.

Jan de Lange ziet ontbinding en vervroegde verkiezing als een middel om een conflict tussen burgemeester en raad te beslechten: de kiezer als arbiter krijgt het laatste woord. De gedachte is sympathiek - maar buiten de realiteit.

Het punt is, dat je wel kunt ontbinden vanwege een conflict, maar dat de verkiezingen daarna nauwelijks betrekking hebben op het conflict en dan ook niet tot een evidente uitspraak over dat conflict leiden. Het is in de praktijk helemaal geen kwestie van ja of nee inzake een bepaalde duidelijke vraagstelling.

Om te beginnen raakt de kwestie zelf meestal zoek. Tussen het ontbindingsbesluit en verkiezingsdatum ligt bij ons minstens twee maanden - en als je de partijen genoeg tijd geeft voor de interne kandidaatstelling nog wel een maandje meer. Als het een beetje tegenzit, moet je ook nog eens rekening houden met de zomervakantie (geen verkiezingen in juli/augustus). Intussen is de politieke actualiteit wellicht al zo veranderd, dat de verkiezingen over meer en andere kwesties zullen gaan dan alleen maar over dat conflict. Andere issues zijn wellicht veel actueler geworden. Partijen zullen hun programma's actualiseren. Is de kiezer onder die omstandigheden echt nog een arbiter? Vergeet het maar.

Verder is het nog maar de vraag of leden van de oude raad er intussen niet genoeg van hebben. De belangstelling voor het lidmaatschap van de raad is nu al niet groot en als je tussentijds weer opnieuw op campagne moet, is het misschien wel wat te veel. Dus ook door personele wisselingen kan het conflict buiten beeld raken. Om nog maar te zwijgen van de kans dat er ineens splinternieuwe partijen meedoen die helemaal geen deel hadden aan het conflict. Ook de burgemeester kan het trouwens voor gezien houden en plaatsmaken voor kandidaten die buiten het conflict stonden.

Laat ik het anders zeggen: voor een oplossing van een conflict tussen tegenstanders is het nodig dat het conflict actueel blijft en dat de conflicterende partijen goed zichtbaar blijven. De kans dat het in de praktijk ook zo gaat, is klein. De politieke werkelijkheid is vermoedelijk zo fluïde dat ontbindingsverkiezingen bijna steeds ervaren worden als gewone verkiezingen. (De Tweede Kamer is nogal vaak ontbonden vanwege een conflict - 1967, 1972, 1982, 1989 - maar je kunt niet volhouden dat al die ontbindingsverkiezingen een bepaald conflict duidelijk oplossen.)

Korthedshalve laat ik het hierbij. Misschien wil het Wetenschappelijk Bureau over dit onderwerp nog eens een discussie organiseren.

Tot slot nog dit. Er is een veel beter middel om de kiezer het laatste woord te geven: het bindende referendum. Conflictoplossing door lijmen is trouwens lang niet altijd slecht. Als er na de nacht van Wiegel (toen de Eerste Kamer het referendumvoorstel verwierp) niet was gelijmd, zou Nederland nu geen tijdelijke referendumwet hebben - en misschien ook geen dualisering van het gemeentelijk bestel en een burgemeestersreferendum. ♦

Mr. J.J. Vis is lid van de Raad van State en oud-hoogleraar staatsrecht.

Punt 17509 / 1100

Kiezer is geen achterlij

Punt 176

Een modern koningschap

De komst van prinses Maxima heeft onmiskenbaar de kritiek op de monarchie enigszins doen afnemen. Dat laat echter onverlet, dat de monarchie in de huidige vorm de laatste jaren duidelijk aan slijtage onderhevig is. Zo wordt de koningin volgens anonieme getuigenissen verweten, dat zij bewindslieden in verlegenheid brengt door voortdurend de grenzen van de ministeriële verantwoordelijkheid te verkennen. D66 pleit in haar verkiezingsprogramma voor een modernisering van het koningschap.

De kritische burger wordt regelmatig opgeschrikt door spannende berichten in de media over het al dan niet terecht gebruiken van koninklijke (politieke) bevoegdheden door de vorstin. Volgens D66-lijsttrekker Thom de Graaf ligt de schuld echter niet bij koningin Beatrix zelf, maar bij het systeem waarin zij functioneert: "De koningin doet immers wat het constitutionele bestel haar mogelijk maakt, sterker nog: van haar vraagt." ¹ Duidelijk is, dat de rol die het ongekozen staatshoofd binnen ons staatsbestel krijgt toebedeeld, zich moeilijk verdraagt met wat wij verstaan onder een moderne democratie. De SP en GroenLinks willen de monarchie daarom liever afschaffen. Maar dat is De Graaf en zijn partij een stap te ver. Volgens De Graaf miskennen de republikeinen het grote draagvlak dat de monarchie heeft, alsmede het belang van Oranje als samenbindende factor, als symbool van een-

door Edwin Volbeda

heid in een pluriforme samenleving.² Voor de sociaal-liberalen is de monarchie ook in een moderne democratie wel degelijk levensvatbaar, mits haar "spelregels een beetje bij de tijd worden gebracht".³

Een anachronisme

Modernisering van het koningschap vraagt om ingrijpender hervormingen dan binnen het kader van de huidige Grondwet te verwezenlijken zijn. Het Paarse kabinet wil nauwelijks verder gaan dan het beperken van het aantal leden van het Koninklijk Huis, maar dat kan geen relevante modernisering worden genoemd. Wat er echt toe doet, is de verwijdering van de koning uit de regering. Vorst en ministers vormen volgens de huidige Grondwet gezamenlijk de regering. Hoewel de vorst deel uitmaakt van die regering, kan hij niet voor (wan)daden, publieke uitlatingen, politieke handelingen en dergelijke ter verantwoording worden geroe-

De auteur is redactielid van Idee

Foto: Herman Wouters

pen, omdat hij 'onschendbaar' is. Artikel 42 van de Grondwet zegt immers: "De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk." Dat is democratisch beschouwd een uiterst merkwaardige constructie aangezien het staatshoofd deel uitmaakt van de regering. Wie behoort tot een democratische regering, is in een normale, moderne democratie ook direct verantwoording verschuldigd aan een gekozen volksvertegenwoordiging. Als de monarch dat niet wil, moet hij ook geen regering willen zijn. Merkwaardiger is het evenwel, dat de monarch in Nederland ook nog eens voorzitter is van de Raad van State, het belangrijkste staatkundige adviesorgaan van de regering. Als hoogste staatsraad is koningin Beatrix dus ook nog eens haar eigen adviseur. Natuurlijk is dat een puur formele kwestie, maar staatsrechtelijk blijft het niettemin een contradictie die geen enkel staatsbestel waar ook ter wereld kent.

Zweeds model

Als lid van de regering is de monarch ten onrechte gerechtigd regeringsmacht uit te oefenen, zonder daarover verantwoording te hoeven afleggen. Wil men daaraan een einde maken, dan is Grondwetswijziging onvermijdelijk. Deze wijziging zou zich moeten richten naar Zweeds model. In 1974 kwam in Zweden een nieuwe staatsregeling tot stand, die inhield dat de koning voortaan geen deel meer uitmaakt van de regering, noch aan het hoofd staat van de strijdkrachten. Bovendien wordt niet langer in zijn naam recht gesproken. Verder staat de koning in dit model buiten de kabinetsformatie. Spil hierin is voortaan de voorzitter van de Rijksdag (Zweeds parlement). Natuurlijk blijft de Zweedse koning wel staatshoofd, met een aantal daaraan verbonden ceremoniële en representatieve taken, vooral in het internationaal verkeer.

Regeringsmacht heeft hij niet meer en mogelijkheden tot beïnvloeding evenmin, althans niet in formele zin. De Graaf verwijst in dit verband overigens liever naar de wijze waarop de Duitse Bondspresident functioneert: "Volstrekt niet inhoudsloos, met gezag en toch op afstand."⁴ Als een dergelijke grondwetswijziging naar Zweeds model bij ons zou worden doorgevoerd, zou dat ook kunnen leiden tot een beperking van de ministeriële verantwoordelijkheid voor het koninklijke doen en laten. Wanneer bijvoorbeeld de vorst een omstreden uitspraak doet, hoeft de regering dat niet meer te beschouwen als een uitspraak van de regering waarover verantwoording moet worden afgelegd; de majesteit maakt immers geen deel meer uit van die regering.

Koninklijke handtekening

Voorwaarde voor een wijziging naar Zweeds model is dat artikel 47 uit de huidige Grondwet verdwijnt of in ieder geval wordt herzien. Dit artikel eist dat alle wetten en koninklijke besluiten ondertekend worden door de koning en een of meer ministers (contraseign). De macht van de koning in het huidige politieke bedrijf bevat de dreiging dat de koning kan weigeren mede te ondertekenen (wat in België gebeurd is toen koning Boudewijn weigerde de abortuswet te ondertekenen). Volgens De Graaf suggereerde premier Kok echter dat de koning in het Nederlandse systeem juist géén deel uitmaakt van het besluitvormingsproces, maar pas in actie komt op het moment dat de besluiten via een handtekening effectief worden. Hoewel deze zienswijze volgens De Graaf staatsrechtelijk beschouwd onjuist is, zou zij eventueel wel kunnen leiden tot een nieuwe rechtsopvatting: "Daarin zou dan geen sprake zijn van een bevoegdheid om, al dan niet bij uitzondering, een handtekening niet te zetten of te vertragen, maar van een constitutionele verplichting om de besluitvorming van de ministerraad of van de minister zonder meer uit te voeren."⁵ Tijdens het Tweede Kamer-debat dat op 5 oktober 2000 werd gehouden over zijn notitie over de modernisering van de monarchie, lijkt Kok overigens op zijn eerdere opmerkingen terug te komen. Hij spreekt dan wel van een "bevoegdheid om niet te tekenen" van de koning. Er is dan sprake van een constitutionele crisis, aldus de premier.⁶ In het huidige en geldende staatsrecht echter heeft de koning zoals gezegd wel degelijk een machtspositie in het besluitvormingsproces. Niemand weet bijvoorbeeld wat er moet gebeuren als koningin Beatrix zou weigeren een Grondwetswijziging te ondertekenen die beoogt haar uit de regering te zetten. ♦

Noten

1. T. de Graaf, 'Moderne monarchie vraagt om aanpassing', in: *NRC Handelsblad*, 10-04-00; zie ook www.ThomdeGraaf.nl.
2. T. de Graaf, 'Debat over de monarchie', op: www.ThomdeGraaf.nl. De Graaf schreef deze tekst voor het debat over de monarchienotitie van de minister-president op 5 oktober 2000; De Graaf, 'Moderne monarchie'.
3. T. de Graaf, 'Spelregels monarchie een beetje bij de tijd brengen', in: *Utrechts Nieuwsblad* en het *Veluws Dagblad*, 08-07-00; zie ook www.ThomdeGraaf.nl.
4. idem,
5. De Graaf, 'Debat'.
6. 'Koningin mag niet weigeren wet te tekenen', in *Volkscrant*, 06-10-00.

Kullekoek

Wat is de verkiezingstijd toch een vreselijke periode in de politiek. Normaal hardwerkende gemeenteraads- en kamerleden voelen zich plots genoodzaakt een frisse en bevolgen uitstraling te vertonen, terwijl zij zich dagelijks door de taaie brei van het bestuurlijk handwerk worstelen, agenda's afwerken waarop zelden een onderwerp wordt aangetroffen, dat zelfs maar een vaag verband vertoont met wat ooit geïnspireerd heeft dit werk te gaan doen. Originele inspiratie, een totaal andere kijk. We zijn eerlijk, transparant, helder en vooral ontzettend democratisch, want wij luisteren naar de burger, wie dat ook is, wat die ook wil. Het is niet waar, niemand kan op een goede manier de dagelijkse politiek bedrijven met de wil van 'de' burger als uitgangspunt. 'De' burger bestaat niet. Er zijn individuen en groepen mensen die tegengestelde belangen hebben. De politicus kiest op grond van zijn idealen welke beslissing het dichtst in de buurt komt bij zijn opvatting van het algemeen belang.

Het is ook nauwelijks te verdragen. Wat zou het een verademing zijn als er lijsttrekkers waren, die zeiden dat ze zo vreselijk moe zijn van de onpeilbare publieke opinie. Dat het zo eindeloos ingewikkeld is om in het steeds verfijnder publiek stelsel van een zo hoogbeschaafd en democratisch land als Nederland een kleine verandering teweeg te brengen, die wellicht op de lange duur een gunstig gevolg heeft voor de idealen zoals verwoord in het partijprogramma. Dat iedereen die zegt dat oplossingen voor de hand liggen per definitie ongelijk heeft. Dat men erg heeft moeten wennen aan de nieuwe rol, daar pas na jaren een eigen kracht in heeft gevonden en dat men tijd nodig heeft voor het verlichten van werkelijk moeilijke maatschappelijke problemen. Dat men voor een goede start van de nieuwe periode een steun in de rug nodig heeft, een hart onder de riem van de kiezer.

De maatschappij is minder verdeeld dan vroeger en de kiezers zijn steeds meer op elkaar gaan lijken. De problemen van nu concentreren zich groten-deels in sectoren waar iederéén mee te maken heeft: onderwijs, gezondheidszorg, openbare veiligheid. Partijen willen daar dus allemaal iets aan doen en de keizer verveelt zich. Hij ontleent zijn identiteit niet meer aan zijn politieke keuze en neemt de politiek kwalijk dat die niet meer bijdraagt aan zijn sociale positionering. En van verveling komt niet veel goeds. De kiezer gaat zich gedragen als de eerste beste hangjongere. Men gaat de politici treiteren en pesten. De lijsttrekkers, de boegbeelden, de partijbonzen, ze krijgen ervan langs. De kiezer verwijt de politiek dat die niet meer LEUK is. De politiek verdomt dat toe te geven. Daar zit de achilleshiel, daar hapt de terriër van de kiezersgunst toe. Terriër Pim F. en uit hetzelfde nest Jan N. of Henk W.. Valse hondjes, gesteund door de media, die zich opwerpen als de spreekbuis van het zich misdragend kiezersvolk. De politiek geeft in paniek de kiezer gelijk. Ook als die niet komt stemmen, ook als die per dag van mening verandert, ook als die met onterechte verwijten komt. De kiezer slaat door. Die wil meer koppen zien rollen, meer bloed aan de paal. Er moet

– desnoods verzonnen - schande zijn want schande geeft emotie en die wordt node gemist in de politiek. Vreugdevol gunnen de media met hun peilingen en hun hitsige honger naar roddel en achterklap hun podia en hun spotlights aan de paparazzi die in de politiek nog wel een loopbaan zien. Henk van der Meyden in de politiek was minder cynisch geweest. Die man kent zijn helden tenminste nog.

Thom de Graaf is een verademing, die blijft zijn genuanceerde zelf. In deze situatie is een verlies aan zetels zonder meer eervol. Ik wens hem sterkte en raad hem aan als troost te kijken naar Dijkstal. Je zal Bas Eenhoorn als partijvoorzitter hebben ... ♦

**Marijke Mous is adviseur
bestuurscommunicatie**

Breken of helen

Op zoek naar een respons op Fortuyn

De gevestigde politiek staat met een mond vol tanden. Het volk mort en geeft uiting aan zijn onvrede door ruim baan te geven aan een populist die er zichtbaar genoeg in heeft om de kachel aan te maken met de huidige generatie politici. Campagneteams zoeken wanhopig naar een effectieve respons. Als er één partij is die het in de genen zou moeten hebben om een positieve respons te ontwikkelen, dan is dat toch D66. In deze bijdrage reikt Eelke Wielinga bouwstenen aan op basis van zijn studie naar de mechanismen achter levende netwerken.¹

We hebben dit eerder meegemaakt. Ook in de jaren zestig wist de gevestigde politiek geen antwoord op de doorbaak van een nieuwe maatschappelijke beweging. Toen zagen we eveneens een electorale aardverschuiving. Het volk uitte zijn onvrede op twee manieren. De ene was negatief: velen gaven hun stem aan boer Koekoek, die op een komische manier protesteerde tegen het maatschappelijk bestel. Of hij echt dom was of juist slim: weinig van zijn kiezers geloofden dat hij een reëel alternatief had. De andere uiting van onvrede was positief. Een nieuwe partij rees uit het niets omdat zij een visie had op wat er mis ging en constructieve oplossingen aandroeg om de spelregels te veranderen. Men was niet uit op macht: als de klus erop zat mocht die nieuwe partij wel ontploffen. Laten we als Democraten teruggaan naar onze wortels. De klus is onvoldoende geklaard en inmiddels herhaalt de geschiedenis zich in verhevigde mate.

Onvrede

Waarom voelt de opmars van Fortuyn als een inbraak? Hij breekt in op de heersende politieke cultuur van dialoog op basis van argumenten en keuzes op grond van politiek mandaat. Hij voert helemaal geen dialoog: daar is respect voor nodig en als er iets is wat zijn optreden tot nu toe kenmerkt, dan is dat wel respectloosheid. En over zijn democratische gezindheid hoeft ook weinig twijfel te bestaan: hij wil premier worden. Fortuyn is niet de enige inbreker: GroenLinks en de PvdA hebben ook al te maken gehad met mensen die met weinig democratische bedoelingen aan de macht probeerden te komen. Wie had verwacht dat zulke inbrekers in het bewuste, in hart en nieren democratische Nederland geen schijn van kans hebben, schrikt zich in deze dagen het apenzuur. Het democratisch bestel lijkt kwetsbaar en dat is ernstig. Het juiste antwoord lijkt nog niet gevonden. Helpt het om Fortuyn af te schilderen als de vijand die bestreden moet worden?² Of om

door Eelke Wielinga

nog eens uit te leggen welke zegeningen Paars gebracht heeft?³ Zouden we ontevreden kiezers weer terug kunnen lokken in het eigen kamp door nog stoerdere taal uit te slaan?⁴ Ik denk het niet. Deze antwoorden gaan voorbij aan op zijn minst twee aanjagers van de publieke onvrede.

Netwerksamenleving

Ten eerste wordt de samenleving meer complex en divers en oude vertrouwde verbindingen maken plaats voor een gevoel van onveiligheid. Geen kabinet had dit kunnen voorkomen, maar het publiek rekent de politiek er wel op af. In plaats van ferme leiders, bij wie men zich veilig voelt of met wie men zich kan identificeren, ziet men politici die zich vooral met elkaar bezighouden in onnavolgbare taal en technisch detail.⁵ Ten tweede trapt het bewust geworden publiek niet meer in politici die zeggen dat alleen de inhoud telt maar ondergronds bezig zijn om elkaar beentje te lichten. Nu er een nar opstaat die van dit

Als iemand op de tenen van een ander staat, dan moet hij daar eerst van af

schouwspel een karikatuur maakt, geeft dat bij velen een gevoel van opluchting.

De samenleving verkavelt zich anders dan vroeger. Mensen eisen meer directe zeggenschap op over de leefomgeving die zij kunnen overzien en zoeken naar nieuwe veilige grenzen tegen hinderlijke verschillen en grote machtsconcentraties die zij niet kunnen overzien. Zij geloven steeds minder in de manier waarop zij politiek gerepresenteerd worden. De netwerksamenleving vraagt om een andere politieke cultuur en andere spelregels.

Onderstroom

De vergelijking met de jaren zestig is interessant. Ook toen was sprake van een groeiende complexiteit en diversiteit en begon de lijm van de verzuilde samenleving los te laten. Saamhorige en gezagsgetrouwe achterbannen lieten zich besturen door regenten, die er in goed achterkamertjesoverleg altijd wel uit kwamen. Deze

Dr. ir. Eelke Wielinga is organisatieadviseur gespecialiseerd in netwerken en raadslid voor D66 in Driebergen

ordering spoorde niet meer met de behoefte van mensen om zich zelf in te zetten voor hun idealen. De complexe samenleving zou vastlopen als de verantwoordelijkheden niet beter werden gespreid. Tegelijkertijd werd de democratiseringsbeweging mogelijk doordat de samenleving een sprong in het bewustzijn maakte: van conformisme naar besef van eigen verantwoordelijkheid. Het smalle overlegmodel van de regenten moest plaatsmaken voor het brede overlegmodel waarin alle belanghebbenden een stem hebben. Opnieuw staat de ordening op springen, omdat zij niet meer overeenstemt met de maatschappelijke onderstroom. Opnieuw heeft die verandering te maken met toegenomen complexiteit en diversiteit. De huidige ordening biedt onvoldoende veiligheid tegen de lastige verschillen (o.a. migrantenproblematiek, criminaliteit) en onverwachte grote inbreuken van buitenaf (dreiging van terrorisme, ontwrichtende epidemieën als MKZ en vrees voor onveilig voedsel, conjuncturele onzekerheid in de economie). Dit is een periode waarin ideologieën en vaste verbanden snel terrein verliezen aan vluchtige en snel wisselende netwerken. Dat mensen het gevoel hebben dat er aan hun zekerheden wordt geknaagd, verklaart slechts een deel van het onbehagen. Ik signaleer daarnaast een onderstroom van mensen die zoeken naar authenticiteit en inspiratie, naar duurzame ontwikkeling op basis van het besef van ecologische kringlopen en wederzijdse afhankelijkheid en naar relaties op basis van respect. Opnieuw is er sprake van een sprong in het bewustzijn: van polderoverleg naar persoonlijk leiderschap. Daardoor zijn mensen gevoeliger geworden voor onzuiverheid in het politieke spel. Eigenlijk is het merkwaardig dat dit bewustzijn nog maar nauwelijks een politieke vertaling heeft gevonden.

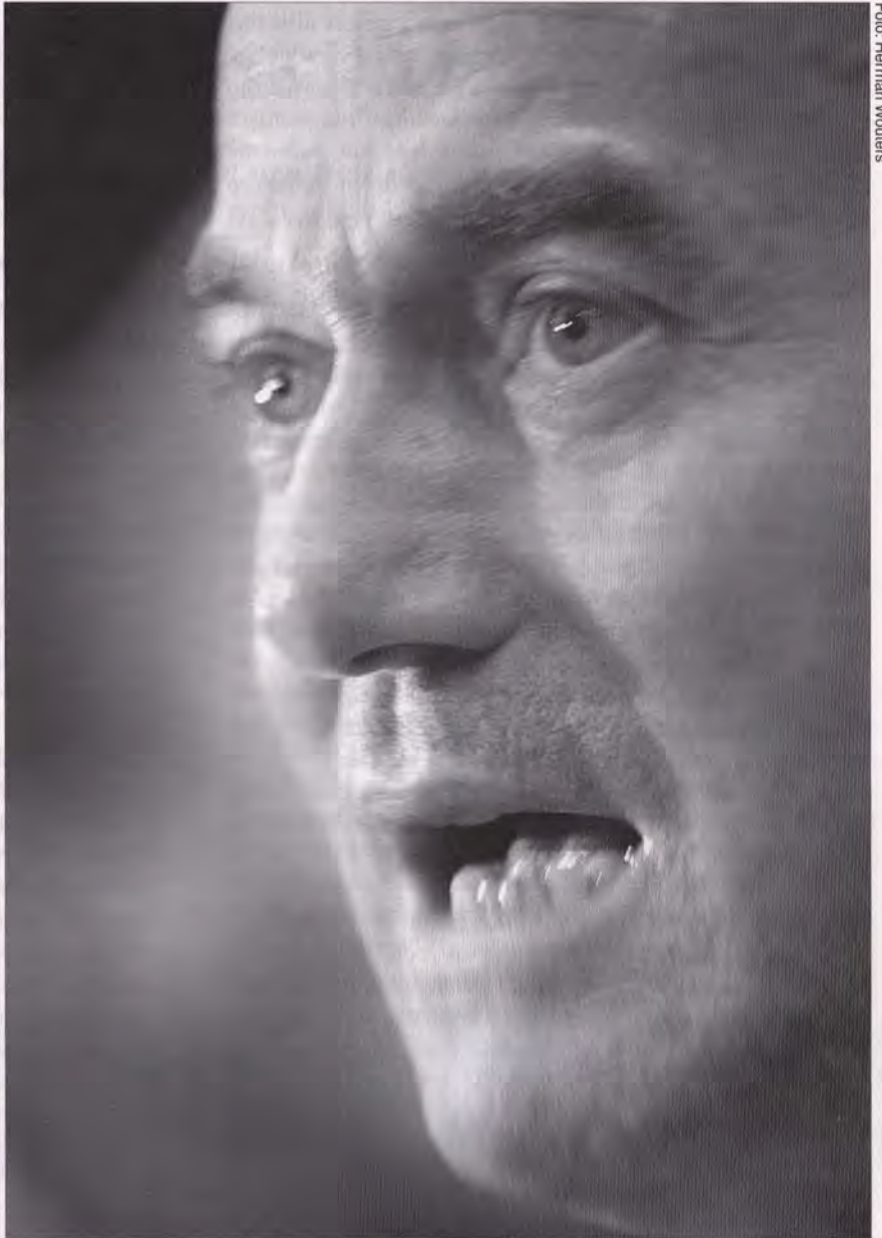

Foto: Herman Wouters

Breken of helen

De politiek zoekt wanhopig naar een respons. Maar hoe onderscheiden we een positieve respons van de negatieve die nu om zich heen grijpt? De metafoor van levende netwerken die gezond of ziek kunnen zijn⁶ biedt aanknopingspunten. In levende processen worden structuren steeds opnieuw verbroken om plaats te maken voor nieuwe. Kenmerkend voor levende processen is dat de componenten waaruit het organisme is opgebouwd met elkaar in verbinding blijven. Hoe complexer de structuur, hoe subtieler de koppelingsmechanismen moeten zijn. In de samenleving als complex van levende netwerken is dat niet anders.

Onvrede maakt deel uit van het koppelingsmechanisme: mensen signaleren dat er iets niet goed gaat. De respons kan twee kanten op: breken of helen. Een negatieve respons verbreekt relaties om de eigen identiteit te beschermen. Dit gaat gepaard met schade en afnemend besef van wederzijdse afhankelijkheid. Een positieve respons herstelt relaties die onder druk kwamen te staan, en daarmee het levende proces waarvan ieder deel uitmaakt. Leven ontwikkelt zich op het grensvlak van breken en helen.

Een negatieve respons kenmerkt zich doordat de schuld bij een ander wordt gelegd. Men hecht aan de illusie dat alleen de ander er een puinhoop van maakt. Die illusie legitimeert de strijd om de vijand te verslaan: daarna zal het beter gaan. Of men wacht op een verlosser die het vuile werk zal opknappen. In beide gevallen wordt de echte verstoring, die aanleiding gaf tot de onvrede, niet aangepakt. Herstel blijft dus uit. Het verraderlijke van een negatieve respons is dat het de tegenpartij uitlokt om ook negatief te reageren. Daardoor ontstaat een heilloze escalatie van strijd en destructie. Een monster dat zich voedt met onvrede zoekt hechtpunten waarmee het zijn illusie kan versterken en wordt groter en gemener met elke slag die hij krijgt toegediend.

Kenmerkend voor een positieve respons is dat men vanuit eigen kracht wegen zoekt om een verbinding te herstellen. Verbinding tussen mensen is slechts mogelijk wanneer zij elkaars grenzen respecteren. Als iemand op de tenen van een ander staat, dan moet hij daar eerst van af voordat een respectvolle relatie mogelijk is. Ook iemand die zich aan zijn collectieve verantwoordelijkheid onttrekt, dient tot de orde geroepen te worden.

Communicatieve ingrepen schieten tekort als partijen zich ont-

trekken aan dialoog. Machtsstrijd schiet door wanneer men zich ten doel stelt de ordeverstoorder te vernietigen. Het verschil tussen breken en helen is respect. Willen we bestand zijn tegen negatieve inbraken op onze democratische ordening en een positieve respons vinden op de maatschappelijke onvrede, dan zullen we moeten leren omgaan met lastige verschillen en leren vechten op basis van wederzijds respect.

Wat te doen?

Het zou mooi zijn als we een handboek zouden hebben voor de kunst van het vechten vanuit respect, maar zo ver is bij mijn weten nog niemand gekomen⁷. Ik moet daarom volstaan met een handvol aannames en een oproep om die in een trainingsopzet te toetsen en verder te ontwikkelen. Het vertrekpunt voor deze aannames is het besef dat elke communicatie tussen mensen tegelijkertijd gaat over inhoud en over posities: iets wat elke communicatietrainer of psycholoog weet, maar waar politici verbazend weinig rekening mee lijken te houden⁸. Met positiespel tasten mensen af tot waar de ander mag komen in hun mentale ruimte, waar een open dialoog over inhoud mogelijk is. Dit gaat over vertrouwen dat steeds opnieuw op de proef gesteld en bevestigd moet worden. Is dat vertrouwen er niet, dan worden inhoudelijke argumenten misbruikt als wapens om de ander te verslaan. Hoe vecht je met een opponent die niet uit lijkt te zijn op dialoog maar op macht? Hierbij een aantal suggesties. Cursief staat de aanname waarop die suggestie is gebaseerd.

[1] *Verbinding ontstaat wanneer mensen vanuit hun wensen contact maken met anderen. Verwijt, cynisme of spot draagt niets bij.* Een opponent die slechts met verwijten komt, moet worden uitgedaagd om wensen naar voren te brengen. Afweer in de vorm van het verdedigen van wat onterecht wordt aangevallen heeft geen zin zolang er geen basis is voor dialoog. Afweer in de vorm van een tegenaanval met verwijt, cynisme of spot werkt averechts, omdat dit de illusie van de ander verder voedt. Blijf bij je eigen wensen en overtuigingen, en nodig de ander uit om naar overeenkomsten te zoeken.

[2] *Negativiteit voedt zich met de negativiteit van de ander en zoekt daarom altijd hechtpunten in de fouten die de ander maakt.* Verdedigen in overdrachtelijke zin betekent voorkomen dat de ander hechtpunten vindt voor zijn illusies. Een respectvolle houding biedt zulke hechtpunten niet. Dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan, want heiligen zijn zeldzaam. De opponent zal altijd op zoek gaan naar de zwakste plek: die inconsistenties waar je zelf ook al niet zo tevreden over was. Zelfkennis is een must voor de nieuwe generatie politici.

[3] *De inzet bij een gevecht om grenzen is het aftasten van posities waarin men de ander kan zien en zelf gezien wordt.* Hier is het aan de orde om grenzen aan te geven en de ander ertoe te dwingen zich achter die grenzen terug te trekken. Voelt men zich genegeerd, dan moet er iets gebeuren waardoor de ander gedwongen wordt om te reageren. Een opponent die geen boodschap lijkt te hebben aan elementaire regels van fatsoen moet daarop worden aangepakt.

[4] *Een gevecht om grenzen is ook een spel: het inzetten van kwaliteit in competitie waaraan plezier ontleend kan worden.*

Naarmate men dichter in de buurt komt van respectabele grenzen zal dat plezier beter voelbaar worden. Humor maakt negativiteit hanteerbaar. In het politieke domein is positiespel theater, met publiek dat juicht of jout. Dit spel kan men maar beter openlijk spelen. Er is dan ook niets mis mee zolang de inzet is dat men zoekt naar de grenzen van het vertrouwen in elkaar en het vertrouwen van de kiezer.

[5] *Negativiteit ontloopt verantwoordelijkheid.*

Een opponent die volhardt in een negatieve respons wil slechts anderen aan de schandpaal nagelen en zal voorkomen dat hij zelf verantwoordelijkheid moet nemen. Hij valt door de mand zodra hij daartoe gedwongen wordt, zoals blijkt uit de eerste ronde van de collegeonderhandelingen in Rotterdam.

[6] *Negativiteit gaat uiteindelijk aan zijn eigen inconsistentie ten onder.*

Mensen die hun onvrede niet kunnen vertalen in positieve actie zullen steeds opnieuw hechtpunten zoeken voor hun illusies. Vinden zij die niet meer in de boze buitenwereld, dan zal de aandacht verschuiven naar de eigen kring, die daardoor aan interne strijd ten onder gaat.

Elke actie roept zijn tegenreactie op. Dat er onvrede heerst over het politiek klimaat wordt in deze dagen genadeloos duidelijk. Fortuyn heeft de rol van de nar op zich genomen: het jongetje dat onbeschroomd roept dat de koning geen kleren aan heeft. Dat lucht eventjes op, maar ik vertrouw erop dat er voldoende mensen bij zinnen zijn om de negatieve respons niet te ver te laten komen. Er zijn maar weinigen die geloven dat hij serieuze oplossingen aandraagt. Het is nu wel urgent om ook een positieve respons te ontwikkelen. Om nieuwe vormen van directe democratie te vinden die passen in de pluriforme netwerkmaatschappij en een politieke cultuur die past in deze zelfbewuste tijd. Ik meen dat wij als Democraten in een goede positie zijn om daarin het voortouw te nemen. Maar dan is er nu wel werk aan de winkel. ♦

Noten

1. Wielinga, H.E. *Netwerken als levend weefsel. Een studie naar kennis, leiderschap en de rol van de overheid in de Nederlandse landbouw sinds 1945.* Dissertatie Wageningen Universiteit. 's Hertogenbosch: Uitgeverij Uilenreef 2001.
2. Thom de Graaf tijdens het voorjaarscongres van D66 in Amsterdam.
3. Wim Kok na het kabinetsberaad van 8 maart 2002, in reactie op de gemeenteraadsverkiezingen.
4. Zichtbaar in de VVD- en de PvdAcampagnes.
5. Hans Jeekel, "Haags taalbehang zit de gevestigde politici in de weg", *Opiniepagina NRC Handelsblad*, 15 maart 2002.
6. In mijn proefschrift is deze metafoer wetenschappelijk onderbouwd en geïllustreerd met de geschiedenis van de Nederlandse landbouw.
7. Een praktijkcursus met deze principes en onder deze titel op basis van fysieke vechtsporten is er overigens al wel, en wordt aangeboden door Dennis Steussi in Amsterdam.
8. "De politiek zou winnen aan gezag wanneer politici toegaven dat hun stellingname niet alleen werd ingegeven door inhoudelijke argumenten maar ook door positiespel". Stelling bij mijn proefschrift, april 2001.

Duits tekort niet direct ons probleem

Natuurlijk is het een goede zaak als het Duitse overheidstekort omlaag zou gaan, maar vooral voor de Duitse burgers, niet voor ons in Nederland. En als het niet gebeurt, is de vrees voor het niet nakomen van het Stabiliteitspact waarschijnlijk ongegrond. Het gevaar voor self-fulfilling prophecies is groter, vindt Thijs van Steveninck.

Duitsland heeft dus geen 'gele kaart' gekregen hoewel het die wel verdiende vanwege de hoogte van zijn overheidstekort. Volgens Edmond Hofland is dit "schadelijk voor de geloofwaardigheid van het Stabiliteitspact, en daarmee voor het vertrouwen in de euro" (*NRC Handelsblad*, 15 februari 2002). Misschien krijgt hij gelijk, maar dan niet op de manier waarop hij denkt.

Stabiliteitspact

Het Duitse tekort is zeker te hoog en een daling ervan zou een goede zaak zijn, maar dan vooral voor Duitsland zelf, of liever gezegd voor zijn (toekomstige) belastingbetalers. Het feit dat de Economische en Monetaire Unie een politiek en geen economisch proces is, wordt geïllustreerd door de inhoud van de 'Maastricht-

door Thijs van Steveninck criteria' of convergentiecriteria. Het klinkt bizar, maar deze vonden geen enkele onderbouwing in de economische theorie. Er

bestaat een omvangrijke wetenschappelijke literatuur over zogenoemde optimale valutagebieden (OVG) waarbinnen landen beter wel of niet een gezamenlijke munt kunnen hebben. De grondlegger, de Canadees Robert Mundell, kreeg hiervoor in 1999 de Nobelprijs voor de economie, niet toevalligerwijs na de introductie van de (toen nog girale) euro. Geen van de Maastrichtcriteria behoort echter ook maar in de verste verte tot de determinanten van een OVG, ook niet de hoogte van de staatsschuld (max. 60% van het BBP) of het overheidstekort (max. 3% van het BBP).

De OVG-theorie besteedt daarentegen veel aandacht aan zaken als integratie van handelspatronen, flexibiliteit van arbeidsmarkten en vatbaarheid voor externe schokken (zoals olieprijsstijgingen) die de verschillende landen op een asymmetrische manier treffen. Maar deze variabelen maakten weer op geen enkele wijze deel uit van de convergentiecriteria.

De auteur is redacteur van Idee.

Foto: Herman Wouters

Omdat het Verdrag van Maastricht economisch zo beroerd in elkaar zat, is er aanvulling gekomen in de vorm van het Stabiliteitspact. Hierin verplichten de lidstaten zich hun overheidsbegrotingen op middellange termijn (ongeveer één conjunctuurencyclus) tenminste in evenwicht te brengen. Bij nalatigheid kunnen waarschuwingen volgen en eventueel boetes. Of dat laatste een gunstige uitwerking heeft op de hoogte van het tekort of juist niet, wordt meestal stilzwijgend in het midden gelaten.

Het Stabiliteitspact dwingt de deelnemende landen te doen wat eigenlijk op lange termijn goed voor ze is. Het principe dat landen tegen hun eigen (op de korte termijn gerichte) politici in bescherming moeten worden genomen, woog hierbij zwaarder dan het subsidiariteitsbeginsel. Het lijkt een beetje op een echtpaar waarvan de man tegen de vrouw zegt: "Als jij stopt met roken, zal ik minder gaan drinken." Dat zijn twee verstandige beslissingen, maar dat zijn ze ook los van elkaar.

Last

Hoe zou de hoogte van een overheidstekort, in dit geval het Duitse, het vertrouwen in de euro kunnen ondermijnen? Er zijn drie potentiële transmissiemechanismen: via een hogere inflatie, via een hogere rente in de eurozone, of via een bankroet van een deelnemer. Immers, van alle drie zouden ook de andere eurolanden problemen ondervinden.

Een hoog Duits overheidstekort kan in hogere inflatie resulteren als de Duitse regering de macht zou hebben om wat meer inflatie te creëren. Doordat hierdoor de reële waarde van de schuld afneemt, kan dat politiek aantrekkelijk zijn. Voor de start van de EMU beschikte een aantal leden over die macht, waaronder overigens niet Duitsland. Maar het laten stijgen van de inflatie is de ECB statutair verboden, zowel om politieke als om economische redenen.

Een tweede manier waarop andere landen last krijgen van een te hoog Duits tekort is als dit tot een hogere Europese rente leidt (met negatieve consequenties voor investeringen en werkgelegenheid). Theoretisch is dit mogelijk, net zoals het niveau van de zeespiegel stijgt als iemand een fles water in zee giet. De Europese rente wordt echter bepaald door de vraag naar en het aanbod van kapitaal, niet op de Europese maar op de mondiale kapitaalmarkt. Hier komt nog bij, dat de vraag van de Duitse economie naar buitenlandse besparingen niet wordt veroorzaakt door het Duitse overheidstekort, maar door het saldo op de Duitse betalingsbalans. Ten slotte kunnen kredietverstrekkers heel goed differentiëren tussen kredietnemers. Als in Nederland een buurtsuper en een landelijke grootgrutter naar de bank gaan voor een lening, zal de eerste voor hetzelfde bedrag een hogere rente moeten betalen dan de laatste.

Een derde kanaal waardoor hoge tekorten van het ene EMU-land repercussies kunnen hebben voor andere deelnemers is dat de schuld zodanig uit de hand loopt, dat andere landen zich gedwongen voelen te hulp te schieten bij rente- en aflossingsbetalingen. Om dit te voorkomen is er een 'no-bail out'-afpraak gemaakt, dat lidstaten elkaar in dergelijke situaties niet te hulp mogen schieten. Van een zo hoog Duits tekort is overigens nog lang geen sprake.

Natuurlijk is het slecht voor het vertrouwen als landen zich niet aan eerder gemaakte afspraken houden, zelfs als het rare afspraken zijn. Op financiële markten kunnen paniek en kuddegedrag een grote rol spelen. Het geven van een 'gele kaart' kan dan ook helemaal geen kwaad. Maar we moeten de zaak niet overdrijven, op het gevaar af dat self-fulfilling prophecies worden opgeroepen. Als genoeg mensen de vrees uitspreken dat de geloofwaardigheid van de euro in het geding is, wekken zij de indruk dat de onafhankelijke positie de ECB of de 'no-bail out'-clausule in gevaar is. En dat zou pas echt slecht zijn voor de geloofwaardigheid van de euro! ♦

Foto: Herman Wouters

Publicaties Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, red. Frits Prakke en Allan Varkevisser, 1996, € 12,-

De open samenleving en haar vrienden, dertien auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, 1995, € 13,-

Cahiers

De gekozen burgemeester in een dualistisch bestel, Lex Michiels e.a., 1999, € 7,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, Jan Glastra van Loon e.a., 1997, € 7,-

Naar een vitale economie, Jan Lambooy, Frits Prakke e.a., 1997, € 7,-

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, Cor Wijn, André van der Brugge e.a., 1996, € 7,-

Nota's

Markt en overheid; naar een open, vrije en stimulerende samenleving, werkgroep Algemene Economie, 2000, € 4,-

Een andere krijgsmacht? modellen en consequenties, werkgroep Defensie, 1999, € 5,-

Ordenen van ruimte, werkgroep R.O., 1999, € 5,-

Orderingsprocessen in de economie, historisch beschouwd, Udo Pesch, 1998, € 4,-

Conferentieverlagen

Het internationale terrorisme, o.a. werkgroep Mensenrechten/Buitenland 21 oktober 2001, kopieer- en verzendkosten

De effectiviteit van vredesmissies, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 15 juni 2001, kopieer- en verzendkosten

Mensenrechten versus handelsbetrekkingen met China, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 8 april 2000, kopieer- en verzendkosten

Humanitaire Interventie, Early Warning, Early Response, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 22 januari 2000, kopieer- en verzendkosten

Project Sociaal-Liberale Perspectieven

Risico's delen en risico's nemen, Kees Goudswaard en Udo Kock, 2001, € 7,-

Betrokken ondernemerschap, Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw en Christiaan de Vries, 2001, € 7,-

Volksgezondheid in het perspectief van de burger, Henk Leenen, 2000, € 7,-

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op *Idee* (verschijnt tweemaandelijks) kost € 33,-. Studenten betalen slechts € 16,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Los: € 7,-. De abonnementsprijzen en de prijs per los nummer zijn inclusief portokosten. Bestellen kan schriftelijk of telefonisch.

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

23e Jaargang - Nummer 2 - April 2002

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Margo Andriessen, Henriëtte Bout, Wouter-Jan Oosten, Robert Ploeg, Frits Prillewitz, Martine Sonneveld, Thijs van Steveninck, Kees Verhaar (voorzitter), Edwin Volbeda, Ib Waterreus, Martin van 't Zet

EINDREDACTIE

Arthur Olof, Emily van de Vijver

AAN DIT NUMMER WERKTEN

VERDER MEE

Bob van den Bos, Gerrit Bosch, Wouter ter Heide, Dennis Hesseling, Lousewies van der Laan, Jan de Lange, Marijke Mous, Winnie Sorgdrager, Jan Vis, Eelke Wielinga

BEELD

Fotografie: Elwin Lammers, Dennis Sies, Studio Van den Berg, Herman Wouters

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66,
Noordwal 10, Postbus 660,
2501 CR Den Haag Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2002 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Herman Wouters

M i j n I D E E

Cycloon Ariel

Het is curieus om te zien hoe gematigd de politiek en publieke opinie zijn als het gaat om de oorlogsmisdaden van de Israelische premier Ariel Sharon. Een vergelijking met Ratko Mladic of Robert Mugabe is niet misplaatst maar komt niet aan de orde. Ramallah lijkt Srebrenica, maar ja, het gaat wel over Israel.

We waren dicht bij vrede in het Midden-Oosten met Yitzak Rabin, met Shimon Peres, met Ehud Barak, zelfs met Benjamin Netanyahu. Democratisch gekozen regeerders van Israel. In gesprek met de eeuwige, onmogelijke, democratisch gekozen Yasser Arafat. Maar sinds Ariel Sharon in Israel de bloeddorstige skepter zwaait (liefkozend 'havik' genoemd), is alles weer geoorloofd. Een Palestijnse gek blaast zich op in een bus, en cycloon Ariel raast over illegaal bezet Palestijns gebied, met het zwaarste wapentuig dat hij in huis heeft. De vernedering van Arafat moet totaal zijn. Ook al noemt Sharon Arafat 'een vijand van de hele vrije wereld', zijn strijd tegen het terrorisme kan slechts terrorisme kweken, en hij weet het. Vermoordt of verjaagt hij Arafat, dan zal de vijand slechts veelkoppiger zijn, en moeilijker te localiseren. Gaat het om genocide, of om vrede? Hoe spaarzaam is de berichtgeving over de misdaden van het Israelische leger, het onevenredige geweld. De protesten in Israel zelf mogen niet gehoord worden, ook al gaan honderdduizend mensen de straat op. Pers in bezet Ramallah is niet toegestaan, mene tekkel.

Wij moesten afleren de geschiedenis te leren aan de hand van vorstenhuizen. En er zijn aanzetten in die richting, onmiskenbaar. Voordat de Amerikanen Afghanistan bombardeerden, zoomden alle camera's in op hongersnood, onderdrukking van de vrouw, vluchtelingenkampen, verwoesting van Boeddhabeelden. Propaganda als vrije nieuwsgaring. Het was duidelijk: de bombardementen op Afghanistan waren een humanitaire ingreep. Er kwamen zelfs nooddrantsoenen omlaag, althans zolang de camera's draaiden. Wij zagen allen dat het goed was, zolang we keken. Hoe is het eigenlijk met Osama bin Laden?

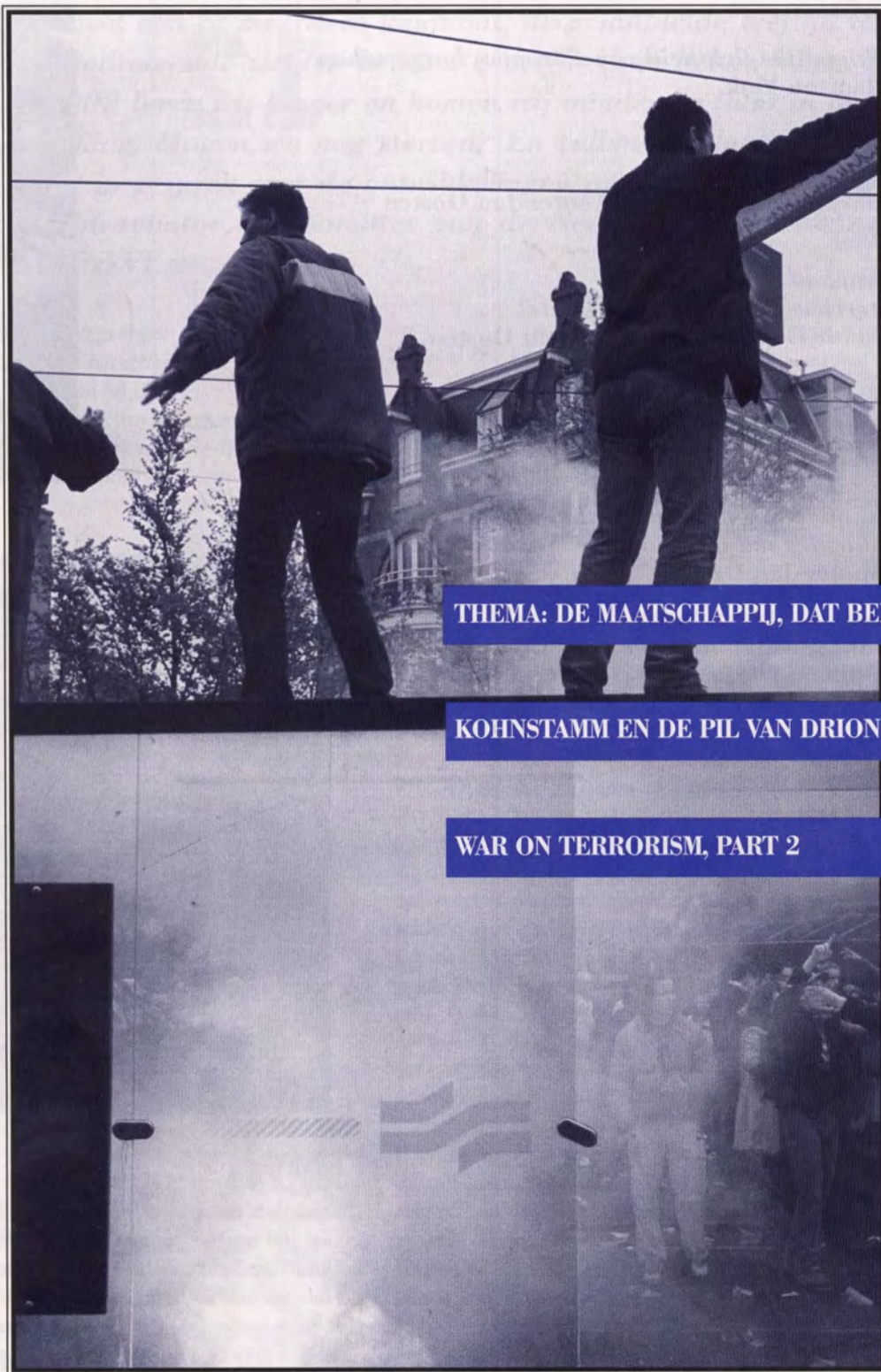
Hoe anders gaat dat in zijn werk als vluchtelingenkampen van Palestijnen worden platgebombardeerd, weggebulldozerd. Vergelijkingen met pogroms en razzia's dringen zich op. Zijn misdaden van Israel geen misdaden omdat er zo veel misdaden tegen Israel zijn gepleegd? Reductie van rechtvaardigheid tot wraak. Een jood die kritiek heeft, is antisemiet. Wie bezwaar maakt tegen Bush' 'oorlog tegen het terrorisme', is ook een terrorist. Geen recht, geen pers, conform een oud, beproefd recept.

Het is oorverdovend stil in Europa terwijl Bush en Sharon hun gang gaan. Maakt het laf om bakermat van beschaving en mensenrechten te zijn? Je zou het haast gaan denken. Uit West-Europa nauwelijks nieuws. Binnenkort kunnen we allemaal het condoléanceregister tekenen voor Yasser Arafat. En voor nog meer joden en Palestijnen in zijn kielzog. Et tu, brutti, sporchi e cattivi. Maar ook cyclonen lossen weer op. Dan kunnen we puin gaan ruimen. Als er dan nog puin te ruimen is.

Arthur Olof, Amsterdam

I D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: DE MAATSCHAPPIJ, DAT BEN JIJ

KOHNSTAMM EN DE PIL VAN DRION

WAR ON TERRORISM, PART 2

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

23^e JAARGANG NUMMER 3 JUNI 2002

De maatschappij, dat ben jij

11 *De maatschappij, dat ben jij*
door Wouter-Jan Oosten

12 *De ondraaglijke lichtheid van Europees burgerschap*
door Maarten Vink

13 *Systemen en zeggenschap*
door Margot Andriessen en Wouter-Jan Oosten

15 *E-government en de burger*
Een interview met Roger van Boxtel
door Victor Bekkers en Wouter-Jan Oosten

17 *Thesen over de nieuwe mens*
door Wouter-Jan Oosten

19 *Een filosofie voor interactieve beleidsvorming*
Het gedachtegoed van Hannah Arendt
door Wouter-Jan Oosten

20 *Een politicus moet oorspronkelijk zijn*
door Wouter-Jan Oosten

22 *D66 en vernieuwing van de democratie*
door Thomas Andriessen

En verder:

24 *Als je lijdt aan het leven*
door Henriëtte Bout

26 *Nederland en de War on Terrorism*
door Jan Hoekema

28 *Oorlog voor vrede in Afghanistan*
door Nangyalay Arsala

30 *Zes dilemma's in het asielbeleid*
door Thijs van Steveninck

32 *Meesters van de welvaart, Top economen over Nederland*
door Ib Waterreus

Foto's: Herman Wouters

Vaste rubrieken:

<i>Jan Vis</i>	10
<i>Marijke Mous</i>	28
<i>Van Lierop</i>	29
<i>Mijn Idee</i>	32

Als je lijdt aan het leven

In vroeger tijden was de dood aanwezig in het leven dan nu. Dood was van alledag, in ieder gezin stierven wel een of meerdere kinderen, de gemiddelde leeftijd lag fors lager en weinig levensbedreigende ziekten kenden een effectieve behandeling. In ons westerse leven anno 2002 leven wij langer en komen wij minder en later in ons leven met de dood in aanraking. Mogen we nog sterven? En zullen we daar een pil voor maken? Henriëtte Bout in gesprek over de ontwikkelingen rond de zelfdodingspil met Jacob Kohnstamm, D66-senator en voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie (NVVE).

Henriëtte Bout (HB): "Zo'n 10 jaar geleden publiceerde Huib Drion een artikel in NRC Handelsblad waarin hij pleitte voor het ontwikkelen en beschikbaar stellen van een zelfdodingspil. Deze pil, die nog altijd niet bestaat, kreeg in de discussie die daarop volgde wel al een naam: de Pil van Drion. Waarom een dergelijke pil?"

door Henriëtte Bout

stappen. De middelen die zij daartoe hebben zijn echter beperkt en vreselijk belastend voor hun omgeving. Men kan voor een trein springen of

voor een andere drastische manier kiezen. Een dood die minder belastend is, ook voor de nabestaanden, is het gebruik van medicijnen die in hoeveelheid of in combinatie met andere medicijnen of alcohol dodelijk zijn. Maar lang niet altijd is men in staat aan deze middelen te komen. Een arts om hulp vragen, betekent deze man of vrouw in een lastig parket brengen. Daar komt nog eens bij, dat deze wens niet is ingegeven door medisch uitzichtloos lijden, niet te classificeren is als een wens om euthanasie, dus een arts heeft strikt genomen helemaal geen rol bij deze wens om te sterven. Hoe dan te sterven? Drion meende dat een zelfdodingspil een goede manier kan zijn om hulp te bieden en dat onderschrijven wij."

HB: "Wie zou zo'n pil mogen krijgen?"

JK: "Drion wilde een leeftijdscriterium verbinden aan een dergelijke pil, hij zou alleen verstrekt moeten worden aan ouderen, omdat zij een beter zicht zouden hebben op hun toekomstige leven dan jongeren. Daardoor zouden zij beter kunnen beoordelen of zij werkelijk een einde aan hun leven willen maken. Wij zijn echter van mening dat in beginsel iedereen die echt dood wil, dat kenbaar maakt en dat weloverwogen en niet in een opwelling doet, die pil moet kunnen krijgen. Maar maatschappelijk gezien is dat niet haalbaar. In de praktijk hebben we het dus nu over een pil voor ouderen, maar dat is voor ons meer ingegeven door praktische dan door principiële redenen."

HB: "Hoe zou zo'n pil moeten werken?"

JK: "Je kunt denken aan twee verschillende typen pillen: de pil voor NU en de pil voor LATER. In beginsel is dat dezelfde pil, maar de organisatie van het gebruik van de pil is anders. Bij de pil voor NU is het de bedoeling dat je die pil hebt om meteen te consumeren. Dus dan komt (bijvoorbeeld) de arts je die pil brengen als je dat hebt gevraagd en je slikt die. Drion plaatste daar kanttekeningen bij. Stel nu dat je bij nader inzien toch wilt afzien van het slikken van die dodelijke pil? Dan kan het zijn dat mensen hem toch maar slikken, omdat ze de beste man of vrouw niet voor niets willen hebben laten komen. Ik zie dat probleem niet zo, maar goed. De pil voor LATER is wat dat betreft aantrekkelijker. Dat is de pil die je wel in huis hebt, maar pas gebruikt op het moment dat jij

Jacob Kohnstamm.

Jacob Kohnstamm (JK): "Drion pleitte voor de vrije verstrekking van een pil waarmee mensen op een zelfgekozen moment hun leven kunnen beëindigen, zonder tussenkomst van een arts. Mensen kunnen lijden aan het leven, zien dan op tegen elke dag die weer begint, wetende dat het leven voor hen niet meer zal veranderen. Dat is een lijdensweg zonder uitzicht op een spoedig einde. In zulke situaties overwegen mensen wellicht om uit het leven te

Henriëtte Bout is redactielid van Idee en directeur van onderzoeks- en adviesbureau ConScience, dat zich toelegt op de morele aspecten van biomedische ontwikkelingen.

daaraan toe bent, al is het over vijftien jaar. Het kent alleen maatschappelijk nogal wat bezwaren. De kans bestaat dat die doodspil in de tussentijd door de verkeerde wordt geslikt. Per vergissing, want het lijkt op een snoepje, of doordat iemand anders die pil in je theekopje heeft gestopt. Voor een deel is dat een onzinargument: misbruik kan altijd voorkomen, met alles, ook met het gebruik van een mes. En die mogelijkheid weerhoudt ons er niet van om messen te maken en te verkopen. Hoe graag we die pil voor LATER ook zouden willen, het is waarschijnlijk maatschappelijk gezien beter haalbaar om te werken aan de ontwikkeling van een pil voor NU."

HB: "Wie zou die pil moeten verstrekken?"

JK: "Daar zou je het over moeten hebben. Wij vinden het in ieder geval belangrijk om te benadrukken dat het zonder tussenkomst van de arts te verkrijgen moet zijn. Niet alleen vanwege de belasting voor hem of haar, ook omdat wij deze doodswens niet als een medisch probleem zien. Op dit moment hebben artsen als enigen toegang tot dergelijke middelen. En dat klopt niet. Wij willen dat monopolie graag doorbreken, zodat ook anderen die pil kunnen leveren. Ik voeg daar altijd op persoonlijke titel aan toe, dat ik wel heel graag zou willen dat artsen die pillen ook zouden mogen verstrekken. Maar al te vaak blijkt hoezeer de arts een vertrouweling is voor mensen, naast de dominee of mensen bij het Riagg. Als je problemen hebt met geboorte, seksualiteit, groeiuitputten, of de dood praat je daar vaak over met je huisarts. Een hoop leden binnen de vereniging hebben echter hun buik zo vol van de artsen, dat ze het liefst daaromheen willen als het gaat om de verstrekking van die pil."

HB: "Er zitten nogal wat heikele kanten aan de ontwikkeling van een dergelijke pil. Ten eerste het taboe op zelfmoord."

JK: "Zelfmoord wordt beschouwd als een brevet van onvermogen van de omgeving. Die heeft het niet weten te voorkomen, was niet doorslaggevend om voor te blijven leven. Maar daarbij ontken men de authentieke eigen wens van iemand om te sterven. Die is sterker dan de ook aanwezige wens om te blijven leven. Men aanvaardt een doodswens niet, de wens om vrijwillig te sterven."

HB: "Dat is toch niet vreemd? Is het in principe mogelijk om de wens te begrijpen dat iemand wil sterven, terwijl je zelf nog zo hangt aan het leven?"

JK: "Ik heb in mijn leven als politicus me heel regelmatig moeten buigen en uitspreken over situaties die in persoonlijk opzicht ver van me af stonden. Als mensen hun wensen uitspreken moet ik aannemen dat het ook daadwerkelijk is wat ze bedoelen en niet iets anders. Als mensen aangeven dat ze zo'n pil willen, moet een overheid zich afvragen of het nodig is om er maatschappelijk ruimte voor te maken. De hamvraag is niet of de overheid zich moet kunnen inleven in iemands doodswens. Je moet je afvragen of de introductie van de pil van Drion maatschappelijk dusdanig nadelig is, dat je als overheid je wetgevende bevoegdheid moet gebruiken om hem te verbieden. Want dat is wat feitelijk aan de hand is nu we die pil nog niet hebben. Het is in Nederland niet strafbaar jezelf van het leven te beroven of een poging daartoe te doen. Hulp bij zelfdoding is wel strafbaar in Nederland, artikel 294 Wetboek van Strafrecht. Dat is dus een verbod voor iedereen in de maatschappij om hulp te bieden bij zelfdoding. Een verbod in een samenleving moet altijd een maatschappelijke en politieke legitimatie hebben. En als die er niet is, dan vervalt de basis onder het verbod."

HB: "Een tweede punt is dat de gezondheidszorg een 'U vraagt wij draaien'-systeem wordt."

JK: "Ik vraag me af of maatschappelijk gezien een zorg bestaat, dat gezondheidszorg verwordt tot een 'u vraagt wij draaien'-systeem. Het kan dat dit speelt. Sommige artsen zijn hier bang voor. Op het moment dat bekend is dat de Viagra-pil je potentie kan verhogen, blijken artsen overladen te worden met verzoeken en wordt die pil veel meer verkocht. Het is alleen wat onvolwassen om je strijd tegen 'u vraagt, wij draaien' een rol te laten spelen bij de beoordeling van de vraag of de pil van Drion er moet komen. Net als bij euthanasie geldt, dat een arts nog steeds niet de plicht heeft om je verzoek in te willigen, hij is alleen onder bepaalde omstandigheden niet meer strafbaar als hij het wel doet. Je hebt als patiënt dus het recht het te vragen aan een arts, maar dat maakt het nog geen 'u vraagt, wij draaien'."

HB: "Ten derde het zelfbeschikkingsrecht."

JK: "Dat is het meest interessante onderwerp in de discussie over de pil van Drion. De samenleving zit niet zo te wachten op zelfbeschikkingsrecht. Absolute zelfbeschikking is ook een ramp voor een samenleving. Dat zou betekenen dat als ik vind dat ik jou moet neerschieten, ik dat ook mag doen. Waarom zou ik me iets gelegen moeten laten liggen aan wat een ander daarvan vindt? Absolute zelfbeschikking is een bedreiging voor het samenleven. Iemand die aangeeft dood te willen, onttrekt zich aan iedere vorm van beïnvloeding. Dat is voor een samenleving bedreigend. En door deze angst voor de ultieme zelfbeschikking zijn we, eufemistisch gezegd, niet echt warm te krijgen voor het oprekken van zelfbeschikkingsrecht. Het is een recht om te stoppen met het leven. Binnen de NVVE spreek ik mensen die heel duidelijk voor ogen hebben wat zij concreet verstaan onder kwaliteit van leven: helder van geest, in staat tot interactie met de omgeving. Als het niet meer mogelijk is om interactie aan te gaan met de omgeving, dan hoeft het voor hen niet meer. Je hoeft daar niet eens zo heel erg ziek voor te zijn. En dan kom ik terug op wat ik net al zei: de arts of een andere betrokkene heeft vervolgens niet de plicht dit verzoek in te willigen."

HB: "Een vierde punt is de ontmanning van God."

JK: "In het verlengde van die zelfbeschikking speelt de discussie over de rol van God. 'Hij geeft en Hij neemt het leven' en niet wij. Voor religieuze mensen is daarom een pil van Drion moeilijk te aanvaarden. Het is een argument dat zeer nauw samenhangt met je levensovertuiging. Ik denk dat ik leef door een curieuze samenloop van omstandigheden, waar mijn ouders een rol in hebben gespeeld en waar de natuur, die ik al helemaal niet begrijp, haar principes, wetten of chaos op los heeft gelaten. Wellicht denk ik zo anders over de toelaatbaarheid van een pil van Drion door een dergelijke visie op natuur en het leven. Ja, je leven zo ultiem in eigen hand nemen inclusief het besluit het te beëindigen, dat betekent een ontmanning, of ontvrouwing - ik weet niet of God een man is of een vrouw - van de Schepper. En dat is natuurlijk heel moeilijk voor mensen die daar hun reden om te leven aan verbinden."

HB: "Zorg over de omgang met ouderen is een volgend heikel punt."

JK: "Er zijn oprechte zorgen over de vraag hoe we omgaan met onze zwakkeren, de ouderenzorg, gehandicaptenzorg. De Gehandicaptenraad was destijds mordicus tegen de introductie van prenatale diagnostiek, omdat men de angst had dat de tolerantie voor gehandicapten en hun ouders zou afnemen. Bang voor de redene-

ring: als het mogelijk is om handicaps te voorkomen, waarom zouden we dan nog geld uittrekken voor voorzieningen voor gehandicapten? Natuurlijk zie ik het punt en natuurlijk is zorg voor zwakkeren, ouderen, depressieven belangrijk. Ik vind het één van de moeilijkst te pareren argumenten. Maar laat ik toch een poging wagen. De zorg voor ouderen wordt niet minder omdat er wellicht een pil van Drion zou komen. Er is veel meer nodig om de ambitie los te laten op te komen voor de belangen van mensen die dat zelf niet kunnen."

HB: "Veel mensen zijn hier somber over en menen dat het proces van loslaten al aan de gang is."

JK: "Kijk, we zouden ook nu al, zonder die pil van Drion, ouderen kunnen laten verrekken maar dat doen we niet. Omdat we vinden dat dat onfatsoenlijk, onrechtvaardig, niet respectvol is. Daar verandert de pil van Drion niets aan. Daarbij, je kunt iemand de weg wijzen naar de pil van Drion. Tegelijkertijd kun je vragen hoe het met iemand gaat, proberen van betekenis te zijn voor die persoon, bij te dragen aan zijn of haar levensvreugde. Die weg van het betonen van medemenselijkheid wordt natuurlijk nooit afgesneden. Men is bang voor vereenzaming en bang dat de strijd tegen vereenzaming wordt opgegeven door de introductie van een eventuele pil van Drion. Ik snap dat heel goed, maar meen tegelijkertijd dat medemenselijkheid niet verdwijnt. Ook niet door een pil van Drion. Misschien wel juist niet door die pil."

HB: "De NVVE heeft een experiment aangevraagd voor het ontwikkelen en toepassen van een pil van Drion. Hoe is dat experiment opgebouwd?"

JK: "Nee, het is nog niet aangevraagd. We zijn wel bezig met het formuleren van de contouren van zo'n experiment. We hebben besloten om die aanvraag niet nu te plaatsen. Het zal binnen de politiek nogal wat stof doen opwaaien en men heeft het nu te druk met het vormen van een nieuw kabinet en parlement. Nee, het is geen lekker electoraal nummer, die pil van Drion. Maar als het stof wat is nedergedaald en iedereen is geïnstalleerd, en als wij de zaken goed op papier hebben staan, dan zullen we het wel indienen."

We denken aan een experiment dat drie jaar duurt. Hierin proberen we zoveel mogelijk te anticiperen op de nu al bekende bezwaren, gevaren en maatschappelijke haalbaarheidseisen. We denken daarom aan een experiment met een pil voor NU, voor mensen die iets ouder zijn dan men gemiddeld wordt in Nederland. Het lijkt ons logisch dat je een wachttijd inbouwt, zodat mensen die handelen uit een impuls of een depressie van mening kunnen veranderen. Er zijn verschillende vormen van depressies. Die zijn veelal tijdgebonden en gaan weer over. Als we nu een wachttijd nemen, kun je zoveel mogelijk voorkomen dat iemand in een depressie die pil slikt. Zo'n wachttijd zit ook in de abortuswetgeving, alleen gaat het daar om enkele dagen en hier denken wij aan enkele weken. We zouden graag willen weten welke mensen zich aanmelden voor dit experiment. Zitten daar veel mensen bij die handelen uit een impuls, die gebukt gaan onder een depressie, die oud zijn of juist jonger, die in medisch opzicht een uitzichtloos bestaan leiden, noem maar op. Wie zullen dat in de praktijk zijn? Het is gissen."

Uit de euthanasiepraktijk blijkt overigens het volgende. Als de arts tegen een stervende zegt 'Ik help jou met sterven zodra jouw frustratiedrempel, zoals je die nu verwoordt, wordt overschreden', blijkt dat die drempel fors hoger wordt voor de patiënt. Deze blijkt meer pijn en uitzichtloosheid aan te kunnen dan hij eerder verwoordde. Daarnaast blijkt dat heel veel van die mensen een natuurlijk dood sterven en geen dood door euthanasie. Ik denk dat

Foto: Hermian Wolters

zo'n zelfde fenomeen plaatsvindt bij mensen die vragen om een pil van Drion. Het feit dat er om die pil gevraagd kan worden, dat er een eind aan je leven kan komen op een door jou gewenst moment, kan rust brengen. Maar het blijft vooralsnog een onbewezen stelling."

HB: "Gaat die pil er komen?"

JK: "Ja, ik denk het wel, maar het zal nog wel even duren. Mijn ideaal zou zijn: een pil die je in drie delen moet consumeren en die vervolgens alleen voor die ene persoon dodelijk is. Het eerste bestanddeel krijg je van de verstrekker en slik je op dag één, het tweede bestanddeel krijg je mee en slik je een paar weken later, op het moment dat jij daarvoor kiest, zonder tussenkomst van iemand anders. Het derde onderdeel zit in een kast of doos met een slot waarvan jij de sleutel hebt. Jij bepaalt wanneer je dat slot opent en het derde bestanddeel slikt. Dit derde onderdeel zal alleen voor jou het einde van je leven betekenen, niet voor iemand anders die het slikt. Een pil dus die gebruik maakt van de genetische uniciteit van de aanvrager. Ik heb me laten vertellen dat er in de toekomst medicijnen zouden kunnen worden ontwikkeld die gebruik maken van genetische componenten."

HB: "Wat zijn de grootste hobbels en kuilen?"

JK: "De angst dat mensen gefaciliteerd worden die uit een impuls zelfmoord willen plegen. Ik denk dat we die angst kunnen wegnemen, bijvoorbeeld door een pil te ontwikkelen die je in verschillende stappen moet nemen en die vervolgens idealiter alleen voor die ene persoon dodelijk is. Zo maak je structuur rond die pil waardoor het onwaarschijnlijk is dan men vanuit een impuls suicide pleegt. Een tweede, veel moeilijker obstakel is de angst dat de samenleving haar strijd tegen de vereenzaming opgeeft. Dat er geen ruimte meer is voor ouderen. Want beleid opstellen, wetten maken, daar kom je allemaal uit. Maar die zorg omtrent verharding van de maatschappij is niet zomaar weg te nemen." ♦

Nederland en de War on Terrorism

Met de wisseling van de macht in Afghanistan door operatie Enduring Freedom is de oorlog tegen het internationaal terrorisme natuurlijk niet afgelopen. Zoveel heeft president Bush wel duidelijk gemaakt. En vanuit de Amerikaanse logica is het ook wel verdedigbaar dat de strijd zal worden voortgezet. Die strijd heeft een aantal facetten met raakvlakken of gevolgen voor het Nederlandse beleid. Welk kabinet na 15 mei ook zal aantreden, het zal rekening moeten houden met het feit dat de wereld na 11 september blijvend en ingrijpend is veranderd, aldus Jan Hoekema.

De oorlog in en rond Afghanistan is nog niet ten einde. In Afghanistan zijn vermoedelijk nog verzetshaarden van Al Qaeda-strijders, met name in het moeilijk toegankelijke hooggebergte. Begin maart vond er in een perifere regio in Afghanistan nog een zware strijd plaats waarbij ook 'westerse' militairen sneuvelden. Mogelijk zijn er ook nog individuele verzetsgroepen actief in de westelijke delen van Pakistan. Ook de moord op de Amerikaanse journalist Reid in januari wees in die richting.

Rechtsstaat en veiligheid

De militaire en politieke leiding van Al Qaeda is nog niet onschadelijk gemaakt, alle speculaties over de dood (door ziekte?) van Bin Laden ten spijt. Ook in Europa zijn nog cellen actief, getuige enkele recente arrestaties. Misschien nog serieuzer zijn scenario's over nieuwe netwerken via studenten in Europa van moslim-fundamentalistische snit. De gevolgen van 11 september hebben Al Qaeda en de Talibaan zwaar getroffen, maar mogelijk op hun beurt weer het zaad gezaaid voor nieuwe terroristische aanslagen. Ik wil absoluut geen onheilsprofeet zijn, maar ook weer niet naïef. Terrorisme is als verschijnsel vrijwel niet effectief te bestrijden. Moderne technologie - de e-mail voorop - en wereldwijde communicatie zorgen ervoor dat terrorisme zich relatief snel en makkelijk laat organiseren. Het incident met de 'schoenterrorist' was daarvan een illustratie. Zouden zelfmoordaanslagen in andere landen dan Israël volstrekt zijn uitgesloten? Per slot van rekening legitimeert de islam deze aanslagen en zijn ze zelfs in sommige versies daarvan de entree naar het hiernamaals als martelaar of heilige.

Afweziging tussen rechtsstaat en veiligheid

Dit alles betekent dat elke samenleving waakzaam zal moeten blijven. Daarbij moeten telkens weer de afwegingen worden gemaakt welke prijs daarvoor moet worden betaald. Volledige herinvoering van grenscontroles zal er binnen Europa nooit komen, daarvoor is het systeem in feite te ver voortgeschreden. Maar tijdelijke herinvoering als gevolg van actuele dreigingsanalyses of risico-evenementen (top-bijeenkomsten etc.) is nu al mogelijk en wordt al vaker dan voorheen toegepast. Voor Nederland en Europa geldt daarenboven dat de opkomst van 'rechts' zorgt voor extra dilemma's en een scherp politiek en maatschappelijk debat. Ik heb

door Jan Hoekema

mij er bijvoorbeeld over verbaasd dat in Nederland niet meer is gedebatteerd over Amerikaanse plannen om in ons land, in de haven van

Rotterdam, Amerikaanse douaniers en veiligheidsagenten neer te zetten om controle aan de bron op containers e.d. uit te voeren. Ik hoorde van die plannen eind januari dit jaar. Een artikel half april in *De Telegraaf* deed me hieraan terugdenken, maar de ministers De Vries en Korthals wuifden dit weg bij een kamerdebat in de laatste week voor het verkiezingsreces. Ik mag hopen dat de nieuwe Kamer op dit soort zaken alert(er) reageert in de nieuwe samenstelling na het reces. En zeker voor D66 is er steeds die moeilijke afweging tussen rechtsstaat en veiligheid.

Terrorismebestrijding

De actieplannen met 46 maatregelen tegen terrorisme van ongeveer het hele kabinet bestrijken een breed terrein, van vaccins tegen biowapens tot betere veiligheidsregels op Schiphol. Ik heb hierbij niet een gevoel van overdrijving of doorschieten, eerder dat we toch, en terecht, alerter zijn geworden op lacunes. Waar vooral veel winst moest worden gehaald

is de politieke en justitiële samenwerking. De arrestaties in Rotterdam kort na 11 september toonden aan dat ook in Nederland terroristen of potentiële terroristen werkzaam zijn. Zij toonden echter vooral aan, dat politiediensten heel vaak langs elkaar heen werken in plaats van goed samen te werken. Maar ook hier geldt het D66-beginsel van de rechtsstaat. Prima dat Europol een anti-terrorisme-eenheid opricht, maar we moeten wel weten wat de bevoegdheden zijn. 'We' dat wil zeggen de nationale parlementen, maar ook - waar toepasselijk - het Europees Parlement. De verdeling van bevoegdheden tussen deze twee is zeer in beweging nu de zogenaamde JBZ-onderwerpen (Justitie en Binnenlandse Zaken) zijn verdeeld tussen de derde en eerste pijler en deels ook in een verhuizingsoperatie van de derde naar de eerste pijler zijn verweekeld.

Nogmaals: voor D66 is het een dure plicht om democratie en rechtsstaat in harmonie te houden met terrorismebestrijding. Wat mij betreft gingen het Europese arrestatie- en uitleveringsbesluit

Jan Hoekema

Foto: Dennis Sies

Jan Hoekema was tot 22 mei als D66-Tweede-Kamerlid onder meer woordvoerder voor buitenlands beleid

van december al een beetje te ver. Tegelijk kan je in het huidige Europa ook niet vrijblijvend alles tegenhouden. Maar het parlementaire debat kan en moet beter: hoorzittingen, advies inwinnen, openbaarheid afdwingen. Het gaat per slot om zaken die de Europese burger rechtstreeks raken en dus niet in een Brussels achterkamertje mogen worden afgedaan.

Arabische solidariteit

Een ander belangrijk terrein waarop kabinet, parlement en samenleving van Nederland moeilijke keuzes zullen krijgen, is dat van de internationale politiek en dan met name Irak. Maar wellicht is er wel niets te kiezen en gaan de VS gewoon hun eigen gang. Dat is beslist niet uitgesloten. Onlangs zag ik met huiveringwekkende precisie het Amerikaanse offensief tegen Irak aangekondigd voor het vroege voorjaar van 2003. Dan is het nog niet te heet en kunnen de (175.000 tot 250.000) Amerikaanse militairen nog relatief makkelijk opereren met een grondoffensief en beschermd tegen chemische wapens. Afghanistan zal wel zijn afgelopen tegen die tijd, het Midden-Oosten kalmer, de olieprijs weer een tijdje gematigd, de economie defintief hersteld van de mini-recessie. Het ontbreekt er nog maar aan dat de datum wordt geprikt voor de tussentijdse verkiezingen voor het Congres.

Toch mogen we niet alleen cynisch zijn over de Amerikaanse politiek met betrekking tot Irak. Uiteindelijk is Saddam Hoessein (onlangs 65 geworden, dus nog in staat lang te regeren!) ook ons, Europees probleem. De Europese VN-lidstaten staan achter de VN-resoluties die nog steeds niet worden uitgevoerd. Het is een dure plicht voor Europa om het volk van Irak als het ware te verlossen van zijn wrede dictator. Maar hoe? Ik kan er begrip voor opbrengen dat de VS niet achter de komma overleggen over een plan van aanpak voor Irak, temeer daar een met Afghanistan vergelijkbare operatie zich niet zo eenvoudig laat uitvoeren. Maar laten we ons niet vergissen: een vijf jaar zittend, vrij wankel Talibanregime, gehinderd door vele etnische en andere rivalen, is niet direct te vergelijken met decennia Saddam Hoessein en een effectief politie- en inlichtingenapparaat. En dan is er nog de arabische wereld om hem heen, die deels in elk geval lippendienst aan Irak bewijst. De royale geldstromen van Bagdad naar de Palestijnen de laatste jaren zijn natuurlijk ook een investering in Palestijnse en arabische solidariteit met een regime in zijn nadagen. Nu heb ik mijn twijfels over de materiële betekenis van die arabische solidariteit. Uiteindelijk zal Saoedi-Arabië zich wel koest houden, maar of de VS de bases aldaar mogen gebruiken zoals bij de Golfoorlog, is de vraag. De kleinere Golfstaten zijn daarvoor een betere kandidaat. Maar ik denk dat de ontwikkelingen in het Midden-Oosten in elk geval cruciaal zijn. Als het huidige zeer gewelddadige conflict geluwd is, zullen de VS eerder hun kans schoon zien dan als de intifada voortduurt.

Actief engagement

Op het uur U zal Europa zich moeten beraden over de in te nemen positie. Volledige militaire steun aan de VS is, wellicht afgezien van het Verenigd Koninkrijk, niet te verwachten. Het volledig onthouden van politieke steun kan echter ook niet. Het zal dus wel schipperen worden, ook voor Nederland. Ik herinner me nog hoe ik eind 1998 op eieren liep bij mijn commentaar namens de D66-frac-

Foto: Herman Wouders

tie toen Clinton koos voor (beperkte) bombardementen in een militair offensief. Begrip enerzijds, vragen anderzijds, proportionaliteit, aanleiding, is Nederland wel tevoren en voldoende geconsulteerd? Ik wens mijn opvolger als buitenlandwoordvoerder sterkte. Of de VS daarnaast nog iets zullen ondernemen in Jemen, Somalië of andere landen is de vraag. Mijn intuïtie zegt me, dat de VS alleen bij een dringende (dreigende) aantasting van hun nationaal belang echt iets zullen gaan doen. De ervaring met sturing op afstand is gemengd: aan Afghanistan zien we dat je na afloop ook niet meteen weg kunt, en om nu naast Afghanistan ook nog andere 'protectoraten' in Afrika en het Midden-Oosten te hebben lijkt me een gevaarlijk risico van *overstretch*. Misschien wordt wel aan Europa gevraagd zich sterker met de regimes aldaar te bemoeien, waarbij onze ontwikkelingsrelatie kan helpen. Geen hulp als terrorisme niet wordt bestreden? Hoort dat bij *good governance*? Ik zou menen van wel.

Een rechtvaardiger wereldorde

Kortom, dilemma's genoeg voor een volgend kabinet, ook als aanslagen uitblijven. Zowel binnenlands als buitenlands zijn er stevige beleidsdilemma's te verwachten. En dat tegen een achtergrond van een zelfverzekerd Amerika dat niet erg geneigd zal zijn het oor in Europa te luisteren te leggen. Eerder selectief consulteren en daarna de eigen gang gaan dan werkelijk multilateralisme. Dus veel eerder coalities van de *willing and able* dan echte NAVO-samenwerking. En wat blijft er dan nog van die NAVO over? Moet Europa dan toch maar niet eerder en steviger inspringen in het gat dat de VS in de Balkan etc. achterlaten? Ik zou denken van wel, en ik meen ook dat D66 hier een traditie hoog te houden heeft. Maar wellicht een traditie met een prijskaartje. En geld kunnen we, ook in de euro-tijd, maar één keer uitgeven.

Laat D66 ook na 11 september, of beter gezegd vooral door 11 september, blijven kiezen voor actief engagement, zeker tegen terrorisme maar ook voor multilaterale samenwerking ten behoeve van een rechtvaardiger wereldorde. Want uiteindelijk heeft terrorisme altijd een bron, vaak gelegen in tekortschietend binnenlands beleid van staten, maar ook in een falende wereldorde waarin ongelijkheid en vervreemding van groepen burgers nog steeds te vaak voorkomen. Een *tall order*, maar een uitdaging voor de nieuwe D66-fractie. ♦

Oorlog voor vrede in Afghanistan

Het meest zichtbare resultaat van de 'war on terrorism' is de verdwijning van de Taliban. Maar hoe staat het met de oorlog voor vrede en democratie in Afghanistan? De VS hebben het te druk met het zoeken naar de olievelden in Turkmenistan en de oorlog tegen het terrorisme. De VS hebben geen tijd om iets constructiefs voor Afghanistan te doen. Ze hebben al andere afleidingen in de Filippijnen, Colombia en Irak. De Nederlandse regering kan samen met de Europese bondgenoten meer doen voor de vrede en veiligheid in Afghanistan, aldus Nangyalay Arsala, voorzitter van de Algemene Coördinatieraad Afghanen (ACA).

Het sturen van de International Security Assistance Force (ISAF) naar Afghanistan was een teken dat de

wereld het land deze keer niet in de kou zou laten staan. Helaas is de ISAF niet eens in staat geweest om de veiligheid in Kabul te garanderen, laat staan in de provincies. De milities van de krijgsheren, zoals de pro-Iraanse Ismail Khan in Herat en de pro-Russische Fahim (tevens minister van defensie) in het noorden, trekken zich niets aan van het gezag van de interim-regering in Kabul. Zij maken zich schuldig aan etnische zuiveringen en misdaden tegen de mensheid. Maar de ISAF houdt zich bezig met de veiligheid in Kabul en heeft het vooral druk met het arresteren van de criminele elementen van de Noordelijke Alliantie.

Loya Jirgah

Bij haar installatie op 20 december 2001 had niemand hoge verwachtingen van de interim-regering Karzai. Toch was beloofd dat er serieus gewerkt zou worden aan de verbetering van de veiligheid, de mensenrechten en aan de opbouw van een democratische Afghaanse staat. De wederopbouw was duidelijk een doel dat op de lange termijn bereikt zou moeten worden. De beloofde miljarden van de Tokio-conferentie worden bijvoorbeeld pas eind 2002 ter beschikking gesteld. De politieke wil van de regering Bush ontbreekt om meer aandacht te besteden aan de toekomst van Afghanistan na de Taliban.

Als eerste moet de vorming van een sterke democratie in Afghanistan gestimuleerd worden. Een Afghaanse minister uit het democratische blok rond de ex-koning Zahersshah zei in een interview (De Volkskrant, 10.4.2002) dat de Loya Jirgah (de constituerende assemblee) van cruciaal belang is voor de democratie in Afghanistan. Alle progressieve Afghanen en 'Afghanistan-kenners'

zijn het erover eens dat de Loya Jirgah een eerste stap is voor het herstel van de democratie. De terugkeer van ex-koning Zahersshah

als voorzitter van deze constituerende vergadering is een eerste stap in de goede richting. Hij moet echter niet in een huisje in Kabul onder een soort huisarrest geplaatst worden. Het Westen mag niet toelaten dat Zahersshah en andere democraten door de machthebbers in Kabul buitenspel gezet worden. Onder de regie van Zahersshah kwam in de jaren zestig en zeventig een gouden periode van democratie, emancipatie en ontwikkeling. Het sturen

Foto: Herman Woulters

van de VN-waarnemers om de afspraken van de conferentie van Bonn (oktober 2001) ten aanzien van de Loya Jirgah te controleren is daarom één van de initiatieven die de Nederlandse regering kan steunen.

Onveiligheid

Wat veiligheid betreft moet er harder gewerkt worden aan het oprichten van een nationaal leger en de inzameling van de zware

Drs. Nangyalay Arsala is onder andere voorzitter van de Algemene Coördinatieraad Afghanen en lid van de D66-werkgroep Mensenrechten.

wapens van de krijgsheren. Dr. Hedayat Amin Arsala, vice-president en minister van Financiën, heeft de veiligheid als de belangrijkste voorwaarde genoemd voor de wederopbouw en de democratie in Afghanistan. De onveiligheid heeft eveneens een directe invloed op de terugkeer van Afghaanse vluchtelingen uit Nederland en andere Europese landen. De moordaanslag op dr. Abdul Rahman, minister van Verkeer en Toerisme, heeft niet alleen zijn familieleden in Nederland en Zweden geschokt, maar de reisplannen van een aantal enthousiaste immigranten onzeker gemaakt. Dr. Abdul Rahman werd vermoord door de agenten van de 'drie musketiers' van de Noordelijke Alliantie: de ministers van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Defensie. Hij had de moed om de corruptie en de misdaden van de Noordelijke Alliantie bespreekbaar te maken. Dit is geen incident op zichzelf. Toch is dit een zeer zichtbare agressieve daad door de leden van de interim-regering die onderzocht dient te worden. De klok tikt voor het Westen en voor de interim-regering in Afghanistan. De ontevredenheid neemt toe.

Maatregelen

Om de democratisering en veiligheid in Afghanistan te verbeteren kan Nederland in samenwerking met Europa een vijftal dingen doen. Ten eerste moet de ISAF een actievere rol spelen in de voor-

bereidingen van de Loya Jirgah. De wederopbouw van Afghanistan kan nooit een goede start krijgen zonder bijvoorbeeld eerst de krijgsheren te ontwapenen. Ten tweede moeten de Nederlandse regering en de EU in overleg met president Bush meer doen voor de veiligheid en stabiliteit in Afghanistan, om een herhaling van '11 september' te voorkomen. In de derde plaats moeten de Nederlandse en EU-waarnemers die naar Afghanistan gestuurd worden in het kader van de afspraken van Bonn actief deelnemen aan

de monitoring van de 'verkiezingen' van de 1500 leden van de Loya Jirgah. Ten vierde moet er een koppeling komen tussen financiële steun voor de wederopbouw en naleving van de mensenrechten door alle machthebbers in Kabul. Tenslotte moet de Nederlandse regering zich meer bezighouden met de besteding van Nederlands ontwikkelingsgeld. Het is veel te gemakzuchtig om de

Nederlandse financiële steun in het UN 'Trust Fund' te stoppen en te hopen dat alles goed zal komen.

Een Afghaanse vredesactivist antwoordde op de vraag wat Nederland en het Westen kunnen doen om te voorkomen dat de situatie in Afghanistan nog erger wordt: "Doe gewoon wat jullie eerst hadden beloofd om in Afghanistan te doen: het aanpakken van terrorisme, het brengen van een democratische regering en de wederopbouw van het land. Ga niet Afghanistan onderwerpen aan een nieuwe ellende: de alleenheerschappij van de krijgsheren. Begeeft je niet in andere strategische spelletjes in Afghanistan." ♦

“Doe gewoon wat jullie hadden beloofd om in Afghanistan te doen”

door Jan Vis

Meneer de (toekomstige) minister-president,

Uw werkelijke identiteit is nog onbekend. Kabinetsformaties duren in ons land lang – de luxe die een klein land zich kan veroorloven. Op het moment waarop ik dit schrijf, zijn de verkiezingen nog niet gehouden. Mijn open brief is dus erg prematuur.

Maar wat ik op het hart heb kan niet vroeg genoeg worden gezegd.

Het is zeer waarschijnlijk dat u de lijsttrekker was van de partij met de meeste stemmen – want dat is de laatste tijd de gewoonte geworden: de grootste fractie levert de premier. Veel kiezers denken misschien dat het hier om een staatsrechtelijke regel gaat maar dat is onzin - het is een handig uitgangspunt, meer niet. Het kan ook anders.

Maar gesteld dat u aanvoerder bent van de grootste fractie (zoals Kok in '94 en '98) dan nog beschikt u niet over een echte democratische basis. Uw fractie bezet nog geen derde deel van de zetels in het parlement - en dan gaat het om parlementariërs en dat zijn heel andere mensen dan kiezers. Kamerleden zijn partijgebonden en ook als er in uw eigen fractie een groepje zou zijn dat aan een ander als premier de voorkeur zou geven, zullen we daar nooit iets van merken.

U bent in het Catshuis gekomen doordat een stuk of wat andere lijsttrekkers daarvoor bepaalde voorwaarden hebben gesteld waar u aan wilt voldoen. Welke voorwaarden dat zijn, wisten we voor de verkiezingen niet, maar na de kabinetsformatie is het regeerakkoord gelukkig openbaar dus dan weten we het.

Het ontbreken van een echte democratische legitimatie heeft tot gevolg dat u ook niet erg veel te vertellen hebt. Misschien dat veel kiezers denken dat u net zo'n baasje bent als de Duitse bondskanselier, de Engelse prime-minister, de Franse president of de Amerikaanse - maar dat is een misverstand. U bent voorzitter van de ministerraad - daarom komt u op vrijdagavond als een soort woordvoerder op de TV om te vertellen wat het kabinet heeft gedaan. Verder beheert u de agenda van de ministerraad en in Brussel vertegenwoordigt u ons land op de bijeenkomsten van Europese regeringsleiders. Maar als het om het echte beleid gaat, heeft u niets meer te vertellen dan uw collega's. Bij ons regeert het collectief – niet het individu. Als je de campagnes hebt gevolgd, zou je dat niet vermoeden – maar toch is het zo.

Is dat erg?

Ja en nee.

Als het land zich kan veroorloven om een beetje verder te sukkelen en lang te onderhandelen over allerlei compromissen - kortom als het vrede, welvaart en gezapigheid is - dan kan het heel goed. De tegenstellingen zijn dan ook meestal niet zo groot en dat scheelt een heleboel. Nederland heeft verhoudingsgewijs heel veel vrede, welvaart en binnenlandse rust gekend en daarom leeft bij de politieke elite nog heel sterk het idee dat het collectieve bestuur perfect is. Halve en trage beslissingen en compromissen zijn dan niet erg. Het schip van staat dobbert kalmjes verder.

Maar als er slecht weer dreigt kun je beter een echte kapitein op het schip hebben: iemand die op de brug staat omdat hij het vertrouwen heeft van de meerderheid der opvarenden. Zo iemand kan, mag en durft slagvaardig te zijn.

Beste meneer de (toekomstige) minister-president,

Ik wens u - en mijzelf toe - dat het kalm weer blijft zodat het niet zo erg is om geen echte regeringsleider te hebben. Misschien kunnen we het op de oude voet nog een jaar of wat redden.

Mocht u evenwel menen dat we moeilijke tijden tegemoet gaan, dan ware enkele staatsrechtelijke hervormingen te overwegen - ter invoering van de democratische legitimatie en ter bevordering van de slagvaardigheid. Maar bespaar ons in elk geval de zoveelste staatscommissie.

Veel sterkte,

Jan Vis

Mr. J.J. Vis is lid van de Raad van State en oud-hoogleraar staatsrecht.

De maatschappij, dat ben jij

Idee heeft in de vorige twee nummers de achtergronden en perspectieven geschetst bij diverse thema's uit het verkiezingsprogramma. D66 legt daarbij nadruk op het streven naar democratisering en specifiek naar een 'nieuwe overheid'. Dat streven veronderstelt ook een specifieke invulling van burgerschap. Burgerschap is de rol die iemand heeft als drager van staatkundige rechten en plichten. Soms is dat een formele rol, als stemgerechtigde of als lid van een gerechtelijke jury. Soms is dat een ceremoniële rol, op Koninginnedag, 4 en 5 mei. Belangrijk is echter dat die rol een alledaagse houding kan zijn: de maatschappij, dat ben jij. Dit themanummer schetst de contouren van onze mogelijkheden en verantwoordelijkheden, de rol van burger in staat en maatschappij.

door Wouter-Jan Oosten

Voor de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid redigeerden H. van Gunsteren en P. den Hoed in 1992 de voorstudie *Burgerschap in praktijken* en onder leiding van Van Gunsteren verscheen de WRR-studie *Eigentijds burgerschap*. De WRR keek ondermeer naar ontwikkelingen in bevolkingssamenstelling, informatie- en communicatietechnologie en internationalisering. Wat is er in tien jaar tijd gebeurd op dergelijke terreinen? De mondialisering, ICT en de multiculturele samenleving hier vormen een volstrekt ander toneel voor burgerschap dan toen J.R. Thorbecke c.s. onze staat ontwierpen. Temidden van snelle veranderingen is het moeilijk om richting te onderscheiden, dus we proberen in alle bescheidenheid om de WRR-studie te actualiseren.

Na alle nadruk op Europa '92, toen interne grenzen moesten wegvallen, is de integriteit van Euro-parlementariërs besproken en betalen we inmiddels met de euro. Maarten Vink onderzocht het actuele burgerschap van de EU. Hij bespreekt de stappen die al zijn gezet, maar het Europese toneel trekt nog weinig publiek.

De paarse kabinetten hebben geïnvesteerd in bepaalde binnenlandse condities voor burgers/consumenten. Victor Bekkers ging met Roger van Boxtel praten over grote steden en ICT. Vlaams Blok in Antwerpen en Front National in Oost-Frankrijk tonen ons hoe belangrijk de stedelijke condities zijn. Bekkers heeft al gewezen op het deels retorische karakter van ICT en ICT-beleid. Hij heeft Van Boxtel dan ook gevraagd wat de computers echt veranderen voor burgers.

Europees burgerschap laat op zich wachten en de ICT maakt de beloften nog niet waar. *Idee* zocht daarom naar een avant-garde in maatschappelijke en politieke betrokkenheid. Acteur en beoogd Kamerkandidaat Boris van der Ham is gevraagd wat de kunst aan burgerschap bijdraagt. Volgens Van der Ham lopen kunstenaars niet vooruit, maar ze kunnen ons wel even losmaken van een patroon. Nieuwe richtingen en oplossingen worden gehinderd door starre patronen. Margo Andriessen en Wouter-Jan Oosten hekelen dat strakke beleidsstelsels weinig ruimte laten om burger en consument te zijn, en laatstgenoemde auteur zocht verder filosofische inspiratie voor interactieve beleidsvorming en een eerste schets van 'de nieuwe mens'. Of het nu gaat om klokkenluiders of stadsdebatten, mensen willen steeds meer voor zichzelf spreken. Overheden en bedrijven moeten daar iets mee. Daarbij is vooral het vormgeven van een nieuwe overheid een gezamenlijke politieke verantwoordelijkheid. Algehele conclusie over het thema: laat instituties de burgers meer vrijheid geven en laat mensen daar meer creatief gebruik van maken. Een kwalitatieve samenleving heeft dat burgerschap nodig. ♦

Uitdaging voor de lezers van *Idee*

Quo vadis?

'Waarheen gaat gij?' is een vraag die wij als D66'ers aan elkaar en aan onze partij moeten stellen, nu acht jaar regeerungsverantwoordelijkheid voorbij is. In die periode hebben we een deel van onze idealen kunnen realiseren.

Maar nu? Wij zijn van mening, dat het tijd wordt om voor ons als partij een nieuwe politieke agenda te formuleren. Aan welke thema's kunnen we in de toekomst D66 herkennen?

Met het themanummer 'Quo vadis?' dat eind dit jaar zal verschijnen, willen we onze partij en onszelf de maat nemen. Heb jij nieuwe idealen en ideeën die volgens jou kenmerkend zouden moeten zijn voor D66? Schrijf ze dan op en stuur je bijdrage aan de redactie van *Idee*. Wij staan open voor alle onderwerpen – zonder restrictie of beperking. Ongebonden door een regeerakkoord doen we een beroep op de visie voor de wat langere termijn van onze partijgenoten. We werken vanuit het motto 'Quo vadis?', waarheen gaat gij. Dus kijk niet terug, maar kijk vooruit! Herkauw geen oude thema's, maar revitaliseer die en draag bovenal die onderwerpen aan die volgens jou bepalend moeten zijn voor de identiteit van D66 van morgen!

Bijdragen van maximaal 600 woorden kunnen, liefst elektronisch, voor 1 september aanstaande worden toegestuurd aan de redactie van Idee, p.a. D66, Postbus 660 - 2501 CR Den Haag, of email idee@d66.nl. Voor vragen kan contact worden gezocht met Emily van de Vijver (eindredactie) of Kees Verhaar (voorzitter), resp. E.v.d.Vijver@d66.nl en kees.verhaar@wxs.nl.

De ondraaglijke lichtheid van het Europese burgerschap

Europees burgerschap bestaat alweer tien jaar. Het Verdrag van Maastricht kende het in 1992 toe aan iedereen met de nationaliteit van één van de lidstaten van de Europese Unie (EU). Deze schijnbare verdieping van het integratieproces is eigenlijk een façade om de geringe betrokkenheid van burgers bij Europa te verdoezelen. Het burgerschap van de Unie is vooral politieke kitsch. Politiek filosofen waren vaak enthousiast en zagen er de eerste tekenen van een 'postnationaal' politiek lidmaatschap in.¹ Politici waren echter voorzichtiger, niet in de minste plaats met het oog op sentimenten onder de bevolking. Wat stelt Europees burgerschap nu helemaal voor?

Het proces van Europese integratie, gestoeld op de fundamentele uitgangspunten van economische wederop-

door Maarten Vink

bouw en veiligheidsbeleid, is vanaf het begin af aan een zaak geweest van politieke en ambtelijke elites.² Europees burgerschap zou Europa dichterbij de burger moeten brengen. In de woorden van de Europese Commissie: "Het burgerschap van de Unie is tegelijk een bron van rechtvaardiging voor het Europese integratieproces, via de versterking van de participatie van de burgers, en een kernelement voor de totstandkoming van het gevoel tot de burgers van de Europese Unie te horen, van een waarachtige Europese identiteit."³ Europees burgerschap staat hiermee in de traditie van de Europese vlag (de blauwe vlag met twaalf gouden sterren in een gesloten cirkel) en het Europese volkslied (de prelude tot de 'Ode aan de Vreugde' uit de Negende Symfonie van Beethoven), beide overigens 'geleend' van de Raad van Europa. Ook de Dag van Europa (9 mei, de verjaardag van de Schuman-verklaring uit 1950) en zelfs een ooit voorgestelde Europese loterij zouden Europa tot leven moeten brengen voor de Europeanen.⁴

Ammunitie tot nee

De invoering van het begrip 'burgerschap' in een Europese context leidde tien jaar geleden eigenlijk tot het tegengestelde van wat er van verwacht werd. Het maakte nogal wat nationalistische sentimenten los onder de Europese bevolking en verschafte in diverse referenda ammunisie aan tegenstanders van ratificatie van het Verdrag van Maastricht. Na het Deense *nee* van juni 1992 liet de Deense regering in een aparte verklaring bij dit Verdrag zelfs expliciet optekenen dat het burgerschap van de Unie in geen enkele zin vergeleken kan worden met het burgerschap van een natiestaat.⁵ Aan de andere kant lijken Europese burgers vooralsnog een nogal onverschillige houding aan te nemen ten aanzien van hun nieuw verkregen status en de daar-

bij behorende rechten. Wanneer zij gevraagd worden naar hun identiteit, antwoordt bijna de helft van de Europeanen dat zij zich uitsluitend

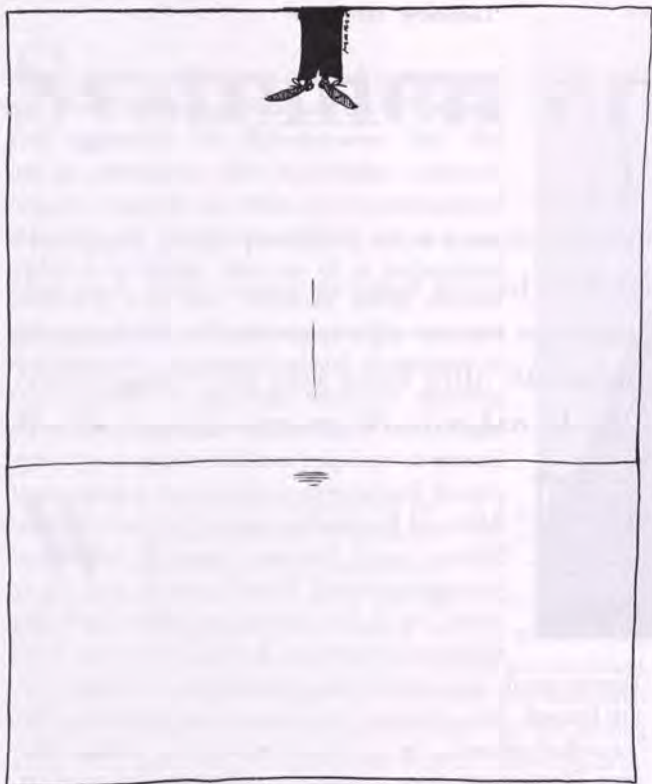
Nederlander of Duitser voelen en ook bijna de helft voelt zich eerst Fransman of Belg en daarna pas Europeaan. Slechts tien procent van de Europeanen voelt zich eerst of zelfs uitsluitend Europeaan.⁶

Waardevolle symbolen

Natuurlijk kunnen dingen die in wezen ingevoerd worden vanwege hun symbolische waarde toch waardevol zijn. Te denken valt aan het Europese paspoort of de Europese eenheidsmunt (de euro), die in hetzelfde rijtje thuishoren als Europese vlag en volkslied, maar zeker praktische waarde hebben. Ook Europees burgerschap is niet puur symbolisch omdat het Gemeenschapsrecht een aantal rechten aan het burgerschap van de Unie verbindt (zie artikelen 17-21 van het EG-verdrag). De belangrijkste zijn het recht voor iedereen om vrij op het grondgebied van de lidstaten te reizen en te verblijven (hoewel dit recht *de facto* al sinds 1990 bestond) en het kiesrecht voor gemeenteraden en Europees Parlement voor wie verblijven in de lidstaat waarvan zij geen onderdaan zijn. Van meer perifeer belang zijn de consulaire bescherming buiten de EU door een ambassade van elke lidstaat, het 'recht' om in de eigen taal een verzoekschrift te richten aan het Europees Parlement of een klacht in te dienen bij de Europese Ombudsman, en ook in de eigen taal antwoord te krijgen. In het Handvest van de Grondrechten van de EU (Hoofdstuk V, 'Burgerschap') dat in december 2000 plechtig is afgekondigd tijdens de Europese Raad in Nice, staan ook nog het recht op behoorlijk bestuur door de instellingen van de EU en het recht op toegang tot Europese documenten.

Deze Europese rechten betekenen in verschillende mate een aantasting van het nationale burgerschap. Politieke rechten zijn bijvoorbeeld traditioneel voorbehouden aan burgers, dat wil zeggen aan hen die ook daadwerkelijk een lotsverbondenheid hebben met een politieke gemeenschap. Met name het actief en passief kiesrecht voor gemeenteraadsverkiezingen betekent in deze zin een principiële verandering, hoewel Denemarken, Finland,

Drs. M. P. Vink is als assistent in opleiding verbonden aan het departement Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. E-mail: mpvink@fsw.leidenuniv.nl.

Ierland, Nederland, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en Zweden vóór 1994 (het jaar van invoering van deze Europese richtlijn) reeds de mogelijkheid boden aan buitenlanders om te participeren bij verkiezingen. Voorts hebben van oudsher alleen burgers het recht op vrije toegang tot hun eigen staat, zoals vroeger het poortrecht de toegang tot de eigen stad verschaft aan poorters, en vallen niet-burgers onder het vreemdelingenrecht. Het feit dat Europese burgers nu een soort geprivilegieerde vreemdelingen zijn, en in belangrijke mate gelijke behandeling als nationale burgers verdienen wat betreft reizen en verblijven, betekent evenzeer een principiële breuk met het verleden.

Geringe participatie

Afgezien van de nog steeds dalende participatie bij verkiezingen van het Europees Parlement (EP) in het algemeen, maken Europese burgers slechts sporadisch gebruik van hun politieke rechten om te participeren wanneer zij in een andere lidstaat verblijven. Bij de EP-verkiezingen van 1994 en 1999 was respectievelijk zes en negen procent van ongeveer vijf miljoen EU-burgers in een andere lidstaat geregistreerd op een kieslijst. Zowel in 1994 en 1999 waren er 62 niet-nationale kandidaten die via het actieve kiesrecht streden voor een plek in het EP. In 1994 werd één kandidaat, de Nederlandse Wilmya Zimmermann, in een andere lidstaat (Duitsland) gekozen tot Europarlementariër. In 1999 waren dat er vier: twee in België, een in Frankrijk en Italië. Gegevens over de participatie van Europese burgers bij lokale verkiezingen in de hele EU zijn nog niet beschikbaar. Wel is duidelijk dat pas in 1999 alle lidstaten de betreffende Europese richtlijn uit 1994 hadden omgezet in nationale wetgeving. Ook zijn België, Frankrijk, Griekenland, Oostenrijk en Portugal door de Commissie aangesproken, of zelfs voor het Hof van Justitie gesleept, voor incorrecte omzetting van de richtlijn, met name in relatie tot extra taal- of verblijfsvereisten voor kiezersregistratie. Alleen in het

geval dat meer dan twintig procent van de kiesgerechtigde bevolking bestaat uit EU-burgers, zoals het geval is in Luxemburg, mogen staten een minimumeisen stellen met betrekking tot het aantal jaren verblijf.

Vrij reizen en verblijven

Het belangrijkste recht voor Europese burgers is zonder meer het recht zich vrij op het grondgebied van de lidstaten te verplaatsen en er te verblijven. Dit betekent in de eerste plaats dat 'Gemeenschapsonderdanen' normaal gesproken de toegang tot Nederland niet geweigerd kan worden en dat zij niet zonder zwaarwegende redenen (zoals bedreiging van de nationale veiligheid of openbare orde) verwijderd kunnen worden. Voor Nederlanders in andere EU-landen geldt uiteraard hetzelfde. Zolang er nog geen volwaardig Europees immigratie- en asielbeleid is, betekent het vrije verkeer van personen overigens *niet* dat de lidstaten van de EU geen grenscontroles meer mogen houden. Dit ondervond ook Europarlementariër Florus Wijsenbeek toen hij in 1993 op Rotterdam Airport zijn paspoort weigerde te laten zien na een (interne) vlucht uit Straatsburg.⁷ Het impliceert *wel* dat EU-burgers geen verblijfsvergunning nodig hebben om rechtmatig in een andere lidstaat te verblijven. Er zijn weliswaar speciale verblijfsdocumenten voor EU-burgers (een paspoort-sticker voor een verblijf van drie maanden en een 'E-document' voor langere tijd), maar deze zijn slechts het bewijs van het verblijfsrecht en bruikbaar bij administratieve doeleinden voor werk en sociale voorzieningen. Verder betekent het vrije verkeer meer principieel een verbod op discriminatie op grond van nationaliteit, bijvoorbeeld inzake werkgelegenheid, beloning en overige arbeidsvoorwaarden. Ook bij pensioenuitkeringen of studiefinanciering dienen EU-burgers en familieleden die daarvoor in aanmerking komen, gelijk behandeld te worden als nationale burgers. Tenslotte heeft Europese integratie, vooral de jurisprudentie van het Hof van Justitie, een belangrijke bijdrage geleverd aan de gelijke behandeling van mannen en vrouwen (op basis van art. 141 EG-verdrag).

Meervoudig burgerschap

In zekere zin zou men Europees burgerschap dus het beste kunnen beschouwen als een vorm van 'meervoudig burgerschap'.⁸ In het Verdrag van Amsterdam (1997) benadrukten de gezamenlijke regeringsleiders nog eens dat het burgerschap van de Unie nationaal burgerschap aanvult maar niet vervangt. We zijn dus zowel Nederlands staatsburger als EU-burger. Toch is deze conclusie problematisch als je bedenkt dat het Europees burgerschap eigenlijk een afgeleide is van nationaal burgerschap. Het komt immers uitsluitend toe aan eenieder die de nationaliteit van een lidstaat bezit, en "de vraag of een individu de nationaliteit van een lidstaat bezit kan alleen worden vastgesteld door te kijken naar de nationaliteitswetgeving van de lidstaat in kwestie."⁹ De nationale staten blijven dus soeverein wat betreft de toekenning van burgerschap.

Opmerkelijk is overigens wel dat het Europese Hof van Justitie in de *Micheletti*-zaak heeft verklaard dat deze nationale competentie uitgeoefend dient te worden met respect voor het Gemeenschapsrecht.¹⁰ Ondanks het feit dat deze uitspraak verre van onbetwist is, heeft hij geleid tot een Nederlandse wetswijziging. Waar Nederlanders voorheen hun nationaliteit konden ver-

liezen na langdurig woonachtig te zijn in het buitenland, is dit tegenwoordig niet het geval voor hen die wonen in één van de lidstaten van de EU. Deze mensen maken immers gebruik van hun Europese rechten op vrij reizen en verblijven, zo was de redenatie, en het afnemen van hun Nederlandschap zou een inbreuk (kunnen) betekenen op het vrije verkeer van personen. Afgezien van deze beperkte vorm van 'Europeanisering' is nationaal burgerschap, en dus ook de toegang tot Europees burgerschap, nog steeds een bevoegdheid van de nationale staat.¹¹

Verenigde Staten van Europa

Wil Europees burgerschap een meer zelfstandige betekenis krijgen, dan moet het de afgeleide status van nationaal burgerschap overstijgen. Dit is ten principale het geval wanneer een Europese 'nationaliteit' de vijftien nationaliteiten zou vervangen. Zo'n vergaande stap is uitsluitend mogelijk in een scenario waarin het Europese integratieproces daadwerkelijk uitmondt in federale Verenigde Staten van Europa, iets wat door de komende uitbreiding van de Unie naar Midden- en Oost-Europa onwaarschijnlijker wordt. Een andere mogelijkheid is de harmonisatie van de vijftien verschillende praktijken van nationaliteitswetgeving met een Brusselse richtlijn. Hoewel sommigen suggereren dat er de facto sprake is van enige convergentie in Europa op dit terrein,¹² is gegeven de gevoeligheid van dit onderwerp een dergelijke Europeanisering van nationaal burgerschap een niet erg realistische optie. Tenslotte kan Europees burgerschap 'verzwaard' worden door het toekennen van het burgerschap van de Unie aan immigranten van buiten de EU. Deze optie wordt geregeld naar voren gebracht door niet-gouvernementele organisaties die een verbeterde legale positie bepleiten voor de ongeveer elf miljoen onderdanen van derde landen die langdurig (legaal) verblijven op het grondgebied van de lidstaten. In principe zou zo'n uitbreiding van de persoonlijke werkingssfeer van Europees burgerschap logischerwijs beginnen met het toekennen van de vrijheid van verkeer en verblijf aan 'derdelanders', een optie waar bijvoorbeeld het Handvest van de Grondrechten (art. 45) reeds expliciet in voorziet.

'Lichtere' strategie

Burgerschap duidt op een politieke relatie tussen personen en een staatkundige eenheid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat discussies over Europees burgerschap vaak neerkomen op een beschouwing over de stand van Europese integratie. Voor een betekenisvol begrip van Europees burgerschap is nu eenmaal, behalve een gedefinieerde groep personen, ook een autonome Europese politieke gemeenschap een noodzakelijke voorwaarde. Zonder Europa geen Europees burgerschap. Nationale regeringen en beleidsmakers hebben een twijfelachtige strategie gekozen om Europa te 'verkopen' aan hun burgers door te zeggen dat Europees burgerschap kan bestaan naast nationaal burgerschap zonder dat aan te tasten. Europa wordt hierdoor namelijk doelbewust ondergewaardeerd, 'lichter' gemaakt dan het is, terwijl het in feite grotere implicaties heeft voor nationaal burgerschap. Aan de andere kant wordt

Europa aan de man gebracht met symbolen en campagnes vanuit Brussel. Deze strategie wil Europa juist overwaarderen, 'zwaarder' maken dan het nu is in de beleving van Europese burgers. De spanning tussen nationale realiteit en Brusselse verwachtingen bepalen de ondraaglijke lichtheid van Europees burgerschap. ♦

Noten

1. Zie bijv. Y. Soysal (1994) *Limits of Citizenship* (University of Chicago Press).
2. Een boek met interessante interviews over de beginjaren van de Europese integratie is A. Harryvan e.a. (2001) *Voor Nederland en Europa* (Boom).
3. 'Derde verslag van de Commissie over het burgerschap van de Unie.' COM (2001) 506, http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/rpt/2001/com2001_0506nl01.pdf.
4. 'A People's Europe', Reports from the Ad Hoc Committee [Adonnino-rapporten], Supplement 7/85 Bull. EC, p. 22.
5. 'Unilateral Declaration of Denmark on Citizenship of the Union', OJ 1992, C 348/4.
6. 'Standard Eurobarometer', nr. 49, http://europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/eb49/eb49en/eb49_en.pdf.
7. Zaak C-378/97, *Wijsenbeek*, arrest van 21 september 1999.
8. Zie bijv. D. Heater (2000) *What is Citizenship?* (Polity Press), pp. 126-131.
9. 'Declaration on Nationality of a Member State', OJ 1992, C191/98.
10. Zaak C-369/90, *Micheletti*, arrest 7.7.1992, paragraaf 10.
11. Zie ook M. Vink (2001) 'The Limited Europeanization of Domestic Citizenship Policy'. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 39, No. 5, pp. 875-896.
12. R. Hansen and P. Weil, eds (2001) *Towards a European Nationality* (Palgrave).

Systemen en zeggenschap

Het gaat in de politiek niet om de overheid maar om de burger.¹ Hoe vanzelfsprekend dat ook lijkt, vaak getuigt beleid en vooral een beleidsstelsel van een heel ander uitgangspunt. Systemen zijn er om mensen te faciliteren en niet om mensen te dirigeren. Daar schort het nog vaak aan. Stelsels van beleid veranderen in gevestigde belangen. Margo Andriessen en Wouter-Jan Oosten willen verbetering in een paar systemen.

Wij kiezen voor zeggenschap van mensen over hoe zij hun eigen leven leiden. Het Nederlandse

door Margo Andriessen
en Wouter-Jan Oosten

welvaartspeil en ons politiek bestel garanderen al veel zeggenschap. Toch is zeggenschap of vrijheid iets dat moet worden gecreëerd en in stand gehouden. Mensen hebben als consument zeggenschap op de markt, maar niet alle markten hebben zodanig vorm gekregen dat de consumentenpositie echt tot gelding komt. Mensen hebben ook zeggenschap waar zij nauwelijks zakelijke afhankelijkheid ervaren, denk aan het gezinsleven en de eigen geestelijke ontplooiing. Waar mensen zakelijk afhankelijk zijn, kan zeggenschap worden georganiseerd in de structuur van dienstverlening (patiëntgebonden budget, concurrentie zorgverzekeraars) of via democratie (cliëntenraden). Het verlangen naar zeggenschap stuit op een paradox: het beleid dat zeggenschap biedt, kan mensen ook weer verstikken en hun zeggenschap teniet doen.

Te veel regeltjes

In de hoop de kosten van gezondheidszorg te matigen en ons geld zo wijs mogelijk te besteden, worden nog te vaak te veel regeltjes gemaakt die de verkeerde gevolgen hebben. Het net aan regels voor de zorg leidt tot een enorme verspilling van tijd, moeite en geld. Een belangrijk aspect van het stelsel is de positie van verzekeraars en farmaceutische bedrijven. Het langzaam gegroeide systeem heeft mensen te veel gebonden aan die grote bedrijven. Ons zorgstelsel is een verwarrende knoop en we leren nog elke maand hoe we die uit elkaar moeten leggen. Wat die ontknoping ons moet opleveren, zijn informatie en zeggenschap voor de patiënt, afbraak van machtsposities in de markt en een hoge kwaliteit van zorgdiensten. We moeten daarbij voor ogen houden dat juist de ambitie om alles goed te regelen heeft geleid tot een verstikking door het systeem. In de zorgsector is 'vraagsturing' een veelbelovende term, maar diverse actoren verstaan daar verschillende dingen onder. Meestal echter, heeft vraagsturing meer te maken met bezuiniging en aanbodregulering dan met patiëntempowerment.

Relaties in de zorg

Met ziekte en gezondheid heeft iedereen te maken. De trend is dat mensen zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen gezond-

heid. Zodra we bij de huisarts komen, verdwijnt dat gevoel van verantwoordelijkheid echter snel. Om plaats te maken voor een

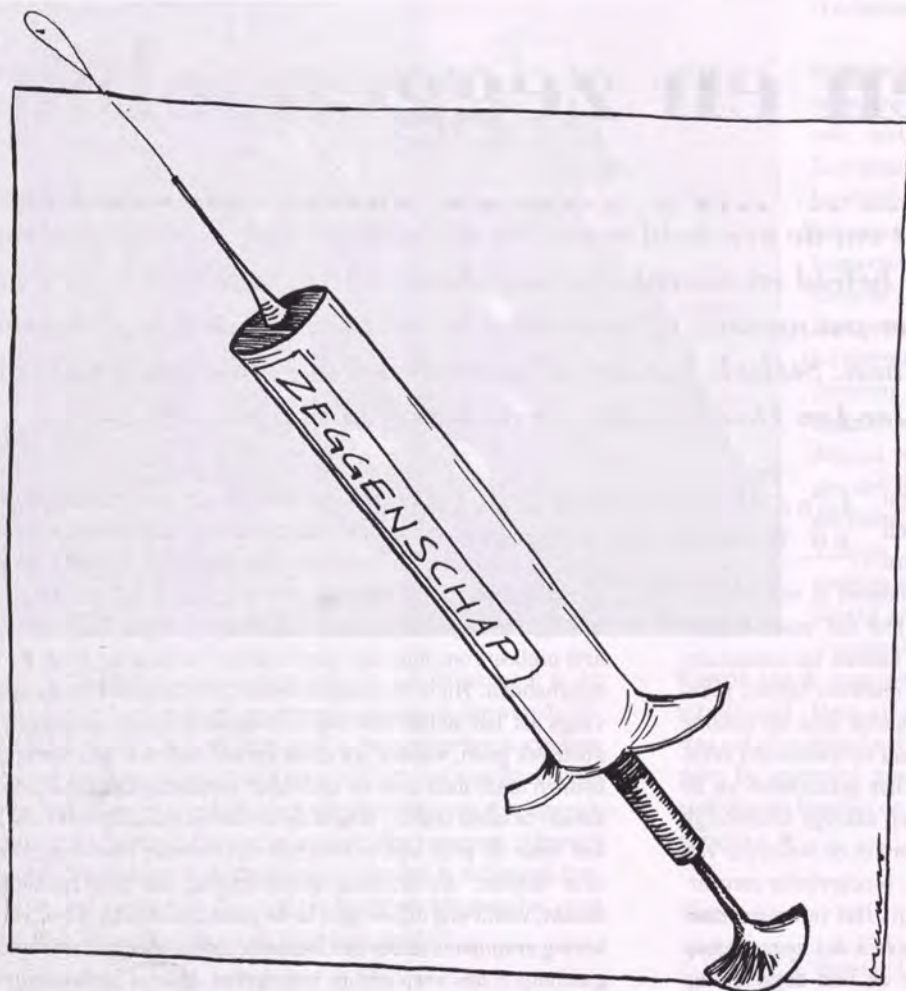
gênant gevoel van afhankelijkheid. Wij willen dat een echte deskundige, een specialist, naar ons probleem kijkt. Maar de huisarts probeert ons daar als 'poortwachter' zo lang mogelijk van te weerhouden. Hij of zij moet daarmee geld uitsparen voor zoiets vaags als 'het stelsel'. Als wij vervolgens met een recept naar de apotheek gaan, worden we ertoe verleid niet zelf de rekening te betalen maar deze door de apotheker rechtstreeks naar de verzekeraar te laten sturen. Wég is de verantwoordelijkheid om te kijken naar de prijs van medicijnen die we voor onze gezondheid over hebben. De normale prijsafweging die een consument maakt, wordt ons afgenomen in de gezondheidszorg. Over verzekering gesproken: onder een bepaalde inkomensgrens worden we gedwongen ons verplicht te verzekeren. Ook al is dat duurder dan een particuliere verzekering, ook al willen wij om andere redenen niet in het ziekenfonds.

Komen wij ook nog in een ziekenhuis terecht, dan is de eigen verantwoordelijkheid voor onze gezondheid helemaal een hopeloos gevecht. Is het budget van het ziekenhuis op, dan komen we op de wachtlijst. Terwijl we het product toch echt wel kunnen betalen, want we zijn goed verzekerd. Helaas zal ook het nieuwe, door Paars II voorgestelde financieringsstelsel hier niets aan veranderen. Els Borst heeft de verantwoordelijkheid niet bij de burger gelegd, maar bij de verzekeraars. De macht ligt nu bij de commercie en niet bij de burger zelf.

In de gezondheidszorg ligt, kortom, ondanks of dankzij D66 de verantwoordelijkheid nog lang niet bij de burger. Argumenten hiervoor zijn er natuurlijk te over. We zitten hier immers in het hart van de verzorgingsstaat en de solidariteit staat voorop.

WAO

De kwestie van de WAO is verwant aan die van de zorg. De regels bepalen of iemand die ziek is in de WAO komt, niet de ziekte of handicap. De WAO-regelgeving is omringd met een absurdistische, gekmakende bureaucratie, die zieke mensen nog veel zieker maakt. Die bureaucratie is zelf één van de problemen van de WAO. Eigen verantwoordelijkheid is hier ver te zoeken. Helaas zullen de voorstellen van de commissie-Donner hierin niet veel verandering brengen. Wanneer die voorstellen worden overgenomen, valt de relatief kleine categorie 'gedeeltelijk arbeidsgeschikten' niet meer onder de WAO, maar onder de Ziektewet. Die categorie wordt dan het probleem van de werkgever en die zal daar

wel wat op vinden. Uiteindelijk komen deze mensen in de WW of bijstand. Aan de eigen verantwoordelijkheid verandert vervolgens weinig. Aan de bureaucratie ook niet.

Het terrein van de gezondheidszorg is een uitwas van de verzorgingsstaat. Door de zo veelbezongen solidariteit is de verantwoordelijkheid van de burger afgenomen. Die verantwoordelijkheid is overgenomen door een premiegefinancierd conglomeraat van machtige besturen, politici en ambtenaren. Dat conglomeraat moet verdelen en heersen. Dat conglomeraat klaagt dat het niet genoeg geld heeft om aan alle wensen te voldoen, dat de maatschappij niet reageert op de 'prikkel's' die het uitzendt.

Zeggenschap in sectoren

Net als de gezondheidszorg wordt ook het onderwijs verstikt door het net aan regels waaraan het is gebonden. De invoering en herziening van basisvorming en tweede fase in het secundair onderwijs demonstreren hoe een systeem mensen dirigeert in plaats van hen te faciliteren. Het algemene verschijnsel dat zich hier en op bijna alle beleidsterreinen voordoet, is de verkokering van de overheid en de exclusieve relaties tussen een departement en de maatschappelijke sector. Bij Landbouw, Natuurbeheer en Visserij zien we dat daar wel degelijk iets aan gedaan kan worden, zelfs al is het verschijnsel een hardnekkig probleem. Voor het ruimtelijk beleid is de problematische verhouding tussen VROM en Verkeer & Waterstaat, een verhouding die is uitgedrukt in botsende sets van regels, het volgende obstakel dat opgeruimd moet

worden. Het moet niet nodig zijn dat een integraal geplande ruimtelijke investering bij één bestuurslaag twee verschillende financieringstrajecten moet doorlopen.

Systemen staan vaak in de weg van eigentijdse verhoudingen tussen mensen, ze zijn een obstakel voor het realiseren van onze wensen. Eén van de breedst gedeelde wensen in de samenleving is de eigen zeggenschap van mensen, noem het een democratisch karakter van de politieke en maatschappelijke verhoudingen. In de gezondheidszorg worden die wensen beantwoord met inzage in dossiers, cliëntenraden en patiëntgebonden budgetten. Er wordt geprobeerd het functioneren en de organisatie van de overheid aan te passen aan het democratiseringsverlangen. Dat doet D66 niet alleen, en het gebeurt niet alleen in de Haagse politiek. Hier gaan we van de structuur van dienstverlening naar eigenlijke democratisering.

Zeggenschap via participatie

Traditionele vormen van inspraak worden her en der uitgebouwd tot echte zeggenschap van burgers. Althans, die ambitie wordt daarbij vaak

uitgesproken. Door deze aanpassing van de overheid krijgt onze democratie meer een participatief karakter: burgers kunnen er veel meer aan deelnemen dan alleen bij verkiezingen. Alleen, het oude stelsel van de representatieve democratie en het nieuwe stelsel van een participatieve democratie sluiten vaak slecht op elkaar aan. De oorzaak daarvan is, dat mooie vormen van participatie wel worden geïntroduceerd, maar dat onvoldoende wordt nagedacht over de consequenties daarvan voor de traditionele politieke werkwijze. Veel van de inspraak en interactieve besluitvorming bij ruimtelijke ontwikkeling frustreert de betrokkenen.² Kort gezegd neemt de uitvoerende macht het initiatief tot een participatietraject, terwijl het ambtelijk apparaat daar geen weg mee weet en ondertussen wordt de lokale volksvertegenwoordiging daar te laat mee wordt geconfronteerd. Bij inspraak of participatie moeten de 'machten' zich beter bezinnen op hun eigen rol. Ondoordacht gebruik van participatievormen leidt tot enorme teleurstellingen en frustraties bij burgers. Dat moeten we ons aantrekken. Als er één systeem is waarvan we niet willen dat mensen erin verstikt worden, dan is het wel ons stelsel van democratie. ♦

Noten

1. Zie ook W. Oosten, 'Democratie tussen de oren', *Idee*, 23.1, pagina 23.
2. Zie bijvoorbeeld J. Edelenbos (2000). *Proces in Vorm, Procesbegeleiding van interactieve beleidsvorming over lokale ruimtelijke projecten*. Utrecht: Lemma.

E-government en de burger

Een interview met Roger van Boxtel

Informatie- en communicatietechnologie (ICT) is van groot belang voor burgerschap. De burger als consument kan met ICT beter bediend worden door de overheden. Gemeenten en ministeries zijn immers directe producenten van allerlei diensten. Voor de burger als politieke actor kan het twee kanten op: overheden kunnen hem of haar met ICT beter controleren (bestanden koppelen, cameratoezicht) en hij of zij kan met ICT directer bij beleidsvorming betrokken worden. Wie weet waarheen het balletje zal rollen? Victor Bekkers en Wouter-Jan Oosten interviewden op 4 april Roger van Boxtel, dan nog minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid. In zijn portefeuille zaten ook het ICT-beleid en bestrijding van de 'millennium-bug'.

Victor Bekkers (VB): *"De kabinetsperiode is nu bijna afgelopen, kunt u de ontwikkelingen schetsen die zich op het terrein van het zogenaamde e-government hebben voorgedaan?"*

Roger van Boxtel (RvB): *"Ik ben niet zo'n terugkijker, ik ben meer een vooruitkijker. Het is pas sinds een week of twee dat ik mij realiseer dat het er bijna op zit. Het deed raar aan dat ik bij bijeenkomsten al bedankt werd voor de inzet van een periode grotestedenbeleid. Nu stapelt de gewaarwording zich op, de verkiezingen naderen. Met betrekking tot e-government waren bij mijn aantreden al enkele projecten in uitvoering. Bij de kabinetsformatie in 1998 werden ICT-vraagstukken vanuit het departement als beleidsterrein voorgelegd. Bram Peper en Gijs de Vries voelden daar niet zoveel voor, maar mij sprak dat wel aan. Het ICT-beleid sloot aan op mijn ervaring met organisatie-advieswerk. Ik realiseerde me toen niet dat de paspoorten er ook bij zaten, maar daar was ik toch niet bang voor. Hier op het departement zijn het budget en de staf gegroeid, het beleid is meer innovatief geworden en onze coördinatie tussen de departementen veel krachtiger. Ik had beloofd dat deze kabinetsperiode de digitale handtekening er zou komen, maar die wordt helaas pas een jaar later gerealiseerd."*

door Victor Bekkers en
Wouter-Jan Oosten

We hebben subsidie gegeven voor het maken van websites en nu is het zeker de bedoeling dat de ambtelijke organisatie meeverandert. Gemeenten weten zich vaak niet goed raad met de nieuwe signalen die ze via email-berichten of enquêtes krijgen van burgers. Trouwens, ook hier op het departement moesten we wennen aan de toevloed van email-berichten. Het kost tijd om informatiestromen te organiseren. Toen de gemeentelijke basisadministratie werd ingevoerd (een

Foto: Herman Wouters

'Gaat u dat betalen?'

VB: *"Er bestaat toch nog wel een kloof tussen de retoriek van e-government en echte maatregelen, vooral bij gemeenten."*

RvB: *"Met gemeenten was prima samen te werken aan de paspoorten, maar bij e-government waren ze het eerste jaar niet zo meegaand. 'Dat kunnen en willen we niet.' 'Gaat u dat betalen?'*

VJ.M. Bekkers is hoogleraar bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. W. Oosten is redactielid van Idee.

uniform systeem ter vervanging van bevolkingsregisters), was dat al een grote stap. Inmiddels is binnen de departementen de stroomlijning van allerlei basisgegevens goed op gang. Bescherming van de privacy krijgt bij deze stappen steeds aandacht, ik was ook altijd al voorstander van de ingestelde Registratiekamer. We zoeken nu naar een vorm om biometrische gegevens vast te leggen en daarbij moeten we ook wachten op een internationale standaard."

Roger van Bostel.

Investerings in infrastructuur

VB: "We zien toch dat e-government meestal alleen nog dienstverlening omvat, maar dat de slag naar een betere, meer participatieve besluitvorming niet wordt gemaakt."

RvB: "We hebben nu her en der onderzoek lopen naar hoe met ICT de participatie van burgers vergroot kan worden. De commissie-Cerfontaine hadden we ook gevraagd

wat in sociaal opzicht met ICT gedaan kon worden, daarvoor is met name naar de VS gekeken. In het beleid is dat vertaald in de digitale trapveldjes en in de digitale broedplaatsen."

VB: "De commissie-Cerfontaine gaf ook aan, en dat zien we ook elders bij projecten zoals Kenniswijk, dat de meeste aandacht nog naar de infrastructuur gaat."

RvB: "Dat zie ik ook en met de nu financieel slechte positie van KPN en UPC is dat extra nadelig. Bij het aanleggen van de infrastructuur gaan de bedrijven niet zo vlug te werk als we gedacht hadden en de leveranciers van de producten op de infrastructuur blijven daarbij weer achter. Ik trek dan de conclusie dat wij ons als overheid verantwoordelijk moeten achten voor een groter deel van de ontwikkelingen, denk aan de introductie van breedband. Bij de formatiebesprekingen moeten we bedenken dat de markt in veel dingen niet goed slaagt. De ICT-infrastructuur vergt dan overheidsinvesteringen en dat betekent natuurlijk veel discussie. De middelen zijn schaars en voor wegen en dergelijke wordt ook het nodige opgeëist. Het ICT-beleid kan tastbaar resultaat hebben. We moeten wel leren om te vragen naar de return-on-investment als de overheid investeert. Zo kunnen uitgaven ten behoeve van e-government verstandig zijn wanneer dat in de ambtenarij een besparing oplevert."

Dienstverlening of participatie

VB: "Met ICT zijn nieuwe vormen van contact mogelijk tussen overheden en burgers. U heeft zelf bijvoorbeeld ervaring met chatsessies. Er zijn ook technieken om interactieve beleidsvorming te ondersteunen. Zijn de machtsverhoudingen in de representatieve democratie niet een enorme rem op de realisatie van nieuwe vormen van participatie?"

RvB: "We zien nu bijvoorbeeld net van onderop het initiatief om bij intergemeentelijke samenwerking in Twente de beleidsvorming en planning open te stellen. Ik vind niet dat meer participatie de representatie hoeft aan te tasten, net zoals deterritorialisering van overheidsdienstverlening niet alle grenzen doet oplossen."

Wouter-Jan Oosten: "Is de dienstverlening van gemeenten aan burgers niet hard nodig om bij hen de overheid in beeld te brengen en te legitimeren? Straks lijkt het mogelijk om met internet en email alle zaken af te handelen, van belastingaangifte tot bezwaar tegen een bestemmingsplan. Burgers krijgen hun informatie ook alleen via een beeldscherm. Dan verdwijnen gemeenten toch uit beeld? Burgers komen in dat geval alleen anonieme dienstverlening en de nationale politiek tegen. Dat lijkt me rampzalig voor lokale betrokkenheid en verkiezingsopkomst."

RvB: "We moeten een onderscheid maken tussen enerzijds de Albert-Heijn-achtige dienstverlening door overheden die goed via internet kan verlopen en anderzijds de zorg voor lokale gemeenschapsvoorzieningen en de openbare ruimte waarvoor territoriaal bestuur nodig blijft. Niet alles kan via internet, bedenk maar dat we van burgers vragen om voor hun paspoort voortaan twee keer naar het gemeentehuis te komen."

VB: "Om meer te realiseren dan eenvoudige dienstverlening moet in organisaties veel veranderd worden. Vaak zijn websites alleen een etalage. Echte interactie vereist dat vragen en opmerkingen via ICT ook goed verwerkt worden door de organisatie: de organisatie moet dan 'gekanteld' worden. Ook tussen organisaties moeten er goede afspraken zijn over het verkeer van gegevens en voor samenwerking."

RvB: "De overheid leert nu om dat te organiseren. Het project tegen de millennium-bug verliep goed. Die ervaring met breed samenwerken en het voeren van een voorlichtingscampagne heeft het kabinet weer gebruikt voor het voetbalkampioenschap Euro 2000 en voor de introductie van de euro.

Het beleid voor grote steden, integratie en ICT kent een heleboel initiatieven. De minister zonder portefeuille wordt daarom wel eens voorgesteld als een projectenmachine. Ook in de Tweede Kamer begreep men soms niet hoe verschillende projecten met elkaar samenhangen. Het beleid bestaat er hier nu juist uit dat we de samenhang organiseren: tussen de departementen, met gemeenten en bij integratie met de verschillende instanties voor scholing, werkgelegenheid en huisvesting."

Het vervolg

VB: "Wat zijn volgens u de opgaven voor de aanstaande kabinetsperiode?"

RvB: "Voor e-government de instelling van een investeringsfonds waar bij uitgaven het criterium geldt dat die echt iets opleveren. Het effect van beleid moet de overheid dus meten. Ik zou het zelf leuk vinden om ook de toepassing te regelen van de digitale handtekening. Verder moet goed duidelijk worden wat de toegevoegde waarde kan zijn van burgerparticipatie met ICT. Het grotestedenbeleid en de keten van immigratie tot inburgering hebben in de volgende kabinetsperiode ook opnieuw aandacht nodig." ♦

Literatuur

- Bekkers, V.J.J.M., 'De mythen van de elektronische overheid. Over retoriek en realiteit'. *Bestuurswetenschappen*, jrg. 55, nr. 4 (aug. 2001), pagina's 277-295.

- Bostel, R. van, 'Leven in de informatiemaatschappij.' In: J. Veldhuizen (red.), *D66: een blijvend appèl*. Den Haag: D66 2001. Pagina's 54-57

http://www.denhaag.pvda.nl/tromp/bart_tromp_cerfontaine.htm

Thesen over de nieuwe mens

Eind jaren dertig publiceerde Norbert Elias zijn studie naar het civiliseringsproces. De gevoeligheidsgraad of pijnlijke drempel van mensen verschuift. Wie poept nog op straat, welke burger slacht zelf nog dieren –vroeger dagelijkse taferelen– en wie zou dat nog d urven doen, zou het nog k nnen? De affectstandaard verschuift met de maatschappelijke overgang van vroeg-feodalisme naar hoofs-aristocratisch absolutisme en dan naar de burgerlijk-industriële ordening. In het licht van de zich snel veranderende wereld poneert Wouter-Jan Oosten een drietal thesen over de nieuwe mens.

Uit zijn historische schets maakte Elias op dat de samenlevings-structuur het denken en doen van

mensen beïnvloedt, dat de maatschappelijke verhoudingen de ruimte omkaderen waarbinnen individuele wil en keuze van betekenis kunnen zijn. Strikter genormeerd gedrag wordt mensen aangeleerd, waarbij driften als seks en geweld worden gereguleerd en omgevormd. Maatschappelijke normen bepalen als een  ber-Ich het denken van mensen.

Verandering

Eind twintigste eeuw publiceerde Manuel Castells zijn studie naar informatie in samenlevingen. Door het mondiale kapitalisme en de ontwikkeling van informatie- en communicatietechnologie (ICT) worden samenlevingen omgevormd naar het beeld van netwerken. Economie, identiteit en beleidssturing komen in een netwerksamenleving in een nieuw daglicht te staan. Welke instituties kunnen zich dan nog doen gelden?

Onze beschaving heeft uitdrukking gekregen in tal van instituties, bijvoorbeeld de etiquette voor zondagse diners, de parlementaire democratie en de rijksmusea met hun collecties en bezoekers. Die instituties kunnen zich met het voortschrijden van de modernisering niet ongewijzigd staande houden. Hun verandering biedt de mens een nieuwe samenleving. Soms is de verandering recent en moeilijk te duiden, bijvoorbeeld dat inspraak, participatie en interactieve beleidsvorming binnendringen in de bureaucratie en in de representatieve democratie. Soms ook is de verandering al langer en beter zichtbaar. Het is makkelijk in te zien dat in het onderwijs de disciplinerende lange tijd voorrang kreeg op kennisoverdracht. Waarheen instituties zich zullen ontwikkelen blijft natuurlijk raden. Zal in het onderwijs de trend doorzetten dat leervaardigheden belangrijker zijn dan feitelijke kennis? Voortdenkend over maatschappelijke verandering wil ik toch al drie thesen poneren over de nieuwe mens.

Infocratie of infopolis

Voor de functionele verhoudingen poneer ik de these dat openbaarheid en mogelijkheden tot participatie belangrijker worden. Hoe meer geëmancipeerd en egalitair mens en maatschappij zijn, hoe meer de nog bestaande belemmeringen als ondraaglijk worden ervaren. De relatieve-deprivatietheorie onderschrijft deze

Wouter-Jan Oosten is redactielid van Idee.

door Wouter-Jan Oosten

drang. De effecten van ICT die Castells noemt, kunnen tweëerlei zijn.¹ De ICT-middelen kunnen worden gebruikt om

processen beter te beheersen, waarbij de bureaucratie versterkt wordt tot een 'infocratie' (big brother). Die middelen kunnen ook gebruikt worden om individuen en groepen te faciliteren en toe te rusten, waarmee een 'infopolis' ontstaat. Doorgaand gebruik van het eerste soort wordt evenwel niet aanvaard, denk maar aan de instelling van de Registratiekamer, de publieke discussie over de Air Miles en aan de zorgvuldigheid die wordt vereist bij het gebruik van beveiligingscamera's.

Ide el en esthetisch milieu

Voor de politiek-culturele verhoudingen poneer ik de these dat binnen de maatschappelijke pluraliteit mensen zich meer zullen richten naar ideële waarden. Mensen bezinnen zich meer op culturele verscheidenheid, sekse en sekse-rollen en op ecologische relaties. De theorie over postmaterialisme onderschrijft deze richting. Voor een partij als D66 is dit een opsteker, maar voor religieuze fundamentalisten ook.

Voor de artistiek-culturele verhoudingen poneer ik de these dat symbolen zich zullen verzelfstandigen en dat het leven ge sthetiseerd wordt. De welvaarts-groei kent de mogelijkheid en de behoefte om massamedia en kunst te onderhouden. De transformatie van de economie, de omslag van industrie naar diensten, houdt in dat voor bedrijven nieuwe factoren van belang worden. Niet de toegang tot grondstoffen en afzetmarkten is belangrijk, maar de kwaliteit van milieus voor wonen en recreëren – en dus architectuur, beeldende en uitvoerende kunsten. Gebruik van het begrip 'milieu' in plaats van 'locatie' illustreert al dat sociale betekenisgeving belangrijker wordt. Onderzoek toont aan dat in Nederland de vrije-tijdsverplaatsingen de gezamenlijke mobiliteit voor betaalde arbeid en onderwijs al overtreffen. De wereld verandert zo snel en is dermate bepaald door intersubjectiviteit – de wereld is niet meer objectief kenbaar – dat de betekenissen die mensen aan de wereld verlenen een eigen, autonome wereld gaan vormen. ◆

Noot

1. Donk, W.B.H.J. van de (2000), 'De digitale spagaat', in: F. Hendriks, P. Tops (red.), *Stad in spagaat, Institutionele innovatie in het stadsbestuur*. Assen: Van Gorcum 2000. Pagina's 23-44.

- Zie voor een volledige literatuurlijst:

www.d66.nl/documenten/l/idee

Een filosofie voor interactieve beleidsvorming

Het gedachtegoed van Hannah Arendt

De Duitse Hannah Arendt (1906-1975) was na haar proefschrift over het werk van Augustinus misschien theologie blijven bestuderen als niet de shoah tussenbeide was gekomen. Ze verrichtte sociaal werk voor joodse vluchtelingen en vond zelf in de VS een toevluchtsoord voor het nazigeweld. De rest van haar leven trachtte Arendt de westerse, verlichte beschaving te redden uit de klauwen van die ervaring.

In 1951 verscheen Arendts *The Origins of Totalitarianism* en in 1958 *The Human Condition*. Erg spraakmakend

door Wouter-Jan Oosten

was haar reflectie op de berechting van Adolf Eichmann begin jaren zestig, waarbij ze het kwaad in de mens nuanceerde. De geleerde interpretaties noemen Arendts werk soms te historiserend, tekortschietend in realiteitszin. Het is inderdaad niet alle-daags, maar toch relevant.

Participatieve democratie

Om het waardevolle aspect van het moderne te borgen in het licht van de weerzinwekkende ervaring, moest Arendt allicht diep graven. De industriële economie en het imperialisme maakten groepen van mensen overbodig en de regimes van Hitler en Stalin vernietigden de politiek. Hoe dan vast te houden aan noties van maatschappelijke emancipatie en individuele ont-plooiing? Arendt ging in op de mens, op samenleven en politiek bedrijven. Er bestaat in dezelfde geleerde interpretatie verschil van mening over de vraag of zij daarbij de liberale democratie verliet of niet. Mijns inziens verrijken Arendts analyse en suggestie de liberaal-democratische verworvenheid. In meer toegepaste zin: haar betekenisgevend kader voor handelen kan worden opgevat als fundament voor interactieve beleidsvorming, of voor een participatieve democratie. Hoe vergezocht de analyse van Arendt ook lijkt, haar notie van handelen is minder radicaal dan de directe democratie van Jean-Jacques Rousseau.

Arbeid, maken en handelen

De modernisering houdt een vervreemding in. De mens verbouwt het land als boer of slaaf, brengt als ambachtsman gereedschappen voort of als kunstenaar siervoorwerpen, vormt zich in gesprek met anderen een mening over gebeurtenissen en richt op grond van zijn opvattingen zijn wereld in. De arbeid van boer of slaaf blijft dicht bij de natuur. Dezelfde wisselwerking met de natuur beleeft iedereen bij het eten en drinken. De producten van ambachtsman of kunstenaar staan al verder van de natuur. De ambachtsman heeft een andere relatie met zijn product dan

de landbouwer. De mens die spreekt en handelt schetste Arendt in de context van de Griekse oudheid: de burgers van een

stadstaat bepaalden de politiek en spraken recht en als hoplieten brachten zij ook de politiek op het slagveld ten uitvoer.

Arbeid, maken (werk) en handelen (actie) waren drie belangrijke begrippen bij Arendt. Haar analyse hield in dat met de vestiging van het christendom het handelen alle glans verloor. In de oudheid bracht het handelen roem en een vorm van onsterfelijkheid onder de mensen. Het christendom predikte echter bescheidenheid en overgave. Met het uitzicht op deelhebben in de goddelijke eeuwigheid verbleekte elke vorm van onsterfelijkheid onder de mensen. Middeleeuwse rechtspraak en politiek waren het werk van daartoe door God over de mensen aangestelden, zoals een broodmand het werk was van een mandenvlechter. De publieke sfeer waarin de oude Grieken bijeenkwamen om te handelen, werd verdrongen door een sociale sfeer waarin al het werk plaatshad dat niet strikt privé was. Die sociale sfeer kende met name economische relaties. Bedenk dat in het feodale stelsel het openbaar bestuur op eigendom was gebaseerd.

Vermogens in het handelen

Arendt hield dus het beeld voor van de polis waar op de agora burgers bijeenkwamen. Die polis van vrije burgers werd gekenmerkt door een publieke sfeer waarin zelfverwezenlijking kon plaatshebben. Een burger was het hoofd van een huishouden (oikos) en in zijn huishouden droegen vrouwen en slaven zorg voor al het materiële, de arbeid en het maken. De minder rijke mannen waren niet vrijgesteld van werk en bekleedden niet het politieke burgerschap. Plato heeft voorgesteld om de politiek op te dragen aan deskundigen in plaats van aan alle burgers over te laten. Aristoteles en vele anderen gaven daarop de kritiek dat Plato de polis in een oikos wilde veranderen. De publieke sfeer zou een collectieve private sfeer worden, waarin vrijheid en zelfverwezenlijking onmogelijk zijn. Dat Plato dit voorstelde, was begrijpelijk. Diens leermeester Socrates was immers in de Atheense polis ter dood gebracht. Dat vonnis is een illustratie van Arendts inzichten: het menselijk handelen kan onomkeerbare gevolgen hebben die mogelijk verschrikkelijk zijn. Door de wisselvalligheid van de menselijke wil laat ook onvoorspelbaarheid

Wouter-Jan Oosten is redactielid van Idee.

zich gelden. Arendt vond in het handelen ook hierop antwoorden: tegenover onomkeerbaarheid staat het vergeven en tegenover de onvoorspelbaarheid staat het beloven.

Polis en moderne stad

Door zich te concentreren op de polis, legde Arendt het verband tussen stad en politiek burgerschap. Dezelfde relatie onderzochten verscheidene sociologen, planners en filosofen in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, van wie Richard Sennett de meest bekende is. Kort gezegd formuleerden zij voor de stad de menselijke maat en voor de burger de zeggenschap van het individu, beide in contrast met de economisch richting gegeven processen van technische rationalisering. Hun kritiek werd als links ontvangen. Anders dan sommige van de duidelijk anarchistisch of communitaristisch denkenden in dit discours, is Arendt niet eenvoudig te plaatsen op het links-rechts-continuüm. In de moderne grootsteden is de spontane actie van mondige burgers voor het eerst weer verschenen. De planning van de stadsvernieuwing trachtte toen om daarop in te spelen. Inmiddels is actieve politieke betrokkenheid van burgers meer gebruikelijk geworden, maar op de eigen stedelijke omgeving ligt nog wel een accent. De participatie van nu is als het ware de weerklank van het Oudgriekse handelen. Het moderne handelen veronderstelt dan wel een publieke sfeer waarin economie niet dominant is en waarin meningsvorming dus meerduidig kan zijn. Handelen veronderstelt ook openbaarheid. Openbare plaatsen hoeven niet als de agora een klassiek plein of een traditionele zaal te zijn, virtuele ruimten en pluriforme ontmoetingsplekken kunnen dezelfde functie vervullen.

Na het imperialisme en de beide wereldoorlogen trachtte Hannah Arendt om het politiek bedrijven te herwaarderen. Dat deed zij door politiek te herbronnen: de sociale sfeer, die in het verlengde van de private sfeer was ontstaan en die de sfeer van

Foto: Herman Moutiers

Moderne agora?

de economie is, moest weer plaatsmaken voor de publieke sfeer waarin vrij gehandeld kan worden. Die transformatie veronderstelt een ander burgerschap. Het cynisme en de wanhoop die het gevolg waren van het bijna verloren gaan van de idealen uit de Verlichting, kunnen beantwoord worden met de zingeving van handelen in de publieke sfeer. Mensen kunnen excelleren in de politiek en zich ontplooiën in hun politiek burgerschap. ♦

Zie voor een volledige literatuurlijst:
www.d66.nl/documenten/ls/idee

Een politicus moet oorspronkelijk zijn

Invullingen van burgerschap kunnen we zoeken in de politieke theorie of de dagelijkse praktijk van het beleid. Is er daarnaast niet een niche denkbaar waarin nieuwe invullingen van burgerschap voorzichtig uitgroeien? Of een domein waar een burgerschap wordt voorgesteld als radicaal alternatief? Aan Boris van der Ham, acteur en politicus, de vraag of kunstenaars zo'n voorhoede vormen.

Wouter-Jan Oosten (WO): "Als we onder burgerschap verstaan de maatschappelijke en politieke verantwoordelijkheid van mensen, dan is het duidelijk dat niet iedereen zo'n verantwoordelijkheid in z'n leven evenveel prioriteit geeft. Ik denk dat bijvoorbeeld milieu-activisten of partijleiders hierbij wel voorop lopen. Vind je het aannemelijk dat ook kunstenaars een soort voorhoedeburgers zijn?"

door Wouter-Jan Oosten

kunst mag ook gewoon vertroosting bieden. Een melancholisch stuk als 'Oom Wanja' van Tjechov, bijvoorbeeld, werkt heel goed als je in een zwaarmoedige bui bent."

WO: "Je publiek zo willen bewegen, dat is toch een vorm van engagement?"

BvdH: "Onder kunstenaars heb je net zoveel kommaneuers en dogmatici als in de rest van de maatschappij. En er is veel luiheid. Mensen in de kunst, net zoals in de journalistiek, laten zich te veel leiden en overvallen door de actualiteit, lopen daar nauwelijks op vooruit. Hoe vaak er tijdens een repetitieproces van een klassiek toneelstuk wel niet vergelijkingen worden gemaakt met 'de oorlog in Bosnië', 'de oorlog in Afghanistan' – of welke oorlog er dan ook toevallig aan de gang was! Dat heeft iedereen dan toevallig die ochtend in de krant gelezen. Dat is instant-engagement, dat heeft niets te maken een voorhoede. Eigenlijk wordt er in Nederland maar weinig met politiek gedaan. De enige interessante uitingen vind je op tv. Ik vind dat er de laatste jaren uitstekend politiek drama wordt gemaakt. 'Mevrouw de minister', 'Retour Den Haag' en 'De Enclave' zijn prachtige series. Maar in het theater of in de beeldende kunst gebeurt nauwelijks iets interessants, wat dat betreft. Er is een aantal jaren geleden een stuk gemaakt door Ton Vorstenbosch over Srebrenica. Dat stuk was werkelijk te slecht voor woorden; slecht geschreven, zonder enige verdichting. Het beste voorbeeld van geslaagd politiek theater is de monoloog 'Twee Stemmen' van acteur Jeroen Willems. Hij speelde daar een paar decadente teksten van Passolini, en sloot die merkwaardigerwijs af met een speech van voormalig Shell-directeur Herkströter. Een enorm anarchisme. Die speech van Herkströter ging over maatschappelijk verantwoord ondernemen in het buitenland. Hij stelde dat een multinational als Shell niet verantwoordelijk is voor de mensenrechten in de wereld. Herkströter voerde daar een aantal zeer valide argumenten voor aan in zijn speech. De acteur Jeroen Willems speelde zijn letterlijke tekst met veel sympathie en inlevingskracht, zonder commentaar. Maar juist door de onbevooroordeeldheid van Willems en de validiteit van Herkströters argumenten, ging er tijdens die voorstelling wat wringen. Je ging je afvragen: 'Okee, je hebt formeel gelijk. Maar wie moet het dan doen? Als jij, Herkströter, president-directeur van Shell, het niet doet? Jij, met je talent, met je macht, met de mazzel dat je op die positie bent gekomen! Wie dan?'"

WO: "Als je het zo stelt, wordt er in de kunst nooit enige verantwoordelijkheid opgenomen."

BvdH: "Dat klopt. Kunst kan aanklagen, een analyse maken.

Foto: André van den Bos

Boris van der Ham

Boris van der Ham (BvdH): "Burgerschap associeer ik met een pakket aan vaste waarden en normen. Ik denk dat kunstenaars in Nederland met het probleem zitten hoe zij zich moeten verhouden tot zulk burgerschap. In de jaren zestig en zeventig was het eenvoudig. Kunstenaars konden het regentendom aan de kaak stellen, de slaafsheid naar Amerika, of ze konden naakt op een podium gaan staan om de seksuele revolutie te predi-

ken. De voorhoedefunctie van de kunst zat toen juist in het bestrijden van 'burgerschap'. 'Laat je niet inpakken door de burgermoraal!', werd er geschreeuwd. Terecht. Maar nu? Kunstenaars kunnen natuurlijk op één of andere manier een voorhoede zijn. Ze hebben een grotere mate van onafhankelijkheid, dat is waar. Ik heb zelf op de Toneelacademie Maastricht gezeten. Als het goed is, wordt je op zo'n toneelschool of kunstacademie voortdurend uit je evenwicht gebracht. Voortdurend staat daar de vraag centraal: 'Waarom doe je dat zo? Waarom niet anders? Waarom verf je die boom groen en niet paars? Of omgekeerd?' Eigenlijk is dat het doel van kunst: de werkelijkheid uit d'r evenwicht brengen. Misschien zijn kunstenaars juist daarom wel de minst geschikten om vorm te geven aan een nieuw soort burgerschap. Want aan welke waarden willen ze zich onderwerpen, of welke willen ze uitdragen? Kunstenaars hebben eerder een voorhoedefunctie in het tegengaan van burgerschap."

WO: "Is de kunst dan normloos?"

BvdH: "Goede kunst moet de grenzen van de norm opzoeken en er zo nodig overheen gaan. Dat is de functie van kunst. Maar

De auteur is redactielid van Idee.

Maar kunst neemt zelf geen verantwoordelijkheid. Dat is maar goed ook. Dat is niet de functie van kunst. Wanneer kunst dat wel probeert, wordt het over het algemeen tuttig. In de jaren zeventig is er veel van dat soort 'vorming-theater' geweest. Ik heb daar wel eens wat dingen van op video gezien, en het was niet om aan te zien. Vormende elementen zie je ook terug in sommige Hollywood-films. Vreselijk! Nee, zoals ik al zei: de rol van kunst is om de werkelijkheid uit d'r evenwicht te brengen, om fundamenteën los te schudden. Het publiek moet dan zelf maar zien welke fundamenteën het, na afloop van de voorstelling, noodzakelijk vindt om onder zich terug te plaatsen. Maar de kunstenaar moet die selectie niet gaan voorzeggen. Bij 'Twee Stemmen' wordt de boodschap van het toneelstuk je niet door je strot geduwd, maar daardoor juist ga je zelf nadenken. Daardoor ga je tornen aan je eigen zekerheden."

WO: "Aan wie wordt die twijfel aangeboden? Lang niet iedereen gaat regelmatig naar een theater, concertzaal of galerie, evenmin als naar politieke podia. Is de groep die dat wel doet dan dé elite van dit land?"

BvdH: "Tja, dat is een defintiekwestie. Ik vind de Nederlandse 'elite' vrij eenzijdig. De afgelopen twee decennia werd het theater bijvoorbeeld gedomineerd door een kleine avant-gardistische groep kunstenaars. De progressieve elite werd hierdoor ruim bediend, maar de wat behoudender elite kwam bijna niet aan haar trekken. En met hen werd dus ook een grote 'onderliggende' groep niet bediend. De laatste jaren is hier gelukkig wat evenwicht in gekomen. Wat het bezoek aan theater betreft, is er gelukkig zelfs een groei merkbaar. Dat wil dus zeggen dat de groep mensen toeneemt die bereid is om zich 'uit evenwicht te laten brengen'. Onder die groep schaar ik ook de miljoen mensen die jaarlijks naar Joop van den Ende musicals gaan. Ook zij stappen uit het televisiepatroon en durven zich een paar uur over te geven aan iets dat ze niet kunnen wegzappen. Hetzelfde geldt voor jongeren die naar een popconcert gaan. Ik denk dat in de podiumkunsten er langzaam en enig evenwicht is gekomen tussen progressieve en behoudender kunst. Wat betreft de politieke podia gaat het wel beroerd. Mijn verwijt is dat de meeste culturele en politieke podia in Nederland een vrij linkse, zeg sociaal-democratische signatuur hebben. Die samenklontering wordt ook wel onvriendelijk 'de linkse kerk' genoemd. Hoewel ik mijzelf eerder als 'links' dan 'rechts' zou bestempelen, deel ik het bezwaar tegen die 'kerk'. De ontwikkeling van een vrijzinnig-liberale elite, maar ook een conservatieve elite is in Nederland verwaarloosd. Daardoor hebben al die debatjes in de Balie vrijwel geen voorhoedefunctie; zowel de sprekers als de bezoekers van de debatten zijn nauwelijks representatief voor de bevolking. Die debatten zijn dan ook niet 'elitair', omdat ze niets vertegenwoordigen."

WO: "Bij de oude Grieken hadden acteurs geen hoge maatschappelijke status. Burgers leerden van filosofen hoe te spreken op de politieke agora: sofisten onderwezen hen de retorica. Jij geeft bij D66 trainingen spreekvaardigheid aan de hand van Shake-

Foto: Herman Wouters

spears teksten. Is voor de hedendaagse politiek toneel een betere leerschool dan klassieke argumentatieleer?"

BvdH: "Een goed politicus hoeft geen Shakespeare of Demosthenes te kennen. De beste leerschool is de straat of de kroeg, volgens mij. Kennis van klassieke argumentatieleer kan soms handig zijn, als eye-opener ofzo. Zo'n Shakespeare-cursus heeft alleen tot doel om de cursist te helpen met het ontwikkelen van taalgevoel. Ik heb een tijdje geleden gewerkt met een wethouder die veel van die politieke cliché-zinnetjes gebruikte. Zo van: 'Maar hoe maken we dan de "vertaalslag" naar de burger?' Zo'n woord 'vertaalslag' is ongelooflijk lelijk. Tijdens zo'n cursus heb ik hem opgedragen dat woord inhoud te geven. Hij schetste dan het voorbeeld dat hij als wethouder een wijk in ging om de bewoners te overtuigen van de noodzaak een buurt te renoveren. De bewoners begrepen hem niet en raakten geïrriteerd door zijn jargon. Het werd voor die wethouder dus echt een gevecht om zijn ideeën over te brengen, doordat hij en de bewoners simpelweg een verschillende taal spraken. Ik heb die man de opdracht gegeven om dat dan ook te laten doorklinken in z'n woordgebruik. Laat maar horen dat zo'n 'vertaalslag' echt met 'vechten' te maken heeft! Toen hij dat deed was het woord 'vertaalslag' geen cliché meer, maar herwon het zijn oorspronkelijkheid. Een politicus moet oorspronkelijk kunnen en durven zijn."

WO: "Als ze de wijk in gaan en vooral op tv moeten politici zich goed kunnen presenteren, maakt dat acteurs tot de ideale politici?"

BvdH: "Politici moeten vertrouwen wekken. Je moet als kiezer jouw belangen in hun handen durven leggen. Je moet je vertegenwoordigd voelen. Het gaat dus niet om 'presentatie', maar om 'representatie'. Daarom hebben veel Nederlandse kiezers zo'n zwak gehad voor een degelijke, wat saaie man als Wim Kok. Ze herkennen zich in hem en vertrouwden hem! Maar ook de opmerkelijke populariteit van Balkenende is daar een voorbeeld van. Ik denk dat het 'presentatie'-element zit in het zelfbewustzijn dat iemand uitstraalt. Kiezers zijn niet tegen saaiheid of houderigheid, zolang dat maar vanuit zelfbewustzijn voortkomt. En of een politicus met een theater- of debating-achtergrond daar beter toe in staat is, kan je alleen per geval bekijken. Er bestaan immers ook slechte acteurs." ♦

D66 en vernieuwing van de democratie

“Er moet op een andere manier bestuurd worden in Nederland”, staat in het in april gepresenteerde D66 pamflet Wil de nieuwe overheid nu opstaan!.

Het commentaar in de kranten kwam erop neer dat D66 haar oude kroonjuwelen maar weer eens uit de kast had gehaald. De kroonjuwelen lijken een streven op zichzelf geworden. Als je voor D66 kiest, dan kies je voor de gekozen burgemeester, het referendum en de gekozen minister-president. Maar is dat niet wat mager?

door Thomas Andriessen

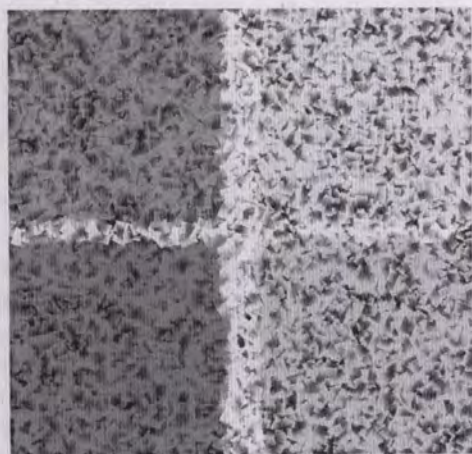
Interactieve beleidsvorming

Er is een algemene consensus onder politicologen dat de representatieve democratie in crisis is. Dit is onder andere het gevolg

van de mondigheid van de burger en de onmacht van de overheid om nog goed in te kunnen grijpen in de samenleving. Als

D66 echt de partij van de vernieuwing van de democratie wil zijn, moet zij actief gaan nadenken over deze crisis. Dan is representatieve democratie niet genoeg. Nieuwe mogelijkheden voor het vernieuwen van de democratie liggen in het veld van interactieve beleidsvorming (IBV). IBV is al een gangbare beleidspraktijk, in de zin dat het op grote schaal wordt toegepast in Nederland. Vanuit het vrijheidsideaal kan IBV gelden als een echte vernieuwer van de democratie. Burgers worden actief betrokken bij het vormen van beleid. Dit is niet alleen democratisch, omdat het mensen de kans geeft direct inspraak te hebben, het is ook nog eens praktisch omdat het de mogelijkheid geeft aan bestuurders om gebruik te maken van de kennis die mensen hebben van hun gebied. Wellicht dat dit alleen maar zal leiden tot NIMBY-praktijken (Not In My Backyard), dat is zelfs goed mogelijk, maar dat neemt niet weg dat er een debat zou moeten komen binnen de partij over interactieve beleidsvorming, zowel over haar vruchten als haar kwalen.

Wil de nieuwe overheid nu opstaan!

Thom de Graaf
Roger van Boxtel
Winnie Sorgdrager
Gerard Schouw (redactie)

D66
democraten

Drugspand

Er is interactieve beleidsvoering in vele maten en soorten. Ik wil hier wijzen op een voorbeeld van IBV in Chicago. In Chicago vinden in sommige wijken speciale bijeenkomsten plaats tussen de politie en de wijk. In deze bijeenkomsten spreken de bewoners hun onrust over de buurt uit, in de vorm van 'dat huis is een drugspand en daar hebben we last van'. De politie beschouwt deze opmerkingen als doelen en rapporteert in de volgende bijeenkomst wat ze eraan gedaan heeft en of er überhaupt wel iets aan de hand was. Het project zorgde voor een groter gevoel van veiligheid in de buurt en de politie kreeg een idee wat er leefde in de buurt.¹

Als D66 de partij van de vernieuwing van de democratie wil blijven, moet ze niet alleen kijken naar de kroonjuwelen, maar ook naar andere manieren om burgers bij de overheid te betrekken. Interactieve beleidsvoering kan zo'n manier zijn. ♦

Noten

1. A. Fung, *Accountable autonomy, Participatory Deliberation in Urban Governance*, 23/10/2001. JFK-School of Governance, Harvard University

Thomas Andriessen is student politicologie aan de Universiteit van Amsterdam

Zes dilemma's in het asielbeleid

Het Nederlandse asielbeleid wil rechtvaardig zijn voor de vervolgd van deze aarde. Dit blijkt echter in de praktijk op heel wat moeilijkheden te stuiten, wat heeft geresulteerd in een aantal bizarre tegenstrijdigheden. Thijs van Steveninck behandelt zes problemen van het huidige asielbeleid.

We claimen, bijvoorbeeld, dat we gastvrijheid willen bieden aan hen die het werkelijk nodig hebben, maar spreken van een 'succes' als het aantal aanmeldingen van asielzoekers afneemt. We zetten uitgeprocedeerde asielzoekers op straat met de gedachte dat ze op eigen gelegenheid naar hun land van herkomst terugkeren, maar iedereen weet dat het gros van hen in de illegaliteit verdwijnt. We hebben in veel sectoren van de economie een tekort aan personeel en kampen met een naderende vergrijzing, maar we maken het asielzoekers zo moeilijk mogelijk om aan het werk te gaan.

door Thijs van Steveninck
en delen van de PvdA) kiezen in de praktijk voor het minimaliseren van een type-I fout, en accepteren daarbij dus een grotere

kans op een type-II fout. Voor de 'rechtsere' partijen (VVD, Leefbaar Nederland, Lijst Pim Fortuyn) is het net andersom.

Een oplossing om zo min mogelijk fouten te maken, is om voor het beleid meer geld uit te trekken, bijvoorbeeld door meer ambtenaren in dienst nemen voor verhoren door de Immigratie en Naturalisatie Dienst (IND). Winst boeken op alle terreinen (alle politieke vluchtelingen opnemen, alle economische vluchtelingen terugsturen en zo min mogelijk geld uitgeven aan controlerende ambtenaren) kan niet. Dit is vergelijkbaar met een overheid die de collectieve uitgaven wil verhogen en de belastingen verlagen, zonder dat de staatsschuld omhoogschiet.

Ideaal asielbeleid

Een ideaal asielbeleid bestaat niet, omdat er eenvoudigweg te veel factoren buiten ons bereik liggen, zoals de politieke stabiliteit en de economische problemen in de landen van herkomst. Daarom moeten er soms pijnlijke of dure keuzes worden gemaakt. Natuurlijk is er in ons land geen plaats voor de misschien wel miljard mensen die hiernaartoe zouden willen komen, of het nu gaat om politieke of economische vluchtelingen. Maar het is een illusie om te denken dat we de grenzen volledig dicht kunnen doen.¹ Ergens tussen deze extremen moet een grens getrokken worden. Maar waar en op basis van wat voor criteria?

Fouten van de eerste categorie

Het officiële doel van het Nederlandse asielbeleid is dat de 'politieke vluchtelingen' asiel moeten krijgen, maar de 'economische vluchtelingen' niet. Het praktische probleem is natuurlijk dat iedereen die hier asiel aanvraagt beweert politiek vluchteling te zijn, terwijl de meeste vluchtelingen ook economisch veel te winnen hebben bij een verblijf in Nederland. Schattingen van het aantal echte politieke vluchtelingen lopen uiteen van 10% tot 25%, een (kleine) minderheid dus.

We willen politieke vluchtelingen niet ten onrechte wegsturen, maar tegelijkertijd willen we economische vluchtelingen ook niet ten onrechte binnenlaten. Uit de statistiek is echter bekend dat als we de kans op een zogeheten 'fout van de eerste categorie' (een politieke vluchteling weigeren) kleiner maken, we automatisch een kans op een 'fout van de tweede categorie' vergroten (een economische asielzoeker binnenlaten). 'Linkse' partijen (Groen Links

Foto: Herman Wouters

Lepralijders

We geven toe dat we ook de economische asielzoekers wel kunnen begrijpen, want "als we zelf in Irak woonden, zouden we ook naar Nederland proberen te komen".² Maar tegelijkertijd doen we alsof economische asielzoekers vergelijkbaar zijn met lepralijders waar we zo snel mogelijk van af moeten. Niet zelden gaat het echter om goed gemotiveerde, hardwerkende mensen, vaak met nuttige kwaliteiten voor onze samenleving. Soms wordt gesteld dat Nederland "vol" zou zijn. Elders heb ik laten zien dat dit onzin is en dat Nederland ook bij 30 miljoen mensen (als conservatieve ondergrens) nog niet vol is.³ Dit betekent natuurlijk niet dat we nu in één klap 14 miljoen mensen zouden kunnen opvangen, maar wel dat ons helemaal geen rampen te wachten staan als we de huidige 'vloedgolf' aan economische asielzoekers niet terugsturen.

Thijs van Steveninck is redacteur van Idee.

Afghaanse en Iraanse artsen

Veel vluchtelingen zijn hoogopgeleid en zouden liever vandaag dan morgen aan het werk gaan. Terwijl iedereen klaagt over gebrek aan personeel in de zorgsector, laten we Afghaanse en Iraanse artsen en verpleegkundigen rustig in hun opvangcentra zitten. Van de FNV kwam onlangs een pleidooi om arbeidsmarktbeleid toe te spitsen op vluchtelingen.⁴ Het is boven alle twijfel verheven dat zich onder asielzoekers veel talent bevindt. Dit geldt niet alleen voor hoogopgeleiden, zoals ICT'ers, maar ook voor mensen met kwalificaties in beroepen waar Nederlanders geen interesse meer in hebben, zoals de zorg. Ook minder hoogopgeleide mensen kunnen nuttig werk verrichten. Neem het geval van de twee jonge Eritrese vrouwen die al ruim tien jaar op hun verblijfsvergunning wachten.⁵ Selamawit is afgestudeerd laborante en Senait is gediplomeerd verpleegster. Beiden spreken vloeiend Nederlands, zijn volledig ingeburgerd en hebben in Eritrea niets meer te zoeken, maar mogen niet werken. Senait vraagt zich af waarom ze niet aan het werk mag: "Nederland haalt verpleegsters uit Zuid-Afrika en de Filipijnen, omdat er zo'n groot tekort aan is."

Natuurlijk is het onrechtvaardig om de kans dat een asielzoeker wordt toegelaten af te laten hangen van wat hij of zij Nederland te bieden heeft en iemand die niet 'nuttig' is terug te sturen. Maar zij die het tot Nederland weten te brengen zijn meestal niet de zwaarstgetroffenen. Dat zijn degenen die niet uit hun eigen land weg weten te komen, omdat ze geen mensensmokkelaars of vliegtickets kunnen betalen. Toch gaan we niet naar landen waar oorlogen heersen om daar potentiële asielzoekers op te halen. Dit getuigt van een zekere willekeur. Pas als ze onze grens hebben bereikt, willen we ze helpen.

Gedrag beïnvloeden

Hoewel niemand zal ontkennen dat asielzoekers gemiddeld niet dommer zijn dan andere mensen, lijkt veel beleid daar geen rekening mee te houden. Asielzoekers horen snel genoeg van elkaar dat als ze geen papieren hebben, ze minder snel worden uitgezet. Het is niet meer dan logisch dat ze dan tijdens hun vlucht in het vliegtuig hun paspoort opeten of door de WC spoelen. Tegenwoordig maakt de KLM op vluchten uit risicolanden als Nigeria kopieën van paspoorten op cd-roms om dit te voorkomen, maar dat heeft erg lang geduurd.

Zolang het ambtelijk apparaat onderbezet blijft, moeten ook asielzoekers die wel toegelaten gaan worden lang op hun verblijfsvergunning wachten. Het inperken van beroepsmogelijkheden voor afgewezen asielzoekers kan dan een mogelijkheid zijn die voor de totale groep asielzoekers voordelig is. De winst voor degenen die uiteindelijk mogen blijven is groter dan het verlies van degenen die weg moeten.

Asielzoekers met een 'gezicht'

Ook het gedrag van Nederlandse burgers kan mogelijk beïnvloed worden. Het gedurende hun aanvraag laten werken van asielzoekers heeft, naast alle voordelen, als belangrijk nadeel dat dit het moeilijker maakt hen terug te sturen als hun aanvraag wordt afgewezen. Het is in de praktijk niet zo moeilijk *anonieme* asielzoekers af te wijzen. Maar dit komt anders te liggen zodra ze een 'gezicht' krijgen, in de vorm van vrienden, collega's en klasgenootjes van de kinderen. Naarmate mensen hier langer verblijven, en be-

ter aan Nederland gewend zijn geraakt, wordt het ook moreel moeilijker ze uit te zetten.

Zijn we bereid in de landen van oorsprong signalen af te geven? Asielzoekers gaan, gevoed door informatie van mensensmokkelaars of andere bronnen, naar landen waar ze ten eerste de kans het grootst inschatten te worden toegelaten en ten tweede de kans hoog achten een toekomst op te kunnen bouwen. Toen CNN beelden vertoonde van opvangkampen op de Veluwe met lekkende tenten, resulteerde dit snel in minder asielaanvragen. Soms echter krijgen potentiële asielzoekers gekleurde informatie, voor een deel afkomstig van landgenoten die het wel gered hebben en die uit schaamte niet durven toegeven dat het leven in het Westen niet allemaal koek en ei is. Misschien is het een idee om het beeld dat het Westen een paradijs is waar de straten met goud geplaveid zijn te nuanceren met objectieve informatiecampagnes in de landen van herkomst. Hierbij kan men denken aan de gevoerde campagnes tegen vrouwenhandel in Oost-Europa en de voormalige Sovjetunie die lieten zien dat veel vrouwen die banen in de huishouding voorgespiegeld kregen, uiteindelijk in de prostitutie belandden.

Veel afgewezen asielzoekers prefereren een bestaan in de illegaliteit boven een terugkeer naar het land van oorsprong, of omdat het hier veiliger is, of omdat een bestaan hier economisch aantrekkelijker is (vaak beide). Het is duidelijk dat het huidige beleid om een 'moreel' beroep te doen op uitgeprocedeerden, onder het motto "als je geld had voor de heenreis, heb je kennelijk ook geld voor de terugreis" een te naïeve gang van zaken is. We moeten iets anders bedenken.

Een generaal pardon?

Veel problemen zouden kunnen worden verholpen door de asielzoekers die nu sinds een bepaalde tijd in de procedure zitten, in een klap te legaliseren. Op 9 april 2002 heeft D66 samen met Groen Links een motie ingediend waarin het kabinet wordt gevraagd een regeling uit te werken voor een specifiek pardon. Het belangrijkste bezwaar tegen een generaal pardon is de mogelijke precedentwerking. Als zo'n regeling er nu komt, waarom dan niet ook volgend jaar? Het is praktisch zeer moeilijk, en misschien wel onmogelijk, voor de overheid om geloofwaardig te maken dat het echt om een eenmalige maatregel gaat.

De door de Nederlandse overheid opgebouwde geloofwaardigheid is op het gebied van asiel- en migratiebeleid niet groot. Van de gastarbeiders werd lang gedacht dat ze wel terug zouden gaan. Toen bleek dat dit niet het geval was, is er jaren niets aan integratiebeleid gedaan. De vraag wordt dan op welke manier de overheid haar geloofwaardigheid terug zou kunnen krijgen in de ogen van potentiële nieuwe asielzoekers (en mensensmokkelaars). Een nieuwe start kan wellicht worden gemaakt door duidelijke signalen af te geven, zoals investeren in extra opvang- en toetsingscapaciteit in combinatie met gedwongen uitzettingen van uitgeprocedeerden, bijvoorbeeld in de vorm van charters naar het land van oorsprong.

Asielbeleid en ontwikkelingssamenwerking

De link tussen ontwikkeling en migratie is gecompliceerd en lijkt de vorm van een omgekeerde U-curve te hebben. Op lange termijn leidt meer ontwikkeling tot toenemende welvaart en hierdoor tot minder migratie. Op middellange termijn echter zorgt de toegenomen welvaart dat mensen de beschikking krijgen over meer mid-

delen om te betalen voor het benodigde transport (incl. mensensmokkelaars).

Het is eigenlijk toeval dat het asielbeleid op het Ministerie van Justitie is ondergebracht.⁶ Dit ministerie houdt zich dan ook opmerkelijk stil in de hele discussie rond de vluchtelingenproblematiek. Asielbeleid zou met arbeidsmigratie moeten worden uitgebreid en weggehaald bij Justitie. Ministeries als Grotestedenbeleid, Economische Zaken of Buitenlandse Zaken liggen meer voor de hand. Zij houden zich inhoudelijk meer met deze problematiek bezig, bijvoorbeeld via de opvang van vreemdelingen, de vraag naar arbeid in de Nederlandse economie en het verband van migratie met ontwikkelingshulp.

Soms wordt gesuggereerd dat ontwikkelingssamenwerking als instrument moet worden gebruikt om de situatie in de landen van herkomst te verbeteren. Hierbij moeten we ons echter goed realiseren dat het Nederlandse hulpbudget wel groot maar niet onbeperkt is en vooral ook dat dit in tegenspraak is met het huidige beleid dat zich richt op structurele armoedebestrijding. Dit laatste gaat ervan uit, op basis van een groeiende wetenschappelijke consensus, dat het bereiken van armoedebestrijding het minst moeilijk is in relatief goedbestuurde landen. De meeste landen waar asielzoekers vandaan komen vallen echter niet in deze categorie.

Schurkenstaten

Het is een volstrekte illusie om te hopen via hulp de problemen in *rogue states* als Iran, Irak of Somalië op te lossen, opdat er uit die landen minder asielzoekers naar ons land komen. Behalve misschien voor degenen die vinden dat alle armoede in de wereld de schuld is van het 'rijke Westen'. In die gevallen waar we een structurele hulprelatie hebben, bestaat er eventueel een mogelijkheid om hulp te gebruiken als drukmiddel op ontvangerlanden voor het meewerken aan repatriëring van afgewezen asielzoekers.

Ook hier gaat het weer om een politieke keuze: of nadruk op activiteiten in landen waar vluchtelingen vandaan komen, of in landen waar armoede structureel bestreden kan worden. Te vaak wordt echter de suggestie gewekt dat omdat de landen waar vluchtelingen vandaan komen arm zijn, we dáár onze ontwikkelingsgeld in moeten steken.

Internationale verdragen

Het Verdrag van Genève dateert uit 1951 en is opgesteld in een tijd waarin nauwelijks asielzoekers naar Nederland kwamen en de opvangcapaciteit veel minder een probleem was dan nu. Sindsdien echter heeft zich een aantal structurele veranderingen voorgedaan in de mondiale samenleving. De gestegen internationale verspreiding van moderne communicatiemiddelen als radio, televisie en internet hebben niet alleen de mondiale welvaartsverschillen duidelijker zichtbaar gemaakt. In de sloppenwijken van Lagos, Bombay en Caracas is de welvaart van het Westen duidelijker zichtbaar dan ooit. Ook kunnen potentiële migranten hierdoor gemakkelijker in contact komen met degenen die al over zijn

gegaan. Tenslotte zijn de kosten van internationaal transport fors gedaald. Zo'n dertig jaar geleden droomden slechts weinigen in de Derde Wereld van een toekomst in het rijke Westen. Dat is nu wel anders en hier is een florerende industrie van mensensmokkelaars op in gesprongen.

Deze ontwikkelingen roepen de vraag op of dergelijke verdragen niet moeten worden herzien. We moeten natuurlijk niet eenzijdig verdragen opzeggen, maar alleen de mogelijkheid overwegen om, in overleg met andere landen, dergelijke verdragen aan een ver-

anderde tijd aan te passen. In hoeverre kan bijvoorbeeld in redelijkheid nog worden gesteld dat vluchtelingen die recht hebben op opvang ook recht hebben op gezinshereniging? Tenzij deze familieleden zelf ook vervolging hebben te duchten (in welk geval ze niet in *het kader van gezinshereniging* binnen hoeven te komen), betekent hun beroep op opvangcapaciteit dat andere vluchtelingen langer moeten wachten.

Tot slot

De belangrijkste dilemma's zijn de volgende. Moeten we proberen zoveel mogelijk politieke vluchtelingen te accepteren, of zoveel mogelijk economische vluchtelingen te weigeren, of fors te investeren in de instanties? In hoeverre mogen we gebruik maken van de vakbekwaamheden van asielzoekers en in hoeverre mogen deze meetellen bij het verkrijgen van een verblijfvergunning? Hoe gaan we ons terugkeerbeleid inkleden? Willen we potentiële asielzoekers voorlichten over het feit dat Nederland niet alleen een land van melk en honing is? Moet er een generaal pardon komen, en zo ja onder welke voorwaarden?

Dit zijn allemaal politieke keuzes die moeten worden gemaakt op basis van reële afwegingen en niet op basis van utopische wereldbeelden. Soms moeten we erkennen dat bepaalde wensen niet in vervulling kunnen gaan. Tot dusverre zijn dergelijke keuzes te vaak uitgesteld. Dus hoe eerder hierover wordt nagedacht des te beter. Het zou goed zijn als de verantwoordelijke bewindspersoon in het nieuwe kabinet zich hierover snel en op duidelijke wijze zou uitspreken. ♦

Noten

1. Sassen, S., *Globalisering – Over mobiliteit van geld, mensen en informatie*, Van Gennep Amsterdam, 1999.
2. Frits Bolkestein in Buitenhof, 31 maart 2002.
3. "Nederland is nog lang niet vol", *NRC Handelsblad*, 27 maart 2002.
4. Bluimink, F. en Jongerius, A., "Talent vluchtelingen wordt onderschat", *Trouw*, 3 april 2002.
5. "Zand in de asielmachine", *Volkskrant*, 6 april 2002.
6. Corduwener, J., "Asielbeleid moet weg bij Justitie", *Trouw*, 4 december 2001.

Bovenmeesters en bestuurders

Eindelijk durfde iemand te zeggen wat ik al zo lang denk en dat nog wel in begrijpelijke mensentaal. Weg met het bijzonder onderwijs! Hoera voor Roger van Boxtel. Jammer genoeg werd hij onmiddellijk teruggefloten en nu is het standpunt van de fractie gemitigeerd tot een gewenst verbod voor bijzondere scholen om leerlingen te weigeren. De voorwaarde: de ouders moeten de doelstelling, richting, levensbeschouwelijke overtuiging, in onderwijsjargon 'grondslag' van de school onderschrijven. Politiek verstandige taal van Thom de Graaf, dat zeker, maar in mijn ogen niet zo fortuinlijk.

Ook jammer is dat uitgerekend de minister van Grotestedenbeleid met dit voorstel kwam, dat inmiddels is gereduceerd tot proefballon. Dat trekt het probleem naar mijn smaak te zeer in de hoek van de tegenstelling tussen blanke en zwarte scholen. De geneidheid te veronderstellen dat huidskleur iets zegt over levensbeschouwelijke opvattingen van ziel of hersenpan blijft daarmee in stand. Chrisen-Turken, Ethiopische joden, Surinaamse atheïsten, indiaanse moslims, agnosten uit Afghanistan bewijzen de onzinnigheid van het veronderstellen van een verband tussen uiterlijk en overtuiging.

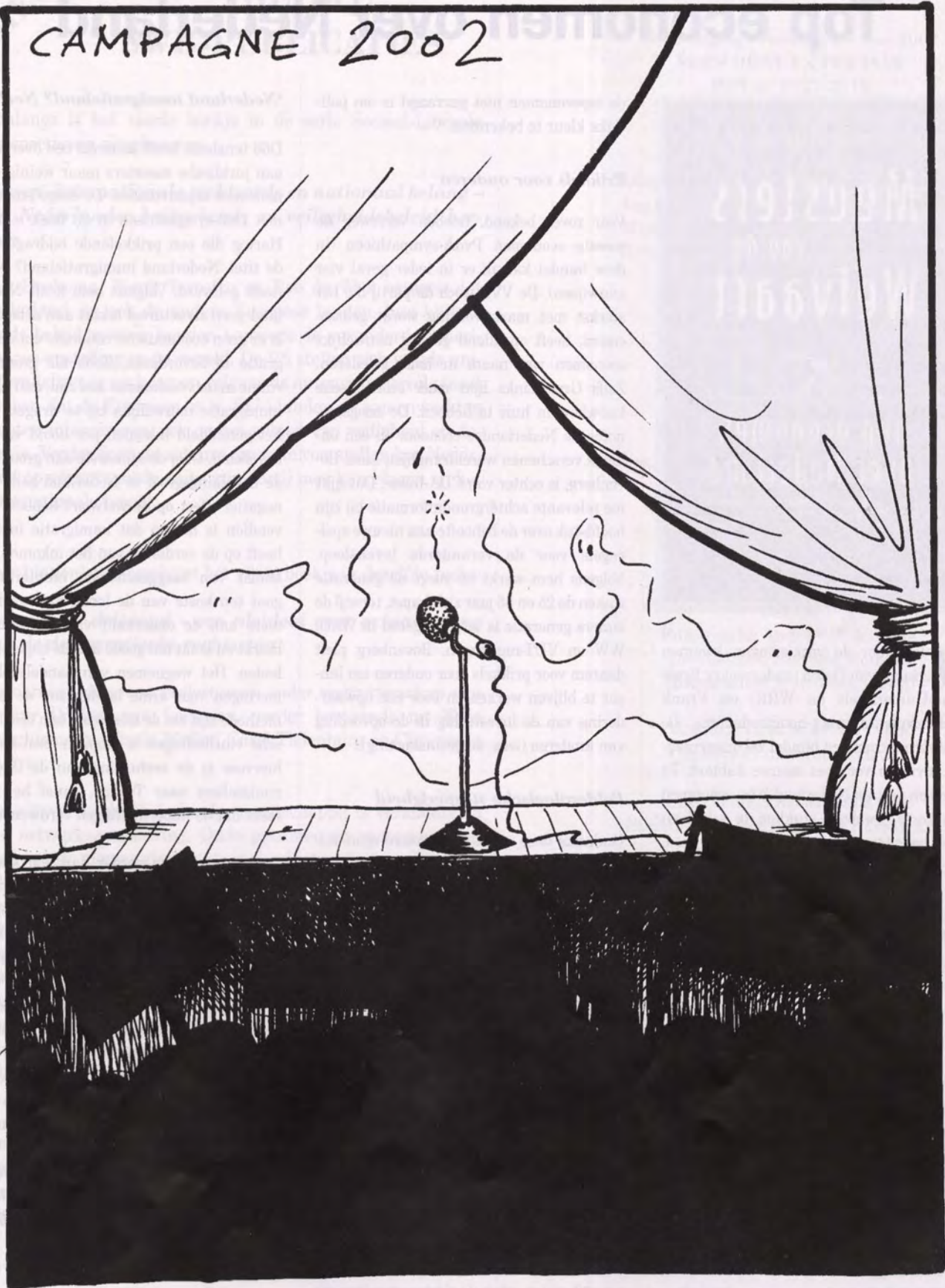
Nee, de minister of staatssecretaris van Onderwijs had met dat voorstel moeten komen. Maar die waren helaas altijd een van beiden lid van de Partij van de Arbeid. En die partij denkt in doelgroepen en trekt iedere normale particuliere overweging in een breder maatschappelijk verband. Nog niet zo lang geleden wilde die partij het gymnasium afschaffen. Als dat gelukt zou zijn, hadden we kunnen wachten op een keten privé-gymnasia, want het categorale gymnasium is bijzonder populair bij ouders van kinderen met een bovengemiddeld IQ. En daarmee zou een werkelijke tweedeling in de maatschappij zijn ontstaan. Het hele beleid van de PvdA is de laatste decennia gericht geweest op het om zeep helpen van alles wat categoriaal is. En dat is erg dom.

Ik woon in een unieke gemeente: daar bevinden zich nog een categorale MAVO en een categoriaal Atheneum. Bijzonder goede en populaire scholen, geen wonder, want de leerlingen ontlenen temidden van hun schoolgenoten geen enkele status –of gebrek daaraan– aan de gekozen richting. Weer een bron van discriminatie minder. Voor de zwakste leerlingen geldt dat de school alle moeite zal doen om hen binnen boord te houden, want iedere leerling telt in hun budget. Beide scholen zijn bijzonder, de een rooms-katholiek, de ander christelijk in het algemeen. De toelating van de leerlingen tot die scholen is in de praktijk geen probleem. Huidskleur speelt geen rol (er wonen in mijn gemeente relatief weinig allochtonen, de huizen zijn duur) en de besturen zijn zo ruimhartig het advies van de basisschool tot leidraad te maken van hun aannemebeleid. Wel selectie natuurlijk, iets dat het dichtstbijzijnde openbare gymnasium zich niet kan permitteren. Maar stel nu dat de besturen van die scholen een ander beleid zouden hanteren. Dat de pastoor of de dominee zou moeten verklaren dat de ouders geregelde kerkgangers waren en behoorlijke gezinnen vormden. Niet homofiel of zo. En wat als het bestuur besluit bijzondere criteria bij de werving van leraren te hanteren. Niet zo deskundig misschien, maar wel strak in het geloof. Dan konden we daar in ons huidige bestel in de praktijk bijzonder weinig aan doen.

Alle politieke partijen piepen over het gebrekkige onderwijs. Zorg, veiligheid en onderwijs, we zijn het er met zijn allen over eens dat het beter moet. Daartoe moeten de heilige zuiltjes omver. Iedere school, te beginnen bij het basisonderwijs, moet aan dezelfde criteria voldoen. Controleerbaar door de volksvertegenwoordiging, lokaal, regionaal of landelijk. De hele lappendeken van bijzondere onderwijsvormen moet getoetst. Wie niet buigen wil voor toetsing mag best bestaan, maar krijgt geen belastinggeld. Zoals Roger en Thom zeiden, onderwijsvrijheid is de vrijheid van de ouders. Alleen de overheid kan die garanderen. Jammer dat ons programma niet gewoon durft te zeggen waar het om draait: weg met de zuilen! ♦

**Marijke Mous is adviseur
bestuurscommunicatie**

CAMPAGNE 2002

Meesters van de Welvaart, Top economen over Nederland

Vlak voor de verkiezingen kwamen Harry van Dalen (onderzoeker Erasmus-Universiteit en WRR) en Frank Kalshoven (adjunct-hoofdredacteur *De Volkskrant*) met een bundel vol ongevraagde adviezen voor het nieuwe kabinet. Ze vroegen vijftien Nederlandse topeconomen om korte, leesbare stukken te schrijven over beleidsproblemen op hun vakgebied. De economen die Van Dalen en Kalshoven als 'top' beschouwen hebben bijna allemaal hun sporen verdiend met internationale publicaties op hun vakgebied, maar zijn vaak minder bekend bij het grote publiek. Het boek geeft een beeld van de stand van zaken op verschillende economische terreinen.

De titel *Meesters van de welvaart* is gebaseerd op een pleidooi van Van Dalen en Kalshoven om economen net als juristen een meesterstitel in plaats van een doctorandustitel te geven. Volgens hen is de economie geen waardevrije wetenschap, maar hebben economen als taak om alle relevante economische argumenten boven tafel te krijgen. De rol van advocaat van doelmatigheid past economen volgens hen beter dan die van 'neutrale' getuige-deskundige. In dit verband is het jammer dat

de topeconomen niet gevraagd is om politieke kleur te bekennen.

Prikkels voor ouderen

Voor zover bekend, hebben verreweg de meeste economen PvdA-sympathieën (in deze bundel kan ik er in ieder geval vier aanwijzen). De VVD, toch de partij die het sterkst met marktwerking wordt geassocieerd, heeft opvallend genoeg nauwelijks economen van naam in haar gelederen. Zelfs GroenLinks lijkt meer economische knowhow in huis te hebben. De hoogstgenoteerde Nederlandse econoom op een onlangs verschenen wereldranglijst, Lans Bovenberg, is echter van CDA-huize. Dat lijkt me relevante achtergrondinformatie bij zijn hoofdstuk over de behoefte aan nieuwe spelregels voor de veranderde levensloop. Volgens hem werkt en zorgt de generatie tussen de 25 en 55 jaar zich kapot, terwijl de oudere generatie is uitgerangeerd in WAO, WW en VUT-regelingen. Bovenberg pleit daarom voor prikkels voor ouderen om langer te blijven werken en voor een opwaardering van de investering in de opvoeding van kinderen (lees: de gezinskorting).

Polderologische stroperigheid

Ondanks deze en enkele andere economische adviseurs heeft het CDA echter weinig oog voor de effectiviteit van prijsbeleid op mobiliteit, terwijl Balkenende op de VU nog wel een directe collega is van vervoers-econoom Erik Verhoef. Deze houdt een onduidelijk pleidooi vóór gedifferentieerde heffingen en tegen betaalstroken. Zonder beprijzing zullen de files niet in beweging komen. Volgens zijn collega Peter Nijkamp is het ook een illusie om te denken dat ICT een oplossing zou kunnen bieden voor het mobiliteitsprobleem. ICT zal hoe dan ook gepaard gaan met extra fysieke mobiliteit. Grootchalige investeringen in infrastructuur zullen daarom onvermijdelijk zijn. Polderologische stroperigheid leidt er echter toe dat Nederland twintig jaar doet over een stukje hogesnelheidslijn, terwijl juist planologische daadkracht nodig is om te voorkomen dat Nederland verwordt tot een Los Angeles aan zee.

'Nederland immigratieland? Nee!'

D66 tenslotte heeft ondanks een overschot aan juridische meesters maar weinig economische topadvocaten. De enige econoom met D66-sympathieën in dit boek is Joop Hartog die een prikkelende bijdrage met de titel 'Nederland immigratieland? Nee!' heeft geleverd. Volgens hem heeft Nederland geen structureel tekort aan arbeid en is er geen economische rationale om immigratie te bevorderen. Zelfs als grond in ruime mate voorhanden zou zijn, dan blijkt immigratie nauwelijks bij te dragen aan het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking. Door de schaarste aan grond zou de bevolkingsgroei in Nederland zelfs een negatief effect op de welvaart hebben. Bovendien is het zo dat immigratie invloed heeft op de verdeling van het inkomen. De komst van laaggeschoolde immigranten gaat ten koste van de lonen van werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt en komt ten goede aan de hogeropgeleiden. Het wegnemen van handelsbelemmeringen voor arme landen zou de beste methode zijn om de toestroom aan economische vluchtelingen te stoppen. Een bewijs hiervoor is de verhuizing van de illegale naaiateliers naar Turkije, vanaf het moment dat de importhellingen verdwenen.

Onderwerpen die verder aan bod komen zijn bijvoorbeeld de huizenmarkt, de spoorwegen, het onderwijs en de zorg. Ook al blijft het gissen naar de politieke voorkeur van een aantal topeconomen, ze dragen in ieder geval zinnige argumenten aan voor veel actuele debatten. En passant worden ook de nodige drogredeneringen ontmaskerd. Alleen om die reden zou dit boek verplichte kost moeten zijn voor Kamerleden en beleidsmakers. Het zou het niveau van het politieke debat zeker ten goede komen.

Harry van Dalen, Meesters van de Welvaart. Top economen over Nederland, ISBN 9050185754, Uitgeverij Balans, € 16,50.

Ib Waterreus

NIUW!

NIEUWE SWB-PUBLICATIES

Onlangs is het vierde boekje in de serie Sociaal-Liberale Perspectieven uitgekomen:

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang – het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien

Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk betogen dat Nederland, en ook de andere Europese landen, hun buitenlands beleid moeten herzien vanwege de veranderde Amerikaanse opstelling in de wereld. De VS stellen zich steeds unilateralistischer op, hetgeen volgens de auteurs tot gevolg moet hebben dat de Europese (m.n. EU-) landen de samenwerking moeten intensiveren, ook op het gebied van veiligheid en defensie. Verder doen de auteurs concrete voorstellen hoe Nederland op verantwoorde wijze zijn partij mee kan blazen op het internationale toneel.

Zeer binnenkort verschijnt het vijfde boekje in dezelfde reeks:

Toegang in drievoud – een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat

Geschreven door een projectgroep onder voorzitterschap van Arthur Docters van Leeuwen, verder bestaande uit Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries.

De ooit verzuilde Nederlandse maatschappij is veranderd in een netwerksamenleving. Oude patronen en verbanden zijn verdwenen; nieuwe zijn ervoor in de plaats gekomen. Dit tegelijkertijd dynamische en turbulente proces gaat nog steeds door. De vraag is of de positie van de burger vanuit rechtsstatelijk perspectief wordt verzwakt door deze transformatie. Heeft iedereen wel in gelijke mate toegang tot de voorzieningen van de democratische rechtsstaat? Kan iedereen even sterk betrokken zijn bij de (politieke) besluitvorming en de normontwikkeling? Na een algemeen-theoretische onderbouwing spitsen de auteurs deze vragen toe op een aantal maatschappelijke thema's, zoals veiligheid, mobiliteit en ICT.

Geïnteresseerd?

Beide boekjes kosten 7 euro en kunnen per e-mail besteld worden bij: landelijk.secretariaat@d66.nl. Telefonisch kan ook: 070 3566066.

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

23e Jaargang - Nummer 3 - Juni 2002

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Margo Andriessen, Henriëtte Bout, Wouter-Jan Oosten, Robert Ploeg, Frits Prillewitz, Martine Sonneveld, Thijs van Steveninck, Kees Verhaar (voorzitter), Edwin Volbeda, Ib Waterreus, Martin van 't Zet

EINDREDACTIE

Arthur Olof, Emily van de Vijver

AAN DIT NUMMER WERKTEN

VERDER MEE

Thomas Andriessen, Nangyalay Arsala, Victor Bekkers, Gwénaél Gaussand, Jan Hoekema, Marijke Mous, Maarten Vink, Jan Vis.

BEELD

Fotografie: André van den Bos, Dennis Sies, Herman Wouters
Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66,
Noordwal 10, Postbus 660,
2501 CR Den Haag Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2002 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Herman Wouters

M i j n I D E E

Tranen van schaamte

Op 21 april kwam voor het eerst een kandidaat van het extreem-rechtse Front National door de eerste ronde van de presidentsverkiezingen. Le Pen en Chirac namen het tegen elkaar op in de tweede ronde op 5 mei.

Jean-Marie le Pen zet zich af tegen de moderniteit, Europa (en de euro), mondialisering zijn allemaal bedreigingen voor de Franse identiteit. Zijn kiezer is makkelijk te schetsen: een werkloze uit de arbeidersklasse, opgeschrikt door immigratie en onveiligheid, wonend in een stedelijke buitenrand in het industriële noordoosten waar de criminaliteit welig tiert. Nu heeft Le Pen zelfs de ouderen voor zich gewonnen die trouw waren gebleven aan klassiek rechts.

U moet weten dat ik mijzelf werkelijk schaam over de eerste verkiezingsronde. Vooral omdat ik zelf niet gestemd heb (om in het buitenland te stemmen moet je je maanden vooraf aanmelden). De steun voor Le Pen was groot, maar de lezer moet weten dat het land de politici alleen wilde tonen dat de mensen er genoeg van hebben... moe en teleurgesteld zijn. Maar liefst 28% is niet gaan stemmen. Direct na de stemming zijn vele mensen al beschaamd de straat op gegaan om te protesteren tegen de afbraak van hun Frankrijk. Er is te veel geweld, onveiligheid en onenigheid in het land, maar ik weet zeker dat we Le Pen niet als president willen. Nooit!

Ik ben Frans. Nederlanders zeggen mij vaak dat Fransen trots en chauvinistisch zijn. Het enige waar ik trots op was, was het 'liberté, égalité, fraternité'. Dat zijn loze woorden indien Le Pen president was geworden. Gelukkig stemde in de tweede ronde 'maar' 18% voor hem. Er was grote opluchting: de uitslag bevestigde het straatprotest en de steun voor de republiek. De uitkomst van de eerste ronde was beschamend en ik hoop dat na de tweede ronde iedereen dit vergeet.

Iedereen, uitgezonderd de Franse politici. Er zijn commentatoren die direct aangaven dat zij zich nu moeten bewijzen. De gebruikelijke tegenwerking tussen links en rechts, straks na de parlamentsverkiezingen in juni, zal Le Pen weer in de kaart spelen. De onveiligheid, werkloosheid en grootstedelijke verloedering vereisen snel een gezamenlijke krachtsinspanning van de democratische partijen.

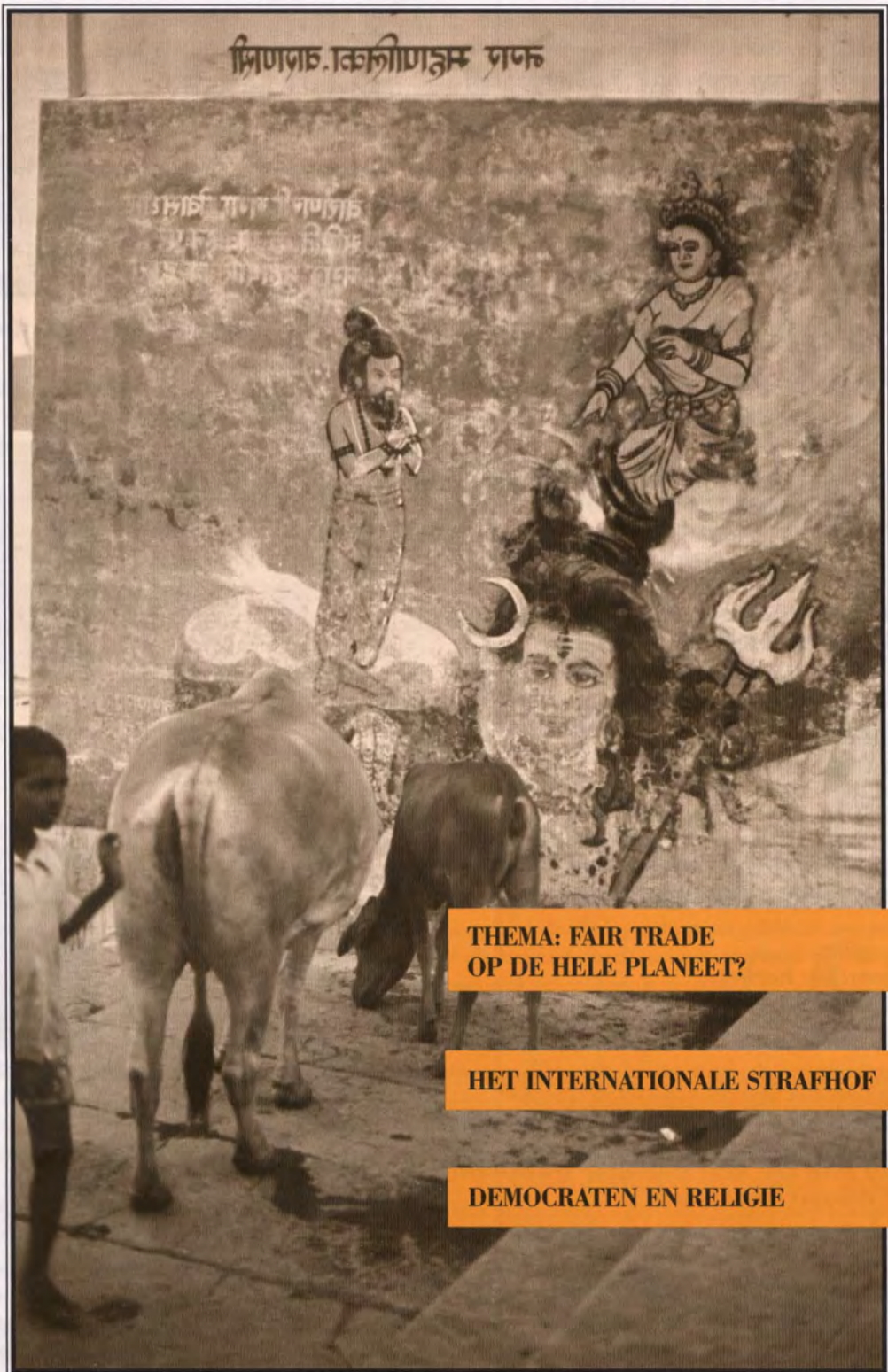
Gwénaël Gaussand, Oegstgeest

I

D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

MENTATIECENTRUM
RLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

23e JAARGANG NUMMER 4 SEPTEMBER 2002

Fair trade op de hele planeet?

7 *MVO: Perspectieven uit het veld*
door Naema Tahir en Eelke Wielinga

9 *Het woord is aan mevrouw Van Ardenne!*
door Willem Zevenbergen

11 *Meer van het zelfde?*
door Huigh van der Mandele

13 *De noden van volken zonder stem*
door Eduardo Welsh

16 *“Een beleid dat niet klopte met de realiteit”*
door Dick Tommel

17 *“De hoogste tijd voor veranderingen”*
door Boris Dittrich

18 *Rust op het dorpsplein*
door David Kuijper

20 *Het smalle pad van verantwoord zakendoen*
door Alexander Rinnooy Kan

23 *Bescherm de berbers!*
door Hans Crebas

En verder:

3 *Strafhof testcase internationale rechtsorde*
door Edmond Wellenstein

6 *Oorlog Irak: flagrante schending VN-Handvest*
door Wouter ter Heide

26 *Uiteenlopende meningen binnen dezelfde partij:
D66 en levensbeschouwing*
door Annelien Bredenoord

Foto's: Herman Mouters

Vaste rubrieken:

<i>Van Lierop</i>	15
<i>Marijke Mous</i>	25
<i>Jan Vis</i>	28
<i>Postbus 660</i>	29
<i>Mijn Idee</i>	32

Strafhof testcase internationale rechtsorde

Vier jaar na afronding van de onderhandelingen over de oprichting van een internationaal strafhof, is op 1 juli 2002 het Hof formeel in werking getreden. Het Internationaal Strafhof krijgt met recht veel aandacht in de media, wereldwijd. De Nederlandse media willen de publiciteit nog wel eens beperken tot wat Nederland als zetelstaat niet goed zou doen bij de komst van het Internationaal Strafhof naar Den Haag. Of tot eventuele problemen die Nederland mogelijk zou kunnen ontmoeten door zetelstaat te zijn van het Internationaal Strafhof. Edmond Wellenstein over het Internationaal Strafhof, haar plaats in Nederland en de implementatie van internationaal recht.

Het Internationaal Strafhof biedt, kort gezegd, de mogelijkheid om door Edmond Wellenstein

elk individu dat zeer ernstige misdaden heeft begaan, zoals oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genocide, en die niet door een rechter uit het land van herkomst wordt berecht, te berechten. Daarmee is met het oprichten van het Internationaal Strafhof een instrument gecreëerd, dat een einde kan maken aan straffeloosheid van de meest ernstige misdaden. Het Internationaal Strafhof bindt de landen, die het verdrag met betrekking tot het Strafhof via een parlementair proces hebben aanvaard ('geratificeerd'). Momenteel hebben 77 landen het statuut geratificeerd. 60 ratificaties waren nodig om het statuut van het Internationaal Strafhof in werking te laten treden.

Ultiem instrument

De belangrijkste voorlopers van het Internationaal Strafhof zijn de tribunalen van Nuremberg en Tokyo, van recenter datum het zogenaamde (ex-)Joegoslavië-tribunaal en het Rwanda-tribunaal. Er zijn echter belangrijke verschillen.

In het geval van Nuremberg en Tokyo berechttten de overwinnaars de kopstukken van de overwonnenen voor misdaden die al waren begaan. In het geval van de ad hoc-tribunalen van (ex-)Joegoslavië en Rwanda (en overigens ook van Sierra Leone) zijn de te berechten misdaden beperkt, in de plaats en de periode waarin ze hebben plaatsgevonden, en hebben ook betrekking op het verleden. Je zou kunnen stellen, dat de berechting door een internationaal tribunaal in de plaats treedt van berechting door de nationale autoriteiten, omdat daar een betrouwbaar rechtssysteem ontbreekt. Deze tribunalen hadden respectievelijk hebben primaire jurisdictie. Het Internationaal Strafhof komt pas op de proppen wanneer en indien een nationaal rechtssysteem ontbreekt of faalt (secundaire jurisdictie), is potentieel wereldwijd van toepassing, en gaat over alle ernstige misdaden die vanaf de inwerkingtreding door onderdanen van of op het grondgebied van de verdragspartijen zijn begaan. Hoe meer landen verdragspartij zijn, des te meer effect en rechtsmacht heeft het Internationaal Strafhof. Het bestaan als

zodanig van het Internationaal Strafhof als

ultiem instrument voor het bestrijden van straffeloosheid van de ernstigste misdaden is een instrument dat tot dusver helaas heeft ontbroken. Het werkt eveneens als een stok achter de deur voor landen om het eigen rechtssysteem onverkort toe te passen wanneer onderdanen dergelijke misdaden hebben begaan.

Zetelverdrag

Tijdens de diplomatieke conferentie in Rome in 1998 heeft Nederland zich kandidaat gesteld voor de positie als gastland van het Internationaal Strafhof met als zetel Den Haag. Hoewel ook Duitsland en Italië belangstelling hadden voor het gastheerschap is het Nederlandse aanbod zonder discussie aanvaard. Het Nederlandse aanbod omvatte ook een 'bruidschat' van 140 miljoen gulden (prijspeil 1998) ter financiering van de eerste tien jaar huur, de bouw van een rechtszaal en honderd werkplekken. Omgerekend per hoofd van de Nederlandse bevolking is dat ongeveer vier euro!

Den Haag heeft de afgelopen decennia geleidelijk een naam opgebouwd als 'juridische hoofdstad van de wereld' door de aanwezigheid van vele internationale juridische instellingen, waaronder het Internationaal Gerechtshof (die oordeelt over het gedrag van staten). Het gastheerschap van het Internationaal Strafhof is geen sinecure. Het vergt de bereidheid om, met alle daarbij behorende onzekerheden, leiding te geven aan pionierswerk bij het opzetten en inrichten van het Internationaal Strafhof als ultiem instrument om straffeloosheid van de ernstigste misdaden tegen te gaan. Als zetelstaat heeft Nederland krachtens het volkenrecht niet alleen verplichtingen als verdragspartij, doch ook speciale verplichtingen als gastland. Onder het eerste valt de plicht van strafrechtelijke samenwerking met het Strafhof, zoals het overleveren van verdachte personen aan het Strafhof en de tenuitvoerlegging van eventuele maatregelen en straffen. In de onlangs in werking getreden Aanpassingswet zijn daartoe technische voorzieningen getroffen. De speciale verplichtingen als gastland zijn juridisch vastgelegd en geregeld in de onlangs in werking getreden Uitvoeringswet. Deze Uitvoeringswet regelt de samenwerking tussen Nederland als zetelstaat en het Internationaal Strafhof. Zo regelt deze wet het beveiligde en bewaakte vervoer in Nederland van

verdachten, die in opdracht van het Internationaal Strafhof Nederland binnenkomen. Hetzelfde geldt voor getuigen, deskundigen, slachtoffers of andere personen, die op verzoek van het Hof dienen te verschijnen. Anders dan alle andere verdragspartijen is Nederland als zetelstaat doorvoerland van alle personen die op verzoek van het Internationaal Strafhof moeten aantreden.

Omdat het Internationaal Strafhof (zoals alle internationale organisaties) geen eigen grondgebied heeft, en zich vestigt op het grondgebied van Nederland, moeten er voorzieningen worden getroffen die waarborgen dat het Hof zijn taken op onafhankelijke wijze kan uitvoeren. Dit wordt geregeld in een (in 2003 af te sluiten) zetelverdrag. In dit verdrag worden de status, de privileges en de immuniteiten van de organisatie en haar personeel vastgelegd, zoals bijvoorbeeld de onschendbaarheid van de gebouwen. Tenslotte behoort het ook tot de verantwoordelijkheid van de zetelstaat om de beveiliging van objecten en van personen te regelen, visa te verlenen, dreigingsanalyses te maken en in het verlengde daarvan de nodige maatregelen te nemen.

Verplichtingen gastland

Politiek gezien heeft deze bijzondere, onvervreembare positie en rol van Nederland in relatie tot het Internationaal Strafhof ook grote betekenis. Wat betreft het Internationaal Strafhof zijn de ogen van de wereld op Nederland gericht, omdat het zetelstaat is. Wat betreft de handhaving van de verplichtingen van het Statuut van Rome wordt scherp naar Nederland gekeken, omdat Nederland -los van de volkenrechtelijke verplichtingen- nu eenmaal als zetelstaat en doorvoerland een bijzondere verantwoordelijkheid heeft. Dit is van direct belang voor het goed (kunnen) functioneren van het Internationaal Strafhof. Overigens, zou Nederland zich niet aan zijn verplichtingen houden, dan zou dat ook de positie van Nederland als gastland binnen de internationale gemeenschap ernstige schade berokkenen. De positie van Nederland als zetelstaat van het Internationaal Strafhof kan ook gevolgen hebben voor de betrekkingen met andere landen, omdat Nederland als doorvoerland fungeert voor onderdanen van die landen die voor het Strafhof moeten verschijnen. Nederland zal hiermee in de diplomatieke betrekkingen uitdrukkelijk rekening moeten houden. Onze ambassades zullen over voldoende kennis en instructies moeten beschikken om effectief te kunnen handelen. Voor Den Haag als vestigingsplaats van het Internationaal Strafhof komt er ook heel wat bij kijken: het beschikbaar zijn van voldoende huur- en koopwoningen tegen betaalbare prijzen; voldoende extra (internationale) onderwijsvoorzieningen; de beschikbaarheid van voldoende en goede conferentiefaciliteiten. Wat dit laatste betreft moet worden bedacht dat vanaf 2003 de vergaderingen van de verdragspartijen bij het Internationaal Strafhof in Den Haag zullen (moeten) plaatsvinden in plaats van in New York.

Praktische oplossingen

Het Internationaal Strafhof bestaat formeel per 1 juli 2002. Het Hof 'draait' echter nog niet: de president, de rechters, de aanklager en de griffier zullen pas in het voorjaar van 2003 worden benoemd, pas daarna zullen deze functionarissen hun eigen staf kunnen gaan vormen. Dit doet enigszins vreemd en niet-geloofwaardig aan, zeker als men de politieke en emotionele beladenheid rondom de totstandkoming van het Hof in beschouwing neemt. De oorzaak is gelegen in het verdrag (statuut), dat deze volgorde voorschrijft.

Het ligt niet in het gegeven dat het Internationaal Strafhof door de snelheid en het aantal van de ratificaties veel sneller in werking is getreden dan was voorzien en voorspeld. Dit laatste is overigens ook een grote verdienste van de niet-gouvernementele organisaties die gedurende vele jaren met enorme kennis en inzet de vorming van het Hof hebben gestimuleerd en gesteund.

Om inhoudelijke redenen en gezien de hooggespannen verwachtingen, moest een praktische oplossing worden gevonden om de periode tussen 1 juli 2002 en april/mei 2003 te overbruggen. Verdragspartijen en gastland Nederland zijn overeengekomen dat per 1 juli 2002 kwartiermakers (*advance team*) met mandaat van de verdragspartijen bij het Strafhof en in afwachting van de komst van de officiële functionarissen, in nauw overleg met de zetelstaat de volgende werkzaamheden verrichten: het ontvangen, registreren en beveiligd opslaan van klachten en bewijsmateriaal aangaande ernstige misdaden; het geven van voorlichting en informatie over het functioneren van het Internationaal Strafhof; het treffen van voorbereidende maatregelen voor de werving van personeel, voor de verwerving van materieel en voor de inrichting van een financieel systeem; het formuleren van beveiligingseisen; en het opzetten van een automatiserings- en audiovisueel systeem. Hoewel de kwartiermakers, die tijdelijk zijn uitgeleend door gespecialiseerde VN-organen en door de eerdergenoemde tribunalen, gebruik kunnen maken van de bijzondere ervaringen van de Joegoslavië- en Rwanda-tribunalen en van het Schotse Hof (Lockerbie), is hier toch in belangrijke mate sprake van onversneden pionierswerk, waar een flinke dosis vindingrijkheid bij komt kijken.

Hooggespannen verwachtingen

Begin september 2002 beslist de Vergadering van verdragspartijen bij het Strafhof (onder meer) over de begroting en over de benoemingsprocedure voor de rechters en de aanklager. Deze belangrijke functionarissen worden via een openbaar systeem uit de landen van de verdragspartijen geworven. Begin februari 2003 worden zij in een geheime stemming door de verdragspartijen benoemd. In maart 2003 kunnen zij aan de slag met de vorming van hun staf en met de eigenlijke werkzaamheden van het Hof. De aanklager, die moet beschikken over uitmuntende ervaring en een groot politiek gevoel, speelt in feite de hoofdrol. Deze functionaris moet uit de veelheid van aangereikt materiaal opmaken welke gevallen leiden tot een officiële aanklacht. Daarbij geldt, dat de eerste 'zaak' van het Strafhof moet klinken als een klok, omdat daarmee de toon en de positie van dit hof wordt gezet.

Vooraf wat betreft de verkiezing van de (voorgeschreven) achttien rechters van het Hof moet de procedure leiden tot een evenredige vertegenwoordiging van de landengroepen met behoud van de hoge ervarings- en kwaliteitseisen. Een behoorlijke verdeling tussen vrouwelijke en mannelijke rechters zou een goede zaak zijn. De griffier, de functionaris van het Internationaal Strafhof die verantwoordelijk is voor de inrichting en de huishouding, wordt volgens het statuut pas na de benoeming van rechters en aanklager (door de rechters) benoemd, met een adviserende stem van de verdragspartijen. Qua timing is dit voor de inrichting van het Strafhof dus ook rijkelijk laat. Daarom hebben de verdragspartijen afgesproken, dat een zogenaamde *common services director* vanaf september 2002 de organisatie en inrichting van het Hof ter hand neemt. Dat zal beperkt moeten blijven tot praktische aangelegenheden in het verlengde van die van de kwartiermakers, omdat niet het gras voor de voeten van de President en van de griffier mag

worden weggemaaid. Hieruit blijkt dat er een lastige balans moet worden gevonden tussen aan de ene kant het voldoen aan de hooggespannen verwachtingen en aan de andere kant het treffen van een groot aantal praktische maatregelen in afwezigheid van de officiële autoriteiten van het Strafhof zonder hun bevoegdheden en verantwoordelijkheden te ondermijnen. In feite is de paradox dat in de eerste maanden van het bestaan van het Strafhof het managen van de verwachtingen tegenover de wereldgemeenschap eigenlijk net zo belangrijk is als het maken van tempo bij de vorming en inrichting.

Task Force ICC

Als zetelstaat is Nederland gehouden om alle noodzakelijke voorwaarden te treffen en maatregelen te nemen die het Internationaal Strafhof in staat stellen om snel, ongestoord en integer zijn taken te vervullen. De minister van Buitenlandse Zaken is hiervoor politiek verantwoordelijk. De minister van Justitie heeft een belangrijke beleidsmatige verantwoordelijkheid.

De voorbereiding van de komst van het Hof naar Den Haag en de ondersteuning vanuit het gastland van de opzet en inrichting van het Strafhof is ambtelijk in handen gelegd van de zogenaamde *Task Force ICC* (International Criminal Court) onder mijn leiding. Dit is ondergebracht bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het is een verstandige beslissing om dit soort taken, die een sterk projectmatig karakter hebben en in de tijd begrensd zijn, ambtelijk apart te organiseren en hoog in de ambtelijke organisatie op te hangen. De veelal niet-reguliere werkzaamheden vragen om een praktische opzet en pragmatische aanpak en om korte beslissingslijnen, onverkort de vereisten van zorgvuldigheid, van budgettaire doelmatigheid en rechtmatigheid. De taken van de *Task Force ICC* behelzen onder andere: als verdragspartij en zetelstaat deelnemen aan het internationale onderhandelingsproces met betrekking tot het Internationaal Strafhof; het als verdragspartij en zetelstaat onderhouden van diplomatieke contacten met andere landen en met niet-gouvernementele organisaties; het regelen van tijdelijke respectievelijk van definitieve huisvesting voor het Internationaal Strafhof; het totstandbrengen van het zetelverdrag met het Strafhof; het begrotingsbeheer van het Nederlandse financiële bod. Het meest complex hiervan is de huisvesting. De tijdelijke huisvesting moet worden voorzien van een rechtszaal, vertaalruimten, detentieruimten en voorzieningen voor de media. De definitieve huisvesting van het Hof, voorzien voor 2008 op het voorterrein van de Alexanderkazerne in Den Haag, zal een indrukwekkend, prestigieus en tegelijk zeer functioneel bouwwerk moeten zijn. De architect zal worden gekozen in een internationale architectenwedstrijd. De gemeente Den Haag heeft in een bijzondere geste een half miljoen euro beschikbaar gesteld ter financiering van deze wedstrijd.

De taken van de *Task Force ICC* brengen met zich mee dat vele departementen bij de komst van het Internationaal Strafhof zijn betrokken. Daarnaast is de gemeente Den Haag een kernspeler. Belangrijk is dat al deze diensten snel en eensgezind met elkaar kunnen samenwerken.

Onbetwistbaar functioneren

Het inrichten en het opstarten van de werking van het Internationaal Strafhof gaat gepaard met vele onzekerheden, vindt plaats onder grote tijdsdruk en tegen een achtergrond van grote emotio-

nele en politieke lading. Dat stelt aan het team directe betrokkenen, zowel ambtelijk als politiek in Nederland, maar ook aan de verdragspartijen hoge eisen qua inventiviteit, pragmatisme, doorzettingsvermogen, snelheid van handelen, inzet en samenwerking. De internationale gemeenschap beoordeelt Nederland als zetelstaat.

Nederland mag zich prijzen, dat er zeer veel waardering is voor de wijze waarop het geheel zich voltrekt. Het heeft hier een eer hoog te houden.

Niet-gouvernementele organisaties en media kunnen een belangrijke positieve rol vervullen door stelselmatig en met kennis van zaken het wordingsproces publicitair te begeleiden en het met een positieve grondhouding te bejegenen. Waar zaken moeilijker lopen dan gehoopt en voorzien (wat ongetwijfeld zal voorkomen) is het zaak dit uit te leggen aan de nationale en internationale gemeenschap. Ook hier kunnen niet-gouvernementele organisaties en media, naast het Internationaal Strafhof en de verdragspartijen zelf een nuttige rol vervullen.

Grillen van de politiek

Een internationale rechtsorde bereik je niet door vanaf de kansel te roepen dat het moet. Het vereist een instrument waarmee waar nodig kan worden ingegrepen. Het Internationaal Strafhof is dat instrument. Een absoluut vereiste is, dat het onafhankelijk en integer kan opereren en niet wordt belast door de grillen van de politiek. Het statuut van het Internationaal Strafhof biedt daartoe voldoende waarborgen. Het is de verantwoordelijkheid van de verdragspartijen zelf om zich te houden aan de volkenrechtelijke verplichtingen, die uit dit statuut voortvloeien en het statuut naar de letter en de geest uit te voeren in het belang van een onbetwistbaar functioneren van het Internationaal Strafhof. De afwijzende positie tegenover het Internationaal Strafhof van de Verenigde Staten, een land met zo'n geweldige traditie op rechtsgebied en met een hoofdrol bij het bevorderen van de internationale rechtsorde en de vorming van de ad hoc-tribunalen is betreurenswaardig. Het is te hopen dat een onberispelijk functioneren van het Internationaal Strafhof hierin te zijner tijd verandering kan brengen en ook andere kritische landen tot inkeer brengt. Tot zolang moeten de verdragspartijen bij het Strafhof er in ieder geval voor zorgen, dat enige politieke controverse over het Internationaal Strafhof op geen enkele wijze afbreuk doet aan de bevoegdheden en het functioneren van dit Hof, noch aan de volkenrechtelijke verplichtingen terzake van de verdragspartijen. De grootste dienst die de wereldgemeenschap het Internationaal Strafhof kan bewijzen, is deze een kans geven zich te bewijzen. ♦

Oorlog Irak: flagrante schending VN-Handvest

In een toespraak voor oorlogsveteranen over de noodzaak Saddam Hussein ten val te brengen, repte vice-president Dick Cheney begrijpelijkerwijs met geen woord over de noodzaak om de oorlog tegen Irak te voorkomen. Toch zijn daar genoeg redenen voor aan te voeren. Eerst en vooral omdat een aanval op Bagdad, een stad met meer dan vier miljoen inwoners, op een afgrijselijk bloedbad zal uitdraaien. Daarnaast is te voorzien, dat de vernietiging van Iraks infrastructuur -zoals water- en electriciteitsvoorzieningen- nog eens tienduizenden onschuldigen het leven zal kosten. Vooral zwakkeren, zoals bejaarden en kinderen. Ten slotte is het niet ondenkbaar, dat de oorlog tegen Irak zal escaleren en verworden tot een surrealistische strijd om de wereldmacht tussen joden-/christendom en islam.

Los van dit spookbeeld, waarvan miljoenen -tot ver buiten Bagdad- het slachtoffer zullen worden, moet een

door Wouter ter Heide

oorlog tegen Irak als 'donquichotterie' worden bestempeld. Hij levert geen enkele bijdrage aan de versterking van de vrede en de internationale veiligheid, waartoe alle leden van de Verenigde Naties verplicht zijn. Sterker, de onverteerbare Amerikaanse spierballenpolitiek is in openlijke tegenspraak met de vreedzame principes en doelstellingen van de VN. Voor eenieder die geen vreemdeling is in onze volkerenorganisatie, is het immers overduidelijk dat een preventieve aanval op Irak neerkomt op een flagrante schending van het VN-Handvest! Dit mondiaal document, waaraan met name regeringsleiders gehouden zijn (aangezien de VN een organisatie van regeringen is), verplicht president Bush namelijk gestaag te werken aan 'duurzame vrede'. De wereld waarin komende geslachten worden behoed voor de gesel van de oorlog (preambule VN-Handvest). Met zijn heilloze 'Bush-doctrine'

geeft de machtigste man ter wereld dan ook zonneklaar aan geen mondiale duurzaamheid en/of wereldvrede -waarvan niet de VS

maar de VN het symbool zijn- op het oog te hebben, maar enkel het belang van Amerika. Zijn wekelijkse kerkgang fungeert daarvoor als schaamlap.

Het wordt dan ook tijd dat onze religieuze leiders (uit zowel het joodse, het christelijke als het islamitische kamp) de gekunstelde scheiding van kerk en staat en masse aan hun laars lappen en zij eensgezind hun beminde gelovigen oproepen zich onverbloemd te distancieren van de godgeklagde 'Bush-doctrine'. Uiteraard op vreedzame of democratische wijze. De democratische schokgolf, die van deze mobilisatie van de publieke- of wereldopinie het gevolg zal zijn, zal de spons halen over de onrechtmatige oorlogsplannen van de regering Bush. In de zaak van mondiale duurzaamheid en/of wereldvrede zal de inbreng van de geestelijkheid dan ook onontbeerlijk blijken te zijn, hoe ongerijmd dit ook klinkt in onze gesecculariseerde tijd. ♦

De auteur is publicist te Zwolle.

IDI Lunchdebat "Nationalism and National Identity"

Zaterdag 28 september a.s. is het moment voor D66-leden om met leden van Midden- en Oost-Europese liberale partijen van gedachten te wisselen over liberaal-nationalisme! Tijdens een lunchbijeenkomst te Utrecht zullen de deelnemers van de IDI Summerschool een motie presenteren over nationalisme en nationale identiteit vanuit liberaal-democratisch perspectief, waarna gelegenheid bestaat tot discussie met de zaal.

Het IDI (Internationaal Democratisch Initiatief) onderhoudt en ontwikkelt namens D66 relaties met gelijkgestemde partijen in Midden- en Oost-Europa. De Summerschool is het jaarlijkse multilaterale project waarvoor dertien vertegenwoordigers van politieke partijen uit Bosnië, Bulgarije, Hongarije, Litouwen, Macedonië, Roemenië en Servië zijn uitgenodigd om ervaringen en ideeën uit te wisselen. Dit jaar is gekozen voor het thema "Nationalism and National Identity", omdat gebleken is dat binnen de Europese Liberaal Democratische Partij (ELDR) sterk uiteenlopende opvattingen over begrippen als liberalisme en nationalisme bestaan. De hoogste tijd dus voor een echt Europees liberaal-democratisch debat!

Het lunchdebat vindt plaats op zaterdag 28 september om 12:00 uur in Opleidings- en Vergadercentrum CIBIT in Utrecht. U kunt zich aanmelden bij Liobe Wouters, projectmanager IDI Summerschool 2002, telefoon 070 3566053 of L.Wouters@d66.nl voor 25 september. Wees er snel bij, het aantal plaatsen is beperkt!

MVO: Perspectieven uit het veld

Hoe kunnen bedrijven maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) in landen waar men het niet zo nauw neemt met mensenrechten? Deze vraag plaatst bedrijven vaak voor dilemma's. Zo'n honderd deelnemers kwamen op 23 april naar de oude raadszaal van de Tweede Kamer om onder leiding van Pierre Hupperts (bureau Visie en Strategie) te discussiëren over deze dilemma's op het symposium 'Making a Difference', georganiseerd door de SWB-werkgroep Mensenrechten en Buitenlands Beleid en het NCDO. De sprekers uit bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties traden in een levendig debat met de zaal.

De meeste mensen zullen het erover eens zijn dat het bestaan van (absolute) armoede een slechte zaak is. Veel armoede is te wijten aan de lage productiviteit van arme mensen, waaraan zij doorgaans zelf weinig kunnen doen. Want enerzijds is zij gerelateerd aan hun kansen (lage scholing), anderzijds aan de omgeving (slecht functionerende markten). De overheden van rijke landen kunnen beide problemen bestrijden met ontwikkelingshulp, waarmee overheden van arme landen publieke investeringen kunnen doen in zaken als infrastructuur, onderwijs en gezondheidszorg. De hulp wordt overigens steeds meer gericht op de particuliere sector en het maatschappelijk middenveld.

door Naema Tahir en
Eelke Wielinga

Ander dilemma: trek je je terug uit een land als elke investering een regime steunt dat mensenrechten schendt? Of investeer je juist wel om zo mensen te steu-

nen die ondanks het regime een beter sociaal klimaat willen scheppen? En hoever moet een bedrijf gaan met gezondheidszorg, pensioenvoorziening, onderwijs en training van werknemers? Hoeveel extra kosten kun je je permitteren zonder jezelf uit de markt te prijzen?

Moeilijke vragen

Mensenrechtenambassadeur Renée Jones-Bos van Buitenlandse Zaken benadrukte als eerste spreker dat MVO aan belang wint, juist ook in debatten over mensenrechten. Wat voorheen gezien werd als een verantwoordelijkheid voor overheden (mensenrech-

Win-win-situaties

Voor het bedrijfsleven is een eigen rol weggelegd. MVO gaat over de keuzes van bedrijven bij investeringen en het betrekken van (intermediaire en finale) goederen en diensten uit arme landen. Zij zijn daarbij geplaatst voor de verantwoordelijkheid voor het welzijn van mensen en het streven naar zoveel mogelijk winst. Dat hoeft geen tegenstrijdigheid te zijn, want een rijker ontwikkelingsland kan een interessante afzetmarkt worden. Centraal in de discussie stond daarom de uitdaging voor bedrijven in het creëren van win-win-situaties waarbij de belangen van producenten en consumenten, van werkgevers en werknemers zo worden gediend dat een optimaal welzijn ontstaat.

Welke bijdrage kan het (Nederlandse) bedrijfsleven hieraan leveren, bij voorbeeld met salarissen? 'Te' lage lonen dragen direct bij tot armoede, 'te' hoge lonen indirect. Hogere lonen moeten immers tot uiting komen in hogere prijzen en die leiden weer tot een lagere vraag en dus minder werkgelegenheid. Geen maatschappelijk verantwoord ondernemen dus zonder maatschappelijk verantwoord consumeren. Max Havelaarkoffie is vaak duurder dan gewone koffie, maar heeft niettemin al een marktaandeel verworven.

Foto: Herman Wouters

ten zijn een rode draad in buitenlands beleid) en niet-gouvernementele organisaties (ngo's), komt ook steeds meer op het bord van bedrijven terecht. Jones-Bos gaf een overzicht van de beschikbare instrumenten op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen zoals de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens en het VN-BuPo-verdrag, OECD-richtlijnen en ILO-conventies. Toch blijven er dilemma's want het is misschien duidelijk dat je in Birma en Irak niet moet investeren,

De auteurs zijn lid van de werkgroep Mensenrechten en Buitenlands Beleid van Stichting Wetenschappelijk Bureau D66 (SWB). Een verslag van de bijeenkomst kan worden opgevraagd bij het secretariaat van het SWB.

maar wat doe je met landen in grijs gebied? Kies je voor isolering of juist betrokkenheid? Hoe kun je de mensenrechtensituatie het meest effectief verbeteren? Moeilijke vragen zonder makkelijke antwoorden, maar wel een goede aanzet voor een debat, aldus Jones-Bos.

Happy few

Toenmalig staatssecretaris Gerrit Ybema van Economische Zaken bevestigde dat MVO steeds meer aan belang wint. Het is geen thema voor alleen de 'happy few' maar ook voor het bedrijfsleven, hoewel het zeker niet eenvoudig is om standaarden te ontwikkelen. Rapportages zijn volgens hem noodzakelijk om sociale dilemma's aan het daglicht te brengen. Ybema sprak in Brazilië met vakbonden die de noodzaak van buitenlandse investeringen onderkennen maar ook de invloed van buitenlandse overheden om bewustwording te creëren. Op zijn reizen naar landen als Nigeria en China vroeg hij aandacht voor de rechten van werknemers. Hij beschouwde het als zijn taak om bedrijven het goede voorbeeld te geven. Natuurlijk zijn er dilemma's maar de meeste bedrijven zijn zich terdege bewust van MVO. Ybema gelooft sterk dat ontwikkelingslanden de kans moeten krijgen, bijvoorbeeld door de markten open te stellen voor hun producten en Nederlandse bedrijven aan te moedigen om er te investeren. Sociaal-liberaal beleid kan verschil maken: er is een rol weggelegd voor bedrijven, voor individuen en voor andere stakeholders.

Kinderarbeid

Homé, verantwoordelijk voor Heineken-vestigingen in dertien Afrikaanse landen, gaf een indrukwekkend overzicht van inspanningen in de gezondheidszorg, onder andere voor aids-bestrijding. En De Heer, directeur van Holland Colours, dat in talloze landen plastics kleurt, liet de mogelijkheden zien van investeringen in mens en milieu. Hun betoog was dat deze strategie de enige manier is om op de lange termijn gezond te functioneren, met werknemers die zich verantwoordelijk voelen en loyaal zijn en een milieu waarop geen roofoverval is gepleegd. Financieel kan het ook goed uitpakken vanwege het vertrouwen van de consument in een goed product en de goede reputatie van het bedrijf. Toch zijn er grenzen: nog schonere technieken zijn vaak te duur. En wat doe je als de behandeling van een ziek kind van een werknemer de helft van de jaarwinst in een land kost omdat het risico niet te verzekeren is?

De bankiers in het gezelschap, ASN-directeur Goudzwaard en Bart Jan Krouwel van de Rabobank, bevestigden dat maatschappelijk verantwoorde ondernemingen het financieel inderdaad goed doen. De ASN hanteert criteria om bedrijven scherp te houden, wat hen weer helpt in onderhandelingen met lokale partners. Maar hoe scherp kunnen criteria zijn? Soms help je arme gezinnen meer door kinderarbeid niet strikt te verbieden maar aanvullend scholing en gezondheidszorg van bedrijven te verlangen. Niet alleen voor de eigen werknemers maar ook voor toeleveranciers. Een van de dilemma's die Krouwel tegenkwam was de vraag of financiële instituties een prominente rol moeten spelen in het creëren van een duurzame samenleving. Veel collega's vinden dat veel meer een taak van de overheid, maar daar was Krouwel het niet mee eens. Hij pleitte voor meer samenwerking tussen de verschillende spelers en een gunstiger belastingregime voor bedrijven die maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Bad guys

Lodewijk de Waal (FNV) koos een andere invalshoek. "We hadden de bad guys moeten uitnodigen", merkte hij op, want hier waren alleen goede verhalen en goede intenties te horen terwijl de praktijk toch iets anders laat zien. Isoler je een land als China, of participeer je juist? Trek je je terug uit een land omdat elke investering steun betekent aan een verkeerd regime of investeer je juist wel in de hoop dat je zo mogelijk de mensen steunt die ondanks het regime een beter sociaal klimaat willen scheppen? Waar ligt de grens? Men was het erover eens dat je maar bij weinig regimes voor isolement moet kiezen, misschien alleen Birma of Irak. Maar dan blijven er meestal ook geen krachten meer over die sterk genoeg zijn om dat regime te bestrijden. Hoe dan ook, realiteit blijft dat bedrijven juist wel in landen zoals China investeren omdat daar grote winsten zijn te behalen. Volgens De Waal kunnen we dus evenmin negeren dat bedrijven dus toch kiezen voor zulke landen, ondanks het 'slechte' klimaat voor de medewerkers. De Waal wees ook op een andere verantwoordelijkheid voor bedrijven, want weten ze wel waar hun producten vandaan komen en onder welke omstandigheden ze zijn gemaakt? De Waal besloot dat bedrijven verantwoordelijkheid moeten nemen voor de wijze waarop hun producten tot stand komen.

Verfrissend was de blik van de enige spreker uit een ontwikkelingsland, de Indiër Shankar Venkateswaran van Partners in Change, een ngo die al zeven jaar de invloed van bedrijven op armoede onderzoekt. Venkateswarans dilemma's gaven weer hoe moeilijk het is om gelijkwaardig mee te beslissen. Zoals veel sprekers benadrukte Venkateswaran het belang van tripartiete overeenkomsten tussen overheden, bedrijven en ngo's om te leren van elkaar en elkaars competenties te gebruiken. Deze actoren hebben elk een eigen rol waarin zij sterk zijn, hun samenwerking creëert een klimaat waarin maatschappelijk verantwoord ondernemen kan gedijen. Dit standpunt werd door de zaal gedeeld.

Persoonlijke keuze

Maatschappelijk verantwoord ondernemen bleek in de eerste plaats een persoonlijke keuze van verschillende actoren met een belangrijke rol voor het bedrijfsleven. Waar bedrijven verder gaan dan regels en conventies van ze vragen, kunnen zij zelfs een voortrekkersrol spelen waarbij ze het leiderschap op zich nemen en zo dragers zijn van de beweging. Uit de vele dilemma's bleek ook dat MVO niet zonder risico's is. Anderzijds wordt MVO gemakkelijker als een aantal bedrijven trendsetter wordt omdat het dan moeilijker voor anderen is om niet mee te doen. Internationale afspraken en informatievoorziening maken vluchten moeilijker vanwege de rol van ngo's en de media. Een andere belangrijke conclusie was dat tripartiete arrangementen het beste klimaat scheppen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Bedrijven, ngo's en overheden hebben ieder een eigen rol maar kunnen hun kennis en meerwaarde delen.

Tot slot: mensen nemen hun verantwoordelijkheid niet omdat er regels zijn, maar regels zijn er om te zorgen dat zij verantwoordelijkheid kunnen blijven nemen. Regels behoren een steun in de rug te zijn en geen hinderpaal. Zo werd een verplichte rapportage over de voortgang van MVO vooral als hinderlijk en niet als steun ervaren. Van het indammen van het kwaad met regels en verplichtingen is minder positief effect te verwachten dan van het stimuleren van initiatiefnemers die op eigen kracht iets willen bereiken. ♦

Het woord is aan mevrouw Van Ardenne!

Voor wat betreft de kwaliteit van ontwikkelingssamenwerking is een staatssecretaris als hoogste politieke pion in de nieuwe Nederlandse regering zonder meer een verzwakking. Daar moet niet met geruststellend geneuzel omheen gedraaid worden. Een staatssecretaris kan weliswaar kwalitatief verantwoorde initiatieven voor nieuw beleid lanceren, maar die behoeven altijd de goedkeuring van de uiteindelijke 'baas' (de minister van Buitenlandse Zaken) om van kracht te kunnen worden. En omdat die 'echte baas' in de kern steeds voor Nederlandse belangen tegenover de boze buitenwereld dient op te komen, kan 'zijn staatssecretaris' uiteindelijk nimmer om die Nederlandse belangen heen. Zo simpel is het. Ook al mag de betreffende staatssecretaris zich dan in het buitenland als minister presenteren.

De kwaliteit van ontwikkelingssamenwerking (OS) staat of valt met het dienen van de belangen

van armen en onmondigen elders in de wereld. Dat vereist aan deze kant van de samenwerkingslijn niet alleen gedegen kennis van en begrip voor het hoe, wat en waarom van het fenomeen massale en structurele armoede. Een zeer kritische kijk op het westerse c.q. ons eigen doen en laten met betrekking tot ontwikkelingslanden is daarvoor eveneens een onmisbare voorwaarde. Een Nederlands politicus zonder eigen, onafhankelijk gezicht en zonder een eigen, onafhankelijk deskundigenapparaat zal dat ongetwijfeld nog veel minder waar kunnen maken dan een Nederlandse minister van Ontwikkelingssamenwerking. Daarom houd ik mijn hart vast voor de kwaliteit van het Nederlandse OS-beleid in de komende jaren.

Gekortwikt

En het was met die kwaliteit al zo magertjes gesteld in de afgelopen regeerperiode, toen we nog een 'echte' minister voor Ontwikkelingssamenwerking hadden. Met het bijna blindelings navolgen van wat in wezen eng financieel georiënteerde instellingen als Wereldbank en IMF als 'goed beleid' propageerden. Zonder enige attentie voor de vele waarschuwende geluiden uit de ontwikkelingslanden zelf. Met het tot centraal beleidsthema verheffen van de zogenaamde sectorbenadering zijn andere thema's (met bewezen en meer directe focus op armoedebestrijding) ontegenzeggelijk

Willem Zevenbergen is sociaal geograaf. Hij werkte vele jaren op het hoogste niveau van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, zowel in Den Haag als in de landen zelf. Hij is kort geleden met pensioen gegaan.

in diskrediet gebracht of althans uit de aandacht weggeredeneerd. Met het promoten van multilaterale kanalen bij het inbrengen van Nederlandse ontwikkelingsbijdragen is impliciet gekozen voor afstandelijkheid (en oncontroleerbaarheid!) boven

door Willem Zevenbergen

directe confrontatie en samenspraak met en tussen onmiddellijk betrokkenen, wat juist zo kenmerkend is voor de bilaterale samenwerking. Met het mede daarom ostentatief sluiten van het overheidsuitzendbureau van Nederlandse ontwikkelingsdeskundigen en het daarmee min of meer ten grave dragen van de betreffende, moeizaam verworven deskundigheden waarnaar in vele ontwikkelingslanden nog wel degelijk grote vraag bestaat. En tenslotte, in de kern van de zaak, met het reduceren van de uiterst gecompliceerde armoedeproblematiek tot "een kwestie van gebrek aan geld" (zoals mevrouw Herfkens ooit in Mali opmerkte). Staatssecretaris Van Ardenne, om te beginnen al principieel gekortwiek in haar overtuigingskracht, moet wel van héél goeden huize komen om het vervlakte Nederlandse OS-beleid weer enigszins de richting op te krijgen van doelgerichte, kwalitatief verantwoorde armoedebestrijding. En dat willen wij belastingbetalers toch, blijkt recent opinieonderzoek?

Ownership

Ik ben geen OS-adviseur meer, maar het komt mij voor dat de staatssecretaris er haar voordeel mee zou kunnen doen als zij zich danig bewust is van de zwakheid van haar uitgangspositie. Kennis van de achtergronden van de belangrijkste beleidsmislukkingen van één van haar meest illustere voorgangers, de CDA-minister Jan de Koning, zou haar daarbij misschien van nut kunnen zijn.

Mede op basis van de bevindingen van een substantieel, wereldwijd Amerikaans AID-onderzoek uit de jaren 1974-1975 (*Strategies for Small Farmer Development*, Development Alternatives Inc, Washington DC, 1975) probeerde De Koning eind zeventiger, begin tachtiger jaren in navolging van met name zijn Scandinavische collega's metterdaad de effectiviteit van het door Nederland gefinancierde ontwikkelingswerk substantieel te vergroten. Hij deed dit o.a. door OS-deskundigen in 'zijn' staf op te dragen in samenwerking met relevante partijen in ontwikkelingslanden programma's van armoedebestrijding te ontwerpen. Hierin werd aan (organisaties van) de betreffende armen zelf een sleutelrol gegeven, zowel bij de analyse van de heersende armoedeproblematiek als bij de formulering, de planning én de uitvoering van acties ter bestrijding daarvan. Bij het genoemde Amerikaanse onderzoek was namelijk zonneklaar gebleken, dat zonder intensieve participatie van de armen zelf in alle fasen van armoedebestrijdende programma's geen redelijke kansen op succes verwacht konden worden. Alleen als de doelgroepen zelf zich volledig in acties ter verbetering van hun sociaal-economische positie herkenden, die acties als het ware als hun persoonlijk 'eigendom' beschouwden, zouden ze effectief zijn. De Konings goede bedoelingen in dit verband mislukten bijna volledig. Daar waren meerdere redenen voor aan te voeren. Maar één daarvan was aantoonbaar gelegen in het feit dat doorslaggevend sectoren van het ambtenarenapparaat van Buitenlandse Zaken, waarvan de minister zowel in Den Haag als op de relevante ambassades gebruik moest maken, helemaal niets begrepen van het essentiële belang van *doelgroep-ownership* in armoedebestrijding. En omdat dat ambtenarenapparaat er eerder op uit was om tot in grote mate van detail en tot het laatste moment van de uitvoering van projecten en programma's de touwtjes juist stevig in eigen hand te houden.

Weggemoffeld

Van de zijde van nationale overheden in de betreffende ontwikkelingslanden werd, uiteraard onder de oppervlakte, *doelgroep-ownership* danig gedwarsboomd, eveneens uit machtspolitieke overwegingen. Enkele initiële successen waren er ook, met name daar waar capabele Nederlandse OS-adviseurs er in het veld in slaagden om tijdens de uitvoering van programma's tot relevante akkoorden met vooral lokale en regionale gezagsdragers te komen. Gaandeweg werd echter in Den Haag het begrip *ownership* in armoedebestrijdingsprogramma's verder uitgehold. Tot het onder de laatste minister uiteindelijk degenererde tot een beleid van "regievoering door ontvangende landen". Let wel, niet *participerende groepen* mensen maar *ontvangende landen*. Daarmee werd het van een kwaliteitsinstrument in participatieve armoedebestrijding tot een vrijbrief voor de donor om zijn medeverantwoordelijkheid voor kwaliteit juist af te schuiven! Wel héél ver weg van wat destijds voor ogen stond en wat vakmensen in armoedebestrijding nog steeds als een fundamentele voorwaarde voor succes onderkennen. "Zonder *ownership* beklijft armoedevermindering niet", zo stellen de thans nog vigerende beleidsdocumenten belerend. Nee, inderdaad niet. Maar dan gaat het natuurlijk wél om *ownership* in de handen van de betreffende armen, *niet* in de handen van (de overheden van) de betreffende landen! Want zijn het nu niet juist die overheden die veelal minstens (mede-)verantwoordelijk zijn voor het almaar voortduren, zo niet steeds maar verergeren van de massale armoede-ellende van hun volkeren?

In de vigerende Nederlandse beleidsnota's wordt deze ervaringskennis wel erg gemakkelijk achter de coulissen gemoffeld door vertrouwen uit te spreken in zogenaamde *Poverty Reduction Strategy Papers* die de betreffende overheden (zullen gaan) opstellen en waarbij zij toezeggen "consultaties met organisaties uit het maatschappelijk middenveld" te zullen plegen. Ieder die binnen ontwikkelingssamenwerking heeft geopered weet toch dat nu juist één van de grootste zwakheden in ontwikkelingslanden gelegen is in het feit, dat er geen georganiseerd en redelijk ontwikkeld of krachtig maatschappelijk middenveld bestaat. En dat derhalve dergelijke consultaties op initiatief van overheden slechts gebakken lucht opleveren zolang die maatschappelijke middenvelden niet uit zichzelf, op basis van hun eigen kracht, gegroeid en gesterkt zijn en hun mondigheid hebben bevochten? Onafhankelijk van overheden kunnen opereren, op basis van *ownership* van hun eigen ontwikkeling?

Somber

Wat ik alleen maar wil zeggen is dat het, omwille van de kwaliteit van met name de armoedebestrijdingselementen in het Nederlandse OS-beleid, van groot belang is dat nog eens goed over een aantal essentiële zaken wordt nagedacht; dat de nieuwe staatssecretaris dit denkproces in gang zal moeten zetten; en dat zij in plaats van méér nu juist minder politieke macht krijgt toebedeeld om deze uitdaging met enige kans op succes aan te kunnen gaan! De toekomst ziet er op dit punt dus somber uit. Zijn er nog andere middelen tegen deze somberheid te mobiliseren dan een uiterst alerte en vakbekwame oppositie in de beide Kamers van de Staten-Generaal? ♦

Meer van hetzelfde?

Solidariteit met arme mensen is een zaak van elementair fatsoen. De Nederlanders die in hun jeugd nog hongersnood hebben meegemaakt, leven nog. Miljoenen mensen maken jaarlijks honger mee, juist wanneer de oogst moet worden binnengehaald. En miljoenen kinderen sterven jaarlijks nodeloos aan ziektes als mazelen en malaria. Een simpele prik of klamboe zou hun het leven redden. Waarom niet? Ze kunnen het niet betalen. Kan dit niet veranderen?

Vele lezers zullen zich uit hun jeugd het boek *Levende Bezems* van Lisa Tetzner herinneren. Waarheidsgetrouwe achtergrond van deze roman is de door honger gedwongen verkoop naar rijkere landen van jongetjes uit het arme Zwitserland van anderhalve eeuw terug als schoorsteenvegers/slaafjes. Bittere armoede in wat nu een van de welvarendste landen ter wereld is. Het kan veranderen.

door Huigh van der Mandele

zover ontwikkelingssamenwerking verloopt via lokale autoriteiten (grotendeels), heeft zij geen zin of is zelfs

schadelijk de overheid corrupt, ineffectief en/of niet-representatief is. Onder de Nederlandse 'concentratielanden' zitten Tanzania, Oeganda, Vietnam en Indonesië, allemaal landen die volgens Transparency International uiterst corrupt zijn waarbij Indonesië te vergelijken is met Nigeria! Ook in representativiteit scoort Indonesië laag; niet ten onrechte wordt het wel beschreven als 'Java en zijn koloniën'. Tegenargument zou zijn dat een zorgvuldige hulp hier de negatieve invloed van de lokale overheid kan compenseren. Veertig jaar ervaring leert echter dat de lokale autoriteiten door henzelf gegenereerde fondsen soepel in omgekeerde richting keren.

Mondiaal automatisme

Is die situatie het gevolg van de uitbuiting van arme landen door rijke; is het een natuurwet dat rijke landen steeds rijker worden, ten koste van de armen? Twee voorbeelden van het tegendeel: de laatste maanden zien wij geregeld afschuwelijke beelden van de armoede en honger in het hedendaagse Argentinië. Weinigen realiseren zich dat dit land nog een eeuw geleden tot de allerrijkste ter wereld behoorde, waar operasterren als Dame Nellie Melba vaker optraden dan in het toen provinciaalse, veel minder welvarende New York. Veertig jaar geleden was Zuid-Korea het prototype van wat nu een ontwikkelingsland heet. Volledig verwoest door oorlog, zonder materiële infrastructuur. Mijn zoon voer de afgelopen maanden op een grote, hypermoderne chemicaliëntanker, in Zuid-Korea gebouwd. Ook naar andere maatstaven is het land hoogontwikkeld, het staat nummer 27 (van de 173) van de human-development-index van de Verenigde Naties. Opvallend is dat de lokale elite ervoor koos zich maximaal te richten op de wereldmarkt en zich daarmee bewust kwetsbaar opstelde voor de vermeende uitbuiting die daarin toonaangevend zou zijn. Nee dus, er is geen mondiaal automatisme waardoor armen armer en rijker steeds rijker worden. Op het eerste gezicht zou men dan ook denken dat de rijke wereld hieraan iets kan doen.

Verspilde hulp

Uit solidariteit besteedt Nederland 0,8% van het Bruto Nationaal Product aan 'ontwikkelingssamenwerking'. Helpen wij daarmee daadwerkelijk armen? Economen die vrijuit spreken geven vrij eenduidig antwoord, zeker als dat globaal en generaliserend mag blijven. Het antwoord is dat de hulp grotendeels verspild wordt en de belangen van armen niet dient. Waarom? Voor

Medicijn voor armoede

Reeds in mijn studietijd was het voor economen een bekend gegeven dat het subsidiëren van de invoer van grondstoffen, reserveonderdelen en dergelijke een negatieve invloed heeft op welvaart en welzijn, hoe populair deze hulp ook vaak is in de ogen van lokale politici en het eigen exporterend bedrijfsleven. Nederland besteedt hieraan dit jaar 130 miljoen euro.

Op de universiteit leerde ik al dat ontwikkelingshulp beschouwd kan worden als een medicijn tegen armoede. Verkeerd gekozen of verkeerd of te ruim toegediend doet het meer kwaad dan goed. Toch heerst bij het directoraat-generaal en buitenlandse collega's de gedachte dat intelligentie en gezond verstand volstaan om deze enorme geldstroom te beheren, dat een adviesje hier en een rapportje daar een gebrek aan kennis en ervaring kunnen compenseren. In de lijn (waar de beslissingen worden genomen) treft men nauwelijks of geen ambtenaren met een relevante opleiding (zoals economie, sociologie of sociale aardrijkskunde) of ervaring met projecten in ontwikkelingslanden:

Het is als in een ziekenhuis waar juristen en bedrijfskundigen bepalen welke remedies patiënten toegediend krijgen en niemand zich afvraagt of je dat niet beter aan een dokter kunt overlaten. Niettemin is de stelling weinig overtuigend dat je een dokter toch niet kunt laten beslissen over de behandeling van een patiënt en dat hij zich moet beperken tot advies.

Bewijs van solidariteit

Een belangrijk motief om grote geldstromen in de richting van arme landen te sturen en internationaal te pleiten voor de verdere vergroting daarvan is de theorie van de 'savings-gap'.

De auteur behaalde zijn doctoraal ontwikkelings-economie in 1972. Hij werkte als raadgevend econoom bij de Verenigde Naties en bij het adviesbureau IWACO.

Volgens deze theorie wordt de armoede veroorzaakt door gebrek aan investeringen, en wordt het gebrek aan investeringen veroorzaakt door het feit dat de landen te arm zijn om die met eigen besparingen te financieren. De theorie werd in 1946 geformuleerd door ene Evsey Domar, een Engelse econoom. Geconfronteerd met onderzoeksresultaten gaf Domar in 1957 toe dat zijn theorie niet klopte, in de jaren zestig leerden wij op school dat het niet klopte en in de zeventiger jaren was het bewijs zo overdonderend dat het model alleen nog als curiosum voorkwam in de economische literatuur. Maar nog steeds vormt deze theorie, overigens tot groot genoegen van de lokale autoriteiten, de basis voor de roep om meer geld.² En nog steeds zien politici in rijke landen het bedrag dat zij aan ontwikkelingshulp besteden als een bewijs van solidariteit met 'arme landen'. Nederland bijvoorbeeld is héél solidair, want wij besteden op een enkel land na het hoogste percentage van ons BNP!

'Feel good movie'

Misschien ga ik een stap te ver. Tinbergen leerde immers dat je eerst de doelstellingen moet weten voordat je een activiteit kunt evalueren. Als de doelstelling is om van het kwade geweten af te komen, om het mogelijk te maken smakelijk te blijven eten terwijl de media ons verhongerende mensen vertonen; als ontwikkelingssamenwerking bedoeld is als een 'feel good movie', ja dan is het beleid zeer succesvol. Nederland in de top-tien van donoren! Waar een klein land groot in kan zijn! Het huidige kabinet handhaaft het budget! Zie eens hoe sociaal wij zijn!

Maar wat als wij ons door werkelijke solidariteit laten leiden? In de allereerste plaats zouden wij ons niet moeten laten voortjagen door hoge bedragen. Veel geld kan wel eens betekenen dat wij weinig helpen. Het hulpvolume zou aangepast moeten worden aan de kwalitatieve en kwantitatieve mogelijkheden van het apparaat en aan de mogelijkheden het effectief te besteden. Ander-

zijds zouden wij moeten eisen dat het ministerie professionaliseert, en dat goedwillende amateurs als Melkert uit het apparaat worden geweerd (overigens heeft Melkert nog in een ontwikkelingsproject gewerkt, wat meer is dan de meeste ambtenaren kunnen zeggen).

Amateuristisch gebrabbel

Ten tweede zouden wij onze hulp niet moeten laten sturen door lokale autoriteiten. Het naïef amateuristisch gebrabbel van het ministerie over 'ownership' kan niet

verhullen dat wij de hulp daarmee uit handen geven aan een lokale elite die niet in de geringste mate omstandigheden en belangen deelt met de mensen om wie het gaat. Ten derde zouden andere ministeries meer aandacht moeten geven aan de belangen van arme mensen. Zo lukt het nog steeds niet om het ministerie van Verkeer en Waterstaat ervan te weerhouden op grote schaal tropisch hardhout van uiterst dubieuze herkomst te gebruiken. En op de laatste, maar zeker niet in de laatste plaats door ons veel feller in te zetten voor de vrije handel. Dat is voor onze rijke wereld een goedkope (we worden er zelf namelijk beter van) en tegelijkertijd een zeer effectieve wijze om de armen van deze wereld te helpen om zelf een beter bestaan op te bouwen. En daar gaat het natuurlijk om. Het wordt tijd dat wij 'ontwikkelingssamenwerking' serieus nemen. ♦

Noten

1. In 1990 werd Van der Mandele door het overlijden van zijn vrouw gedwongen een werkkring in Nederland te zoeken. Bij het schrijven van dit artikel heeft hij zelfs niet de geringste poging gedaan een volledig en evenwichtig beeld te geven. Daarvoor zijn andere media beter geschikt. Als hij erin is geslaagd de lezer tot een meer sceptische, meer nuchtere maar tegelijkertijd meer idealistische houding jegens ontwikkelingssamenwerking te inspireren zou hij meer dan tevreden zijn. Voor een iets diepgaander behandeling van dit onderwerp verwijst hij naar bijvoorbeeld de eerste helft van William Easterly, *The Elusive Quest for Growth*, ISBN 0-262-05065-X.

2. Twee uitzonderingen op de regel 'geld speelt geen rol'. Financiële hulp in zeer arme, maar goed bestuurd landen. Ghana is daarvan mogelijk een voorbeeld, al heeft goedbedoelde, te ruime financiële steun een verloederend effect op een lokale overheid. En uiteraard is ook royale noodhulp soms nodig, al is vakmanschap ook daarvan een onmisbaar ingrediënt!

De noden van volken zonder stem

Het probleem van hulp aan ontwikkelende natiestaten, binnen het grotere perspectief van de economische en politieke noord-zuid relaties, hangt samen met zaken als ontwikkeling van lonen en sancties, de effecten daarvan op good governance, 'ontwikkeling' en de verbetering van het 'welzijn van de populatie', meent Eduardo Welsh van de Unrepresented Nations and Peoples Organisation UNPO.

Verschillende soorten hulp hebben verschillende politieke implicaties. De hulp bij natuurgeweld is één van

door Eduardo Welsh

de meest belangrijke vormen van hulp, bovendien niet controversieel en bijzonder effectief. Hulp bij humanitaire interventie in door de mens veroorzaakte rampen is echter al sneller een controversieel onderwerp. Door de inadequate manier waarop men kijkt naar structureel geweld en de politieke oorzaken tegenaan, bereikt men vaak niet de gewenste resultaten. Deze ontwikkelingshulp brengt vragen aan het licht over de economische en politieke relatie tussen de ontwikkelde en ontwikkelende wereld; tussen regeringen en organisaties die de programma's implementeren; de mensen en volkeren die er profijt van moeten hebben. Militaire hulp is zonder twijfel de meest controversiële vorm, vooral wanneer die zich richt tot zogenaamde zwakke staten, die de hulp vooral inzetten om hun eigen bevolking in bedwang te houden. Daartegenover staan economische sancties, waarbij een regering (maar ook het volk) gestraft wordt voor zijn internationale of nationale handelen.

Morele druk

Bijeenkomsten van hulpdonoren vormen voor de volkeren die

Eduardo Welsh is Programs Officer bij UNPO.

Vertaling: Emily van de Vijver

UNPO vertegenwoordigt primair een bescheiden forum om voor hun rechten te lobbyen. Deze fora kunnen een manier zijn om

simpele zaken als discriminatie in werkgelegenheid aan de orde te stellen. Een inheemse bevolking kan bijvoorbeeld pleiten voor de toewijzing van een percentage van de werkgelegenheid (waarvan ze meestal wordt uitgesloten) bij de uitvoering van een project in haar gebied. Donorfora kunnen effectief zijn om dergelijke zaken weer aan de orde te stellen omdat van buiten betrokkenheid bestaat bij de opzet en implementatie van programma's en controlemechanismen voor de verantwoordelijkheden. Effectiever dan prominenter fora zoals de VN-Mensenrechtencommissie of de VN-Commissie ter Eliminatie van Racisme en Discriminatie, die alleen een morele druk op regeringen kunnen leggen. Het blijft echter de vraag of enig mechanisme in staat is om de echt fundamentele vragen over structureel geweld aan de orde te stellen, waarmee de noodzaak van humanitaire en ontwikkelingshulp immers wereldwijd af zou nemen.

Good governance

De staten van de Europese Unie hebben maar één voorwaarde voor hulp aan derdewerldstaten: *good governance*. In de afgelopen zes maanden heeft UNPO in naam van haar leden brieven geschreven aan twee bijeenkomsten van donororganisaties en

ontving daarop gunstige reacties van zulke instituties als Wereldbank, de VN-ontwikkelingsorganisatie UNDP en een aantal donorstaten. Maar het blijft interessant enige problemen in dit verband nader te bekijken.

Moet de interpretatie van *good governance* bijvoorbeeld absoluut of lokaal zijn? Als de regering van een staat een minderheid of inheemse bevolking in een gebied discrimineert, wordt de gehele staat dan hulp onthouden of alleen projecten in dat

Foto: Herman Wouters

gebied? In de Chittagong Hill Tracts van Bangladesj bijvoorbeeld konden ontwikkelingsprojecten niet plaatsvinden omdat de regerende instituties nog altijd niet voldeden aan het vredesakkoord van 1997. Sterker nog, de regering van Bangladesj zou hulp hebben geweigerd voor bepaalde doelen zoals de uitvoering van delen van het vredesakkoord aangaande het verplaatsen van Bengaalse kolonisten. Hoe selectief kunnen regeringen zijn in de hulpprojecten die ze honoreren en hoe flexibel zouden donoren moeten zijn bij de beoordeling van de gehele situatie?

Wondermiddel

Vergelijkbaar lijken veel donorlanden 'democratie' te beschouwen als het wondermiddel terwijl het een bron van conflict kan zijn voor bepaalde volkeren, die altijd een minderheid zullen zijn zonder een adequate vertegenwoordiging om hun rechten te waarborgen. In dergelijke gevallen kunnen hulpprogramma's de situatie voor sommige minderheden alleen maar verslechteren, terwijl de structurele oorzaken niet aangepakt worden. Het Khmer Krom-verzoek om baanquotas kan in een bepaald project werken maar hun discriminatie en vervolging in Vietnam als geheel worden niet aan de kaak gesteld of veranderd.

Dit idee van hulp is vergelijkbaar met de hoop op een versterking van de *civil society* om de groei van democratie veilig te stellen tegenover corrupte regeringen van zogenaamd zwakke staten. Het idee is op zichzelf prima, maar werkt contraproductief als diezelfde regeringen partners zijn in zakelijke transacties die de gegeven hulp buitenproportioneel afremmen. UNPO was vorig jaar aanwezig op een bijeenkomst over *civil society*-vredesinitiatieven in Angola. Het initiatief was prijzenswaardig, maar het voornaamste doel van het evenement leek de werving te zijn van fondsen voor die *civil society*-projecten. Onder normale omstandigheden zou dat geweldig zijn, maar Angola heeft nu juist een enorme overdaad aan natuurlijke rijkdommen en de regering kan dergelijke initiatieven makkelijk zelf betalen. De regering is echter bijzonder corrupt waardoor westerse multinationals kunnen profiteren van een gemakkelijke toegang tot die natuurlijke rijkdommen. Welke prijs heeft partnership? Zelfs als een donorland niet direct betrokken is bij zaken kun je je afvragen of hulp wel zin heeft. Is het misschien zinvoller om de diepere economische en politieke oorzaken aan de kaak te stellen, inclusief de betrokkenheid van multinationals en diens Eerste Wereld-partners?

Werkelijke behoefte

Ontwikkeling heeft verschillende betekenissen voor verschillende volkeren. Ontwikkelingshulp is ook deel van het grotere geheel van internationale economische relaties, inclusief de financiering van salarissen van regeringen. Ook is er een verschil hoe staten en hoe volken ontwikkeling ervaren. Voor staten zijn economische statistieken het belangrijkste, voor volkeren is de kwaliteit van het leven van belang. Deze twee elementen gaan niet noodzakelijk samen. Dit wordt nog veel belangrijker in de omgang met inheemse volkeren die de waarde van de natuur boven welvaart plaatsen en tevreden zijn met de bestaande economie. Inheemse volkeren kunnen rijk zijn maar hun welvaart hoeft niet per definitie benoembaar te zijn in een economische statistiek. Recentelijk is UNDP verschillende benaderingen gaan gebruiken om ontwikkeling te evalueren in niet puur economische termen, onder meer door daarin 'menselijke ontwikkeling' mee te nemen. In het alge-

meen zien mensen de retoriek van 'ontwikkeling' als een truc om hun land, natuurlijke bronnen en arbeid te bemachtigen. Justice Guisse merkte tijdens de laatste VN-Werkgroep inzake *Inheemse Volkeren* (WGIP) op dat als inheemse volkeren eenmaal van hun land verjaagd zijn "we niet meer over een ontwikkeling maar alleen over hun armoede kunnen spreken".

Degenen die 'ontwikkeling' bepleiten twisten al langer met volkeren die geraakt worden door deze initiatieven en daar eerder armer dan rijker van zeggen te worden. Bij de laatste WGIP stelde professor Yokota maatregelen voor om inheemse volkeren binnen een staat te ontwikkelen, analoog aan de maatregelen van UNDP voor de ontwikkeling van gehele staten. Op deze manier kan men verifiëren of inheemse volkeren profiteren van ontwikkeling of dat anderen profiteren ten koste van inheemse volkeren. Bij mijn weten is zijn suggestie niet opgepakt. Het is niet zozeer de ontwikkeling zelf waar mensen bang voor zijn, of zich tegen verzetten. Het is veeleer wat anderen bedoelen met 'ontwikkeling'. En hetzelfde geldt voor ontwikkelingshulp. Hoewel ontwikkelingshulp in veel gevallen onmisbaar is voor een bevolking die snakt naar eten, veiligheid, medicijnen en dergelijke, moet altijd de werkelijke behoefte in de gaten gehouden worden. Als regeringen werkelijk inheemse volkeren willen helpen, kunnen zij het beste de VN-Verklaring van *Inheemse Volkeren* ondertekenen en hun recht op zelfbeschikking erkennen.

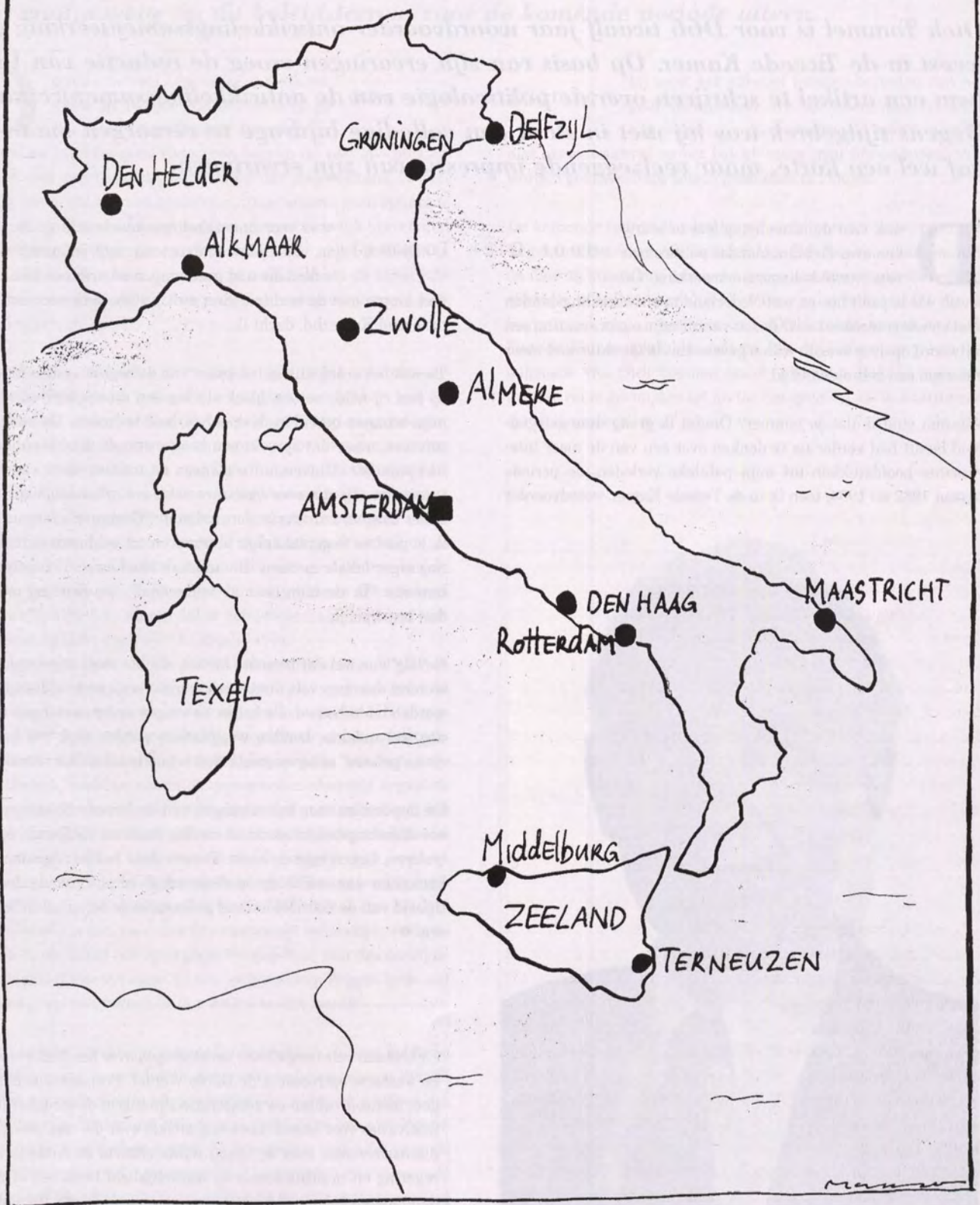
Adequaat respect

Natuurlijk is hulp van vitaal belang en zij wordt bijna zonder uitzondering van harte ontvangen. Maar tegelijkertijd moet hulp ook functioneren in de bredere relaties tussen staten en volkeren. Wil hulp betekenis hebben, dan moet het netto-resultaat van deze dialoog het welzijn van de bevolking zijn. Waar dit niet zo is, is ontwikkelingshulp een farce.

Veel behoefte aan ontwikkelingshulp kan bovendien voorkomen worden als de rechten van mensen adequaat gerespecteerd en beschermd zouden worden; als de soevereiniteit van het land en de natuurlijke levensbronnen veilig zouden zijn gesteld. Er zou absoluut minder werk voor de VN-Mensenrechtencommissie zijn als alle volkeren eerlijk zouden worden vertegenwoordigd in de Verenigde Naties en als alle volkeren zelfbeschikkingsrecht hadden. Helaas is het zelfbeschikkingsrecht academisch en bestaat het slechts in het VN-Handvest en plechtige verklaringen. Het alleen al noemen van dit woord stuurt rillingen door de internationale gemeenschap alsof onmiddellijk chaos zou uitbreken. Waarom denkt niemand eens na over de mogelijkheden die het zelfbeschikkingsrecht kan hebben voor een brede vrede, stabiliteit en welvaart? Want zo liggen de kaarten. Laten we ontwikkelingshulp dan maar in hemelsnaam accepteren, al was het maar om de stem hoorbaar te houden van volkeren die niet vertegenwoordigd zijn in de internationale gemeenschap. ♦

Donaties kunnen gestuurd worden naar:
Stichting UNPO
Eisenhowerlaan 136
Den Haag

DE LPF VERANDERT NEDERLAND...

“Een beleid dat niet klopte met de realiteit”

Dick Tommel is voor D66 twaalf jaar woordvoerder ontwikkelingssamenwerking geweest in de Tweede Kamer. Op basis van zijn ervaringen vroeg de redactie van Idee hem een artikel te schrijven over de politicologie van de ontwikkelingssamenwerking. Wegens tijdgebrek was hij niet in staat een volledige bijdrage te verzorgen maar hij gaf wel een korte, maar veelzeggende impressie van zijn ervaringen.

Dank voor de uitnodiging iets te schrijven over de binnenlandse politicologie van ontwikkelingssamenwerking. Oftewel: wie bepaalt hoe en wat Nederland in ontwikkelingslanden doet en wie controleert dat? Ik zou vanuit mijn eigen ervaring een antwoord op deze vragen willen geven. Het lukt echter niet meer vanwege een gebrek aan tijd.

Waarom vind ik dat zo jammer? Omdat ik graag deze gelegenheid benut had verder na te denken over één van de meer interessante hoofdstukken uit mijn politieke verleden, de periode tussen 1982 en 1994, toen ik in de Tweede Kamer woordvoerder

door Dick Tommel

was voor ontwikkelingssamenwerking. Ik kreeg in die tijd verontrustend veel informatie over zaken die niet goed gingen en over een beleid dat niet klopte met de realiteit. Een nuttig stuk werk voor een controlerend Kamerlid, dacht ik.

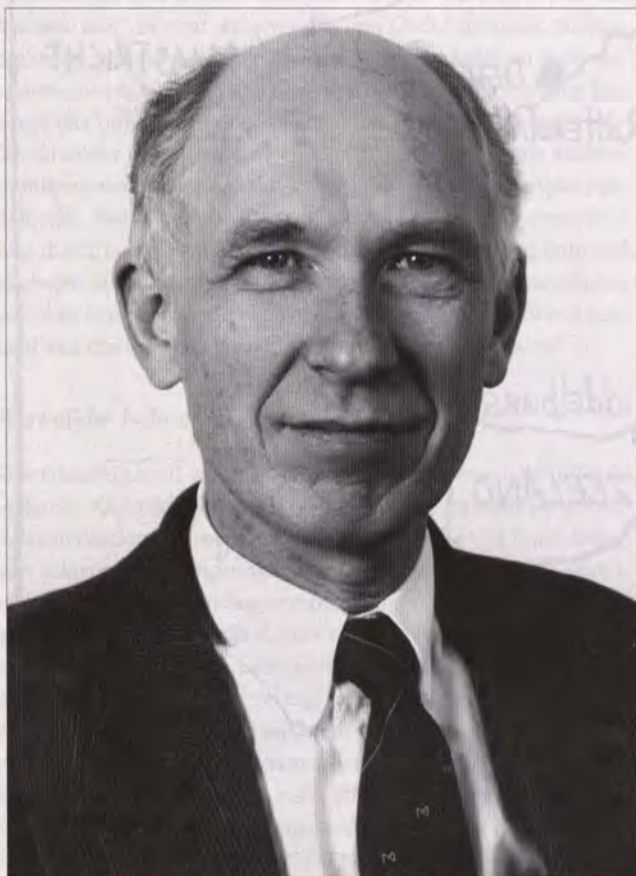
Toen ik het vraagstuk in het kader van de begrotingsbehandeling op een rij wilde zetten, bleek slechts een uiterst klein deel van mijn bronnen bereid in de openbaarheid te treden. De ambtenaren niet, maar dat spreekt een beetje vanzelf. *Klokkenluiden is niet populair*. Universitaire mensen en medewerkers van instituten niet. *Zij zijn voor hun dure veldwerk afhankelijk van subsidies van het ministerie*. Journalisten: “Concrete informatie die ik je geef, is te gemakkelijk te traceren tot veldmedewerkers, of nog erger lokale mensen. Die moet ik beschermen.” Ingenieursbureaus: “Ik zie mijn baas al aankomen!”. Die houding is meer dan begrijpelijk.

Gevolg was wel dat terechte kritiek slechts sterk afgezwakt kon worden weergegeven, omdat een sterke versie niet voldoende kon worden onderbouwd. De kritische vragen en opmerkingen die ik nog wel maakte, konden weggewerkt worden met “we hebben ervan geleerd” of bijvoorbeeld “het beleid is inmiddels veranderd”.

De implicaties voor het vermogen van de Tweede Kamer om het ontwikkelingsbeleid en de uitvoering daarvan voldoende te controleren, liggen voor de hand. Temeer daar het de Algemene Rekenkamer aan middelen en deskundigheid ontbrak de doelmatigheid van de door Nederland gefinancierde activiteiten te toetsen. ♦

Er bestaan vele (negatieve) verklaringen over het Nederlandse en westerse optreden in de Derde Wereld. Economische belangen, mensenrechten en democratie zijn hierin de terugkerende motivaties voor beleid. Lees een artikel over dit onderwerp en discussieer mee over de vraag welke criteria de Nederlandse regering en multinationals in werkelijkheid hanteren of zouden moeten hanteren bij hun optreden in de Derde Wereld op www.d66.nl.

Foto: Dennis Sies

Dick Tommel

“De hoogste tijd voor veranderingen”

Boris Dittrich is de nieuwe woordvoerder voor ontwikkelingssamenwerking in de Tweede-Kamerfractie van D66. In reactie op de ervaringen van Dick Tommel zet hij zijn voornemens op dit beleidsterrein voor de komende periode uiteen.

De redactie van *Idee* vroeg mij om namens de Tweede Kamerfractie op de brief van Dick Tommel te reageren.

door Boris Dittrich

Hoewel de brief (wegens tijdgebrek begrijp ik) niet specifiek is, rijst er wel een beeld uit naar voren dat zorgwekkend is. Namelijk het beeld van een gesloten cultuur waarin geen ruimte is voor kritiek. Zozeer zelfs dat mensen niet publiekelijk hun zorgen durven te uiten uit angst voor hun baan of uit angst hun bron te beschadigen. Misschien dat naast bezorgdheid om de eigen carrière ook bezorgdheid om het imago van ontwikkelingssamenwerking een rol speelt.

Hoewel beide motivaties te begrijpen zijn, is het resultaat onacceptabel, juist voor mensen die het goed voor hebben met internationale samenwerking. Ik ben zelf sinds kort woordvoerder Ontwikkelingssamenwerking en kan nog niet uit eigen ervaring zeggen of ik de ervaringen van Dick Tommel deel. Maar als hij gelijk heeft en die cultuur tot op de dag van vandaag nog bestaat, wordt het de hoogste tijd daar verandering in te brengen.

De Kamer kan haar controlerende taak niet goed vervullen als geconstateerde problemen uit het veld niet gemeld worden. Je kan de regering niet aanspreken op een probleem als niemand publiekelijk durft te zeggen dat er een probleem is. Hierdoor boet de democratische controle aan kwaliteit in.

Onlangs werd door de VN-ontwikkelingsorganisatie UNDP in haar jaarlijkse rapport al geconstateerd, dat er hard gewerkt moet worden aan het verdiepen van democratie. De UNDP signaleert dat er zich een gedeeltelijke machtsverschuiving voltrokken heeft van volksvertegenwoordigingen naar internationale instellingen, multinationals en non-gouvernementele organisaties (ngo's). Als de taak die het Nederlandse parlement heeft dan nog ondermijnd wordt, omdat ze haar controlerende werk niet goed kan verrichten, blijft er maar weinig zeggenschap over.

Op 1 augustus schreef ik samen met mijn OS-medewerkster Janine Odink op de opiniepagina van de *Volkskrant* dat het van groot belang is dat machtige internationale instituties, zoals de Wereldbank, maar ook ngo's zoals Greenpeace, zich democratiseren. Mensen moeten meer directe zeggenschap krijgen over wat er door gesloten groepen in hun naam beslist wordt.

Daarnaast baart het me zorgen dat de gesloten cultuur koren op de molen is van mensen die vanuit hele andere motieven kritiek hebben op ontwikkelingshulp, namelijk omdat ze sowieso dat geld liever in Nederland willen besteden. Juist om niet kwetsbaar te zijn voor kritiek vanuit die hoek is het nodig dat er in de ontwikkelingswereld open gesproken kan worden over eventuele problemen. Er moet op een transparante manier verantwoording worden afgelegd over de manier waarop Nederland en Nederlandse organisaties aan ontwikkelingssamenwerking doen. Hier

bij moet het effectief kunnen besteden van het geld vooropstaan. Als die effectiviteit of wijze van werken ter discussie gesteld wordt, moet dit niet als een aanval op het beleid, maar juist als ondersteuning worden gezien om tot betere prestaties te komen.

De komende tijd zal ik als nieuwe woordvoerder voor ontwikkelingssamenwerking vele kennismakingsgesprekken gaan voeren en daarbij bijzondere aandacht geven aan transparantie, effectiviteit en controleerbaarheid. Dit najaar zal ik in het kader van de begrotingsbesprekingen voor ontwikkelingssamenwerking in de Tweede Kamer speciale aandacht aan dit onderwerp geven. De suggestie van Dick Tommel om de Algemene Rekenkamer een grotere rol te geven dan tot nu toe het geval is, zal ik daarbij verder onderzoeken. ♦

Boris Dittrich

Foto: André van den Bos

Rust op het dorpsplein

Laurens-Jan Brinkhorst pleitte in NRC Handelsblad van 19 juni jl. voor afschaffing van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Een idee dat de directeur van de Novib, Sylvia Borren, direct afdeed als irrelevant. Brinkhorst zou niet begrijpen dat het werkelijke debat niet gaat over de vraag of er een minister of een staatssecretaris moet komen. Het draait om coherentie en daarom moet de minister juist een superminister worden, met vergaande zeggenschap over het Nederlandse beleid voor landbouw, handel, gezondheidszorg, onderwijs, energie, water en milieu. Met dit laatste voorstel laat Borren zien, dat zij de 'minister of staatssecretaris'-discussie toch wel erg relevant vindt. David Kuijper is van mening dat het de hoogste tijd wordt ontwikkelingssamenwerking een hoofdrol in de buitenlandse politiek te geven.

Inmiddels is Brinkhorst minister-af en bevat het nieuwe kabinet-Balkenende een heuse staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking. Deze statuswijziging wordt door Nederlandse ontwikkelingsorganisaties en -deskundigen herhaaldelijk als bewijs aangevoerd voor het gebrek aan aandacht dat ontwikkelingssamenwerking bij de huidige machthebbers zou hebben. Het nieuwe kabinet wordt provincialistisch genoemd en zou geen boodschap hebben aan wat deze maand precies vijftig jaar de 'Derde Wereld' heet¹. Het kabinet van de kerk, de koopman en de kroeg staat daadwerkelijk op het dorpsplein.

Technocratisch terrein

Maar speelde ontwikkelingssamenwerking, of ontwikkelingshulp wel een belangrijke rol in de verkiezingscampagnes van de laatste decennia? Eigenlijk is het een wonder dat er nog zo lang een minister is geweest voor een onderwerp dat zozeer schitterde door afwezigheid op het 'echte' binnenlands-politieke toneel. De meeste verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden besteedden er enkele zinnen aan. Handhaving van de koppeling aan het BNP-percentage kwam in bijna ieder verkiezingsprogramma van de afgelopen jaren voor. Slechts de percentages verschilden. De PvdA wilde nog wel eens verlanglijstjes van haar OS-achterban integraal in haar verkiezingsprogramma opnemen, maar

door David Kuijper

daarmee was het ook meteen de meest actieve partij op dit terrein. Slechts af en toe stak de zendingsdrang van de CDA-achterban de PvdA

naar de kroon.

Misschien is met het artikel van Brinkhorst en de uitkomst van de kabinetsformatie een belangrijke stap gezet naar het terugbrengen van ontwikkelingssamenwerking in het hart van de Nederlandse politiek. De laatste 30 jaar is de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking verzeild geraakt in een technocratisch terrein waar analisten en ideologen een gevecht om het gelijk voerden. Soms kregen de ideologen gelijk: in de jaren zeventig was internationale nivellering zo'n ideologische leidraad voor de begrotingen van Ontwikkelingssamenwerking. In de jaren tachtig kregen de analisten weer wat meer aandacht en werd gecon-

"DE DEUR DICHT?"

De zin en onzin van het Nederlandse vreemdelingenbeleid
D66-debat over het Nederlandse immigratiebeleid in Europees perspectief

Maandag 7 oktober 2002, 19.30 uur
Nieuwspoor, Den Haag

Sprekers:

Han Entzinger, hoogleraar Migratie- en Integratiestudies, Erasmus Universiteit Rotterdam

Boris Dittrich, D66-woordvoerder Justitie in de Tweede Kamer

Mr. H.P.A. Nawijn, minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie

Bij deze bijeenkomst wordt het nieuwste deel Sociaal-Liberale Perspectieven over migratie en integratie van Han Entzinger gepresenteerd. Er is ruimschoots gelegenheid voor actieve deelname door het publiek.

U kunt zich voor deze bijeenkomst aanmelden via: landelijk.secretariaat@d66.nl of 070 3566066

David Kuijper woont en werkt in Ghana. Hij schreef dit artikel op persoonlijke titel.

stateerd dat de 'procesbenadering' het nieuwe recept moest zijn. Ook de laatste jaren onder Herfkens werd het ontwikkelingsvraagstuk zorgvuldig ontleed door kundige macro-economen en bestuurskundigen binnen het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS). Vervolgens bedachten diezelfde mensen beleid dat de minister in staat stelde om de groeiende hoeveelheid geld uit te geven. De sectorale benadering deed zijn intrede en werd vermengd met extra sausjes als het *mainstreamen* van armoedebeleid, het bepalen van de gender-

focus en de uitvoering van *Structural Environmental Assessment* op de *Poverty Reduction Strategy Papers*.

Duivels dilemma

De moeite om opeenvolgende Wereldbankbeleidsideeën naar het Nederlands te vertalen werd al nauwelijks meer genomen. In plaats van de superminister van Borren, die zich met vele terreinen tegelijk zou bezighouden, kent DGIS al geruime tijd superambtenaren die alles weten van landbouw, handel, gezondheidszorg, onderwijs, energie, water en milieu. In de 'Derde Wereld' gebruiken zij hun kennis, niet in Nederland. Deze ambtenaren hebben vaak zelf goede banden met de ontwikkelingslobby. Dat heeft hun deskundigheid vergroot, maar dat maakt het voor opeenvolgende ministers wel steeds moeilijker om politieke keuzes te maken. Zo is Ontwikkelingssamenwerking in een 'niche' van ieder kabinet sinds 1977 geraakt. Door eigen toedoen is er steeds minder kracht om de vele andere voor ontwikkelingsamenwerking relevante binnenlands-politieke belangen te beïnvloeden.

Helaas is dit geen typisch Nederlands verschijnsel. Misschien hebben wij zelfs nog wel de meest transparante 'niche' als je het vergelijkt met landen als Duitsland of de VS. De ontwikkelingsindustrie is een wereldwijd netwerk, dat nog steeds met goede bedoelingen -hoewel intern organisatiebelang ook een rol speelt- toch iedere keer weer in staat is om de regeringen van onderontwikkelde landen met uiteenlopende en soms tegenstrijdige ideeën sterk te beïnvloeden. En zo zijn volwassen, soevereine regeringen in Azië, Afrika en Latijns Amerika in hun bilaterale relaties met vele westerse landen sterk gericht op representanten van het ontwikkelingsblok binnen die landen. Voor deze regeringen is dat zelfbehoud. Ministers voor Ontwikkelingssamenwerking zitten immers bovenop het directe geld, dat de gaten op

Foto: Herman Wouters

hun begrotingen kan dichten. En terugdringing van het financieringstekort doet geld vrijvallen voor kortetermijninfrastructuure investeringen, hetgeen voor de prille democratische regeringen, als bijvoorbeeld Ghana, een voorwaarde voor herverkiezing is. Het duivelse dilemma is dat deze regeringen ook weten dat op lange termijn beïnvloeding van de binnenlandspolitieke elite van westerse landen oneindig veel meer geld kan opleveren. Geld dat na slechting van subsidies en tariefmuren verdiend kan worden met productie en handel en de overheid de kans geeft om een eigen sociale, politieke en institutionele infrastructuur op te richten. Maar voor die langetermijnbeïnvloeding is binnen de vierjarige regeerperiode geen tijd.

Hoofdrol

Het zou voor de coherentie van hun eigen beleid veel beter zijn als zij echte, invloedrijke gesprekspartners binnen de westerse landen zouden krijgen. Een volwassen bilaterale relatie met de ontwikkelingslanden vereist dat de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken grote verantwoordelijkheid draagt voor de ontwikkelingsamenwerking. Zijn rol zal cruciaal zijn voor het bereiken van het coherente Nederlands beleid waar de Novib en vele andere organisaties zo hard om roepen. Het wordt tijd dat de armoede van de 'Derde Wereld' de bijrol die zij op het Nederlandse politieke toneel speelt, verandert in de hoofdrol die zij al meer dan vijftig jaar op het wereldwijde toneel speelt. Voor de rust op het dorpsplein van de familie-Balkenende is dat van het grootste belang. ♦

Noot

1. Alfred Sauvy, 'Trois Mondes. Une Planète', *L'Observateur*, 14 augustus 1952

Het smalle pad van verantwoord zakendoen

Financiële dienstverleners worden vaak voor dilemma's geplaatst. Dilemma's waar niet eenvoudig een oplossing voor te vinden is: een kredietaanvraag van een fabriek in India waar kinderarbeid zou kunnen plaatsvinden, een verzoek om financiering van de aanleg van een mijn met mogelijke risico's voor het milieu, het aanbod van een adviseur contact op te nemen met een hoge functionaris, het zijn slechts enkele voorbeelden. Hoe te handelen?

Maatschappelijk verantwoord, ethisch, duurzaam en transparant: steeds va-

door Alexander Rinnooy Kan

maken is een interessantere, want meer complexe kwestie. *You cannot have your cake and eat it;* echte dilem-

ma's noden soms tot pijnlijke afwegingen. Bedrijven en hun medewerkers gaan soms willens en wetens de fout in; dat blijkt uit de recente boekhoudschandalen rond Enron en Worldcom. Terecht deed president Bush onlangs in zijn toespraak tot Wall Street een oproep "for a new ethic of personal responsibility in the business community". En het is een illusie om te denken dat dit soort zaken niet in Nederland zou kunnen voorkomen, hoezeer ook de variabele en vaste beloningen hier anders zijn ingericht. EU-commissaris Bolkestein kaartte onlangs het thema van de financiële integriteit op Europees niveau aan. Boekhoudkundige malversaties, exorbitante zelfverrijking, benadeling van aandeelhouders, investeerders, crediteuren en medewerkers: het deugt natuurlijk niet en nooit, en het moet worden voorkomen en bestreden. Bedrijven komen ook in opspraak of worden publiekelijk bekritiseerd vanwege activiteiten die weliswaar niet rechtstreeks in strijd zijn met de wettelijke regels, maar die niet met maatschappelijk verantwoord ondernemen te rijmen vallen. Het is niet altijd eenvoudig een evenwichtig oordeel te geven, juist omdat de onderliggende dilemma's wezenlijk ingewikkeld en vaak in hoge mate cultureel bepaald zijn. Het pad van fatsoenlijk zakendoen is soms smal en de grenzen zijn niet scherp te trekken. Gedragscodes die bedrijven en organisaties voor hun medewerkers formuleren, fungeren als een ethisch kompas maar dat neemt niet weg dat er toch keuzes gemaakt moeten worden waarbij principes en prioriteiten met elkaar kunnen conflicteren. Prioriteiten dwingen tot het maken van een afweging waarvan de uitkomst bijna wel discutabel moet zijn en waar de zo comfortabel ogende theorie van het maatschappelijk verantwoord ondernemen op ruwe wijze raakt aan de praktijk.

Foto: Sjaak Ramakers

Alexander Rinnooy Kan

ker worden deze termen gebruikt als het om ondernemen gaat en om de rol die bedrijven spelen in het veiligstellen van welzijn en welvaart, nu en in de toekomst. Steeds meer bedrijven onderkennen dat zij een brede rol spelen in de samenleving en daarmee corresponderende maatschappelijke verantwoordelijkheden hebben. Zo ondertekenden in februari 2002 op de jaarlijkse bijeenkomst van het *World Economic Forum* 36 CEO's, onder wie Ewald Kist van ING, de verklaring voor 'Global Corporate Citizenship'. Ook in Nederland staat maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) op de agenda, getuige het enkele jaren geleden uitgebrachte SER-advies 'De winst van waarden'.

Window dressing

Maatschappelijk verantwoord ondernemen is niet alleen maar *window dressing*; het blijft niet bij mooie woorden en goede voornemens. Volgens het Global Reporting Initiative geven wereldwijd zo'n tweeduizend bedrijven vrijwillig informatie over hun beleid en prestaties

Principes en prioriteiten

op sociaal, economisch en milieugebied. En recent internationaal onderzoek van KPMG naar verslaggeving over duurzaam beleid van bedrijven laat zien dat 45% van de Fortune top-250-bedrijven niet alleen verslag uitbrengt over hun financiële positie, maar ook over hun milieubevorderende en sociale prestaties. MVO lijkt de hype redelijk voorbij, het maakt steeds meer deel uit van de *core activity* van bedrijven. De grote krachtproef is of MVO ook in economisch minder voorspoedige tijden overeind blijft.

'Good corporate citizen'

Het is voor een multinational met een grote diversiteit aan activiteiten, vestigingsplaatsen en culturen niet altijd eenvoudig het juiste antwoord te vinden op gevoelige vraagstukken. In het beleid van ING staat een evenwichtige afweging van de belangen van alle stakeholders voorop. Die stakeholders zijn klanten, aandeelhouders, medewerkers en de samenleving waarin zij leven en werken. De klanten verwachten waar voor hun geld, de aandeelhouders verwachten een goed rendement op het door hen geïn-

De auteur is lid van de Raad van Bestuur van ING Groep

vesteerde vermogen, de medewerkers willen een moderne en stabiele werkgever met aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden en ten slotte verwacht de samenleving als geheel dat een onderneming ook nog eens een 'good corporate citizen' is. Welk belang ING ook laat prevaleren, de belangen van de andere stakeholders kunnen vervolgens gemakkelijk in het gedrang komen.

ING wil aan de ene kant een laagdrempelige dienstverlener zijn waar particulieren zonder onderscheid of uitsluiting terecht kunnen.

Aan de andere kant kunnen juist ethische, milieugebonden of juridische redenen ertoe leiden dat klanten op basis van onaanvaardbare risico's op sociaal, financieel of milieugebied worden geweerd.

Zo werd ING door De Rode Draad, een belangengroepering van prostituees, voor de Commissie Gelijke Behandeling gedaagd vanwege haar weigering financiering te verschaffen aan personen en bedrijven die in de seksindustrie werkzaam zijn. Door een nieuwe wet die met ingang van 2000 prostitutie legaliseerde, ontstond een nieuwe situatie. Prostituees worden nu als legale, zelfstandige werknemers gezien; werknemers in de seksindustrie hebben dus recht op financiële diensten. ING heeft daarom het beleid inzake financiering van in Nederland gevestigde seksbedrijven herzien. Er was door de legalisering immers geen reden meer om deze sector categorisch uit te sluiten van financiële diensten. ING heeft besloten dat prostituees op dezelfde manier moeten worden behandeld als ondernemers uit andere sectoren.

'Moral high road'

Niet altijd echter zijn de regels even eenvoudig te formuleren. Moeilijker ligt het bijvoorbeeld bij ethisch gevoelige zaken zoals kinderarbeid. ING verschaft kredieten aan bedrijven die in India en Pakistan zakendoen en die mogelijk mede succesvol zijn doordat zij direct of indirect een beroep doen op goedkope kinderarbeid. De vraag is nu: moet ING deze kredietverlening stopzetten? Moet ING alle zakelijke relaties met deze bedrijven verbreken? Of moet ING dat juist niet doen, omdat het beter is voor de kinderen enigszins redelijk werk te hebben in combinatie met enig onderwijs en zo wat geld te verdienen, in plaats van op straat te zwerven of in de kinderprostitutie te belanden? Het zijn vraagstukken waarvoor geen simpele oplossingen zijn en waar de 'moral high road' niet altijd de beste route is.

Een ander voorbeeld. ING houdt zich bezig met handels- en goe-

Foto: ANP

derenfinanciering, dat wil zeggen de financiering van grondstoffen na productie, zoals kolen, gas of olie. Moet ING zich ook bezighouden met de manier waarop die goederen zijn geproduceerd? Moet ING nagaan of de arbeidsomstandigheden wel goed zijn en of het bedrijf in kwestie de licentie wel op een oorbare manier heeft verkregen? Is het de morele of maatschappelijke plicht van een financier hier eisen te stellen of controle uit te oefenen?

Verschillende petten

Door de overnameperikelen rond het noodlijdende softwarehuis Baan is ING, dat een belang van 5% in dit bedrijf had, op een lastige wijze in de publiciteit gekomen. Het Britse Invensys wilde Baan overnemen en deed daarvoor een bod van 2,85 euro per aandeel Baan. Invensys zou het bod alleen gestand doen als 95% van de aandelen was aangemeld. Dat percentage was nodig om Baan van de beurs te halen. Het niet slagen van het bod zou het faillissement van Baan betekenen en alle medewerkers zouden als gevolg daarvan op straat komen te staan.

ING heeft bij het bepalen van haar standpunt diverse belangen moeten afwegen. Moest ING het bod accepteren dat lager was dan de koers waarvoor ING het aandeel Baan had gekocht? Of moest ING het bod niet accepteren, hetgeen waarschijnlijk liquidatie van Baan zou betekenen? Met het aannemen van het bod en dus het aannemen van de aandelen zou ING kiezen voor het belang van de werknemers van Baan. Het was duidelijk dat niet accepteren van het bod daarom een reputatierisico inhield. Echter, met het accepteren van het 'exit'-bod van Invensys, zou het verlies op de belegging in Baan fiscaal niet aftrekbaar zijn, terwijl dat bij liquidatie wel het geval kan zijn. Vanuit beleggersoogpunt is het wenselijk om voor de maximale opbrengst te kiezen. Zo ook voor ING-aandeelhouders, die van een goed beleggingsbeleid profiteren. Uiteindelijk heeft ING haar belang in Baan aangeboden. Nadien bleek overigens dat ING haar aande-

len toch kon vasthouden, want Invensys veranderde de voorwaarden van het bod ingrijpend. Hierdoor werd een faillissement vermeden en wordt in plaats daarvan het bedrijf geliquideerd. Zodoende kreeg ING alsnog de mogelijkheid om een beleggingsverlies in Baan fiscaal te compenseren.

Booreiland

Kredietverlening, zeker aan gevoelige sectoren zoals mijnbouw, is een andere tak van activiteiten waar zich vele dilemma's kunnen voordoen. Stel dat een grote klant waarmee ING internationaal zaken doet, financiering vraagt voor een booreiland voor de kust van Nigeria. Het gaat om een plan met winstgevendende vooruitzichten dat voldoet aan de lokale wetgeving, maar waarbij het risico van milieuvervuiling niet is uitgesloten. Hoe daarmee om te springen?

ING stelt bij het verlenen van kredieten en het doen van investeringen naast financiële ook sociale en milieutechnische criteria. Dat houdt in dat onderzocht moet worden of het plan bijvoorbeeld voldoet aan de eisen van Wereldbank. Wat zijn de gevolgen voor de lokale bevolking en het milieu? Wordt er werkgelegenheid gecreëerd? Wordt het milieu ernstige, misschien zelfs onherstelbare schade toegebracht? Met de klant wordt gesproken over die voorwaarden en, waar mogelijk, wordt geprobeerd de klant ertoe te bewegen aanpassingen aan te brengen die een positief effect hebben op de lokale omgeving.

Illegale houtkap

In het recente verleden zijn verschillende Nederlandse banken, waaronder ING Bank, door Greenpeace en Milieudefensie aangesproken op betrokkenheid bij de financiering van illegale houtkap van tropische regenwouden voor de aanleg van oliepalmplantages. ING heeft naar aanleiding van die kritiek haar beleid heroverwogen en de voorwaarden aangescherpt voor het verlenen van kredieten aan projecten die betrokken zijn bij de vernietiging van regenwouden. Zo moet voldaan zijn aan de sociale en arbeidsrechtelijke vereisten en andere relevante wet- en regelgeving van de lokale overheid omtrent ontbossing en milieu. Bovendien moet het project voldoen aan de richtlijnen van de Forest Policy van de Wereldbank. ING zal (veelal via supranationale organisaties zoals de Wereldbank) de gevolgen voor het milieu onderzoeken en de antecedenten nagaan van het kredietvragende bedrijf inzake het respect voor de rechten van de lokale bevolking. Met deze aangescherpte voorwaarden kunnen zinloze vernietiging van het regenwoud en schending van de rechten van de lokale bevolking voorkomen worden.

Maar opnieuw: er bestaan geen heldere, eenvoudige vuistregels. Wie alleen zaken wil doen in landen met een onberispelijk regime heeft het rustig. Ondernemingen dienen zich in alle omgevingen te houden aan plaatselijke wetten en eigen gedragscodes, maar zullen er niet gauw toe willen overgaan landen absoluut te mijden zonder een expliciete politieke instructie. En daar zijn goede redenen voor: economische liberalisatie is vaak de voorbode van politieke liberalisatie, en economisch isolement komt de kwaliteit van de plaatselijke democratie zelden ten goede.

Het hanteren van zorgvuldigheidscriteria naast financiële maatstaven kan er desalniettemin toe leiden dat ING afziet van een transactie of investering, of een klant of sector uit de portefeuille weert. Dat zijn ondernemingsbeslissingen met soms pijnlijke fi-

nanciële gevolgen, maar zij zijn ethisch en maatschappelijk gewenst. Daarmee wordt willens en wetens een commercieel belang op het spel gezet, want het is zeker niet uitgesloten dat een andere Nederlandse of buitenlandse bank minder scrupuleus te werk gaat.

ING is tot nu toe redelijk in staat gebleken om met dit beleid voor kredietverschaffing tevens te blijven voldoen aan haar rendementseisen. Maar wat gebeurt er als de zaken minder florissant gaan en de financiële doelstellingen niet gehaald worden? Zal er dan druk vanuit stakeholders ontstaan om de eisen minder streng te handhaven?

Arbeidsproductiviteit

Ook in de omgang met medewerkers kunnen zich dilemma's voordoen, bijvoorbeeld bij reorganisaties. Hoe moet een moderne onderneming omgaan met de aandeelhouderswens tot het verhogen van de arbeidsproductiviteit, de druk om meer te doen met minder mensen? Hoe om te gaan met de uitruil van arbeid tegen kapitaal? Een geleidelijk, goed begeleid veranderingsproces is mogelijk, maar kostbaar. Tot dusver heeft ING die kosten nooit geschuwd.

Ook in hun *corporate governance*-structuur staan ondernemingen voor dilemma's. Zo ligt certificering van aandelen onder vuur en is er druk van buiten om haar op te heffen. Moet ING certificering handhaven of juist niet? Opheffen leidt tot meer onzekerheid over de uitslagen van aandeelhoudersvergaderingen en biedt partijen (mogelijk concurrenten van ING) met een groot maar geen meerderheidspakket de mogelijkheid de besluitvorming te domineren. ING is zelf ook belegger: vinden we het *corporate governance*-systeem dat we zelf handhaven ook in de rol van belegger wenselijk?

En dan nog de actuele voorvallen rond misleidende cijfers zoals gepubliceerd door Enron en Worldcom. ING is van oudsher conservatief en consistent in het weergeven van de cijfers. Er is echter vanuit de *International Accounting Standards* (IAS) en ook vanuit beleggershoek druk op ING om minder conservatief te boekhouden, om minder reserves te creëren en om meer winst of verlies direct te laten zien. Op dit snijvlak botsen volatiliteit en langetermijnvoorspelbaarheid met elkaar.

Jongleur

Verantwoord ondernemen is steeds vaker het zoeken naar een evenwicht tussen conflicterende belangen. Als een jongleur, als een evenwichtskunstenaar moet de onderneming die belangen tegen elkaar afwegen en daarbij ook over ijsschotsen springen zoals winstgevendheid, regels, convenanten, gedragscodes en cao's, met als publiek werknemers, aandeelhouders, klanten en de samenleving: burgers, overheden en non-gouvernementele organisaties. Maatschappelijk verantwoord ondernemen brengt echte dilemma's met zich mee en lastige discussies: het laat zich niet samenvatten in een gelikte brochure of een geoliede toespraak. Aan de ingewikkeldheid van de dilemma's is juist de authenticiteit van het beleid te herkennen. Wie verantwoordelijk is zal en moet uiteindelijk een oplossing vinden. Maar juist de scherpe dilemma's zetten maatschappelijk verantwoord ondernemen in het passende perspectief. Dilemma's dwingen tot het maken van een keus, en de wijze van omgang met die keus - om het in D66-termen te zeggen - maakt uiteindelijk het verschil. ♦

Bescherm de berbers

Als opkomend politicus in verkiezingstijd werd Hans Crebas geconfronteerd met de wortels van maatschappelijke problemen waarvan hij het bestaan absoluut niet vermoedde. Verreweg de meeste Marokkanen in Nederland zijn berbers afkomstig uit het Rifgebied. Wat de betekenis en politieke relevantie van die berberse achtergrond is, was voor hem en voor verreweg de meeste Nederlanders een groot vraagteken. De stelling van Hans Crebas is dat juist dit gebrek aan kennis en inlevingsvermogen in de ware achtergrond en cultuur van de berbers ongewild heeft bijgedragen tot de marginalisering van de Marokkanen in Nederland. Met alle overbekende gevolgen van dien in de sfeer van segregatie, criminaliteit en opkomend islamitisch fundamentalisme.

Een treffend voorbeeld van de gevolgen van het gebrek aan kennis kan gevonden worden in het onderwijs in eigen

door Hans Crebas

taal en cultuur (OETC) en het daarop gevolgde onderwijs in allochtone levende talen (OALT) aan Marokkanen. Talloze Marokkaanse kinderen kwamen de afgelopen jaren na de les in eigen taal thuis met de verwarrende mededeling: "ik versta geen woord van wat de meester zegt". Geen wonder: het overgrote merendeel van de leraren OETC en OALT spreekt Arabisch en geen berbers. Het is alleen bij uitzondering dat berbers gebruikt wordt. Ouders weten dat niet, zij denken dat OALT een aanvulling is op islamitisch onderwijs: kinderen krijgen er Arabisch om de Koran beter te leren begrijpen! Ouders zijn niet, of zijn juist verkeerd voorlicht.

Ware geschiedenis

Begin jaren negentig gaf een onderwijzer in het zuiden van Nederland berberse taalles aan een aantal berberse kinderen, buiten OALT om. Lang heeft het niet mogen duren. Een aantal Arabische Marokkanen zijn bij die les langsgesegaan om te voorkomen dat berbers onderwezen zou worden. Ze hebben de kinderen en de leraar bedreigd en de politie moest eraan te pas komen om ze te beschermen. De ouders vonden het vanaf dat moment te gevaarlijk en de lessen werden gestaakt. Deze ouders waren opgegroeid in een periode in Marokko waarin alleen al praten over de berberse identiteit grote consequenties voor je kon hebben. Uit veiligheidsoverwegingen werd het een taboe.

In het kritische rapport over OALT van de Algemene Rekenkamer (april 2001) wordt over deze essentiële problematiek met geen woord gerept. In feite heeft de Nederlandse overheid jarenlang miljoenen guldens geïnvesteerd in Arabisch-islamitische indoctrinatie. De vraag of dit gebeurd is uit onwetendheid, of onder druk van door Arabieren gedomineerde Marokkaanse organisaties is naar mijn mening belangwekkend genoeg om onderwerp te zijn van een onafhankelijk parlementair onderzoek. Een Arabisch minderheden- en integratiebeleid voor Marokkanen zonder aandacht

voor de berberse identiteit is volslagen contraproductief. Dit kan wel eens één van de verborgen oorzaken zijn van het nihilisme en islamitisch fun-

damentalisme van sommige Marokkaanse jongeren.

Illustratief was de demonstratie in april in Amsterdam. Dit ging veel verder dan een terecht politiek protest tegen het overmatig geweld van de staat Israël in de Palestijnse gebieden. We zagen hier de opkomst van een rabaat anti-westers islamitisch fascisme. Naar onze opvatting kan een culturele renaissance van de berbers in Nederland hier enig tegenwicht tegen bieden. Goedopgeleide, creatieve berberse jongeren maken dankbaar gebruik van hun vrijheid en nieuwe mondigheid in de Nederlandse samenleving, om in het openbaar hun frustraties en wensen te formuleren. Zij beschouwen zich als Marokkaans-Nederlandse berbers, die hun ware geschiedenis en cultuur beginnen te herontdekken, voorbij Arabisch imperialisme en repressie.

Moorse islam

In zijn artikel "Politieke islam is vijand van het westen" in *NRC Handelsblad* van 27 april schreef Afshin Ellian: "Perzen, Egyptenaren en andere volkeren werden vanaf 634, met het aantreden van de tweede heilige kalief, Omar, met geweld veroverd en geislamiseerd".

Wie de geschiedenis bestudeert van de berbers (in hun eigen benaming: Imazighen), kent de gruwelijkheden die ook hen zijn overkomen. Op één van de berberse websites (www.tawiza.com) wordt hierover het volgende verteld: "De Arabische invasie van Noord-Afrika begint midden 7de eeuw. De Arabieren ontmoeten de Imazighen voor het eerst westelijk van Egypte, in de Cyrenaica (Noordoost-Libië). De Arabieren hadden manschappen nodig om Noord-Afrika te kunnen veroveren. Dus in plaats van ze in de islam te onderwijzen, werden deze Imazighen massaal als slaven afgevoerd. De mannelijke Imazighen dienden in het Arabische leger, de vrouwelijke werden verkocht op de slavenmarkten in het Midden-Oosten. De vrouwelijke Imazighen waren zeer in trek vanwege hun schoonheid en de vraag naar hen was groot in het Midden-Oosten. (...) De Arabieren zagen zich als een uitverkoren volk, een volk Gods, geboren om over de minderwaardige Imazighen te heersen. En de Imazighen die wel hoge posities

innamen, konden dat alleen door hun afkomst te verloochenen en net te doen alsof ze Arabieren waren. Ondanks het feit dat ze nu moslims waren, werden ze door de Arabieren als kufars (ongelovigen) behandeld." De noodzaak om de eigen identiteit te loochenen om maatschappelijk verder te kunnen komen, deze integratie tegen wil en dank, of het nu in de Arabische of in de Nederlandse context is, wordt door de nieuwe generatie berbers niet meer geaccepteerd. Zij distantiëren zich van de Arabische imams die in Marokkaanse moskeeën in Nederland het Saoedi-Arabische wahabisme prediken, zoals dat ook door de Taliban werd gepraktiseerd.

Zij zijn op zoek naar een eigen moslim-identiteit, die veel meer aansluit bij de Moorse islam van hun voorouders, zoals die in Spanje een gouden periode beleefde in de elfde en twaalfde eeuw. In die periode werd door wetenschappelijke uitwisseling met Europese en joodse geleerden de grondslag gelegd voor de Renaissance en de opkomst van het Westen. De universiteit van Cordoba heeft bij dit proces een onuitwisbare rol gespeeld.

Democratische bescherming

In maart werd door de Frysk Academie een Congres georganiseerd voor met name Oost-Europese minderheidsgroepen. Ook een berberse afvaardiging was hier aanwezig, om haar positie in het Europa van de toekomst te verkennen. De Nederlandse politiek moet op alle niveaus deze signalen oppakken en een dialoog aangaan met de berbers. Een concrete stap in de goede richting zou kunnen zijn om de berberse taal onder het

Europese Handvest voor regionale talen te brengen. Dit Handvest werd op 1 maart 1998 van kracht, met als doel het cultureel erfgoed van autochtone minderheidstalen in Europa te beschermen en de instandhouding en het gebruik van deze talen te bevorderen. Een belangrijk principe, dat aan het Europese handvest ten grondslag ligt, is de waardering voor de eigen identiteit van de sprekers van een minderheidstaal. Naast de Friese taal heeft Nederland ook een aantal andere talen onder de werking van het Handvest gebracht. Dat zijn de Nedersaksische talen, het Limburgs, het Jiddisch en de talen van de Roma en de Sinti. Op 15 januari 1998 heeft toenmalig staatssecretaris Kohnstamm het Consultatief Orgaan ten behoeve van de Friese taal ingesteld. Waarom niet ook een consultatief orgaan ten behoeve van de berberse taal ingesteld? De huidige generatie berbers is immers

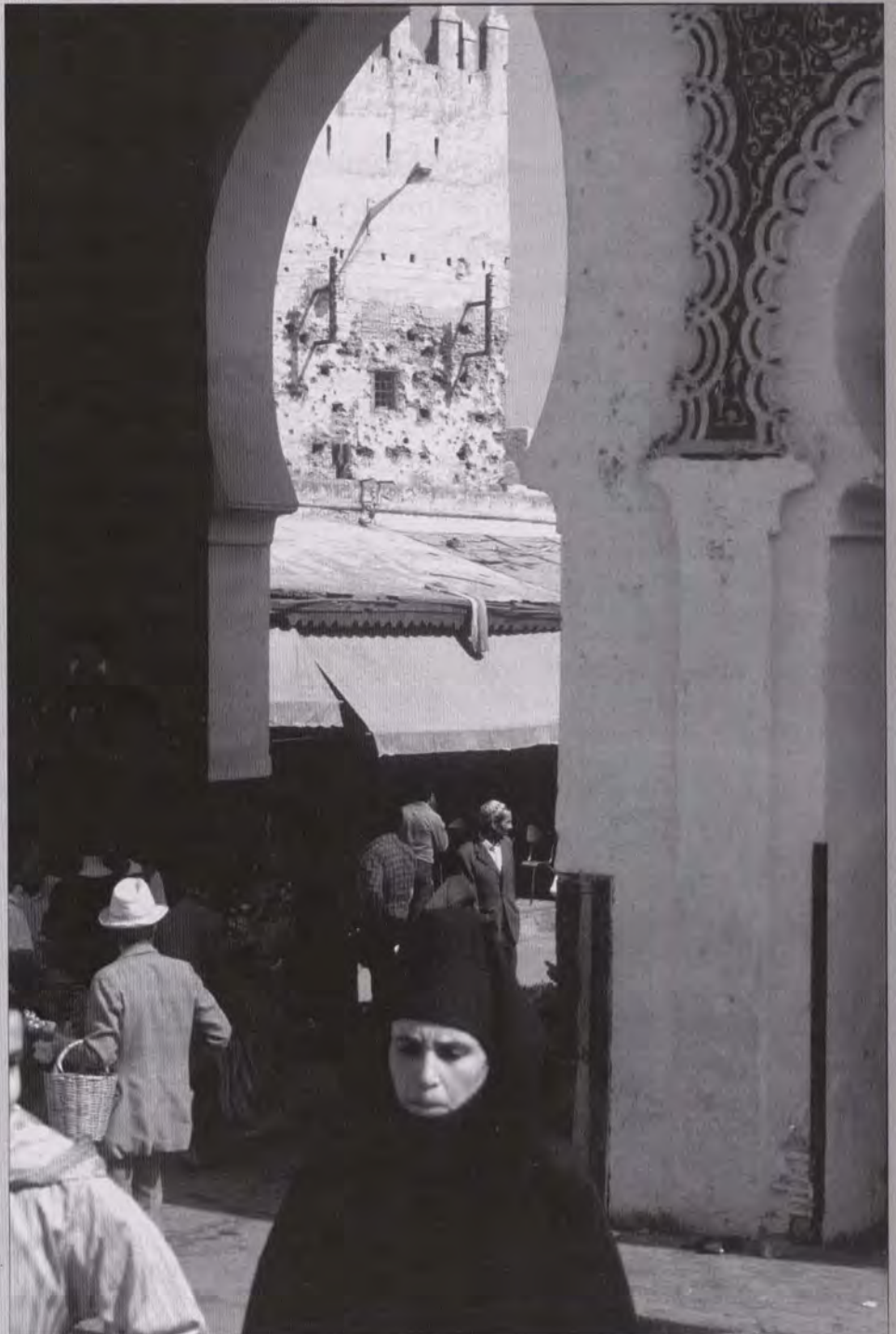

Foto: Herman Mouters

autochtoon en vormt zo langzamerhand een zeer substantiële minderheid in Nederland.

Mensenrechten zijn een belangrijke hoeksteen voor ons buitenlandse beleid. Het is de hoogste tijd dat dit ook gaat gelden voor ons binnenlands beleid. Berbers die op geweldloze wijze hun maatschappelijke emancipatie nastreven, verdienen ons respect en onze democratische bescherming: tegen door oliedollars gevoed Arabisch imperialisme onder het mom van islam, en tegen Nederlandse onwetendheid.

De cruciale vraag voor de komende kabinetsperiode zal zijn, hoe de problemen van immigratie en integratie op te lossen. Alleen een positieve benadering zal ons kunnen helpen. We hebben elkaar veel te hard nodig in neo-Nederland, dat steeds meer een microkosmos van de wereld wordt. ♦

De Bentley en de fiets

Waarom vinden mensen het zo mooi of leuk of fascinerend, dat Herman Heinsbroek in een Bentley rijdt? Zelfbetaald natuurlijk, niet over de rug van de belastingbetaler. Dit vergaapmobiel met een prijs waarvoor de gewone man een knappe woning kan scoren, staat regelmatig bij te dragen aan de toeristische aantrekkelijkheid van het Binnenhof.

De donderse klap waarmee de LPF zich heeft genesteld in het panorama van de Nederlandse politiek trilt nog lang na. Het electorale succes van deze partij heeft geleid tot een stroom van beschouwingen over het waarom van de drastische ommezwaai in de voorkeur van de kiezers. De meest gekoesterde uitleg is, dat de 'gevestigde politieke partijen' (scheldwoord) de aansluiting bij de gewone burger hebben gemist en daarmee de boot van het politieke succes. Zij hebben geen oog gehad voor de werkelijke noden in de samenleving. Arme Roger van Boxtel.

Het volk heeft dus gekozen voor de club die zegt wat de gewone man denkt. Daarmee wordt die gewone man een intrigerend persoon. Kennelijk geen D66'er en dat is heel verklaarbaar. D66 heeft nog nooit gehoord van gewoon. Ieder individu is immers uniek en moet in de gelegenheid worden gesteld zijn of haar (die toevoeging nooit vergeten!) hoogst persoonlijke opvatting over de eigen situatie op een zelf gekozen manier te uiten tegenover het immer luisterend oor van de ideale volksvertegenwoordiger. Voor de oprechte D66'er is 'normaal' geen begrip van betekenis.

En nu zwaait op Economische Zaken een minister de scepter die, met een vertoon van rijkdom dat hem in sommige kringen het predikaat 'patjepeeër' oplevert, de modale werknemer verbiedt een broodje te eten op de stoep van het ministerie. Die een pleidooi houdt voor herstel van gezag van artsen, leraren en ouderen. De oorvijg terug in de klas. Als leraren mogen slaan, wat mogen artsen dan wel niet? Deze boodschap houdt hij voor aan de zakenvullers en baantjesjagers die het parlement en de regering bevolken zolang er nog andere politieke partijen bestaan.

Een vriendin die het weten kan vertelde me, dat zij zich ooit als actieve CPN'er had gemengd onder om hoger loon stakende arbeiders. Diezelfde mensen lieten een foto zien van de riante villa waar hun baas in woonde. In tegenstelling tot wat mijn vriendin veronderstelde, waren zij vervuld van bewondering voor dat huis. Kon je zien voor wat een prima, succesrijk bedrijf zij werkten. Zo is het ook een beetje met de LPF. De "man-in-de-straat", de niet-stemmer, de onbegrepen kankeraar op de politiek wordt bediend door een partij die is opgericht door een bekakte valse nicht met een nogal gortige levenswandel en een levenseinde op zijn Italiaans. In het zadel gezet door onroerendgoedbaronnen, die zich overmatig hebben verrijkt aan de woningnood. Dit alles in een land waar roddelbladen floreren bij berichtgeving over het burgerlijke liefdeleven van BN'ers en Peter R. de Vries als summum van huiskamervermaak een heuse onderwereldfiguur interviewt. Waar 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg' het nationale motto is.

De gevestigde politiek, met haar krampachtig vertoon van eenvoud, vader-tje Drees indachtig, is omvergelopen door een ander slag mensen. Schaamteloos en zuur, trots op eigen onbenul en vooral gekenmerkt door een niet te relativeren *dédain* voor de Haagse werkwijze. Op punten vertonen die mensen overeenkomsten met de provo's van indertijd, ware het niet dat hun vrome dodelijke ernst de vergelijking met dat speelse clubje onderuithaalt. Het CDA is wat dat betreft een betere partner.

Laat D66 bij elkaar blijven. Laat dat clubje intelligente, fatsoenlijke fiet-sers met bourgondische inslag zich niet, zoals zo veel andere partijen, con-formeren aan de nieuwe bestuursstijl. Laten we als kleine minderheid niet integreren, maar de links-liberale cultuur koesteren en oppoetsen. Wij vin-den dat gek, Thom in een Ferrari. ♦

Uiteenlopende meningen binnen dezelfde partij: D66 en levensbeschouwing

Dat Nederland een seculariserende samenleving heeft, betekent geenszins dat levensbeschouwing volledig tot de marges van de samenleving is teruggedrongen. Levensbeschouwing speelt zowel een grote rol in de samenleving, als in de politiek. Niet alleen als onderwerp of aanleiding tot discussie, maar ook als achtergrond die de mensen van huis uit met zich meedragen. Vele onderwerpen die raakvlakken vertonen met levensbeschouwelijke thema's zijn de laatste tijd actueel in het nieuws geweest; denk aan de schandalen met pedofiele priesters, de discussie over het bijzonder onderwijs en de angst voor het oprukkende fundamentalisme. Annelien Bredenoord onderzocht de verhouding tussen D66'ers en levensbeschouwing.

D66 droeg als partij bij aan de secularisering en individualisering van de Nederlandse samenleving door het bestaande verzuilde politieke en maatschappelijke bestel te willen oplazen. Het is, net als een aantal andere partijen, een op levensbeschouwelijk gebied neutrale partij die de godsdienstvrijheid en de scheiding van kerk en staat als belangrijke uitgangspunten beschouwt.

Er is weinig bekend over de levensbeschouwelijke achtergrond van D66, zowel voor wat betreft haar leden in het algemeen als voor haar politieke vertegenwoordigers in het bijzonder. Om hier een beter beeld van te krijgen is met een aselechte steekproef onder vijfhonderd leden van D66 een enquête gehouden.¹ Om aan extra informatie te komen zijn elf D66-politici geïnterviewd.² Het onderzoeksdoel was het in kaart brengen van de volgende hoofdvragen: wat is de levensbeschouwelijke achtergrond van D66'ers? En hoe kijken D66'ers aan tegen levensbeschouwelijke vraagstukken?³

Levensbeschouwelijke oriëntatie

Uit de enquête bleek dat de respondenten wat levensbeschouwing betreft in drie, ongeveer even grote groepen te verdelen zijn: een groep die niks heeft met levensbeschouwing, een groep die in mindere of meerdere mate wel sympathie heeft voor een levensbeschouwelijke instantie of stroming en een groep die daadwerkelijk lid is van een levensbeschouwelijke instantie. De respondenten die geen lid zijn van een levensbeschouwelijke instantie zijn voor het merendeel hoogopgeleide mannen van 25 tot 65 jaar. De groep sympathisanten kent evenveel mannen als vrouwen. Ze bestaat voor 35% uit humanisten. Daarnaast zijn er hoofdzakelijk nog katholieken (15%), hervormden (11%) en remonstranten (8%). De groep respondenten die lid is van een levensbeschouwelijke instantie wordt gevormd door wat oudere, wederom overwegend mannelijke leden. Het merendeel is katholiek (44%). Verder is

30% hervormd, 7% gereformeerd, 5% remonstrants en 6% humanistisch. Alles

bij elkaar is 32% van de respondenten lid van één van de christelijke kerkgenootschappen en 48% van de respondenten is christelijk geïntereerd. D66 kent dus kennelijk een groot aantal leden die zich op de een of andere manier betrokken voelen bij levensbeschouwelijke stromingen in de samenleving. Deze drie groepen blijken op sommige terreinen zeer uiteenlopende opvattingen te hebben.

Antigodsdienstig

Het progressieve ethische beleid van D66 wordt door religieuze groeperingen in politiek en samenleving wel eens bekritiseerd. D66 wordt soms anti-godsdienstigheid verweten als zou ze godsdienst het liefst naar de marges van de samenleving verbannen. Leden die niks met levensbeschouwing hebben, zijn het hier absoluut niet mee eens. Ze leverden fel commentaar op de stelling "D66 snijdt issues aan die gelovigen niet willen bespreken, maar dat maakt D66 nog niet anti-godsdienstig". De mensen die lid zijn van een levensbeschouwelijke instantie vulden minder uitgesproken in dat ze het niet met de vraag eens waren. Sommigen menen dat D66 soms hautain over gelovigen spreekt en religieuze standpunten negeert.

Bindend of uitsluitend

De scheiding van kerk en staat, zoals wij die nu kennen, is het resultaat van een ontwikkeling van ruim twee eeuwen. Sinds de scheiding mocht de staat zich officieel niet meer bemoeien met religieuze (dus kerkelijke) aangelegenheden en de onderdanen dus geen geloof meer opdringen. In de praktijk duurde het nog vele decennia voordat er met recht van een scheiding van kerk en staat gesproken kon worden. Vooral de respondenten die niks hebben met levensbeschouwing zijn voor het merendeel niet (helemaal) tevreden over de manier waarop momenteel kerk en staat (dus godsdienst en politiek) tot elkaar in verhouding staan. Vooral met betrekking tot het bijzonder onderwijs wensen zij een her-

De auteur studeert Theologie aan de Universiteit van Leiden. Zij deed dit onderzoek voor het Wetenschappelijk Bureau van D66 in het kader van haar afstuderen.

overweging van de huidige situatie. Godsdienst is in hun ogen echt een privé-zaak en zou daarom niet meer in de identiteit van de scholen naar voren moeten komen.

De respondenten die lid zijn van een levensbeschouwelijke organisatie denken hier overwegend anders over: de meerderheid van hen wil de huidige situatie handhaven. Zij meent dat 'het geloof' en haar instanties een zeer nuttige rol in de maatschappij spelen en dat de rol van dergelijke instanties zeker niet verminderd moet worden.

Van de respondenten die lid zijn van een levensbeschouwelijke instantie, beschouwt 56% godsdienst als een bindende factor. 26% ziet beide kanten van de religieuze medaille en benadrukt zowel het bindende aspect (binnen de homogene groep) als het uitsluitende en polariserende aspect (naar buiten toe). Slechts een kleine 3% noemt godsdienst echt gevaarlijk. De respondenten die niks hebben met godsdienst, laten hele andere cijfers zien. Van hen vindt slechts 14% godsdienst een bindende factor en 33% noemt godsdienst ronduit gevaarlijk. Daarnaast ziet 24% zowel bindende als uitsluitende aspecten. De groep sympathisanten zit tussen de andere groepen in.

Politici

De leden huldigen veelal radicalere en meer uitgesproken opvattingen dan de geïnterviewde politici. Ook wat de levensbeschouwelijke achtergrond betreft zijn de politici niet representatief voor de leden. Geen van de politici is een geregelde kerkganger en alhoewel de meesten wel interesse hebben in religie, is meer dan de helft humanistisch. Alle politici zeggen geïnteresseerd te zijn in levensbeschouwing vanwege haar maatschappelijke belang en betekenis. Wel staat het merendeel er daarnaast ook argwanend tegenover, omdat ze zich bewust zijn van de uitsluitende elementen van religie. In hun optie speelt religie slechts binnen een homogene groep een verbindende rol. Daarbuiten geldt -helaas- meestal het tegendeel.

Er wordt wisselend gedacht over de functie en de rol van levensbeschouwing: enerzijds zijn de kerken en andere levensbeschouwelijke instanties 'bondgenoten' van de overheid (in het sociale werk dat zij verrichten, vooral met betrekking tot de zwakkeren in de maatschappij), anderzijds hekelt men het paternalisme, de betutteling en de morele superioriteit die van dergelijke instanties uitgaat. Opvallend hierbij is de gemeenschappelijke weerzin tegen de *institutie* kerk. Met 'geloven', levensbeschouwing en zingeving in algemene zin hebben de meesten wel veel op. Alle politici zien in dat het tegenwoordig noodzakelijk is om vanuit politiek en overheid goede contacten te onderhouden met levensbeschouwelijke instanties. Sommige zaken zijn immers moeilijk buiten de kerk of moskee om te regelen. Naast dat er een 'behoorlijk stevige' scheiding van kerk en staat dient te zijn, die ook telkens bewaakt moet worden, kunnen er lijntjes en open kanalen tussen verschillende instellingen bestaan. De absolute scheiding van kerk en staat wordt weliswaar door veel politici gerelativeerd (want er zijn immers kleine vermengingen en een radicale scheiding is gewoon niet altijd wenselijk), maar niet doorbroken.

Privé-zaak

Het merendeel van de geïnterviewde politici meent, dat de godsdienstvrijheid te ver is opgerekt. Zij zouden belediging en discriminatie met een beroep op het geloof strafbaar willen zien. De

Foto: Herman Mouters

anderen vinden dergelijke beledigende en discriminerende uitspraken (en soms handelingen) weliswaar jammerlijk, maar zij accepteren de consequenties die de godsdienstvrijheid soms (helaas) met zich meedraagt. Bovendien weet men op deze manier tenminste hoe bepaalde groeperingen in de samenleving staan. De meningen waren over dit lastige onderwerp sterk verdeeld. Veel politici waren er omtrent dit dilemma ook voor zichzelf nog niet over uit. Een deel van het politieke en maatschappelijke debat hieromtrent zal dan ook nog gevoerd moeten worden.

Alle politici maken een onderscheid tussen politieke overtuiging en levensbeschouwing of religie. Op politiek vlak beschouwen zij de democratie, de grond- en mensenrechten, de gelijkwaardigheid van de mens en de menselijke zelfbeschikking als de hoogste waarden. Daarnaast kunnen ze nog een godsdienstige overtuiging aanhangen, maar dat staat los van hun politieke idealen. De godsdienstige politici zien de godsdienst als een privé-zaak die niet met hun politieke overtuiging samenvalt. Zij willen geen vermenging van godsdienst en politiek.

Discussie

Op sommige terreinen lopen de meningen van de leden van D66 die wel lid zijn van een levensbeschouwelijke instantie en de leden die niks hebben met levensbeschouwing wijd uiteen. Voorbeelden hiervan gaan over de scheiding van kerk en staat, de vraag of godsdienst nu juist bindend of uitsluitend is en of D66 genoeg aandacht besteedt aan levensbeschouwing en godsdienst. Sommige leden vonden het absoluut niet nodig om een discussie te voeren over levensbeschouwing en dat is juist wat de meer levensbeschouwelijk ingestelde leden missen. De overwegend humanistisch ingestelde politici staan zeer genuanceerd en geïnteresseerd tegenover de problematiek. Gedurende het onderzoek merkte ik, zowel in gesprekken met verschillende D66'ers als ook aan reacties van buiten (veel mensen waren verbaasd dat D66 aandacht besteedde aan levensbeschouwing!), dat er belangstelling is voor het onderwerp. Hopelijk duurt het gesprek voort. ♦

Het volledige onderzoek en de noten zijn te lezen op www.D66.nl.

Wilt u meediscussieren over dit onderwerp? Reageer dan op de stelling "Geloofsovertuiging mag niet van invloed zijn op je politieke voorkeur" op www.D66.nl.

door Jan Vis

De vertrekkers

Er was eens een minister van Financiën die door zijn partij kandidaat werd gesteld voor de Tweede Kamer. Hij werd gekozen maar – anders dan hij vermoedelijk had gehoopt – keerde hij niet meer terug als minister. Na een jaartje hield hij het Kamerlidmaatschap voor gezien. Hij werd directeur van de Rabobank, daarna directeur en president van De Nederlandsche Bank en tenslotte president van de Europese Centrale Bank in Frankfurt.

Zijn snelle vertrek uit de Tweede Kamer werd allerwegen veroordeeld als kiezersbedrog. Eerst op de lijst staan, het vertrouwen van de kiezers vragen en vervolgens de benen nemen – dat was geen manier.

De kritiek heeft niet veel indruk gemaakt.

Wat Duisenberg in 1978 uithaalde, was toen nog een uitzondering. Maar wat Hermans, Van Boxtel, Vermeend, Herfkens, Pronk, Vliegthart, Melkert en Dijkstal na de verkiezingen van 15 mei deden, wordt intussen als betrekkelijk normaal beschouwd. Annemarie Jorritsma die na 15 mei aanvaankelijk opteerde voor het voorzitterschap van de Tweede Kamer – maar het moest afleggen tegen haar fractiegenoot Weisglas – liet weten dat zij zou vertrekken zodra er "iets leuks" langskwam. En dat is eigenlijk nog gekker – maar veel protest heb ik niet gehoord.

Het gaat mij er niet om al die voortijdige vertrekkers de maat te nemen – al zou ik het natuurlijk beter vinden als ze bleven. Het Kamerlidmaatschap is geen sinecure. Je moet hard werken zonder veel waardering te oogsten en na vier jaar zwoegen moet je nog maar afwachten of je mag blijven. En vooral dat laatste weegt zwaar, want je hebt er als individueel Kamerlid geen invloed op. Alles hangt af van het succes van de lijsttrekker.

Het gaat mij er wel om een bepaalde conclusie te trekken. Het vertrek van zo veel Kamerleden maakt duidelijk dat ons vertegenwoordigend stelsel in een diepe malaise verkeert. De gekozenen hebben stellig niet het gevoel dat zij het vertrouwen van medeburgers hebben gevraagd en gekregen waarmee zij de plicht op zich hebben genomen om die medeburgers vier jaar lang te vertegenwoordigen. De gekozenen zien het Kamerlidmaatschap als iets dat veel weg heeft van een gewone baan die je zonder veel problemen kunt verlaten. Opmerkelijk is dat het aantal verkregen stemmen er in die visie eigenlijk helemaal niet toe doet. De acht genoemde personen zijn met zijn allen goed voor 1,6 miljoen stemmen. Dat is ruwweg 17 procent van het totale aantal stemmen (Als Jorritsma "iets leuks" accepteert wordt het percentage zelfs 19 procent). Het gaat dus om een substantieel deel van het electoraat.

De vertrekkers hebben natuurlijk niet helemaal ongelijk met het feitelijk negeren van de kiezers. Tussen Kamerleden en kiezers bestaan geen echte relaties. Toen de politieke partijen nog hechte politieke families vertegenwoordigden, was er nog wel zoiets als een band. Maar sinds de politieke partijen maatschappelijk hun dominante betekenis hebben verloren, vertegenwoordigt iedere partij niet meer dan zichzelf. Kamerleden als kleine ondernemers op de politieke markt.

In de campagne en bij de verkiezingen gaat het om de kwaliteit en het succes van de lijsttrekker. Dat is onvermijdelijk in ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging gecombineerd met overmatige media-aandacht voor alleen maar de lijsttrekkers. Willen we werkelijk nog iets beleven dat je vertegenwoordigende democratie kunt noemen, dan moeten we het kiesstelsel anders inrichten. Doen we dat niet, dan zal de Tweede Kamer het doorgangshuis blijven dat het nu blijkbaar is geworden.

Is dat erg?

Bewoners van een doorgangshuis hebben doorgaans weinig ervaring; hun collectieve geheugen is niet groot en misschien zijn ze makkelijk te manipuleren. Als countervailing power tegenover regering en bureaucratie zal een parlement met veel doorstromers niet veel betekenis hebben. Dat levert niet meteen grote risico's op, want ons bestuur wordt ook nog door andere 'powers' dan het parlement in toom gehouden: lagere overheden, rechterlijke macht en tal van maatschappelijke organisaties. De zwakte van deze tegenmachten is echter, dat ze vooral verbonden zijn met deelbelangen en incidentele gebeurtenissen. De vertegenwoordigende democratie is bij uitstek in staat de deelbelangen tegen elkaar af te wegen en een meer algemene visie te ontwikkelen. Serieuze representatie van de burger is principieel onmisbaar.

We doen er daarom verstandig aan te blijven streven naar een sterke band tussen kiezer en afgevaardigde, en het grote aantal vertrekkers na deze verkiezing niet als een onschuldig incident te zien. ♦

Mr. J.J. Vis is lid van de Raad van State en oud-hoogleraar staatsrecht.

VS notoir onbetrouwbaar

Het is keer op keer verbazend hoezeer weldenkende mensen bereid zijn hun gezond verstand opzij te zetten wanneer het gaat om 'terrorisme' en 'militaire operaties'. Ik doel hiermee op het artikel van de heer Hoekema in *Idee* 3 (juni 2002), toch niet de eerste de beste 'defensiespecialist'. Wij dienen volgens hem begrip op te brengen voor de oorlogszuchtige bewegingen van de Verenigde Staten inzake Irak, aangezien dit laatstgenoemde land zich niet houdt aan bepaalde VN-resoluties. Nu zijn er meer landen die zich niets aantrekken van bepaalde VN-resoluties en die worden door de VS niet militair of anderszins (bv. middels een economische boycot) onder druk gezet. Ook bij een intellectuele partij als D66 moet het nu toch eens doordringen, dat de gemiddelde Europese burger heel goed beseft dat het westen met twee maten meet. Zolang zijn eigen hachje niet bedreigd wordt, laat hij het er maar bij zitten, maar hij is al lang vertrouwd met het twee-maten-stelsel.

Juist van een partij als D66 zou ik verwachten dat zij verder kijkt dan het nablaten van algemeen politiek 'correcte' meningen. De Verenigde Staten handelen niet uit zelfbescherming wat betreft Irak. Dan zouden zij het land een faire kans hebben gegund kandidaat te worden, of de mogelijkheden te krijgen op eerlijke wijze toe te treden tot de landen die zichzelf beperking van chemische wapens opleggen. Toen Irak hiervoor in aanmerking wilde komen, hebben de VS dit initiatief onmogelijk gemaakt en de desbetreffende directeur van het International Agency on the Control of Chemical Weapons te Den Haag ontslagen. Het zou hun immers een argument minder geven om het land in de toekomst 'aan te pakken'.

Nee, meneer Hoekema, u weet net zoals ik dat er andere redenen dan nationale veiligheid in het spel zijn. Zoals rancune, maar vooral het instandhouden van de defensie-industrie. De heer Bush laat zich vooral wijsheden influisteren door zijn vader en door de onwaarschijnlijk machtige defensielobby.

Het wordt de allerhoogste tijd dat Europa een onafhankelijke, eerlijke koers gaat varen, ingegeven door afspraken van de Verenigde Naties. De VS zijn zeker in deze tijd NOTOIR ONBETROUWBAAR. Zij zullen elk verdrag schenden als dat in hun eigen kraam te pas komt en de Europeanen zijn in de positie om GENUANCEERD en ONBEVOORDEELD standpunten in te nemen. Laten de regeringen niet bang zijn hun jongste (en grootste) broer bij de les te krijgen. Hier ligt de werkelijke uitdaging voor vrede. Laten zij het meten met twee maten verwerpen en niet klakkeloos allerlei terminologieën over terrorisme overnemen. Want men mag dan spreken over 'the free world', de vrijheid van meningsuiting is aan de andere kant van de oceaan inmiddels danig aan het afnemen. Waar blijven de echte helden in de politiek? ♦

Mary Buckley-Muller
Hilversum

Naschrift Jan Hoekema

In haar ingezonden brief naar aanleiding van mijn artikel over terrorisme verwijt mevrouw Buckley-Muller mij in feite begrip c.q. te veel begrip te hebben voor de "oorlogszuchtige bewegingen van de Verenigde Staten inzake Irak". Nu heb ik in het artikel alleen gezegd te kunnen begrijpen dat de VS "niet tot achter de komma overleggen over een plan van aanpak voor Irak" vanwege de militaire complicaties. Ik heb dus niet beweerd hoe dan ook begrip te hebben voor een militaire actie waarop deze zomer wordt gezinspeeld. Maar ik heb ook beweerd dat Nederland en andere bondgenoten als het zover is er niet aan zullen ontkomen enige politieke steun aan een Irak-operatie van de VS te geven.

Mevrouw Buckley-Muller vertrouwt de VS en zeker de huidige regering niet en dat is haar goed recht. Ik heb zelf ook ernstige twijfels over de wijsheid van het Amerikaanse beleid en serieuze kritiek op een aantal beleidsdaden van deze regering, vooral waar het gaat om haar keuze voor een unilaterale koers boven multilaterale samenwerking. Tegelijk lossen deze constatering het probleem-Irak niet op. Dat probleem, dat zich laat samenvatten in een dictator die zijn eigen bevolking in gijzeling houdt en een bedreiging is voor de vrede en veiligheid in de regio en mogelijk ook daarbuiten, is nu meer dan tien jaar bij ons, eigenlijk sinds de Golfoorlog en de daaropvolgende VN-resoluties. Die resoluties heeft Saddam Hoessein niet uitgevoerd en ik heb mijn twijfels over de plotselinge compromissen waartoe hij zegt bereid te zijn. Dat zagen we eerder en het kwam altijd weer op iets anders neer. Daarmee heb ik geen patente, werkende strategie om van Saddam af te komen. De oppositie is verdeeld en zwak, mogelijk bieden kritische officieren een sprankje hoop. Maar militair is verwijdering van Saddam een heksentoer en we kunnen niet zomaar de prijs aanvaarden van duizenden onschuldige burgerslachtoffers. In Afghanistan viel dat relatief mee -elke dode is er een te veel trouwens- maar in Irak zal dat lastiger zijn, zoals ik in het artikel al betoogde. Ik hoop en vertrouw, dat mevrouw Buckley het met mij eens zal zijn dat het regime-Saddam bestrijding en verwijdering verdient. Ik steun ook haar oproep voor een gezamenlijke Europese positie. Haar verwijt aan de VS met twee maten te meten begrip ik ook nog wel, er speelt hier altijd een zekere mate van selectiviteit mee. China en Rusland zullen nooit zo worden aangepakt vanwege Tibet en Tsjetjenië.

Tenslotte: ik geloof in samenzweringen, maar voorzover ik weet is de uitvoerend directeur van de OPCW (het Chemische Wapens Bureau) in Den Haag niet verwijderd vanwege Irak, maar vanwege mismanagement. Bovendien heb ik mijn hoop op *free speech* en oppositie in de VS nog niet opgegeven, er zijn bij die tweehonderd miljoen mensen vast ook veel critici van Bush! ♦

Hoezo vol?

In *Idee* 3 (juni 2002) beweert Thijs van Steveninck "Soms wordt gesteld dat Nederland vol zou zijn. Elders heb ik laten zien dat dit onzin is en dat Nederland ook bij 30 miljoen mensen nog niet vol is". Uiteraard moet in dit citaat het woord "is" gelezen worden als "Thijs vindt". Thijs heeft voor zichzelf een redenaar bedacht waarmee hij zijn leven lang aan de politiek correcte kant hoopt te zitten. Mocht hij het nog meemaken dat ons land door miljoenen heilzoekenden wordt overstroomd, dan kan hij zijn standpunt zonder bezwaar naar boven bijstellen, aangezien hij die 30 miljoen een conservatieve ondergrens noemt. Anderen hebben redeneringen opgezet waarmee ze de lat voor al-dan-niet-vol op 25, 20, 15, 10, 5 of nog minder leggen. Zoveel burgers, zoveel meningen. Discussies over dit onderwerp lijken voorbestemd om te verzanden in welles-nietes-ping-pong.

Toch is er één manier om aan een bevredigend antwoord op de vraag "Is Nederland vol?" te komen. Een democratische en ook nog een typische D66-manier: via een volksraadpleging. Als de helft plus 1 van de stemgerechtigden vindt dat Nederland vol is, is dat een gegeven waarmee de regering rekening kan houden. Slaat de stemming om, dan is dat ook weer een indicatie. Omdat standpunten niet uit graniet worden gehouwen, maar opborrelen uit de amorfe pap van onze hersenroerselen, zijn ze aan verandering onderhevig. Sta ik in de file, dan ben ik al snel geneigd het land vol te vinden. In het moeras, niet ver van mijn huis, vind ik het echter wel weer meevallen.

Mijns inziens zou D66 zich sterk moeten maken voor een type volksraadpleging waarin dit kan. Iedere Nederlander krijgt een toegangscode met een password en kan net zo vaak zijn mening wijzigen als hem/haar goeddunkt. Op de Dom van Utrecht kunnen dan twee lichten worden aangebracht die aangeven hoe de stand van zaken is: groen=niet vol, rood=vol. Een dergelijke continue meningsmonitor acht ik de enige respectvolle manier om tot een voor iedereen (want democratisch) acceptabel antwoord te komen op de vraag: is de tent vol? ♦

*Max Schulte
Enschede*

Naschrift Thijs van Steveninck

Volgens Max Schulte is mijn bewering dat "Nederland niet vol is" subjectief. Hierin heeft hij gelijk, net zoals beweringen dat het "in Nederland altijd slecht weer is" of dat "de Nederlandse voetballers de beste ter wereld zijn (als ze maar niet altijd zo'n domme pech hadden!)" subjectief zijn.

Ik zal mijn redenering uiteenzetten, ook al omdat in het verleden prominente D66'ers zich in deze wel eens vergaloppeerd hebben. Als Nederland 'vol' in de zin van overbevolkt wordt genoemd, wordt het vergeleken met andere landen die minder inwoners per km² hebben. Deze vergelijking gaat echter om twee redenen mank. Ten eerste hangt het feit of een land overbevolkt is af van het bewoonbare en niet van het totale oppervlakte. Nederland heeft geen koude, onbewoonbare delen zoals Scandinavië en Canada, of uitgestrekte bergachtige gebieden zoals Zwitserland, Frankrijk of Spanje. Er zijn hier geen woestijnen (zoals in

Australië of China), regenwouden (Brazilië), toendra's (Rusland) of door akelige tropische ziektes getroffen gebieden (Afrika).

Ten tweede speelt rijkdom een rol (d.w.z. hoe goed georganiseerd een land is). En Nederland is, alle kritiek op de overheid ten spijt, nog steeds een goed bestuurd land. Nederlandse huizen zijn stevig en storten niet snel in. Nederland heeft een goede fysieke infrastructuur waardoor mensen niet direct naast voedselproducerende gebieden hoeven te wonen. Het heeft hoge hygiënische standaarden, waardoor mensen dicht bij elkaar kunnen wonen zonder dat er besmettelijke ziektes uitbreken. Afrikaanse landen als Zaire (16 inwoners per km²) of Mauretanië (2) zijn daarom eerder overbevolkt dan Nederland (406).

Van het Nederlandse oppervlakte wordt slechts ca. 15% voor wonen en werken gebruikt, tegen 70% voor de agrarische sector en 15% voor bos en natuur. Er zal veel ruimte vrijkomen als de Nederlandse landbouw ooit nog eens gesaneerd wordt, wat vroeg of laat onvermijdelijk is. Als het agrarisch grondbeslag met de helft wordt verminderd, dan kan het gebied voor zowel wonen en werken als voor natuur en recreatie ruimschoots worden verdubbeld. Een laatste probleem dat ik heb met de stelling dat Nederland vol is, ligt in het feit dat we immigranten nodig hebben. Aan de alternatieven op immigranten kleven grote nadelen. Natuurlijk kunnen we de gevolgen van de vergrijzing opvangen door mensen te verplichten tot hun zeventigste of vijftenzeventigste door te laten werken. Ik zou daar geen voorstander van zijn, maar Max Schulte misschien wel. Als blijkt dat Nederlanders bepaald werk niet meer willen doen (zoals schoonmaken, kranten bezorgen of verpleging) kunnen we de lonen hiervoor fors laten stijgen. Of we verlagen de uitkeringen zo sterk, dat de WAO'ers wel gedwongen worden weer te gaan werken, ook als dat hun gezondheid grote schade toebrengt. Het behoeft geen betoog dat hier eveneens grote nadelen aan kleven.

Ten slotte is Schulte's suggestie om aan een bevredigend antwoord te komen op de vraag of Nederland vol is interessant, maar brengt hij bepaalde nadelen met zich mee. Met volksraadplegingen moet je erg voorzichtig zijn, omdat ze snel onderbuikgevoelens losmaken. Moet de doodstraf worden ingevoerd voor drugshandelaren? Moeten verkrachters met een bot mesje worden gecasteerd? En moeten beide processen zich al dan niet in het openbaar afspelen? Ik ben bang dat ik het antwoord al weet. Het is niet voor niets dat D66 zich alleen voor een correctief referendum sterk heeft gemaakt. ♦

Reageren op een artikel in *Idee*?

Stuur uw digitale bijdrage aan:

Idee@D66.nl

Of per post aan:

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

T.a.v. Redactie *Idee*

Postbus 660

2501 CR Den Haag

Publicaties Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, red. Frits Prakke en Allan Varkevisser, 1996, € 12,-

De open samenleving en haar vrienden, dertien auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, 1995, € 13,-

Cahiers

De gekozen burgemeester in een dualistisch bestel, Lex Michiels e.a., 1999, € 7,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, Jan Glastra van Loon e.a., 1997, € 7,-

Naar een vitale economie, Jan Lambooy, Frits Prakke e.a., 1997, € 7,-

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, Cor Wijn, André van der Brugge e.a., 1996, € 7,-

Nota's

Markt en overheid; naar een open, vrije en stimulerende samenleving, werkgroep Algemene Economie, 2000, € 4,-

Een andere krijgsmacht? modellen en consequenties, werkgroep Defensie, 1999, € 5,-

Ordenen van ruimte, werkgroep R.O., 1999, € 5,-

Orderingsprocessen in de economie, historisch beschouwd, Udo Pesch, 1998, € 4,-

Conferentieverlagen

Het internationale terrorisme, o.a. werkgroep Mensenrechten/Buitenland 21 oktober 2001, kopieer- en verzendkosten

De effectiviteit van vredesmissies, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 15 juni 2001, kopieer- en verzendkosten

Mensenrechten versus handelsbetrekkingen met China, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 8 april 2000, kopieer- en verzendkosten

Humanitaire Interventie, Early Warning, Early Response, werkgroep Mensenrechten/Buitenland 22 januari 2000, kopieer- en verzendkosten

Project Sociaal-Liberale Perspectieven

Risico's delen en risico's nemen, Kees Goudswaard en Udo Kock, 2001, € 7,-

Betrokken ondernemerschap, Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw en Christiaan de Vries, 2001, € 7,-

Volksgezondheid in het perspectief van de burger, Henk Leenen, 2000, € 7,-

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op *Idee* (verschijnt tweemaandelijks) kost € 33,-. Studenten betalen slechts € 16,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Los: € 7,-. De abonnementsprijzen en de prijs per los nummer zijn inclusief portokosten. Bestellen kan schriftelijk of telefonisch.

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

23e Jaargang - Nummer 4 - september 2002

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Margo Andriessen, Henriëtte Bout, Wouter-Jan Oosten, Frits Prillewitz, Martine Sonneveld, Thijs van Steveninck, Kees Verhaar (voorzitter), Edwin Volbeda, Ib Waterreus, Martin van 't Zet

EINDREDACTIE

Arthur Olof, Emily van de Vijver

AAN DIT NUMMER WERKTEN

VERDER MEE

Annelien Bredenoord, Hans Crebas, Boris Dittrich, Arjan El Fassed, Jan Hoekema, David Kuijper, Huigh van der Mandele, Marijke Mous, Alexander Rinnooy Kan, Naema Tahir, Dick Tommel, Jan Vis, Eduard Wellenstein, Eduardo Welsh, Eelke Wielinga, Willem Zevenbergen

BEELD

Fotografie: André van den Bos, Sjaak Ramakers, Dennis Sies, Herman Wouters

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66,
Noordwal 10, Postbus 660,
2501 CR Den Haag Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-. Losse nummers € 7,-.

©2002 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Herman Wouters

M i j n I D E E

De grens van toelaatbaarheid schuift op

Ayman mistte zijn tweede verjaardag, was slechts achttien maanden. Mohammad kwam niet verder dan vier jaar, Diana was slechts vijf en Mona werd gedood met haar kinderen. Wat deden zij verkeerd? Ze waren veroordeeld. Ze mochten niet in vrijheid leven, laat staan onder bezetting leven. Ariël Sharon noemde dit "een groot succes". Hij zei ook: "Natuurlijk hebben wij geen belang bij het doden van burgers en wij betreuren het als burgers worden geraakt." De statistieken tonen echter aan dat hij liegt. Wie kan hem nog geloven met 1.669 Palestijnse doden en 19.792 gewonden, waarvan de overgrote meerderheid burgers?

Alle landen die Israël nog steeds voorzien van wapens zijn medeplichtig aan deze oorlogsmisdaad. De Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Nederland en andere landen voorzien Israël nog steeds van de middelen, steun en de wapens om het bestaan van een volk op zijn eigen land ongedaan te maken. Zullen de daders worden berecht? Zullen we getuige zijn van 'universele rechtvaardigheid'? Of is het principe van universele jurisdictie slechts inkt op papier?

Ik lees de hypocrisie van de Europese Unie. Hoe vaak heeft de Unie buitenrechtelijke executies al veroordeeld? Wat was het resultaat van al die kritiek? De Europese Unie is wel in staat om Zimbabwe's Robert Mugabe de duimschroeven aan te draaien en sancties op te leggen. Maar waar Israël mensenrechten schendt, zwijgt Europa. Ik lees dat de woordvoerder van de Verenigde Naties, Fred Eckhard, heeft gezegd dat "Israël een wettelijke en morele verantwoordelijkheid heeft om alle maatregelen te treffen om het verlies van onschuldige levens te voorkomen". Dezelfde wereldorganisatie wilde geen onderzoek doen naar de waarheid van Jenin en Nabloes. De Verenigde Naties zijn machteloos en kunnen daar waar het Israël betreft in honderden resoluties en zelfs het eigen handvest niets doen.

'Zelfverdediging', schreeuwt een woordvoerder van de Israëlische regering, waarmee hij staatsterreur rechtvaardigt. Als je een land wilt verdedigen, zul je toch eerst de grenzen moeten vastleggen. Het uitbreiden van territoriaal gebied is geen 'zelfverdediging', het onderdrukken van een volk kan niet worden aangeduid als 'zelfverdediging'.

De kern van terrorisme is dat het politiek gemotiveerd is. Dat is het onderscheid tussen terrorisme en, bijvoorbeeld, moord of voetbalvandalisme. Terrorisme wordt gebruikt om het publiek te terroriseren of een specifiek onderdeel daarvan. In de Amerikaanse definitie komt terrorisme uitgevoerd door een staat niet voor. Betekent 'zelfverdediging' dan staatsterreur?

De Amerikaanse definitie van 'terrorisme' is het omgekeerde van de originele betekenis in het Oxfordwoordenboek, 'regeren door intimidatie'. Vandaag refereert het aan 'intimidatie van regeringen'. Het lijkt erop dat Europa en de Verenigde Staten terreur vereenzelvigen met verzet, nooit met staten. Volgens Israël is elke vorm van verzet door Palestijnen een vorm van terrorisme, zelfs verzet tegen een bezettingsleger. De verkrachting van het woord terrorisme maakt het betekenisloos.

De grens van de toelaatbaarheid is opnieuw een trede opgeschoven. Elke minuut dat de wereld zwijgt en geen actie onderneemt die het juridisch en moreel moet ondernemen, schuift de grens op. Meer wordt toegestaan. Iemand moet dit stoppen. Iemand moet actie ondernemen. Voordat het te laat is.

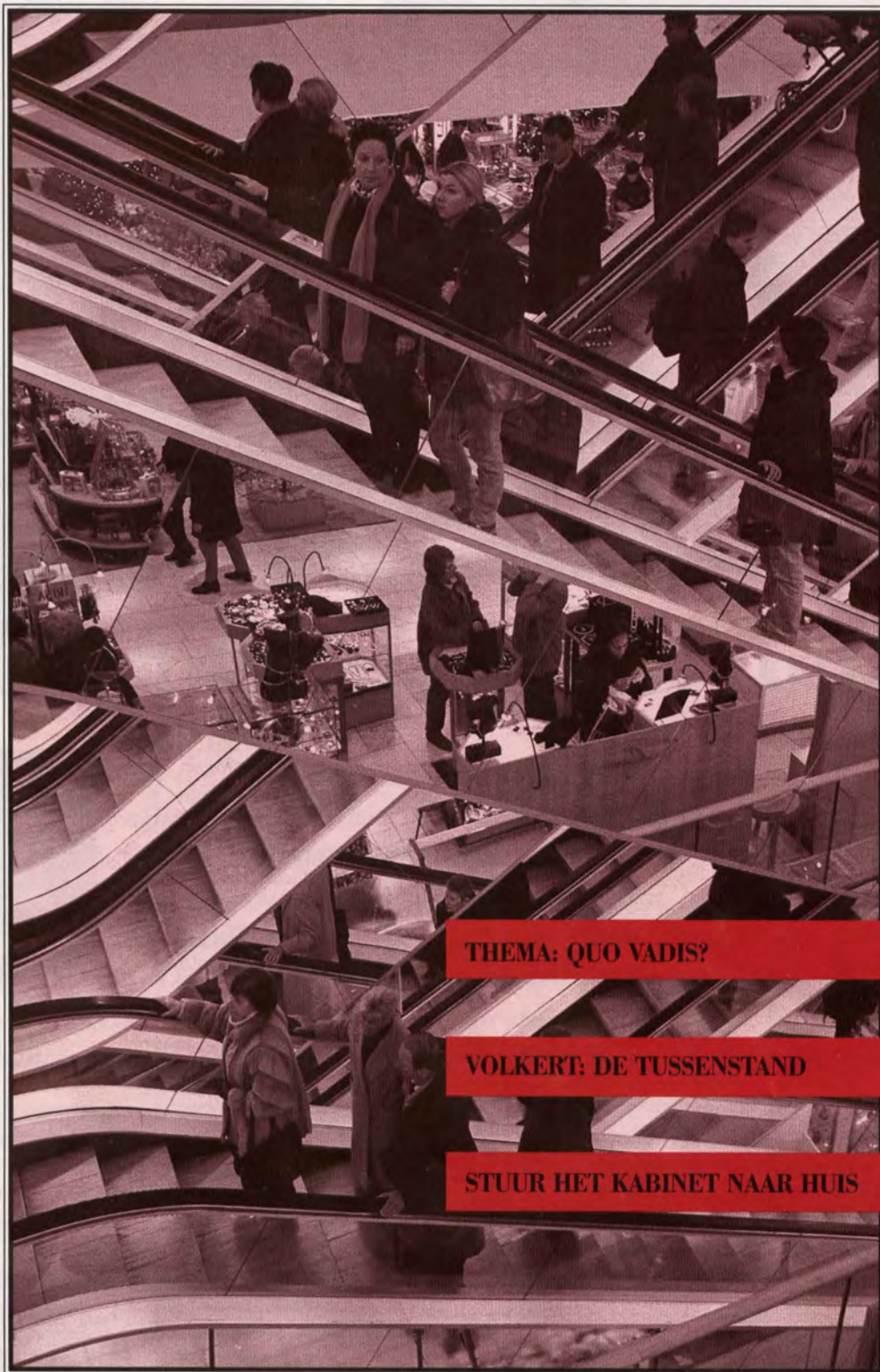
Arjan El Fassed is woonachtig in Ram op de door Israël bezette Westelijke Jordaanoever en is werkzaam voor de mensenrechtenorganisatie LAW.

I

D E E

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: QUO VADIS?

VOLKERT: DE TUSSENSTAND

STUUR HET KABINET NAAR HUIS

23^e JAARGANG NUMMER 5 DECEMBER 2002

QUO VADIS ?

Quo vadis?

door Kees Verhaar en
Emily van de Vijver

De toekomst van de vrijzinnige democratie

door Menno van der Land

Conservatisme staat haaks op liberalisme

door Dirk Verhofstadt

De liberale partij

door Robert Boekman

Van aanbod naar vraag....

door Ben Jager

ID2002: natuurlijk liberaal

door Ib Waterreus

D66: partij of club?

door Peter Pappenheim

Wat maakt nu het verschil?

door G.H. Baudet

Waarheen met het progressief liberalisme?

door Hein van Meeteren

Ken uw kiezer

door Simon Kalf

Human-centered politiek

door Govert Dorrenboom

Duurzaam 66

door D66 Schoonhoven

Waarom D66
door Bob van den Bos

Geloofwaardig en begrijpelijk
door Pieter Holkamp

Quo vadis?
door André van Wanrooij

Beste democraten
door Hans Kruisselbrink

De pauzeknop
door Gea Wijers

Nieuwe thema's
door Mirjam Hommes

Democratie, een goed idee
door Bert Altenburg

Nieuwe knelpunten
door Gerrit Bosch

*Stuur het kabinet definitief
naar huis!*
door Mark Giebels

*Personenstelsel bij de
kamerverkiezingen*
door S.M. Argelo

Transparant en praktisch
door Ron Kok

"Waarheen leidt de weg?"
door Alexander Pechtold

Foto: André van den Bos

Foto: Herman Wouters

Foto: Herman Wouters

En verder:

Volkert: de tussenstand
door Martine Sonneveld

Ambush for democracy
door Arthur Olof

Democratie als opgave
door Martin van 't Zet

*Strategisch hulpmiddel van de
gemeenteraad*
door Gerard van Dieren

Vaste rubrieken:

<i>Jan Vis</i>	6
<i>Marijke Mous</i>	27
<i>Van Lierop</i>	29
<i>Postbus 660</i>	30
<i>Mijn Idee</i>	32

Foto: Herman Wouters

Volkert: de tussenstand

“De gewelddadige dood van de heer Fortuyn heeft de rechtsorde in zeer ernstige mate geschokt” zo opende de officier van justitie op 9 augustus jongstleden de eerste pro forma zitting in de zaak Volkert van der G. Inmiddels heeft op 4 november een tweede pro forma zitting plaatsgevonden en ziet het ernaar uit dat het ‘echte’ proces in maart volgend jaar zal beginnen. Van der G. zwijgt nog altijd, hoewel een verklaring inmiddels is aangekondigd. De processtrategie van de advocaten van Van der G., Franken en Böhler, zal onder meer bepaald worden door de verklaring van Van der G. Zelden is een strafzaak echter in een dergelijk vroeg stadium al zo boeiend geweest.

Sinds Van der G. in hechtenis is, staat hij onder permanent cameratoezicht. Wat als Van der G. voor zijn strafproces zelfmoord zou plegen? Tot de noodwet van Donner van 5 juli 2002 was permanent toezicht alleen bij uitzondering mogelijk.¹ Indien bij ontvluchting of schade aan de gezondheid van de gedetineerde grote maatschappelijke onrust ontstaat, is dit een nieuwe grond voor permanent toezicht in de noodwet. Het recht tot eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer dat zowel in de Grondwet als in het Europees Verdrag voor de Rechten van de

door Martine Sonneveld

Mens is vastgelegd delft het onderspit.² De Raad voor de Strafrechtstoepassing oordeelde uiteindelijk ook in de lijn dat de behandeling van Van der G. niet in strijd was met de menselijkheid danwel de waardigheid.³

Dwangvoeding

Van der G. ging op 12 juli 2002 in hongerstaking. Deze hongerstaking gecombineerd met het ijzig stilzwijgen van Van der G. leverde een bron van onrust op in Nederland. Wat als Van der G. op deze wijze uit het leven stapt zonder een strafproces en zelfs zonder een verklaring af te leggen? De discussie laaide op of de huidige

De auteur is advocaat en redactielid van Idee.
Zie voor de noten: www.d66.nl/documenten/ls/idee.

Grondwet en met name het zelfbeschikkingsrecht ruimte biedt voor dwangvoeding.⁴ Eenieder mag in beginsel op basis van artikel 10 van de Grondwet dwangvoeding weigeren. De wet biedt voorts geen direct aanknopingspunt voor het toedienen van dwangvoeding aan Van der G. Een uitzondering zou nu gemaakt moeten worden voor Van der G. Donner leek op een bepaald moment vastberaden dwangvoeding ook daadwerkelijk toe te passen.⁵ Gelukkig heeft Donner dit dilemma niet op de spits hoeven drijven aangezien Volkert in september 2002 weer begon te eten.

Zwijgrecht

Van der G. heeft zich tot op heden niet uitgelaten over de moord op Fortuyn en zich beroepen op zijn zwijgrecht.⁶ Ook nu laait de discussie weer op, want wat is onbevredigender voor het Nederlandse volk dan dat Van der G. wordt veroordeeld zonder ooit zelf te hebben gesproken? In beginsel hoeft niemand mee te werken aan zijn eigen veroordeling. De meeste advocaten adviseren hun cliënten dan ook te zwijgen zolang het gerechtelijke vooronderzoek loopt. Op het moment dat het onderzoek ter terechtzitting start, komen de verdachten vervolgens met verklaringen, Van der G. vermoedelijk ook. Vanuit de LPF ontstonden echter geluiden om het zwijgrecht voor dit soort gevallen af te schaffen.⁷ Het moet wat betreft de LPF niet zo zijn, dat verdachten zich achter hun zwijgrecht verschuilen en onverkort weigeren mee te werken aan een ongestoorde procesgang. Deze discussie is als een kaars gedoofd.

Eerlijk proces

Over de schijn van partijdigheid van rechter Vermolen -die door LPF'er F. Hoogendijk een radicale beroepsactivist werd genoemd- ontstond eveneens discussie. Komt Van der G. wel een eerlijk proces toe gezien het verleden van rechter Vermolen? Het gaat dan met name om artikel 6 EVRM (recht op een eerlijk proces) alsmede artikel 17 Grondwet (niemand kan tegen zijn wil worden afgehouden van de rechter die de wet hem toekent). Zowel de officier van justitie als Van der G. zelf kan een beroep doen op het wrakingsrecht als er feiten en omstandigheden bekend zijn, die hen doen twifelen aan de onpartijdigheid van de rechter. Verder staat het (uitsluitend) Van der G. vrij een beroep te doen op artikel 17 van de Grondwet indien hij meent dat hij van de rechten wordt afgehouden die de wet hem toekent. Beide rechtsmiddelen zijn tot op heden ongebruikt. Wél blijft uiteraard de rechterlijke macht in de schijnwerpers staan nu het op zijn minst opmerkelijk is, dat in een dergelijke publieke strafzaak juist een rechter op de zaak is gezet over wie men kon verwachten dat een publieke discussie zou ontstaan.

'Incrimatie'

Op 9 augustus 2002 introduceerde de officier van justitie op een pro forma zitting in het kort de zaak. Het blijkt dat justitie op dat moment al een overdaad aan bewijzen heeft tegen Van der G. De tweede pro forma zitting vond plaats op 4 november 2002. Op

laatstgenoemde zitting heeft de rechtbank besloten Van der G. op te nemen in het Pieter Baan Centrum (PBC) voor psychiatrisch onderzoek. Bovendien is op deze zitting aangekondigd, dat Van der G. met een verklaring zal komen. Het échte proces zal vermoedelijk pas in maart volgend jaar van start gaan.

Het OM lijkt niets aan het toeval te willen overlaten. Het College van procureurs-generaal heeft de begeleidingscommissie in de zaak-Fortuyn ingesteld, 'Belcom Fortuyn', om het strafrechtelijk onderzoek in deze zaak te begeleiden. Een team van rechercheurs heeft uitgebreid onderzoek gedaan. Nu alle ogen op het OM zijn gericht, zal de druk groot zijn om het proces vrij van vormfouten tot een goed einde te brengen. Tot nu toe lijkt het OM de regie strak in handen te hebben, alhoewel de verklaring van Van der G. een ánder licht op de zaak kan doen schijnen en de procestactiek van de raadslieden daarom voor het OM nog niet bekend is.

Strafvermindering of niet-ontvankelijkheid lijken hoofddoel te zijn

De raadslieden staan voor de zware taak een processtrategie te ontwikkelen in een zaak waarin een overdaad van bewijs aanwezig is. Strafvermindering of niet-ontvankelijkheid van het OM lijken daarbij vooralsnog hoofddoel te zijn. Hierbij zal met name een beroep gedaan worden op artikel 6 EVRM:

een verdachte is pas schuldig als dat door de rechtbank wettig en overtuigend bewezen wordt geacht. In dit proces is dat niet het geval. Getuigen zijn inmiddels opgeroepen -M. Herben, J. Janssen van Raay en F. Teeven- wegens hun opruiende stellingnames, waardoor er gevaar bestaat dat de beslissing van de rechtbank wordt beïnvloed. Daarnaast heeft de Van der Haak voorzitter van de commissie die de beveiliging rondom Fortuyn onderzoekt, de rechtbank ingelicht over de beveiliging van Fortuyn. Maar ook maatregelen als cameratoezicht en het strenge gevangenisregime van Van der G. zijn volgens de raadsman debet aan de 'incriminatie' van Van der G., omdat deze een strafkarakter dragen. De politieke situatie rond 6 mei wordt hier eveneens bij betrokken, de raadslieden hebben een verzoek gedaan om alle rapporten en documenten over '6 mei' te ontvangen.

Processtrategie

Duidelijk is dat de raadslieden van Van der G. voor een hoop ankers zullen gaan liggen: de (politieke) situatie in Nederland, alsmede rond de persoon Fortuyn rond 6 mei 2002; de publieke beschuldigingen aan het adres van Van der G.; het strafkarakter van de omgang van het OM met Van der G.; de mogelijke omissies of fouten van het OM; eventuele aanwezige strafuitsluitingsgronden; de verzachtende omstandigheden rondom de persoon Van der G. welke omstandigheden eerst na de bekendmaking van de verklaring van Van der G. een rol zullen spelen; de psychische en lichamelijke gesteldheid van Van der G.

Uiteraard kan de verklaring van Van der G. tot gevolg hebben dat de processtrategie van de raadslieden verandert. Daarmee hebben de raadslieden nu een belangrijk wapenfeit in handen ten opzichte van het OM. Het wachten is dan ook op de verklaring van Van der G. ♦

Ambush for democracy

George W. Bush, man van 'law and order' en president van een van 's werelds grootste democratieën, worstelt sinds 11.9 met democratie en recht. Hij wil daden stellen. En symptoombestrijding is mediamieker dan een duurzame aanpak. Uit het westen niets nieuws? Daarover valt te discussiëren. 'Atlantische' volgzzaamheid kan intussen meer ravage aanrichten dan alle puinhopen na Paars.

De problemen van Bush beperken zich niet tot de 'schurkenstaten' van 'de as van het kwaad'. Hij kon vrij gemakkelijk een brede coalitie vormen tegen Talibaan en el-Qaeda in Afghanistan. Zorgwekkende berichten over de behandeling van krijgsgevangenen in Mazar-i-Sharif en Guantánamo Bay waren weer snel vergeten. Bin Laden is nog altijd vrij, maar dat is 'collateral damage'. Internationaal meer verontwaardiging wekte de Amerikaanse houding tegenover het Internationaal Strafhof, bekroond met een heuse invasiewet om Den Haag (!) binnen te vallen. Misschien kunnen de Amerikanen meteen hun president afleveren, want de 'preventieve' agressie tegen Irak lijkt nu echt een brug te ver. De hele wereld is verdeeld, inclusief de Amerikaanse bevolking¹, maar dat is een interne kwestie. Of niet?

Nieuwe wereldorde

"Wij kunnen geen nieuwe wereld leiden in het buitenland als het thuis de gebruikelijke politiek blijft met defensie en diplomatie. Het is tijd om ons af te wenden van de verleiding om onnodige wapensystemen en overbodige bases te blijven verdedigen. [...] Tot dusver was de wereld [...] een verdeelde wereld, een wereld van prikkel-draad en beton, conflicten en koude oorlog. Maar nu komt er een nieuwe wereld in beeld [...] waarin een nieuwe wereldorde binnen bereik lijkt. Om met Winston Churchill te spreken, een 'wereldorde' waarin 'de principes van recht en fair play [...] de zwakkeren beschermen tegen de sterken'. Een wereld waarin de Verenigde Naties [...] in staat zullen zijn de historische visie van de oprichters te realiseren." Aldus op 3 maart 1991 president Bush senior, kort na wat inmiddels optimistisch de Eerste Golfoorlog heet.

Hel en verdoemenis

Want nummer Twee is in de maak. Sterker nog, hij is al begonnen. 'Omdat we immers al in oorlog zijn', dwong Bush junior het 'willige Congres'² onlangs dezelfde bevoegdheden af als in de Tweede Wereldoorlog werden verleend aan president Franklin D. Roose-

door Arthur Olof

velt, een van die geestelijke ouders van de Verenigde Naties.³ Een vergelijkbare vrijbrief wil Bush van de Veiligheidsraad (nog altijd permanent anachronistisch bevolkt door de bezetters van Berlijn en Tibet), hoewel een VN-mandaat eigenlijk niet noodzakelijk is. Die aanval komt er, want de wapeninspecties worden niks. Welk kabinet we ook krijgen, het is zaak dat ons land zich distantieert van een nieuwe aanslag op het Iraakse volk en de interna-

Foto: Herman Mouters

tionale rechtsorde. Niet alleen principieel, maar ook heel praktisch omdat we hel en verdoemenis over onszelf afroepen. Richard Rorty stelt terecht dat "het verschil tussen een onuitstaanbaar arrogant en stuitend rijk heidens land en een aantal kleinere, beter-gemanierde, iets minder rijke heidense landen [...] wel eens weinig [zou] kunnen tellen voor degenen die het succes van Bin Laden willen navolgen". Een WTC hebben we immers allemaal.

Voedingsbodem

Kern van het probleem is niet dat de aanslagen doorgaan, maar de voedingsbodem waarin 'desperados' gedijen die bereid en gemotiveerd zijn om ze te plegen. Ook hierin is Israëls president Sharon een 'lichtend' voorbeeld. Wat zou er gebeuren als Bush zijn oorlogsmiljarden zou steken in duurzame internationale ontwikkeling? In een nieuwe wereldorde? Andermaal heeft de mensheid een prachtige toekomst achter zich. ♦

Zie voor de noten: www.d66.nl/documenten/Is/idee

door Jan Vis

Ontbinding op termijn vervuilt

In een echte democratie is de vertegenwoordiging van het volk onschendbaar. Afgevaardigden worden gekozen voor een grondwettelijk bepaalde periode en ze mogen onder geen enkele voorwaarde naar huis worden gestuurd. Afzonderlijke afgevaardigden kunnen hoogstens uit het parlement worden gezet als hun eigen kiezers daartoe besluiten (recall).

In de halfbakken democratieën die in de loop van de negentiende eeuw in de Europese koninkrijken werden ingevoerd, hield de koning na het inleveren van zijn absolute macht nog één belangrijk recht over: het recht om de volksvertegenwoordiging naar huis te sturen en nieuwe verkiezingen uit te schrijven. In deftige staatsrechtelijke taal heette dat het ontbindingsrecht. Dat recht was niet zonder condities: de koning mocht het alleen maar gebruiken als zijn ministers het vertrouwen hadden verloren van de volksvertegenwoordiging. Hij ging dan zoals dat heette 'in beroep bij de kiezers'. Maar als de kiezers hem geen gelijk gaven, deed hij er verstandig aan zijn ministers te ontslaan en nieuwe te benoemen die wel konden rekenen op het vertrouwen van de volksvertegenwoordiging.

Het ontbindingsrecht werd gezien als een zwaar wapen waar je voorzichtig mee moest omgaan. Het inkorten van de parlementaire termijn werd als een ernstige ingreep gezien die eigenlijk alleen maar achteraf viel te rechtvaardigen. Je mag ontbinden als je redelijkerwijs kunt veronderstellen dat de volksvertegenwoordiging niet meer representatief is, dat het volk intussen andere opvattingen heeft dan (de meerderheid van) de volksvertegenwoordiging en dat er dus een nieuwe vertegenwoordiging moet komen.

Die veronderstelling had een belangrijk gevolg: een onrepresentatief (of een onrepresentatief geacht) parlement dat ontbonden gaat worden, moet zo snel mogelijk vervangen worden door een nieuw, wel representatief parlement. Zodra het ontbindingsbesluit is genomen, wordt de zitting gesloten en gaan de afgevaardigden op campagne. Sluiting van het parlement en ontbinding vallen samen. En de verkiezingen volgen een paar weken later. Volgens de oude theorie zouden we na de crisis van half oktober begin november verkiezingen moeten hebben.

Met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1918 is dat veranderd. We kregen de 'ontbinding op termijn'. Dat was vooral om de politieke partijen te gerieven die veel tijd nodig hadden voor de interne kandidaatstelling en bovendien vergde de centrale kandidaatstelling veel meer tijd dan de gedecentraliseerde van het districtenstelsel. Ook nu weer hebben we een ontbinding op termijn. Nadat tot ontbinding en nieuwe verkiezingen is besloten (half oktober) duurt het nog maanden voordat de verkiezingen worden gehouden (eind januari) en intussen werken regering en parlement min of meer gewoon door. In de klassieke staatsrechttheorie is vooral het doorwerken van het parlement schandelijk: het is niet meer representatief en moet daarom opnieuw gekozen worden. Dat het demissionaire kabinet gewoon doorgaat is in die theorie minder erg, want een kabinet heeft nu eenmaal weinig te maken met het leerstuk van de representativiteit.

Opmerkelijk is dat de hedendaagse opvattingen over wat in de periode tot aan de verkiezingen nog wel en niet mag heel anders zijn dan de klassieke: het parlement gedraagt zich alsof er niets aan de hand is en debatteert lustig verder maar van het kabinet wordt door velen verwacht, dat het zich zeer terughoudend zal gedragen. Kort gezegd: het kabinet is op sterven na dood, het parlement is springlevend. Tegen deze achtergrond heeft zich de praktijk van het al of niet controversieel verklaren van wetsvoorstellen ontwikkeld. Wat controversieel is moet blijven liggen, wat niet controversieel is mag worden behandeld. Maar wat is controversieel en wie bepaalt dat?

Daar valt niet echt uit te komen. Meestal is toch weer de macht van het getal beslissend en niet het antwoord op de vraag of er kans bestaat dat de nieuwe Kamer heel andere opvattingen zal hebben. Mijn conclusie is een voor de hand liggende woordspeling: ontbinding op termijn vervuilt het politieke milieu.

Discussie over al of niet controversieel levert nooit echte helderheid op, veel Kamerleden gebruiken de lange periode tot aan de verkiezingsdatum om zich in de kijker te spelen, als de verkiezingen (eindelijk!) worden gehouden zijn de kiezers allang vergeten waar het ook weer over ging, de politieke actualiteit is intussen flink veranderd.

Dat we extra verkiezingen houden als het kabinet in elkaar is gezakt, ligt voor hand maar zolang er tussen crisismoment en verkiezingen zoveel tijd zit als nu het geval is geef ik de kiezers die thuis blijven groot gelijk. Partijen en kieswet moeten in geval van extra verkiezingen met veel kortere termijnen werken, misschien niet zo leuk voor de partijen maar heel goed voor de democratie. ♦

Mr. J.J. Vis is lid van de Raad van State en oud-hoogleraar staatsrecht.

QUO Vadis?

Quo vadis? Onder deze noemer nodigde *Idee* D66 uit om suggesties te doen voor de koers van onze partij van morgen. Daarbij wisten we natuurlijk nog niet, dat door de val van het kabinet de vraag waarheen we gaan acuut aan actualiteit zou winnen. Nogal wat van de ruim 20 inzendingen geven echter wel degelijk een duidelijk signaal af richting de verkiezingscampagne. Dat signaal betreft de identiteit van de partij en de noodzaak om die ook uit te dragen.

Verschillende bijdragen gaan in op het liberale karakter van D66. Het geheel overziend, maakt het niet zoveel uit of je dat karakter als 'groen' of als 'duurzaam' liberalisme omschrijft, terwijl ook de sociale invalshoek niet ter discussie staat. Men is het eens, dat onze beginselen ertoe doen, dat spreekt uit alle artikelen! Maar wat ze ook gemeenschappelijk hebben, is de gedachte dat de D66-identiteit in continu gesprek met leden en samenleving verder vorm en inhoud moet krijgen, en vooral ook moet worden gecommuniceerd. We moeten laten zien en horen wie we zijn en waar we voor staan. Eén van de schrijvers drukt die boodschap kernachtig uit, door een oude campagneleus in een opdracht te vertalen: *'Maak het verschil'*. Dat is nodig om die naar schatting 10 procent van het electoraat die inhoudelijk bij D66 past, ertoe te brengen om ook voor D66 te kiezen!

Naast de inzendingen die gaan over de identiteit van D66 en de wijze waarop we die voor het voetlicht brengen, zijn er ook bijdragen die concrete thema's aandragen als antwoord op de vraag waar D66 naartoe zou moeten gaan. Onderzoek suggereert dat er onder de Nederlandse bevolking weinig belangstelling bestaat voor staatkundige vernieuwing. Dan is het toch opvallend, dat veel van de suggesties die verderop in dit nummer gedaan worden direct betrekking hebben op het functioneren van onze democratie. Bovendien, en dat is extra prikkelend, stellen mensen staatkundige vernieuwingen voor die niets te maken hebben met onze wat dof geworden kroonjuwelen als het referendum of de gekozen minister-president. De 'D' in onze naam wordt niet verloochend – democratie doet ertoe! Vanuit Berkeley, Verenigde Staten, formuleerde Mark Giebels zijn pleidooi voor meer mogelijkheden voor directe democratie onder de kop 'stuur het kabinet definitief naar huis!' Het valt in Balkenende en de zijnen te prijzen dat ze zonder slag of stoot op deze oproep zijn ingegaan, al vrezen wij dat hun daarbij niet een streven naar meer directe democratie voor ogen stond....

Quo vadis? is ook de titel van een type film, waar sommigen op donkere winteravonden met enige heimwee aan terugdenken. Kenmerkend aan dat type films was het grote aantal figuranten. Wat veel van de reacties op onze oproep gemeen hebben, is dat ze voorstellen doen die wat verder van de dagelijkse politieke werkelijkheid en agenda af staan. De meeste schrijvers horen duidelijk niet tot het 'Haagse circuit'. Zijn ze daarmee ook niet meer dan figuranten? Ons antwoord op die vraag is driewerf 'neen'. Allereerst 'neen' omdat het afgelopen jaar geleerd heeft, dat 'Den Haag' zich veel beter moet verstaan met de burgers om te weten wat er onder hen leeft. Dat betekent natuurlijk niet dat het 'gesundenes Volksempfinden' klakkeloos overgenomen moet worden. Maar wel, dat de standpuntbepaling over wat burgers te berde brengen moet worden verwoord in een taal die de mensen verstaan. Anders is het Den Haag dat de figurantenrol mag spelen! Ten tweede 'neen', omdat D66 een partij is waarin alle leden een stem hebben. Een stem die we willen horen, een stem die meetelt! Wat alleen al blijkt uit het feit dat D66 nog steeds de enige partij is waar de leden de lijsttrekker en de kandidaten kiezen – daar kunnen anderen nog wat van leren.

En ten derde 'neen', omdat D66 een partij is die principieel een samenleving voorstaat zonder figuranten. Een maatschappij met ruimte voor ieder individu, met respect en zorg voor elkaar, en voor de lokale, nationale en internationale omgeving, met inbegrip van het milieu. De wens naar een wereld te gaan, waar die samenleving democratisch gestalte krijgt is ons antwoord op de vraag *Quo vadis?* ♦

Kees Verhaar, voorzitter redactie *Idee*
Emily van de Vijver, eindredacteur *Idee*

De toekomst van de vrijzinnige democratie

In reactie op de spectaculaire verkiezingsuitslag in 2002 is van diverse kanten de vraag opgeworpen of er voor PvdA en D66 als zelfstandige partijen nog wel een toekomst bestaat. Een dag na de meest recente verkiezingen liet Boris van der Ham in een televisie-interview weten dat hij zich wil inzetten voor het bundelen van progressieve krachten binnen zowel D66 als PvdA, VVD en GroenLinks, om gezamenlijk een beweging te vormen, die tegenwicht kan bieden tegen de conservatieve krachten die worden vertegenwoordigd door CDA, LPF en (deels) de VVD.

Zal de geschiedenis zich herhalen en opnieuw een progressieve samenwerking ontstaan? En zal dit de aanzet zijn voor de vorming van een tweepartijensysteem, waarin een progressief blok en een conservatief blok de dienst uitmaken? Eén ding is zeker: in een dergelijk progressief samenwerkingsverband zal voor D66 geen zelfstandige rol meer zijn weggelegd. In dit scenario zal D66, evenals GroenLinks, opgaan in een grote Progressieve Volkspartij-nieuwe stijl, een veredelde PvdA.

Het is echter zeer de vraag of het zo ver zal komen. Ten onrechte wordt ervan uitgegaan dat sociaal-liberalen en vrijzinnig-democraten uit D66 zonder meer op één hoop gegooid kunnen worden met de sociaal-democraten van de PvdA, de links-progressieve fusiepartij GroenLinks en links-georiënteerde liberalen uit de VVD. Juist hierom wilde D66 in het verleden niet kiezen voor etiketten, omdat die slechts verwarrend zouden zijn.

hiervoor de kaders te creëren. D66 is daarmee een echte liberale partij. Een positie die de partij echter nauwelijks durft te claimen en misschien is dat ook maar beter. D66 zou zich beter kunnen beroepen op haar wortels in het vrijzinnig-democratische gedachtegoed.

Mijns inziens vervult D66 sinds 1966 de rol die de Vrijzinnig Democratische Bond tussen 1901 en 1946 vervulde, namelijk een van de politieke partijen die de hoofdstromingen in de Nederlandse politiek (socialisme, liberalisme en confessionalisme) vertegenwoordigen en afkerig van dogmatische ideologische politiek. Met uitzondering van de periode 1946-1966 is er gedurende de hele twintigste eeuw een partij geweest die het vrijzinnig-democratisch gedachtegoed in Nederland heeft vertegenwoordigd. In deze traditie hoort D66 geplaatst te worden.

Wil D66 ook in de toekomst een alternatief blijven vormen voor de grote politieke stromingen dan, is een expliciet beroep op haar liberale, of beter vrijzinnig-democratische wortels noodzakelijk. Het gedachtegoed van D66 kan de basis vormen voor een bundeling van vrijzinnig-democraten, waarbij linkse VVD'ers en rechtse PvdA'ers zich aansluiten. Een dergelijke bundeling van krachten dient echter niet onder het mom van progressief versus conservatief te worden gevormd, maar als vrijzinnig-democratisch alternatief voor het conservatisme. Tussen conservatief rechts en progressief links ontstaat dan een groepering die vergelijkbaar is met de Britse Liberal Democrats en de Duitse FDP.

Op basis van ervaringen in het verleden kan de vraag worden opgeworpen of D66 wel in staat is om als basis van een dergelijke concentratie te fungeren. De kans dat D66 ooit groot genoeg zal zijn om eigenstandig een doorbraak te bewerkstelligen (denk aan 1994) lijkt nu verder weg dan ooit. Opnieuw lijkt een beweging die dwars door de bestaande partijen loopt de oplossing. Een vrijzinnig-democratische variant op de conservatieve Edmond Burkestichting zou een begin kunnen zijn.

D66 staat voor de moeilijke opdracht om op een nieuwe en vernieuwende manier vorm te geven aan de toekomst van het vrijzinnig-democratische gedachtegoed. Mensen moeten zich weer tot D66 aangetrokken voelen. Een aantal van de voorstellen die door het Landelijk Bestuur in het pamflet *Het hoofd koel, maar de vuist op tafel* zijn gedaan, zal hier naar mijn verwachting aan bijdragen. Maar het zal niet genoeg zijn. D66 zal zich nadrukkelijk moeten profileren. Ze zal moeten laten zien dat ze nog wel degelijk een vooruitstrevende partij is en geen voorbijgestreefde partij. Een kritische partij met een eigen mening, in plaats van een partij die zich als niet-relevant laat wegzetten. Een assertieve partij, proactief in plaats van reactief. De partijleiding dient zich die binnen de partij breed gevoelde behoefte aan te trekken. De komende maanden zal moeten blijken of de huidige partijleiding in staat is die vuist te tonen. De *urge to vote* moet bij de voormalig D66-kiezers terug. Anders komt er een moment dat D66 niet meer zelf hoeft na te denken over de vraag of de partij nog wel bestaansrecht heeft; dat bepalen de kiezers dan wel. ♦

Foto: Herman Wouters

De *urge to vote* moet terug

De opkomst van de LPF heeft de VVD tot een 'ruk naar rechts' gedwongen. Een conservatief-liberale VVD biedt zonder meer kansen voor het links-liberale D66. D66 heeft zich onder leiding van De Graaf in toenemende mate geprofileerd als progressief-denkende liberale partij. Individuele vrijheid, de mogelijkheid van burgers om zelf hun keuzen te maken, wordt door De Graaf nadrukkelijk op de voorgrond geplaatst. Daarmee wordt een lange D66-traditie voortgezet.

Individuele keuzevrijheid is leidend geweest in vele standpuntbepalingen van de partij, of het nu ging om abortus, euthanasie, homohuwelijk of staatsrechtelijke hervorming. D66 is altijd van mening geweest dat niet staat, kerk of partij de keuzen voor de burgers moest bepalen, maar de burger zelf. De overheid dient

Menno van der Land, Leiden

Conservatisme staat haaks op liberalisme

Bestaan er nog ideologische meningsverschillen? Sinds de val van de Berlijnse Muur lijken het liberalisme en de vrije markt definitief het pleit gewonnen te hebben. Intellectuelen zoals Francis Fukuyama spraken al onmiddellijk over het *Einde van de geschiedenis* en meteen het einde van de grote ideeënstrijd. Dat is niet gebeurd. Sinds de opkomst van de antiglobalisten en de aanslagen op de Verenigde Staten van 11 september 2001 staan de principes van de vrije markt en de democratie opnieuw onder druk.

De antiglobalisten bieden alsnog geen eenduidig antwoord. Dat mag de voorstanders van de vrije markt er niet van weerhouden om zelf de wereldsituatie te onderzoeken. Het verplicht liberalen juist om schijnbare evidenties opnieuw onder de loep te nemen, vooroordelen weg te nemen en de ongerijmdheden van hun tegenstanders bloot te leggen. De kernwaarden van het liberalisme, de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid, worden door bijna iedereen erkend. De grote meerderheid van de mensen en hun politieke vertegenwoordigers willen daar niet aan raken. Ze beseffen wel dat inperking van dit vrijheidsprincipe in bepaalde gevallen noodzakelijk is voor een meer rechtvaardige wereld. Maar ook dat een teveel aan ingeperkte vrijheid vreselijke gevolgen kan hebben, zowel voor het individu als voor de samenleving zelf.

Tegenstanders noemen het liberalisme rechts. Dat is verkeerd. De breuklijn loopt vandaag niet langer tussen links en rechts. Is pleiten voor meer veiligheid, het verlagen van de fiscale druk, het afbouwen van kernenergie of de afschaffing van importbeperkingen voor producten uit de Derde Wereld nu links of rechts? Het zijn voorbijgestreefde begrippen die de ware schakeringen in het politieke landschap maskeren en simplificeren. De echte ideologische breuklijn van vandaag is die tussen vernieuwing en behoudsgezindheid. Tussen mensen en partijen die kiezen voor verandering en modernisering en zij die conservatief denken en handelen. Op deze breuklijn is het liberalisme een uitgesproken progressieve beweging die zich afzet tegen alle vormen van bekrompen conservatisme die in andere partijen en ideologieën zo sterk aanwezig zijn. In de eerste plaats bij extreme nationalist die hun etnische denkbeelden van een zuiver en eendrachtig volk willen opleggen aan de ganse bevolking. Waarbij elke inwoner geacht wordt zich in te zetten voor de eigen volksgemeenschap en weerstand te bieden tegen 'vreemde' invloeden. Behoudsgezindheid ook bij christen-democraten die hun morele denkbeelden superieur achten aan andere levensvisies. Zij springen nu op de populistische kar voor een terugkeer naar traditionele waarden en normen en verketteren het individualisme. Behoudsgezindheid komt ook voor bij traditionele socialistische politici met hun verstarde houding tegenover noodzakelijke maatschappelijke hervormingen en modernisering. Verworven rechten en groepsbelangen zijn voor hen belangrijker dan het algemeen belang.

Liberalen verzetten zich tegen onwetendheid, verstarring, bevoogding, paternalisme en verzuiling. Zij komen op voor vrijheid, openheid en creativiteit. Liberalen hebben vertrouwen in de

kracht van de mens om zaken ten goede te veranderen. Tradities kunnen belangrijk zijn, maar mogen geen rem betekenen op vooruitgang. In die zin zullen liberalen er alles aan doen om belemmeringen voor een spontane en vrije groei uit de weg te ruimen. Daarmee wordt ook duidelijk dat het liberalisme, net zoals de democratie, nooit definitief verworven zal zijn. Steeds opnieuw ontstaan er situaties die de vrijheid beperken en zullen mensen opstaan die ons denken en doen aan banden willen leggen. Een grote, open en vernieuwende liberale beweging is derhalve noodzakelijk. Een beweging die een positief antwoord biedt op de verzuiling en verstarring die symptomatisch zijn voor zoveel andere groepen en partijen. Behoudsgezinde partijen trachten de burgers angst in te boezemen en teren op gevoelens van onzekerheid die elke vooruitgang veroorzaakt. Het is aan de liberale beweging om uit te leggen dat de hervormingen en vernieuwingen die ze wil doorvoeren juist meer zekerheid, welvaart en sociale bescherming zullen bieden voor de toekomst.

Ook op mondiaal vlak moet het liberalisme de noodzakelijke veranderingsprocessen ondersteunen. Daarbij keert het zich zowel tegen het defaitisme van de antiglobalisten als tegen het egoïsme van de marktfundamentalisten. Veel van de antiglobalistische vragen en marktfundamentalistische ontsparingen kunnen binnen het democratisch en economisch liberalisme opgelost worden door onder andere de afschaffing van alle importbeperkingen voor producten uit de Derde Wereld, de afschaffing van concurrentievervalsende landbouwsubsidies, de kwijtschelding van de schulden aan de armste landen, de democratisering van de internationale instellingen.

Het menselijk liberalisme staat voor een vrije markt die werkt binnen een ethisch kader. Ook hier moet worden ingegaan tegen allerlei conservatieve krachten die groepsbelangen en extreem eigenbelang plaatsen boven het algemeen belang en de rechten van de mens. ♦

Dirk Verhofstadt, België

De echte breuklijn ligt tussen vernieuwing en behoudsgezindheid

De liberale partij

D66 is indertijd opgericht als een democratische partij, als een liberale partij en met een serieuze belangstelling voor het milieu. Dat was in een tijd dat andere politieke partijen geen of nauwelijks belangstelling hadden voor het milieu. Mogelijk hierdoor heeft D66 naast mensen die zich aangetrokken voelden door de democratische en liberale uitgangspunten en idealen van D66, ook leden en aanhangers gekregen uit milieugroeperingen. Daarnaast meenden ook autohaters en fietsfanaten zich onder de vlag van D66 te moeten scharen, zonder de democratische en liberale uitgangspunten van D66 te onderschrijven. Hierdoor is er een groep leden, aanhangers en kiezers ontstaan die sterk van elkaar verschillende idealen hebben, met alle problemen van dien.

Er zijn (potentiële) kiezers die schrikken van anti-liberale uitspraken die soms namens D66 naar buiten komen, en daarom niet of niet meer op D66 stemmen. Anderzijds zijn er mensen die op dat soort uitspraken afkomen en teleurgesteld worden omdat ze geen resultaten zien, en daarom ook niet meer op D66 stemmen. Er worden in beide richtingen verwachtingen gewekt, die niet gerealiseerd worden. Het gevolg is dat de kiezer zich afvraagt: waar staat D66 voor? Dit is een probleem dat al vele jaren bestaat.

Ik ben van mening dat er een keuze gemaakt moet worden, dat het niet mogelijk is een partij te zijn die zulke tegenstrijdige idealen nastreeft. Naar mijn mening moet teruggekeerd worden naar de oorspronkelijke uitgangspunten en idealen: democratisch, liberaal en met een serieuze belangstelling voor het milieu. Anderzijds behoort D66 afstand te nemen van anti-liberale doelstellingen.

Richting milieugroeperingen moet naar mijn mening D66 belangstelling tonen. Indien daarvoor aanleiding is, kan D66 blijik geven van sympathie, maar moet daarbij wel duidelijk maken geen verlengstuk te zijn van die groeperingen.

Door een dergelijke keuze zou D66 veel aan duidelijkheid winnen. Juist nu de VVD zich in conservatieve richting profileert, zou D66 zich kunnen presenteren als de liberale partij van Nederland.

Als D66 dan ook nog de democratische idealen met meer inspraak voor de leden en kiezers, een directere vorm van democratie, naar voren brengt, denk ik dat D66 een nieuwe periode van groei tegemoet kan zien. ♦

Robert Boekman, Apeldoorn.

Van aanbod naar vraag....

Het is een understatement dat het politieke klimaat dit jaar drastisch is gewijzigd en daardoor D66 opnieuw haar koers moet bepalen. Voorwaar, een lastige opgave die een omslag in denken verlangt. Het landelijk bestuur heeft met koele hoofden en de vuist(jes) op tafel daartoe een aanzet proberen te geven. Maar helaas, de omslag in denken heeft nog niet plaatsgevonden, het lijkt dus meer op oude wijn in nieuwe zakken.

Wij vragen nog te veel met ons mee te denken, terwijl eigenlijk door

ons met de burger meegedacht moet worden. Ook geloof ik niet dat een wetenschappelijk bureau de politiek-maatschappelijke agenda moet gaan bepalen; de maatschappij bepaalt de agenda en het wetenschappelijk bureau mag daaraan vorm geven. Aanpassingen in de interne (partij)structuren hebben slechts een cosmetisch effect en leiden tot schijnverbeteringen. Gewoon de taak uitvoeren waarvoor de medewerking is toegezegd en daarbij minder gerichtheid op het al dan niet maken van een politieke carrière.

Maar waar het om gaat is dat wij een product hebben, waarvoor slechts een bescheiden markt is. We kunnen dan tot in den treure doorgaan met blijven zeggen dat het een kwalitatief hoogstaand product is en dat de verpakking zo nu en dan eens aangepast moet worden, maar dan zullen we toch eens moeten gaan nadenken of gelijk krijgen toch iets prettiger aanvoelt dan gelijkhebben. We zullen dus zagezegd de boer op moeten en nagaan wat de markt c.q. de maatschappij verlangt. We moeten van de vraagzijde uitgaan en daar ons programma op schrijven.

Ik zou aan onze volksvertegenwoordigers willen meegeven: laat de prioriteiten niet langer bepalen door de media en kies een eigen weg en probeer alles in het werk te stellen om de onzichtbare macht van de ambtenaren drastisch in te perken. ♦

Ben Jager, Sint Michielsgestel

Foto: D66 Voorlichting

We moeten de boer op

ID 2002: natuurlijk liberaal

D66 bevindt zich op een electoraal dieptepunt: in acht jaar terug van 24 naar 7 zetels. In het verleden is D66 er vaak in geslaagd om vanuit de oppositie weer groot te worden, maar ervaringen uit het verleden bieden helaas geen garantie voor de toekomst... De peilingen geven op dit moment in ieder geval nog geen aanleiding tot optimisme, maar voorzien zelfs een verdere daling!

Als de politieke omwentelingen van het afgelopen jaar iets hebben aangetoond dan is het wel het failliet van de directe democratie, zeker als speerpunt van D66. Tijdens de kabinetsformatie heeft de LPF het referendum laten vallen, maar ik heb vrijwel niemand gehoord die daar rouwig om was. De kiezer wil blijkbaar niet voor elk wissewasje naar de stembus, maar volksvertegenwoordigers die hun vak verstaan! Bovendien wordt D66 gezien als een gevestigde partij en daarmee ongeloofwaardig als het gaat om politieke vernieuwing. Van de ondergang van de LPF en Leefbaar Nederland profiteert D66 volgens de peilingen dan ook niet. Als D66 echt een democratische revolutie had willen bewerkstelligen, had het dat kunnen doen door met CDA en LPF in een kabinet te gaan zitten, maar ook dat durfde D66 niet aan. Na 36 jaar is het dus de hoogste tijd om de democratische idealen uit de jaren zestig op te blazen en een doorstart te maken als 'Idee 2002', kortweg *ID 2002*.

Heeft de partij dan nog wel reden van bestaan? Ja, juist nu het er in de politiek vooral om lijkt te gaan wie het hardste schreeuwt en de snelste schijnoplossing weet te bedenken, is er behoefte aan een partij die geen loze beloften doet, maar nuchtere afwegingen maakt. Een recent voorbeeld is de klopjacht op bolletjesslikkers. Die levert geen effectieve bijdrage aan de bestrijding van drugs-transporten, maar gaat wel ten koste van de bestrijding van andere criminaliteit.

Inhoudelijk biedt het laatste verkiezingsprogramma van D66 (*Toekomst in eigen hand*) overigens voldoende aanknopingspunten, maar de standpunten komen vaak niet goed uit de verf. Het probleem met genuanceerde standpunten is, dat ze niet altijd makkelijk zijn uit te leggen, terwijl de media juist vragen om korte soundbites. De presentatie zal dus veel aandacht vereisen. Met excuses aan Heinsbroek, maar misschien kan een oneliner van Einstein daar-

bij als richtsnoer dienen: zaken moeten zo simpel mogelijk worden gemaakt, maar niet simpeler!

Daarbij moet gekozen worden voor een koers die zich duidelijk onderscheidt van de andere partijen: groen liberalisme in plaats van het asfaltliberalisme van de VVD. Geen taboe op impopulaire ingrepen in bijvoorbeeld de WAO en de hypotheekrente-aftrek, maar wel getuigen van economisch realisme. In het integratiebeleid moet sterker worden gehamerd op de acceptatie van vrouwen en homoseksuelen door allochtonen én autochtonen.

Ook het debat over veiligheid moet niet langer worden geschuwd (onder het motto "laat de publieke ruimte weer publiek bezit worden"), maar tegelijkertijd moet worden geïnvesteerd in het funderend onderwijs van nieuwe generaties omdat dat de beste criminaliteitspreventie is.

Tot slot zou toetreding tot een groen rechts kabinet niet uitgesloten moeten worden. Een suggestie voor de campagneleus: "natuurlijk liberaal". De kernpunten: investeren in het onderwijs en het milieu, maar met behoud van gezonde overheidsfinanciën. ♦

Ib Waterreus, redacteur Idee

Partij of club?

Een club is er voor de leden. Met de opkomst van *Opschudding* en *democraten.nu* is D66 definitief een club geworden, zoals is vastgesteld op de impulsconferentie in Arnhem (workshop 5). Een publieke organisatie (b.v. bedrijf of politieke partij) is er voor het publiek en bestaat uit leden. Een politieke partij is er voor het bestuur van het land, legt uiteindelijk verantwoording af aan de kiezer en wordt door hem afgerekend in stemmen. Ook onze huidige werkwijze ligt op het niveau van een club, met een galopperend amateurisme dat niet echt democratisch en zeker niet effectief is.

Gezond verstand en vakkennis zeggen dat een partij moet vaststellen wat ze de kiezer wil bieden, bijvoorbeeld een maatschappijvisie en het verbeteren van de werking van de democratie. Aangezien alle andere partijen zich ook democratisch noemen, moeten wij duidelijk maken waarin wij anders zijn.

Op basis van een helder begrip van democratie moet D66 bepalen waarin onze visie verschilt van de andere partijen en tot welke opstelling dat leidt in de politiek. Een uitgangspunt kan bijvoorbeeld zijn wat wij weten van de mens: een sociaal wezen begiftigd met het bewustzijn van zijn eigen ik. Democratie is het zoeken naar een evenwicht tussen beide tendenties, en sociaal-liberaal is een juiste titel voor dit streven. Wij kunnen dan

bepaalde PvdA-standpunten afwijzen als miskenning van het individu en VVD-standpunten als geen recht doend aan zijn sociaal aspect.

Zonder een dergelijke visie betekent 'pragmatisme' en 'vooruitstrevend' voornamelijk het volgen van de laatste mode. In het begin van D66 was dat PvdA's spreiding van inkomen, kennis en macht. En nu ademen de 'uitgangspunten' een puur liberaal, individualistisch mensbeeld uit met hier en daar een tot niets verplichtende lippendienst aan het sociale aspect.

D66 moet aan het werk. Er moeten werkgroepen komen die met de noodzakelijke discipline systematisch werken aan bovengenoemde vragen, met medewerking van terzake kundigen (theorie en praktijk), ook van buiten de partij. Allereerst moet D66 het eens worden over een aantal basisbeginselen. Daarna moet D66 op deze basis meer concrete zaken uitwerken. D66 zou er aparte websites voor kunnen openen. D66 moet eveneens nu al beginnen met het einde van de keten: een pijplijn leggen en onderhouden tussen partij en de kiezer, allereerst om te luisteren. Over vier jaar zijn wij dan een echte en nieuwe partij. ♦

Peter Pappenheim, Maasdam.

Wat maakt nu het verschil?

Onze huidige ondertitel 'sociaal-liberaal' getuigt van een onthutsende geestelijke armoede die doet vermoeden dat de partij vandaag meer naar de negentiende eeuw terugkijkt dan wij bij onze start deden. Wij waren immers een beweging, een partij die in de jaren '60 zo vol vuur en elan begon... Een partij vol beweging op jacht naar de nieuwe tijd. Wij waren tegenover het Nederland uit die dagen van meet af aan het redelijk alternatief, lang voordat deze woorden werden verheven tot verkiezingsleus.

Lang heb ik gedacht dat een partij geen grondslag hoeft te hebben. Niet noodzakelijkerwijs. Tegenwoordig neig ik daar toch voorzichtig toe, zij het dan dat wij er iets totaal anders mee bedoelen dan de oude grondslagpartijen. Want flexibiliteit die in het politieke bedrijf steeds vaker hard nodig is, mag niet worden gefrustreerd door een uitgekakte koffer vol eisen die steunen op een grondslag. Het richtsnoer van vandaag, sociaal-liberaal, kan echt niet, al begrijp ik heel goed wat ermee wordt bedoeld. Want het blijft een soort dogma, van welke kant je het ook bekijkt. Dat houdt in dat vraagstukken die op ons afkomen, steeds door de bril van het dogma gezien moeten worden.

Wij maken ons breed voor "respect voor ieders persoonlijke eigenheid", maar dan zonder het primaat van de portemonnee. Want dat primaat leidt vroeg of laat tot bevoordeling van de rijken en dat roept dan weer het ethisch gelijk van de achtergestelden op. Zo komen wij geen stap verder, wat het failliet van het dogma aantoon. Maak het verschil! Eén lettertje eraf! Precies dat ene lettertje maakt het verschil tussen paternalistisch beter weten dan wie ook wat goed is voor het land, en de kiezers van Nederland uitdagen om

zélft het verschil te maken door ons hun electoraal vertrouwen te schenken. Door dat ene lettertje 't' eraf te halen, laten wij weten dat de kiezer het voor het zeggen heeft en niet wij. De gebiedende wijs nodigt uit, daagt uit, roept op. Daarom lijkt het mij een goede leuze.

De politieke zaak is het eigendom van de kiezer en niet van de gekozenen! Waar het ons om moet gaan, is de opening van geest die ons deze, onze, tijd doet verstaan en die publiekelijk bekend maakt dat wij worstelen met deze tijd en met de vragen die deze tijd oproept, net zo hard als de laatste kiesgerechtigde daarmee worstelt. Waar het ons om moet gaan, is dat alleen via de weg van de communicatie een levensvatbare toekomst kan worden opgebouwd.

Wij zullen daarbij wel nauwkeurig trouw moeten zijn aan onze eigen grondslag. Want die is er wel degelijk, al noemen wij die niet zo. Ik denk dat wij kunnen volhouden dat ook wij, net als socialisten en liberalen, kinderen van de Verlichting en de Franse Revolutie zijn.

Onze grondslag is de autonomie van de mens, zijn verregaande zelfbeschikking. Een verregaande zelfbeschikking, want een totale zelfbeschikking kunnen wij niet ten einde toe volhouden. Mogen wij misschien ook niet, vanuit morele opvattingen die wij ontleen aan religie en humanisme. Wij vinden het immers belangrijk dat de mensen niet voor zichzelf alleen leven, maar dat zij bewuste deelnemers in een samenleving zijn. Daarin zit niet voor niets de woordcombinatie van 'samen leven'. Vroeg of laat zou een totale zelfbeschikking de sociale cohesie in ons land ontmantelen en zou de verzwakte mens onder het geweld van de sterkere mens verpletterd worden. ♦

G. H. Baudet

Waarheen met het progressief liberalisme?

Het vooruitstrevend liberalisme lijkt tot op heden voorbehouden aan een "verlichte" heffe des volks. Het zijn vooral de consultants, advocaten, artsen, hogere ambtenaren en leraren (plus aanverwante beroepsgroepen) die er warm van worden. Het zijn, grosso modo, met name de hoger opgeleiden, vooral vindbaar in de zelfstandige beroepen, die het progressieve liberalisme fervent aanhangen. Ze hebben er ook belang bij: ze willen hun verlangen naar vrijheid van handelen, van denken en van uiten graag koppelen aan een vooruitstrevende, liefst sociale politieke stellingname.

Het nadeel van deze ietwat gelimiteerde groep van aanhangers is het onvermijdelijke electorale deficit. Zolang deze begrenzing in de aanhang blijft bestaan, zal de partij die het voertuig is van de progressief liberale richting -namelijk D66- weinig tot geen blijvende electorale macht kunnen opbouwen. Anders gezegd: zal D66 een marginaal verschijnsel blijven. Dat is jammer. Er is maar één remedie: we moeten kijken hoe we 'onze' stroming, zonder haar in de fundamenteen aan te tasten, bereikbaar kunnen maken voor een breder publiek. Een andere weg zie ik niet.

Electoraal achterland

Het lijkt me op zichzelf niet zo moeilijk om onze politieke overtuiging electoraal te verbreden. Er zijn immers veel meer groepen in de samenleving die vrijheid van handelen, vrijmoedigheid en zelfstandigheid als uitgesproken begerlijk ervaren. De marktkoopman of de kleine zelfstandige is in wezen net zo gebaat bij maximale zelfsturing als de beoefenaar van het vrije beroep. Velen die actief zijn in het midden- en kleinbedrijf hebben net zo'n hekel aan een centralistische, betuttelende en bureaucratische overheid als het thans gemiddelde D66-lid. En dan heb ik het nog niet eens over de duizenden ouders die zelf willen beslissen over de kinderopvang, het schooltype en de ambiance waarin ze hun kroost willen zien opgroeien. En ook niet over de gelovigen van alle pluimage die de vrijheid willen hebben de eigen levensbeschouwing te beleven en uit te dragen in een zo groot mogelijke ongedwongenheid. Op de keper beschouwd is het natuurlijke electorale achterland van een partij als D66 veel breder dan de verkiezingsuitslagen te zien geven.

Kletsende intellectuelen

Wat te doen? Op een gemiddelde partijbijeenkomst van D66 zie je voor je ogen waar de kracht én de zwakte van de partij ligt.

Kletsende intellectuelen, genuanceerd pratende bestuurders, vriendelijk van mening verschillende beroeps politici. Plezierig voor de mensen die 'erbij' horen, schrijnend voor mensen die zich buitengesloten weten. Willen we een omvangrijkere achterban activeren, dan zullen we eerst tot haar door moeten dringen. En dus minder mensen moeten buitensluiten. Dat betekent concreet een omwenteling van aanpak en gedrag. Dat betekent aanpassing aan een nieuwe kiezersmarkt.

Taalgebruik is een eerste stap. We zullen publiekelijk afstand moeten doen van een teveel aan jargon. Aan een onnodige bureaucratische, juridische en bestuurlijke woordkeuze. Wat betekent 'versterking van de rechtsketen' of de 'focussing op de beheersaspecten van ons onderwijs' om maar wat citaten te plukken uit recente openbare D66-uitingen?

We zullen ook moeten gaan luisteren. Intensief gaan aanhoren wat ons achterland wil zeggen. Daarvoor zullen we moeten afstappen van het idee dat wij 'een boodschap te verkopen heb-

Foto: Herman Wouders

Welke wensen en zorgen leven bij het electoraat?

ben'. Weg met de kansel, en weg met het vernauwen van ons gedachtegoed tot een aan marktsegmenten te verkopen 'product'.

Wat dan wel? We zullen eerst eens goed moeten onderzoeken wie belang heeft bij het D66-gedachtegoed. Welke wensen, behoeften en zorgen leven bij dit mogelijke electoraat? De uitkomst zullen we moeten houden in het licht van onze overtuiging. Dan vertalen naar een politiek programma. Zo bouwen we een cirkel: we luisteren, verwerken, vertalen en voeren het in een herkenbare politieke agenda terug naar ons eigen achterland. ♦

Hein van Meeteren, Amsterdam

Ken uw kiezer

Na het afgelopen halfjaar kun je je afvragen of D66 in een existentiële crisis verkeert. We zijn weer terug bij af (pré-Paars) maar boeken de hoogste ledenaanwas van alle traditionele partijen.

Paul Dekker van het Sociaal Cultureel Planbureau analyseerde¹ de mensen die van 1997 tot 1999 niet stemden. Ook D66 dacht dat deze mensen zo tevreden waren dat zij de moeite niet namen. Het tegendeel blijkt waar. Ze zijn zeer ontevreden en beschouwen de politiek, ook Paars, als een instituut dat zich niets van hen aantrekt. Het gaat onder meer om traditionele PvdA-stemmers in grootstedelijke volkswijken (achterstandswijken!) die hun enig houvast, de sociale wijkstructuur, zagen teloorgegaan en zich verweesd en in de steek gelaten voelen. Daarbij ondervinden ze zowel op de arbeidsmarkt als in hun leefomgeving concurrentie van (grotendeels niet-geïntegreerde) migranten. Dat legt een enorme druk op de samenleving. Arie van der Zwan concludeert in een diepgravende sociaal-economische studie² dat “geen enkele samenleving gehouden kan worden om meer problemen te accepteren dan zij met de uiterste inspanning aankan”. Het niet onderkennen van dit Fortuyniaanse ‘vol = vol’, eleganter geformuleerd en beter onderbouwd, heeft alle Paarse partijen opgebroken!

Kiezer aan onze kant

D66 baseert zich zonder dogmatische oriëntatie op beginselen van Verlichting (“Ideologie hoort niet thuis in het publieke domein”) en liberalisme (“Vrijheid, Verantwoordelijkheid, Verdraagzaamheid en Sociale Rechtvaardigheid”), in een sterk participerende democratie. D66 is daarmee een zuiver liberale, vrijzinnig-democratische partij.

Thom de Graaf noemt ons ‘progressief’, met toevoeging ‘liberaal’ als context. Dat vraagt om verduidelijking van het (container-)begrip ‘progressief’.

De beste definitie stamt van politicus-filosoof Alexis de Tocqueville (1805–1859), die het de taak noemt van wie conservatief leiding geeft aan de samenleving om “régler ses mouvements et adapter son gouvernement aux temps et aux lieux”. *Reguleren* van de (inherente, onvermijdelijke) dynamiek, ‘progressief’ als het *stimuleren* van die dynamiek, uitgaande van (enige) maakbaarheid.

Inhoudelijk was de naoorlogse politiek hiervan altijd een mengeling. De opbouw van de welvaartsstaat (inherente dynamiek) werd progressief doorgevoerd (maakbaarheid), inbedding van die welvaartsstaat in bestaande maatschappelijke instituties (zullen) was typisch conservatief. PvdA stimuleerde de in de hele westerse wereld manifeste dynamiek, KVP wilde de bestaande instituties op corporatieve wijze behouden. Totdat bleek dat te veel gerekend werd op de maakbaarheid. De solidariteit kwam onder druk, de socialistische mens werd calculerend burger en het hele zorgvuldig opgebouwde stelsel dreigde onder het eigen gewicht te imploderen tijdens de kabinetten-Den Uyl en -Van Agt/Wiegel, 1973–1983. Daarna voerden drie kabinetten-Lubbers no-nonsense politiek: behoud van de welvaartsstaat als groot goed en stimuleren van de inherente dynamiek: de opmars

van de mondige, zelfstandige burger die minder staat wil en meer individueel beslisrecht. Is dat ook voor ons de inherente dynamiek, en hoe kan D66 die vanuit benaderen? Stimulerend (progressief) of regulerend (conservatief)? Wat vinden we de moeite om te veranderen en hoe schatten wij de maakbaarheid in? En welke zaken vinden we de moeite om te behouden, in hoeverre komt maakbaarheid in conflict met ons vrijheidsideaal?

Meritocratie

Gesterkt door enkele recente sociologische studies³ zie ik als huidige dynamiek de versnelde opmars naar een *meritocratie, bevolkt door calculerende burgers*. Een ieders status en plaats worden bepaald door talenten en vaardigheden waaraan maatschappelijke ontwikkelingen steeds hogere eisen stellen. Er ontstaat een “onderklasse” van mensen die deze talenten en vaardigheden missen en derhalve niet meekomen. Gelijke kansen voor iedereen binnen uitsluitend cognitief gerichte opleidingen (gelijkheidsadagium jaren zeventig) helpt niet, mensen zijn niet gelijk. Bovendien wordt het type werk dat geschikt voor hen is ook nog rap weggeautomatiseerd en ondervindt de autochtone onderklasse hevige concurrentie van de allochtone onderklasse, waarvan velen helaas al bij binnenkomst rechtstreeks aanschuiven. Niet door discriminatie maar gebrek aan talenten en vaardigheden, de taal voorop. Want wie zich de taal snel eigen maakt, kan eigen talenten ontplooiën en komt daardoor wel degelijk in de hogere lagen van de meritocratie. Hamvraag is of we hier regulerend of stimulerend willen optreden. Volgens mij regulerend. De ontwikkelingen zijn niet te stuiten, maar mogen geen bedreiging worden in de vorm van rancuneuze onderklasse of groot gebrek aan solidariteit. Vereist daarvoor is een versnelde reorganisatie van het publieke domein met duidelijke bepaling van verantwoordelijkheden waarop we consequent afgerekenen. Progressief of conservatief? Een mix, dus laten we geen labels gebruiken. We zijn liberaal maar willen de sociale cohesie beschermen en stimuleren. Ons fundamentele streven naar een zo groot mogelijke participatiedemocratie kan instrumenteel zijn. Maar dan moet wel het bestaande kiesstelsel ter discussie komen, de rol en functie van politieke partijen en openbaar bestuur.

Hoe maak je dit duidelijk aan het electoraat, en vooral de sociale onderklasse? Een complicatie is dat D66 voor velen (onbewust) synoniem is met meritocratie. Maakbaarheid kan op gespannen voet komen met vrijheid en verdraagzaamheid. D66 moet dit alles met kracht van argumenten in publiek debat brengen, waarbij ongetwijfeld al het aanwezige intellect nodig is. Want als dat niet lukt zal zelfs onze “natuurlijke” aanhang wegsmelten en kan de zaak beter opgeheven worden. ♦

Simon Kalf, Maastricht

Noten

1. In: *NRC Handelsblad*, 19-08-2002.
2. In: *Socialisme en Democratie*, april 2002.
3. In: *NRC Handelsblad*, 18.07.2002.

Human-centered politiek

Wie kent de emoties van het electoraat? Ze zijn verborgen, maar tegelijkertijd een enorm sterke drive achter acties, hetzij qua stemgedrag, hetzij extra-parlementair. Maar juist die verborgen emoties kunnen leiden tot apathie, achterdocht tegen 'de politiek' en wegblijven bij verkiezingen.

De kleine groep actieve politici kan onmogelijk alle sentimenten onder 'het volk' peilen. Ze is door tijdgebrek aangewezen op kranten en TV en een enkele keer plegen politici een werkbezoek. In Rotterdam worden daarentegen telefonische enquêtes gehouden, onder andere over de wijk Hoogvliet, waarbij gevraagd wordt naar opinies over maatschappelijke thema's. Dit soort enquêtes op lokaal niveau kan nuttige informatie geven.

Wij gebruiken in de huisartsgeneeskunde bijvoorbeeld een netwerk van 'peilstations' die wekelijks data doorgeven. Verspreid in de regio, gesampled naar sociale laag, stad-platteland en dergelijke, komen zo gegevens boven die anders verborgen blijven.

Is iets dergelijks ook voor D66 mogelijk? De vraagstelling moet dan wel zo open mogelijk zijn: "Wat leeft er onder de mensen in uw buurt?" Daarbij kunnen sentimenten blijken die nog nergens in de kranten of TV-programma's naar voren komen. Met de uitkomsten van deze peilstations kan het partijbestuur informatie in het belang van de politieke lijn selecteren. Dat betekent dat men regelmatig van focus moet wisselen, als gevolg van het tastenderwijs contact houden met de publieke opinie. Maar men kan dan tenminste keuzes maken.

Ik vrees dat D66 anders toch blijft zitten in de hoek van de 'brave intellectuelenclub, die wel durft te zeggen wat ze vindt'. Dat is niet erg, je kunt niet iedereen tevreden stellen. Maar we kunnen wel opvallen doordat we eerder in de gaten hebben wat er in de samenleving speelt en dat knap onder woorden brengen. In de 'post-Fortuyn tijd' moet men mijns inziens kiezen voor een human-centered en rechtvaardigheid-georiënteerde politiek. ♦

Govert Dorrenboom, Rotterdam.

Duurzaam 66

D66, de partij van de bestuurlijke vernieuwing, is nu zelf aan vernieuwing toe. Ze was een partij met een frisse wind in een periode van een vastgeroeste politieke samenleving. Ze is nu verworven tot een club van aardige mensen met hier en daar achterhaalde trekken. D66 is nu een programmapartij zonder een tijdloze basisideologie en dat breekt ons op.

Veel van de programmapunten van vroeger zijn inmiddels verwezenlijkt, door anderen overgenomen of worden ook elders breed ter discussie gesteld. Het is verstandig om te stoppen met het benadrukken van de zogenaamde kroonjuwelen. Het thema bestuurlijk vernieuwing is deels uitgewerkt en te smal als bindmiddel voor een partij. Iedereen weet wel dat het er uiteindelijk om gaat dat er integere, bekwame bestuurders moeten worden benoemd en dat de manier van benoemen of kiezen er minder toe doet. Het benadrukken van een regeling om falende bestuurders snel te laten afvloeien zonder een gouden handdruk, kan een optie zijn waardoor de politiek weer het vertrouwen krijgt van de burger. De burger wil politieke rust in dit land en kunnen rekenen op het verwezenlijken van de beloften die zijn gedaan. Geen drang naar pluche of macht, geen gekonkel en achterkamerpolitiek maar vertrouwen.

D66 heeft altijd het verwijt gekregen geen duidelijk politieke richting te hebben. De begrippen sociaal en liberaal versterken die vaagheid, dat zijn tenslotte in principe strijdige begrippen. Het is

nodig deze zogenaamde richtingloosheid een positieve waarde te geven. Maak duidelijk dat het noodzakelijk is om soms naar links uit te wijken en dan naar rechts, stil te staan, eventueel naar voren of zelfs naar achteren.

D66 kan alzijdig zijn als dat maar duidelijk gemotiveerd wordt. Breng dit als een bijzondere kwaliteit naar buiten. De diversiteit van een politieke stellingname moet herkenbaar zijn. De burger moet het kunnen begrijpen. Het moet een herkenbare samenhang vertonen, consistent zijn en *duurzame* waarde in zich vertegenwoordigen. Het gaat erom de *duurzaamheid* van ons bestaan voor nu en voor onze komende generatie uit te dragen. Het programma van D66 zal inhoudelijk (D)uurzaamheid (66) moeten uitstralen. D66 zal nog sterker de jonge (heeft de toekomst) en oudere burger (heeft de ervaring) op diens verantwoordelijkheid moeten aanspreken. D66 moet zonder doemdenken aangeven dat vernieuwing van onze samenleving noodzakelijk is en dat D66 staat voor een duurzame politiek die te vertrouwen is en zich inzet voor deze doelstelling. *Duurzaam 66* voor een gezond milieu, goede gezondheid en zorg, tegen overbevolking, zonder grenzen, verantwoorde landbouw en veeteelt, tegen vervuiling, een veilige omgeving, een sociaal en maatschappelijk verantwoorde samenleving en dit alles door het uitdragen van een *Duurzame 66* politiek. ♦

D66-afdeling Schoonhoven

Waarom D66

Verstandig beleid is minder dan ooit een garantie voor electoraal succes. De stembusstrijd wordt steeds meer beslist door weinig politici die veel op televisie verschijnen. Door de slijtage van ideologieën is het percentage zwevende kiezers sterk toegenomen. De strijd om hun gunst komt vooral neer op het mobiliseren van ontevreden, omdat die immers het meest geneigd zijn van partij te verwisselen. Niet alleen in Nederland, maar in heel Europa zorgen mediagenieke populistten voor politieke omwentelingen.

Wie regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen wordt al snel in de verdediging gedrongen. De moeilijkst oplosbare problemen zijn de makkelijkste schietschijven voor de oppositie. Opmerkelijk genoeg gaat het in veel Europese landen om dezelfde onderwerpen: groeiende criminaliteit, verloedering van de steden, mislukte integratie, vastlopend verkeer en wachtlijsten in de gezondheidszorg. Bij ons kwamen de kiezers er pas na het veelvuldig TV-optreden van Fortuyn achter dat zij zeer ontevreden waren over Paars, waarvoor tot dan toe brede steun bestond.

Maar niet voor D66, nota bene de grondlegger van Paars. Het risico van verlies aan kiezersgunst zat er vanaf het begin in.¹ Kregen PvdA en VVD het met elkaar aan de stok, dan was voor D66 de ondankbare, want onzichtbare brugfunctie weggelegd. En bij succesvolle samenwerking tussen liberalen en socialisten zou D66 het stempel 'overbodig' krijgen. De praktijk was een mengeling, met alle gevolgen vandien. D66 bracht Paars tot stand om het CDA zijn vanzelfsprekende machtspositie te ontnemen, maar vooral ook vanwege de diep-Democratische overtuiging dat sociaal-democratie en liberalisme elkaar niet uitsluiten. Dit raakt aan onze bestaansreden en is basis voor onze toekomstvisies.

De discussie hierover is weer opgelaaid toen de beschadiging van Paars vooral D66 trof. Hoewel de partij al 36 jaar oud is, ziet men haar blijkbaar nog steeds als een ongrijpbare indringer in de gevestigde orde. Haar wordt beginselloosheid en onduidelijk pragmatisme verweten, en een stijl die tegenwoordig bovendien ver af lijkt te staan van de tijdgeest. In een politiek klimaat van verruwing en versimpeling valt voor een genuanceerd geluid weinig electorale eer te behalen. Maar dit versimpelde beeld van D66 behoeft zelf hoognodig nuancering. Elke herstelstrategie moet immers uitgaan van de fundamentele vraag waar het D66 om te doen is en waarom zij dat beter kan dan andere partijen.

Grondwaarden

D66 is allesbehalve beginselloos. Anders dan andere partijen ziet zij de grondwaarden vrijheid, gelijkheid en broederschap als een onverbreekelijk geheel: het ABC van D66. Weegt voor de VVD de individuele vrijheid het zwaarst, in de PvdA-traditie is dat de gelijkheid en voor het CDA de Christelijke broederschap. Democraten vinden deze waarden ten principale allemaal even belangrijk. Conservatief-liberalen willen minimale sturing door de staat en maximale ruimte voor de markt. Socialisten hechten van oudsher juist aan staatsingrijpen ter voorkoming van de onrechtvaardigheden van de markt. D66 vindt dat de overheid het individu in staat moet stellen zich naar eigen inzichten te ontploien. Dit

betekent een strenge scheiding tussen staat en persoonlijke levenssfeer en aanpakken van bureaucrativering en gebrekkige dienstverlening. Even belangrijk is actief overheidsop treden voor sociaal kwetsbaren, slachtoffers van misdaden of discriminatie en voor wat waardevol is maar weerloos, zoals cultuur, milieu en dieren. Meer dan de socialisten hechten Democraten aan eigen initiatief en ondernemerschap. Meer dan de VVD komen zij op voor niet te kapitaliseren waarden. Anders dan bij het CDA is niet de bijbel richtsnoer voor politiek handelen maar gebleken maatschappelijke noodzaak.

Onevenwichtigheden ontstaan als bepaalde belangen onevenredig aan bod komen in de politieke besluitvorming. Klassiek voorbeeld is de landbouw, waar subsidiebelangen van boeren mogen prevaleren boven belastingbetaler, consument, milieu, dierenwelzijn en Derde Wereld. D66 dringt al heel lang aan op drastische landbouwhervormingen maar stuit steeds op weerstand van CDA en VVD, die zich door de boerenlobby hebben laten inpakken. Evenzeer blijven hervormingen van WAO en ziektekostenstelsel uit doordat de traditionele partijen in de klem zitten van belangenorganisaties. Ander voorbeeld zijn de files, een gevolg van doorgesloten individuele vrijheid. De Democraten hebben impopulaire maatregelen niet geschuwd om de wildgroei van het autoverkeer tegen te gaan.

Pragmatisme versus opportunisme

D66's pragmatisme, doen wat nodig blijkt, gaat gepaard met een bijna dogmatische afkeer van opportunisme. Zo is de partij onveranderd overtuigd van het grote belang van verdieping en verbreding van de EU en weigert mee te gaan met de populistische Eurosceptis waarmee de VVD kiezers wil winnen. Zalm kiest voor onbehoorlijk pragmatisme, getuige ook het weggapen van een werkneemster (Hirsi Ali) bij de politieke concurrentie. Natuurlijk hebben ook de Democraten steken laten vallen. Uit innerlijke weezin tegen repressie was eenzijdig de aandacht gericht op preventie en rechtsbescherming, waardoor tot voor enkele jaren de aard van de groeiende criminaliteit werd onderschat. Maar anders dan andere partijen is D66 nooit tekortgeschoten uit ideologische blindheid of verstrengeling met gevestigde belangengroepen als werkgevers, vakbonden, kerken of omroepen. Dankzij deze onafhankelijkheid kan zij gemakkelijker maatschappelijke wanverhoudingen onbevooroordeeld bestrijden. De kans op scheefgroei is kleiner naarmate het democratisch stelsel beter functioneert en de afstand tussen burger en bestuur kleiner is. Daarom zoekt D66 vanaf haar oprichting onophoudelijk de democratische verdieping, wat veel meer omvat dan bestuurlijke verkokering, referendum of gekozen burgemeester. De maatschappij verandert sneller dan ooit, dus ook het democratisch proces moet zich voortdurend aanpassen. Concreet betekent dit dat mensen in hun hoedanigheden van patiënt, consument, aandeelhouder of buurtbewoner in de relevante besluitvorming moeten meedoen. Ook directe raadpleging van burgers via elektronische media verdient ruime toepassing.

Broederschap

Stonden de jaren zestig en zeventig in het naïeve teken van de maakbaarheid van de samenleving, de laatste twee decennia overheerst van de weeromstuit het ultra-liberale marktdenken. De staat moet terugtreden, liberalisering is het nieuwe dogma. In de trits vrijheid, gelijkheid en broederschap leggen de laatste twee het steeds meer af tegen de eerste. Ministers voor ontwikkelingsamenwerking en milieu zijn afgeschaft. Wederom is de maatschappij uit balans. Individualisering en commercialisering zijn ver doorgeslagen. Sociale rechtvaardigheid is uit, brutale omgangsvormen zijn in. Lange verwaarlozing van 'broederschap' leidt nu tot een debat over normen en waarden, dat het CDA met een christelijke invulling naar zich toe probeert te trekken. D66 moet hierover haar eigen vrijzinnige opvattingen uitdragen en kan daarmee electoraal terrein terugwinnen.

Na de politieke inbraak van Fortuyn verzekeren gevestigde partijen zich tegen electorale schade met een drastische premieverhoging op veiligheid. Het 'broederschap' of samenleven-element krijgt daarmee een eenzijdige invulling. Het pionierswerk van Integratieminister Van Boxtel wordt genegeerd. De jacht op LPF-zetels is geopend en van links tot rechts klinkt hetzelfde hoorn-geschal: meer naar burgers luisteren, strenger optreden, hogere straffen, meer toezicht, weg met de verloedering en onbeschoft-heden, betere opvoeding buitenshuis, ongewenste vreemdelingen snel oprassen, anderen onmiddellijk Nederlands leren. Ook hier is de balans weer zoek, maar uit angst voor de kiezer durft niemand te wijzen op de complexiteit van de situatie. D66 moet dat wel doen en daarbij duidelijke principes formuleren. Laat Nederland tolerant blijven binnen de grenzen van onze beschaving. Aan de gelijkwaardigheid van seksen en het recht op keuzes in de persoonlijke levenssfeer mag niet getornd worden. Integratie van minderheden kan niet samengaan met nieuwe verzuiling. De doorgeslagen individualisering en commercialisering bemoeilijken de aanpassing van nieuwkomers. Inburgering moet breed en intensief worden aangepakt. Veiligheid vergt een

alomvattende benadering waarin de bijdragen van onderwijs, media, sociale instanties en justitie onmisbaar zijn.

Achterhaalde ideologieën

Door het nieuwe karakter van de problemen bieden achterhaalde ideologieën geen oplossingen. De traditionele partijen glijden af naar populisme en simplisme (VVD) of identiteitscrisis (PvdA). Dit verschijnsel doet zich in heel Europa voor. De sociaal-democratie verkeert in verwarring omdat haar traditionele achterban geen eenheid meer vormt maar onderling tegengestelde belangen heeft: werkenden en werkzoekenden, oorspronkelijke bewoners van oude wijken en allochtonen, socialisten van de oude stempel en als moderne sociaal-democraten vermomde D66'ers. Het speelveld is vrij voor rechts en vooral mediagenieke simplisten maken daar dankbaar gebruik van. Deze nieuwe situatie vergt een duidelijk tegenwicht

van partijen die geen eenzijdig ideologische ballast hebben maar wel duidelijke beginselen. Ook de Europa overstijgende problemen van mondialisering kunnen niet opgelost worden met traditionele ideologieën. Vrijmaking van de wereldhandel is noodzakelijk, protectionisme moet verdwijnen. Europa beschermt de eigen boeren ten koste van hun straatarme collega's in de Derde Wereld. Tegelijkertijd dreigt het gevaar van een snelle overliberalisering. Het fuserende en corrumperende (Enron) internationale bedrijfsleven belemmert de vrije en eerlijke concurrentie in het Westen, maar zeker ook in kwetsbare ontwikkelingslanden. Ook hier is het evenwicht zoek en is het hoog tijd voor een D66-formule.

Daarom D66

Maatschappelijke scheefgroei ontstaat door behoudend beleid: de onwil om tijdig veranderingen door te voeren. Het oude conservatisme van links en het nieuwe van rechts werken uiteindelijk radicalisme in de hand. Slechts de bereidheid tot voortdurende aanpassingen kan de noodzaak tot drastisch ingrijpen voorkomen. Daarom is D66 ten principale een gematigde, veranderingegezinde partij. Het Paarse avontuur ging ten koste van haar eigen profilering. Die kan zij nu herstellen door omzetting van de oprechte verontwaardiging over nieuwe maatschappelijke scheefgroei in duidelijke oplossingen. Verstandig beleid hoeft verkiezingssucces natuurlijk niet uit te sluiten. Het wordt hoog tijd voor een redelijk alternatief. ♦

Bob van den Bos, Najaarscongres Zwolle

Noten

1. Achteraf is het makkelijk praten, maar de schrijver van dit artikel heeft de partij al in de jaren tachtig op dit risico gewezen

Geloofwaardig en begrijpelijk

Bij de komende verkiezingen spelen twee zaken een hoofdrol: de geloofwaardigheid van D66 en de begrijpelijkheid van standpunten en opvattingen. Politieke partijen zijn in het leven geroepen om binnen de democratische structuur ideeën van groepen mensen te realiseren. Op dit moment gaat het in de praktijk alleen nog maar over hoeveel zetels een partij haalt in de verkiezingen. Veel partijen hebben het eigen voortbestaan en de eigen grootte tot doel gemaakt en niet langer het realiseren van de oorspronkelijke ideeën.

Veel partijen zijn bereid om eigen standpunten op te geven of naar de achtergrond te schuiven als dat in de strijd om de gunst van de kiezer beter uitkomt. Vaak laten partijen zich daarbij leiden door de gedachte dat de grootste groep homogene kiezers moet worden bediend, omdat dan de meeste zetels kunnen worden gewonnen. Partijen gaan dan bijvoorbeeld draaien met standpunten en wollig praten uit vrees om kiezers tegen het hoofd te stoten.

Binnen D66 horen we daar ver van te blijven. We staan voor onze democratische uitgangspunten en individuele vrijheid. We willen dat graag realiseren. Dat doen we in de politiek met bevoegenheid op basis van de overtuiging dat we willen leven in een samenleving gebouwd op deze uitgangspunten. Als aanpassingen of vernieuwing van de uitgangspunten nodig is, dan moet dit uit de achterban naar voren komen. Maar inhoudelijke vernieuwing van een partij, dus ook D66 kan alleen een succes worden als het gepaard gaat met een grootscheepse wisseling van gezichtsbepalende figuren. Als politici jarenlang een standpunt hebben uitgedragen, plotseling een grote draai maken in opvattingen leidt dit tot problemen met de eigen geloofwaardigheid.

In de afgelopen raadsperiode heb ik als fractie-assistent mogen meezielen in alle stukken voor de gemeenteraad en bijbehorende commissies. Op dat moment werd mij pas duidelijk hoeveel kennis voor een normale burger nodig is om ook maar iets te begrijpen hoe vele regelingen en oplossingen in elkaar zitten. Vaak blijkt dat wetten en regelingen moeilijk worden doordat vele uitzonderingen apart genoemd worden, met eigen voorschriften en bepalingen of door een onuitputtelijke hoeveelheid jargon. Het totaal is onbegrijpelijk voor mensen, kiezers, die niet zelf actief zijn in het betreffende vakgebied. En dat kun je ze niet eens kwalijk nemen. Niets werkt zo vervreemdend als moeten leven in een maatschappij waarvan je het merendeel van de wetten en voorschriften niet begrijpt. Waarom zou je je houden aan wetten en voorschriften die je niet begrijpt?

Mijn conclusie is dan ook dat het niet alleen gaat over de kwaliteit van het uitleggen van ingevoerde wetten, regelingen of gevoerd beleid. Er moet ook gezorgd worden dat deze zaken van zichzelf eenvoudiger zijn, waardoor de begrijpelijkheid en uitlegbaarheid vanzelf omhoog gaan. Zelfs voor complexe problemen is het vaak mogelijk om eenvoudige oplossingen te vinden. Daarvoor moeten dan keuzes worden gemaakt die politieke moed vragen, omdat eenvoudigere oplossingen kunnen leiden tot het niet iedereen naar de zin maken of financiële consequenties voor bepaalde groepen in de samenleving met zich mee kan brengen.

Wat betekent dit voor de koers van D66 in de komende jaren? In de eerste plaats zorgen dat D66 een partij wordt waar leden kunnen begrijpen waar het over gaat. Dus zorgen dat intern het goede voorbeeld wordt gegeven. In de tweede plaats zullen D66-volksvertegenwoordigers in de oppositie alle voorstellen voor wetten, voorschriften en beleid beoordelen op begrijpelijkheid en uitlegbaarheid en zonedig amenderen om verbeteringen daarin doorgevoerd te krijgen. Als D66-volksvertegenwoordigers voorstellen doen, zullen deze voorstellen door hun eenvoud de toets van begrijpelijkheid en uitlegbaarheid makkelijk kunnen doorstaan. Tenslotte zal D66 in al haar geledingen de hierboven beschreven opvatting uitdragen. ♦

Pieter Holkamp,
Capelle aan den IJssel

Quo vadis?

Waarheen gaat gij? De vraag die iedere burger bezig houdt als hij over zijn eigen toekomst nadenkt. Wat wil ik? Is het haalbaar? Durf ik het? Laat ik alles bij het oude? Vragen die er automatisch op volgen. Ook de redactie van *Idee* zit (net als u?) met deze vragen. Zij nodigde de leden van D66 uit om hun "nieuwe idealen en ideeën die kenmerkend zouden moeten zijn voor D66" op schrift te stellen. "Draag die onderwerpen aan, waarvan jij vindt dat ze de identiteit van D66 van morgen moeten bepalen!", luidde de laatste regel van hun literaire uitnodiging. Hoe herkenbaar is de vraag die hier achterschuilt.

Menig student die gezakt is voor zijn eindexamen denkt ook na over zijn 'weg'. Ook dan komen de vragen op "wil ik iets anders?", "heb ik de verkeerde richting gekozen?". Enkel kiezen daarop dan ook voor een andere richting, voor een andere opleiding. Sommigen gaan voor een hernieuwde poging. Welnu, dat laatste zou D66 naar mijn mening moeten doen. Nieuwe idealen en ideeën, een andere identiteit zijn geen tastbare begrippen. Als je daarnaar zoekt, moet je jezelf veel eerder de vraag stellen of je wel bij de juiste politieke groep bent aangesloten. Nee, het antwoord op de vraag "Waarheen gaat gij?" is niet zo moeilijk voor D66. De richting en identiteit van deze partij is op mijn (en uw?) lijf geschreven. Wat er wel dient te veranderen is de wijze waarop D66 haar idealen, ideeën en identiteit uitdraagt.

Uit de verkiezingsuitslag van 15 mei valt te concluderen dat de 'vernieuwing' die de Nederlandse burger zocht, niet uit de D66-koker is gekomen doch gevonden werd bij de LPF. Het vernieuwende karakter van D66 is dus niet goed voor de dag gekomen.

Deze rede wordt versterkt door de uitslag van de stemadviesites op het internet. D66 zou volgens het percentage aan gegeven stemadviezen goed zijn voor ongeveer 20 Kamerzetels. Dat houdt in dat een enorme veel kiezers wel de ideeën en idealen van D66 ondersteunen, doch zich niet in de partij herkennen. Juist daar dient D66 zich naar mijn mening te hervormen.

Al jaren pleit ik binnen de partij voor een duidelijk andere uitstraling. D66 heeft de kracht van uitermate veel kennis in haar ledenbestand. Deze kracht is echter ook haar grootste zwakte. De academische benaderingswijze van politieke thema's is slechts voor een kleine groep burgers te begrijpen. En daar wringt volgens mij de schoen. Het zou voor D66 een uitdaging moeten zijn om die groep kiezers die D66 wel steunen maar niet 'verstaan' te bereiken.

In de jaren dat ik me inspan binnen onze partij ben ik geregeld leden tegengekomen die niet academisch geschoold zijn en desondanks lid zijn geworden van onze partij. Gewoon omdat ze hun gezonde verstand gebruiken. Ik gebruik bewust het woord 'desondanks', omdat het voor mij zo ook aanvoelde. Juist deze leden zijn van onschatbare waarde vanwege hun 'kunde' om in verstaanbaar, begrijpelijk Nederlands te zeggen waar D66 voor staat. Deze leden kunnen D66 helpen om van haar 'bolleboos'-imago af te komen. Een imago dat deze partij belemmert in haar mogelijkheden. En dat laatste is zo te betreuren, omdat de idealen, ideeën en identiteit van D66 domweg goed zijn voor Nederland en haar inwoners. Willen we 7 of 20 Kamerzetels, dat is de eigenlijke vraag. ♦

André van Wanrooij, Roosendaal

Beste democraten

Waarheen gaat gij? Gij?! Zo hoogdravend? Jazeker, wie voor een duurzame toekomst kiest, kiest een nodig en nobel streven. Want wat anders nog dan een duurzame toekomst had je die arme Dresdenaren moeten voorhouden, toen hun cultuurschatten onder metersdiep rivierwater verdwenen. Welke ideeën houd je dan nog hoog, zonder in bekeringsdrift te vallen?

Mijn idee is eenvoudig. Mensen moeten zelf kunnen kiezen voor een duurzame toekomst. Het gaat me daarbij om bewustwording en vooral om transparantie, om de juiste productinformatie. Je moet kunnen zien in hoeverre een product uit je eigen regio komt. Het scheelt files en het verzekert de regionale economie van behoud van werk. Het sluit ook aan bij de Duitse roep om een regionale landbouwontwikkeling –die Agrarwende. Maar waarom zou ik mijn goudrenet niet op een fiets van IJmuidens Corusstaal consumeren, samen met een dame die in dezelfde fabriek werkt. Sterker nog, met die fiets steun ik onze duurzame liefde, zij een inkomen, dus zij betaalt het Haarlemse gerstenat die avond.

Nogmaals, een regionale economische ontwikkeling is een bekend helder idee, maar het gaat mij hier dus vooral om heldere productinformatie. Ik wil als consument kunnen helpen bij de regionale ontwikkeling. En in de WTO-wereld van vandaag kom je er niet met zoiets als een regio-economie progressief afhebben. Informatie echter is vrij. De mensen zouden vrijelijk als consument voor hun

regio moeten kunnen kiezen. Niet de hand van god, maar de handen van god kunnen zorgen voor een duurzame allocatie der aardse goederen.

Ik stel een regionale standaard voor. Een geografisch adres met daaraan gekoppeld een maat die aangeeft in hoeverre de producent zijn product in de regio en door de regio laat fabriceren. Een atlas erbij en dan is het een kwestie van samen met de kleintjes een keuze maken. Tegen die tijd weten ze wel hoe wolkbreuken vermenvuldigen.

Natuurlijk moet ik die Dresdenaren er mijn Ivanhoe peddelpower bij aanbieden, want die regionale standaard van mij gaat vooral over de lange termijn. Het gaat me niet om katalysators en warmtekrachtinstallaties, omdat ik ervan uit ga dat de wereld voor die middelen toch wel zal kiezen. Ik geef het echter een kans dat men tegen die tijd –in een 'ideale' Kyoto-wereld- zich zal realiseren dat lapmiddelen niet genoeg zijn en een duurzaam gealloceerde economie ter dienste van de gemeenschap al lang nodig was.

Transparantie, bewustwording en kiezen. Dat is toch democratie? Alleen een doelbewust doorgevoerde democratie kan waken over de economie. Doelbewust moet bijvoorbeeld een Regionale Standaard als een door een ieder te kiezen voorzorgsprincipe. ♦

Hans Kruisselbrink, IJmuiden.

De Pauzeknop

Zit er een pauzeknop op het Haagse overheidsapparaat? Het is hoog tijd dat de overheid eens ophoudt met beslissen en er even rust komt in de regeltjesfabriek. In reactie op iedere actuele gebeurtenis lijkt die fabriek een nieuwe overheidsregel uit te spugen om een en ander op positieve of negatieve wijze te beïnvloeden. En dan wil ik nog niet eens beginnen over de subsidies, tussenorganen en vergunningenstelsels die voor het bereiken van een bepaald beleidseffect in het leven worden geroepen. Zien we door de bomen het bos nog wel?

Hoog tijd voor een heroverweging van onze besluitvormingstrajecten en het bijbehorend beleidsinstrumentarium. Laten we leren van het LPF-effect in de laatste verkiezingen en er ons voordeel

mee doen. We worden afgerekend op het resultaat, waarom werken we dan niet met dit resultaat –het beleidseffect- expliciet en goed omschreven in onze etalage? De oerhollandse overlegcultuur maakt de weg naar een besluit lang en ondoorzichtig en evaluaties van besluiten zien we al helemaal nooit. Is er dan eindelijk een mooi compromis bereikt en wordt het beleid uitgevoerd dan kan het tot in de oneindigheid doorlopen. We nemen zoveel prachtige besluiten en hebben fantastische ambities, laten we nu eens goed kijken naar de uitvoering. Dus: De Pauzeknop! Dan kunnen we ook met recht zeggen dat we staan voor kwaliteit en helderheid. ♦

Gea Wijers, Amsterdam

Nieuwe thema's

Om na de verkiezingen weer een politieke rol van belang te spelen, moet D66 zich de komende periode richten op een aantal nieuwe thema's zoals scheiding van kerk en staat en de individualisering.

Na het temmen van de erfelijke monarchie wordt het tijd om eindelijk eens serieus werk te maken van de scheiding van kerk en staat. De dominantie van eeuwenlange bijbelgerichtheid moet maar eens afgelopen zijn. Het is te gek voor woorden, dat leefregels van oude culturen nog steeds richtsnoer vormen voor de hedendaagse burger. Die heeft geen behoefte aan tien geboden en weet zelf wel dat je niemand mag doodslaan en niet mag stelen: iedereen wordt geacht de wet te kennen (onze wet, niet de bijbel) en wordt daarop afgerekend. Wat in een eventueel hierna maals gebeurt, heeft geen relevantie voor tijdelijk functioneren op aarde.

Dus geen officiële christelijke, joodse of islamitische feestdagen meer waardoor het hele openbare leven wordt lamgelegd. Wie vrij wil, neemt maar een vrije dag. Openbare diensten horen op

deze dagen normaal te functioneren. Typisch Nederlandse folklorie als Sinterklaas mag daar best een (bescheiden) uitzondering op vormen, hoewel alleen in de avonduren. Nadeel: dit is natuurlijk niet alleen op Nederlands niveau in te voeren, dat besef ik ook wel. Maar het lijkt me des D66 om die discussie aan te zwengelen. In elk geval kennen al genoeg landen geen Tweede Paasdag of Pinksterdag, en vinden verkiezingen op zondag plaats. Daarmee zouden we moeten beginnen.

Zeker nu het CDA triomfantelijk het gezin weer opvoert, zou D66 zich hard moeten maken voor individualisering van alle stelsels (verwijder restanten kostwinnersstelsel) en behartiging van de belangen van alleenstaanden. Immers, éénderde van de volwassen bevolking woont (tijdelijk) alleen.

Individualisering geldt voor iedere burger, ongeacht zijn/haar leefvorm. Te gek voor woorden dat ook alleenstaanden via premies meebetalen voor de huisvrouw van de kostwinner. Eigenlijk zou de kostwinner belast moeten worden voor inkomen in natura; de huisvrouw zorgt immers dat de kostwinner onbelemmerd door zorgtaken beschikbaar is voor de arbeidsmarkt, waar hij dus een geduchte concurrent is voor de alleenstaande, die alles zelf moet doen.

Het SWB-stuk van Goudzwaard c.s. hinkt te veel op twee gedachten. Elk volwassen individu moet zelf een inkomen verwerven via betaalde arbeid, met eigen premies, eigen pensioen en eigen sociale zekerheid. Het woord 'tweeverdiener' is een monstrum: niemand is alleen tweeverdiener. Bedoeld wordt dat een leefeenheid twee inkomens heeft, wat suggereert dat het niet gewoon is dat elke volwassene zelf inkomen verdient. De norm is de alleenverdiener, voor wie dus allerlei voorzieningen gecreëerd moeten worden. Een leefeenheid met drie of meer inkomens heeft ook geen aparte naam, we hebben het duidelijk alleen over de man-vrouwrelatie. D66 zou dus moeten uitgaan van het gegeven dat iedereen verdiener is en niemand alleen-, twee- of drieverdiener. ♦

Foto: Herman Wouters

Niemand is alleen tweeverdiener

Mirjam Hommes, Amsterdam

Democratie, goed idee

Uw stem heeft ook 15 mei geen invloed gehad. Dat zal trouwens ook gelden voor toekomstige referenda en burgemeesterverkiezingen. Waarom? De kans dat uw stem D66 aan een extra Kamerzetel helpt, is één op 63.000 (aantal kiezers gedeeld door aantal zetels). Alleen als uw stem zorgt dat de kiesdeler wordt bereikt, krijgt D66 een extra zetel. We hadden ongeveer 40.000 stemmen te veel voor zeven en 20.000 stemmen te weinig voor acht zetels. U zult ongeveer 80.000 jaar oud moeten worden voor 50% kans dat uw stem voor dat verschil zorgt.

Toegegeven, letterlijk betekent democratie is dat het volk het voor het zeggen heeft en niet dat iedere burger invloed heeft. Wie echter ernst wil maken met de suggestie dat een burger in onze democratie zeggenschap heeft, zal moeten komen met een andere oplossing dan de bestaande keuzemogelijkheden. Want de behoefte om gehoord te worden is groot.

Wie kennis van meer mensen wil benutten, heeft als groot probleem hoe je kunt luisteren naar miljoenen mensen. Een minister kan niet met de hele bevolking chatten. Bovendien is het niet goed mogelijk om in een chatsessie of vergadering met tien mensen ieder zijn zegje te laten doen, laat staan met nog meer mensen.

Er is een oplossing. Enkele maanden voordat de Tweede Kamer een besluit neemt, kan een daarvoor ingestelde overheidsorganisatie een webpagina openen waar iedere burger argumenten voor of tegen kan aanvoeren en problemen kan signaleren. Anderen kunnen de argumenten aanvullen of weerleggen. Het gaat uitdrukkelijk niet om meningen, maar om argumenten waarop meningen stelen. Alle bijdragen worden één keer opgenomen ter voorkoming van herhalingen en eindeloze discussie. Hierdoor voorkom je ook dat een bepaalde grote groep de discussie overstemt. De bijdragen hebben een overzichtelijke ordening, wat heel belangrijk is voor besluitvorming, en dat kun je nog verbeteren met een techniek van verbergen/zichtbaar maken (zie demo op www.democratie-nu.org).

Aan het einde van de discussie hebben politici de beschikking over een overzicht van argumenten en oplossingen en kan elke partij vanuit de eigen normen en waarden debatteren over haar besluit. Maar let op: dit nieuwe internetgebruik is meer dan een communicatiekanaal waarmee burgers politici van informatie voorzien. Bij besluiten worden namelijk vaak elementaire fouten gemaakt, en de kans op een aantal verkleint hier aanzienlijk.

Eén van de fouten is dat er onvoldoende informatie wordt ingewonnen. In dit voorstel kan elke burger 24 uur per dag, 365 dagen per jaar argumenten onder de aandacht van politici brengen. Een tweede fout is dat argumenten en oplossingen niet openbaar zijn. Een burger heeft momenteel geen mogelijkheid te checken wat lobby-clubs politici wijsmaken, daarop te reageren of alternatieven aan te dragen. In de nieuw gecreëerde openbaarheid kunnen burgers en media uitspraken van politici tegen het licht houden en hun daarop aanspreken.

Ook bij besluitvorming worden elementaire fouten gemaakt. Allereerst doordat er geen overzicht is van alle feiten, argumenten en oplossingen. De overheidsorganisatie verzamelt en ordent de bijdragen. Ten tweede door afwijzing van een voorstel vanwege één nadeel, wat waarschijnlijk een van de meest gemaakte fouten is. Het gaat erom of de som van voor- en nadelen beter uitpakt dan de bestaande situatie. Ten derde doordat men niet nadenkt over oplossingen voor de nadelen van een voorstel. Elke burger kan hiervoor een bijdrage leveren. Ten vierde door de aandacht te verleggen naar degene die het argument naar voren brengt. Hier gaat het er niet om wie het zegt, maar of het argument klopt. Bijdragen van burgers worden daarom anoniem opgenomen. Ten vijfde tegelijk aanklager en rechter spelen, wat in de rechtsspraak niet kan, maar in de politiek maar al te vaak gebeurt. In het voorstel zijn de burgers aanklager of advocaat, en politici de rechter. Tenslotte onvermogen of onwil om van een ingenomen standpunt af te stappen vanwege vermeende zwakte, draaikonterij, in plaats van kracht. Maar daar zijn geen argumenten meer voor. Via internet kunnen burgers dus inhoudelijk invloed gaan uitoefenen op de besluitvorming, zonder dat er grondwetswijzigingen voor nodig zijn. Democratie, dat is een goed idee! ♦

Bert Altenburg, Culemborg

Foto: André van de Bos

Nieuwe knelpunten

Ons politieke tafelzilver van verdergaande democratisering is electoraal uitgewerkt. We moeten ons aanpassen aan wat breed ervaren wordt als de nieuwe problemen. Hier een zevental.

Economie

De economie zit in het keurslijf van groei. Ondanks ongekende welvaart ontstaat paniek als de groei onder 2% zakt! Vooral *de beurs* veroorzaakt deze paniek. Beleggerskapitaal zou onderworpen moeten zijn aan de 'tucht van de markt'. Dat lijkt juist en bevordert beleggen in gezonde ondernemingen. Als psychologie echter de overhand krijgt, gaan investeringen naar verkeerde sectoren met het risico van chaotische toestanden met krachdimensies. Hoe dring je speculatie terug? Aandelen slechts eens per maand mogen verhandelen?

In onze vrijemarktordening onttrekt topmanagement zich aan marktwerking voor inkomens en is een kaste op zich. *Kapitalisme* schoffeert hier de vrije markt. In het kielzog is het verschijnsel doorgedrongen tot semi-publieke organisaties en gewinning heeft de graaicultuur onomkeerbaar gemaakt. Sterk progressieve belastingen lijken de enige remedie.

Minima

In het tweeverdienerstijdperk zijn minimumloon en koppeling contraproductief geworden. Met een marktconforme beloning van Melketiers via loononderhandelingen kunnen werkgevers laagbetaalde maar reguliere banen scheppen. Een aanvulling vanuit de uitkering met vrijlatingspercentage zorgt ervoor dat Melketiers financieel erop vooruitgaan.

Globalisering

Vrij verkeer van kapitaal en economische vaardigheden leidt alleen tot maximale spreiding van welvaart in regio's die weerbaar zijn in de concurrentiestrijd. Ontwikkelingslanden kunnen niet meekomen. Bij ongebreidelde globalisering gaan veel landen en economieën ten onder aan het mondiale geweld. Hoe vinden we de juiste grenzen? Meer oog voor de uitwerking in concrete gevallen, geen blind vertrouwen dat liberalisering en globalisering altijd welvaart brengen. Ontwikkelingslanden moeten een integrale economische politiek voeren, gericht op het welzijn van de bevolking en niet gefrustreerd door activiteiten van multinationals. Volledige liberalisatie van handel in landbouwproducten kan makkelijk tot ontwrichting leiden. Het opengooien van de grenzen kan landbouw in landen als Nederland en Frankrijk wegdrücken, met rampzalige gevolgen voor de leefbaarheid in bepaalde regio's.

Ontwikkelingshulp

Decennia van ontwikkelingshulp hebben weinig effect gehad, of zelfs negatief. Voor de ontwikkeling van een land is primair *goed bestuur* nodig, en pluriforme informatievoorziening. Bij gebrek daaraan is ontwikkelingshulp dweilen met de kraan open. We

moeten ons niet blindstaren op een BNP-percentage, maar primair via de VN goed bestuur bevorderen.

Ruimtelijke ordening

In de Randstad wonen evenveel mensen als in Londen of Parijs, maar het oppervlakte is vijf maal zo groot. Een efficiënt metrosysteem om de agglomeraties leefbaar te houden is niet mogelijk. Twee opties: het Groene Hart volbouwen om ook daar ondergronds te kunnen, of de instroom in de Randstad omkeren. Emigratie in plaats van immigratie is geboden; de kwaliteit van het bestaan vergt een andere aanpak. Om de leefbaarheid te bevorderen, zouden we nu emigratie naar dunbevolkte, 'immigratiewillige' landen als Duitsland en Frankrijk kunnen stimuleren. Goede, betaalbare ruimtelijke ordening wordt vaak gefrustreerd door de macht van grondbezitters. Wellicht wijzen de herontdekte normen en waarden het CDA de weg naar een adequate grondpolitiek, temeer omdat veel overtollige landbouwgrond via de overheid andere bestemmingen heeft gevonden. Om speculatie in bouwgrond te voorkomen, moet de waarde gerelateerd worden aan het rendement over de laatste jaren.

Justitie

Afgezien van het justitiële circuit begrijpt bijna niemand nog het 'zwijgrecht' van verdachten, die immers niet hoeven 'mee te werken aan een eigen veroordeling'. Justitiële acts hebben hierdoor het karakter van een negentiende-eeuws duel of middeleeuws steekspel met arbitraire spelregels. Iedere burger, ook een verdachte, heeft de plicht mee te werken aan waarheidsvinding. De *claimcultuur* uit de VS moeten we hier niet hebben. Veel Amerikaanse artsen hebben het operatiebijltje erbij neergelegd vanwege onbetaalbare verzekeringspremies. De politiek moet duidelijker stelling nemen, de minister van Justitie moet een dam opwerpen. De politiek is te weinig doordrongen dat criminaliteit onze privacy meer bedreigt dan maatregelen ertegen. Een algemene legitimatieplicht bevordert 'all-in privacy'. Absolute privacy is een tot heilige koe geworden illusie. Politie en justitie kunnen de veiligheid op straat onvoldoende waarborgen; inzet van burgers is nodig. De overheid moet voorlichten en stimuleren. Recidivisten moeten zwaarder gestraft worden. Een lange(re) detentie van zware criminelen bevordert de resocialisatie niet, maar is mogelijk toch geboden ter bescherming van de samenleving.

Multicultureel

In eetgewoonten, kleding en muziek is sprake van multiculturele verrijking. Maar in intermenselijke relaties ligt het anders. Hoewel multicultureel kunnen Friezen en Limburgers uitstekend onder hetzelfde staatsbestel en dezelfde wetten leven. Voorwaarde is acceptatie van bepaalde normen en uitgangspunten. Als we die expliciet benoemen, kunnen ook Antillianen en moslims inburgeren. Expliciet uitdragen (niet scheppen) door de overheid is geboden; repressie werkt onvoldoende. ♦

Gerrit Bosch, Waalre.

Stuur het kabinet definitief naar huis!

Het openbreken van de Nederlandse regentencultuur is een belangrijke doelstelling die D66 zich als politieke partij heeft gesteld. Zo hebben niet-gekozen bestuurders in Nederland een veel te grote invloed op de politieke besluitvorming. Dit werd in Paars II nog goed geïllustreerd door de benoemde ex-minister Zalm die schaterlachend tegen de volksvertegenwoordiging riep 'die motie voeren wij NIET uit'. Als je die gebeurtenis tegen het democratische licht houdt, wordt je direct duidelijk dat er heel wat schort aan de Nederlandse democratie.

Niet meer benoemen dus dat kabinet, maar rechtstreeks kiezen, is de traditionele reactie van de meeste D66'ers. Maar dat betekent ook dat er veel macht komt te liggen in de handen van één persoon, de gekozen minister-president. Hierdoor wordt het nog moeilijker voor de burger om de politieke besluitvorming te volgen en in te grijpen als dat nodig is. Er is echter ook een andere optie mogelijk: het verzwakken of zelfs afschaffen van de macht van het kabinet. En vooral die laatste optie biedt interessante mogelijkheden om de politiek daadwerkelijk dichter bij de burger te krijgen.

Verantwoordingsstructuur

Momenteel wordt de wetgevende macht verdeeld over het kabinet en het parlement. Helderder voor iedereen is als de scheiding der machten volgens Montesquieu (de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende machten) duidelijker wordt vormgegeven door de gehele wetgevende macht te leggen bij het parlement. Dan weten we als kiezers precies wie er voor aangenomen wetgeving verantwoordelijk zijn. Het politieke debat vindt dan immers plaats in de openbaarheid van de Kamer en niet in het geheimzinnige torentje.

Als we vervolgens de ambtenaren als constitutionele macht verantwoordelijk voor de uitvoering van de wetgeving erkennen - zoals de programmacommissie in 1999 al voorstelde - wordt ook deze verantwoordingsstructuur helderder. De huidige secretaris-generaals sturen de departementen aan en de volksvertegenwoordiging functioneert als het controlerend orgaan. Om de macht van de ambtenarij enigszins te beperken worden de secretaris-generaals voor een beperkte periode, zeg 5 jaar, benoemd door de volksvertegenwoordiging en indien gewenst voortijdig vervangen.

Directe democratie

Naast het negeren van moties en de aansturing van de departementen is een andere belangrijke functie van het huidige kabinet: de voorbereiding en uitwerking van wetgeving. Bij het wegvallen van het kabinet kunnen deze taken eenvoudig worden

overgeheveld naar projectcommissies bestaande uit parlementariërs, ambtenaren en andere deskundigen die door het parlement worden benoemd. De voorzitters van die commissies kunnen Nederland internationaal vertegenwoordigen, zoals staatssecretarissen en ministers dat thans doen. Dit heeft als bijkomend voordeel dat de internationale politiek veel directer door de volksvertegenwoordiging wordt aangestuurd, waar vandaag de dag het kabinet te vaak solitair en op ondoorzichtige wijze optreedt. Met het optreden in de gesloten Raad van Ministers in de EU als democratisch dieptepunt.

Aangezien de wetgevende en controlerende macht na afschaffing van het kabinet gebundeld zijn in de volksvertegenwoordiging, is het des te meer gewenst de mogelijkheden van directe democratie drastisch uit te breiden. Dit om een ongebreidelde macht van de volksvertegenwoordiging te voorkomen. Naast het correctief referendum moet D66 zich dan ook actief gaan inzetten om het volksinitiatief - waarbij wetgevingsvoorstellen door burgers worden ingediend en vervolgens via een referendum in stemming worden gebracht - te verwezelijken. Ook moet de volksvertegenwoordiging vroegtijdig via een referendum door de burgers naar huis kunnen worden gestuurd, een macht die nu vreemd genoeg bij een benoemd orgaan, namelijk het kabinet, ligt.

De combinatie van meer macht voor het parlement (door afschaffing van het kabinet) en meer macht voor de burgers (door het verbeteren van de directe democratie), biedt nog een ander belangrijk voordeel. Het sluiten van een regeerakkoord dat de politieke besluitvorming voor vier jaar kan verlammen is niet meer nodig. In plaats daarvan zullen per onderwerp deelakkoorden worden gesloten tussen wisselende meerderheden van politieke partijen in het parlement. Waar de coalitiepartijen zich thans regelmatig achter het kabinet verschuilen en oppositiepartijen vaak slechts uit zijn op de val van het kabinet, zullen alle partijen dan met realistische en aansprekende voorstellen moeten komen. Geen simpele excuses meer als men de afgelopen vier jaar weinig tot niks voor elkaar heeft gekregen.

D66 streeft al jaren zeer terecht naar een hervorming van de Nederlandse democratie in de richting van meer openbare en heldere besluitvorming, waarbij de invloed van de burger op het besluitvormingsproces maximaal is. Meer mogelijkheden van directe democratie en een opgewaardeerde rol van het parlement zijn hiervoor noodzakelijk. Om dit te bereiken kan D66 het kabinet het beste definitief naar huis sturen! ♦

Mark Giebels, Berkeley, Verenigde Staten.

Personenstelsel bij de kamerverkiezingen

Dit voorstel tot modernisering van het kiesstelsel beoogt bij te dragen tot herstel van vertrouwen van burgers in onze vertegenwoordigende democratie. De herziening moet de kiezer meer invloed geven en de band tussen kiezer en gekozene versterken.

Het voorgestelde stelsel gaat ervan uit dat de kiezer met zijn stem direct bijdraagt tot de invloed die de gekozen kandidaat zal verwerven. De lijstvolgorde moet worden bepaald door de kiezers. De kiezer moet toegang krijgen tot een via het internet georganiseerde achterban van de kandidaat van zijn keuze – dus geen lokale geografische districten, maar per kamerlid een landelijk www-district. Van het huidige systeem blijven ook kenmerken behouden. Zo vindt de zetelverdeling volgens een landelijk systeem van evenredige vertegenwoordiging plaats. De kiezer die niet op een persoon wil stemmen kan desgewenst zijn stem aan een lijst geven.

De eerste stap in het voorgestelde systeem gaat over de keus voor personen. De door de politieke partij samengestelde lijst geldt voor het hele land en wordt in alfabetische volgorde aan de kiezer voorgelegd. Na afloop van de stemming worden de kandidaten per lijst gerangschikt in de volgorde van hun stemmenaantal. Die volgorde is beslissend voor toelating tot het parlement. Zo verkrijgt elke gekozene een invloedsfactor gelijk aan zijn persoonlijk stemmenaantal (gemiddeld ongeveer gelijk aan de kiesdeler). Dat resultaat wordt gepubliceerd en heeft consequenties voor de politieke status van het kamerlid. Zo wordt de stem van de kiezer een rechtstreekse toekenning van invloed aan de gekozen kandidaat.

Als alternatief voor de kiesmogelijkheid per kandidaat is er een kiesmogelijkheid voor de lijst als geheel, doch niet gekoppeld aan een lijsttrekker zoals nu. De kiezer die niet voor een persoon wil kiezen kan dus een niet-persoonsgebonden stem geven aan de partij. Deze 'lijst-stemmen' worden voor bepaling van de invloedsfactor in dezelfde verhouding over de kandidaten verdeeld als waarin zij persoonlijke aanhang hebben verworven.

De tweede stap in het systeem betreft het formeren van een achterban. Gekoppeld aan het uitbrengen van een stem op politicus P kan de kiezer zich opgeven als lid van de achterban van P. Het contact tussen P en diens achterban verloopt via de website van P. We hebben nu dus een modern soort 'district' gevormd, niet op de landkaart maar op het internet, en niet voorafgaand aan, maar als resultaat van de verkiezing.

Het is P niet toegestaan de Achterban af te wijzen of te ontbinden. De achterban kan door P worden benut voor opiniepeiling, brainstorming, propaganda of het vragen van advies bij bepaalde politieke handelingen of persoonlijke beslissingen, o.a. wanneer P de fractie of de kamer wil verlaten.

Onderzocht moet worden in hoeverre D66 bij de volgende verkiezingen de stappen van dit voorstel binnen de mogelijkheden van de huidige kieswet op de D66 lijst kan toepassen. Bij succes geeft dat aan D66 een competitievoordeel, waardoor wijziging van het kiesstelsel vanzelf aanhang krijgt. ♦

S.M. Argelo, Eindhoven.

Transparant en praktisch

Kenmerkend voor D66 is de D van democratie. Vanuit dit democratische uitgangspunt moeten staatkundige en politieke issues worden benaderd. Kenmerk voor een democratie is het aloude *one man, one vote*. Niet alleen formeel bij het stemmen, maar ook daarna. Geen woorden, maar daden. Er moet met die stemmen en signalen ook daadwerkelijk iets gebeuren, anders functioneert de democratie niet en is zij voor vele stemmers een wassen neus.

Wat Nederlanders willen, is enkele maanden geleden bij de verkiezingen op democratische wijze duidelijk geworden. Of wij nu blij zijn met de uitkomst of niet. Het is niet nodig dat D66 nu -naast haar klassieke thema meer democratie- zelf nieuwe idealen en ideeën gaat verzinnen. Dan doe je niets met de miljoenen stemmen die (op andere partijen) zijn uitgebracht.

Het probleem van D66 ligt in de vorm (communicatie) en veel minder in de inhoud! Of zoals Lousewies van der Laan min of meer zei: het product is goed, het probleem is de verpakking.

Als D66 een geloofwaardige partij is, doet zij op genuanceerde maar praktische wijze iets met de thema's en idealen die Nederlanders bezighouden. Het ideaal van D66 is, van oudsher en moet nog altijd zijn, dat er een transparante en begrijpelijke democratie komt, waarin iets wordt gedaan met de wensen van grote groepen Nederlanders.

De thema's die de laatste jaren spelen zijn bekend, zoals criminaliteit en veiligheid op straat (en in het voetbalstadion, onderschat de enorme symbolische waarde hiervan niet.); allochtonen- en integratiebeleid; onvoldoende functioneren van de zorg; kwaliteit van het onderwijs. Kortom: het is nu zaak het klassieke D66 thema, meer democratische en transparante besturing, niet te verwaarlozen maar juist nieuw leven in te blazen (al is ons thema 'gekidnapt' door Fortuyn). Pak de concrete problemen rond de bovenstaande thema's zodanig op, dat ook gewone mensen er wat van merken: er moet aantoonbaar wat gerealiseerd worden. Geen woorden maar daden; daar word je bij verkiezingen op afgerekend.

Streef naar meer transparante bestuursprocessen: geen achterkamertjes politiek, minder bureaucratie, concrete problemen praktisch en resultaatgericht aanpakken, een goed contact houden met de samenleving door goed te luisteren en in eenvoudige taal de aanpak van complexe problemen uit te leggen. Noem de dingen bij naam, zoals je ze aan je ouders of je opgroeiende kinderen zou uitleggen. Die taal en praktische insteek snappen grote groepen mensen. Dat was de kracht van Fortuyn. ♦

Ron Kok, Schiedam.

“Waarheen leidt de weg?”

De vraag “waarheen leidt de weg” stellen de meeste mensen zich alleen wanneer ze daartoe worden opgeroepen door Mieke Telkamp en zij eigenlijk terug moeten kijken op het leven van de onlangs overledene. Maar D66'ers kunnen er maar geen genoeg van krijgen. De redactie van *Idee* riep er onlangs zelfs iets chiquer toe op door het thema ‘Quo vadis’ te kiezen, typisch D66 naar mijn mening. De reacties van veel leden zijn overweldigend en voor mij als net gekozen voorzitter van de partij is dat een enorme stimulans. Ieder pakt het probleem op zijn eigen manier aan, maar als rode draad door alle bijdragen lees ik: toekomstgerichtheid, vernieuwing, maar vooral de oproep onszelf te blijven.

Met scherp-slijperij of wij nou liberaal, sociaal of progressief liberaal zijn kan ik niet veel. Gelukkig is D66 geen partij, die naar de boekenkast grijpt als een probleem zich voordoet om hapklare oplossingen te vinden vanuit een ideologie. D66-ers zijn vooral pragmatisch. G.H. Baudet stelt in zijn bijdrage dat D66 vooral staat voor “respect voor ieders persoonlijke eigenheid”, met andere woorden ‘Quo vadis’ dat beslis je zelf.

Veel schrijvers hebben de gelegenheid aangegrepen om een uitgebreide beschouwing te geven over het bestaansrecht van de partij. Hoewel ik beschouwingen “hoe het zo gekomen is” interessant vind, ben ik toch vooral op zoek naar nieuwe politieke thema's en een bij deze tijd passende manier om ze vervolgens voor het voetlicht te brengen. Ben Jager laat het marktdenken prevaleren en ziet de boodschap als product, terwijl Bert Altenburg de wijze van communicatie centraal en daarbij terecht het internet beter wil benutten. Het meest concreet rond de thema's zijn Frans Pagen (Onderwijs) en Gerrit Bosch, die zelfs antwoorden op vele onderwerpen (van Minima to Globalisering) neerzet.

De komende verkiezingsweken, maar vooral daarna zal D66 weer veel discussies gaan voeren. Wat mij betreft wat minder naar binnen-, maar vooral naar buitengericht. D66 heeft standpunten, maar vooral ook stijl. De nuance zal vanzelf in de politiek terugkeren

en daarmee ook onze toekomst. Het artikel van Menno van der Land geeft al een mooi voorproefje op zijn binnenkort te verschijnen boek over dé partij. vooruitkijken is belangrijk maar genieten van dat wat achter ons licht veel leuker.

Tot slot raad ik vooral het stukje van Gea Wijers aan “De Pauzeknop”. Even stilstaan en nadenken is iets wat vooral in de decemberweken niet vergeten mag worden. ♦

Alexander Pechtold
Voorzitter D66

Effectief Communiceren

De training ‘effectief communiceren’ behandelt de 5 belangrijkste communicatieve processen. Deze processen gelden in alle situaties waar mensen met elkaar in gesprek zijn: het debat, de vergadering, het tweegesprek, de onderhandeling etc. De mate waarin je vaardig bent in deze processen te herkennen en te hanteren bepaalt vaker je succes dan je zou vermoeden. Op alleen je inhoudelijke kennis kom je er niet!

Tijdens de training maken de deelnemers kennis met deze processen én oefenen zij vaardigheden in het hanteren er van. Onder begeleiding van de ervaren trainer (zes jaar trainer/adviseur voor management en directie in de non-profit sector) wordt de ‘lastige situatie’ van iedere deelnemer besproken, geoefend en geëvalueerd. De praktijk staat dus voorop!

Voor meer informatie: d.lous@d66.nl

Democratie als opgave

Jos van Kemenade is een hartstochtelijk democraat. De gebundelde teksten van de Commissaris der Koningin in Noord-Holland (1992-2002) gaan over functioneren en behoud van een vitale democratie. Rode draad is het democratisch karakter van het bestuurlijk bestel, met de jongste ontwikkelingen actueler dan ooit. Jammer dat de bestuurder-politicus net deze meest turbulente periode in decennia 'mist'. Van Kemenade's laatste uitlatingen als Commissaris der Koningin zouden er anders hebben uitgezien dan waar hij in zijn Nieuwjaarstoespraak van januari 2002 spreekt over de "leefbaarheids-hype die rondwaart en die de politiek dichterbij de burgers wil brengen, het sprookje van de kleren van de keizer, zonder er iets nieuws voor in de plaats te stellen".

Natuurlijk is het makkelijk om een politicus met hedendaagse kennis af te rekenen op uitlatingen van vroeger. Van Kemenade is realistisch genoeg om te beseffen dat democratie geen onveranderbare vanzelfsprekendheid is, maar een onophoudelijke opgave om in wisselende maatschappelijke en culturele omstandigheden de betrokkenheid van burgers steeds opnieuw adequaat vorm te geven.

Degelijke analyse

Kern van zijn gedachtegoed is de vraag hoe ieder naar vermogen volwaardig aan die samenleving kan deelnemen. De vitaliteit van de democratie hangt sterk samen met het functioneren van de democratische overheid en niet alleen als aanbieder van publieke diensten en collectieve voorzieningen. Want juist de democratische overheid is een sociaal systeem van waarden, normen en afspraken.

De verhouding tussen overheid en burger is ingrijpend veranderd. De burger blijkt nog steeds zeer geïnteresseerd in incidentele politieke issues, maar acceptatie van de democratische overheid als orgaan bij uitstek ter behartiging van de publieke zaak is sterk afgenomen. Toenemende individualisering, ontzuiling, vervagende ideologieën en afnemende identiteit vergruisden de traditionele sociale verbanden en samenhangende waarden en normen als groepsgebonden richtsnoer voor het handelen. In de nieuwe samenleving voert het 'ieder voor zich' de boventoon en is de positie van

de overheid als onbetwiste behartiger van het publiek belang aangetast.

Van Kemenade geeft drie oplossingsrichtingen waarmee de overheid op de veranderende omstandigheden kan inspelen. De belangrijkste is vergroting van betrokkenheid bij en herkenbaarheid van de overheid. Daarnaast heeft hij het over velerlei wijzigingen in het kiesstelsel en de inrichting van het openbaar bestuur. Van Kemenade is voorstander van een interactief openbaar bestuur (*'re-inventing government'*) en interactieve politieke partijen (*'re-inventing democracy'*). De kloof met de burger kan verkleinen met meer openheid en transparantie in de discussie en overleg met betrokkenen in de beleidsvoorbereiding. Structurele bestuurlijke en staatkundige hervormingen kunnen een middel zijn, maar nooit een doel op zich. Want zonder een versterking van legitimiteit van openbaar bestuur en politiek is institutionele vernieuwing hooguit symptoombestrijding. Politieke profilering is essentieel voor herkenbaarheid en vertrouwen. Democratie leeft immers bij de gratie van verschillen in opvatting, maar die maken politieke partijen niet meer (voldoende) expliciet waardoor velen niet meer zien wat er te kiezen valt, dus ook niet meer kiezen.

Blinde vlekken

Niemand kan bezwaar maken tegen Van Kemenade's pleidooi voor een meer naar buiten gekeerd openbaar bestuur en politiek debat die de keuzemogelijkheden voor burgers beter over het voetlicht brengen. Het is echter de vraag of dat voldoende is om de huidige onvrede bij grote groepen kiezers weg te nemen. Dé les van het afgelopen jaar is dat een betere uitleg van de politieke boodschap niet genoeg is. Burgers willen dat de politiek hun problemen serieus neemt. Juist het onbespreekbaar willen maken of arrogant wegedeneren van problemen vanwege taboes was een belangrijke reden voor de 'verweesde' kiezer om zich steeds meer van traditionele politieke partijen af te keren. *Luisteren* zonder vooringenomenheid is essentieel. Juist dat leken veel politieke partijen vóór 15 mei verleerd, en nog steeds vertrouwen veel politici erop dat zij het vertrouwen in de overheid kunnen herstellen door hun politieke visies meer, duidelijker en nadrukkelijker

over te brengen.

Het gebrekkige inzicht van beroepsbestuurders en -politici in de problemen die in brede lagen leven, komt pregnant in enkele teksten naar voren. De multiculturele samenleving is daar een voorbeeld van. Als echte sociaal-democraat gelovend in maakbaarheid bepleit Van Kemenade achterstandsbestrijding met aandacht voor scholing, werkgelegenheid, stadsvernieuwing en vergroting van participatie en emancipatie. De overheid, inclusief Van Kemenade, onderkende de groeiende kritiek van veel autochtone burgers over gebrekkige integratie van minderheden niet of onvoldoende, zodat die als een veenbrand voortwoerde. Pas in 1998 formuleerde D66-minister Van Boxtel voor het eerst een integratiebeleid. Schokkend hoe snel daarna, en zeker na '11 september' het integratie-debat in een stroomversnelling kwam, met een grote rol voor bijvoorbeeld de islam. Had de overheid dit niet eerder kunnen zien aankomen? Daadwerkelijk luisteren zou de 'tunnelvisie' van bestuurders en politici misschien eerder hebben doorbroken.

Conclusie

Van Kemenade's bundel geeft een mooi tijdsbeeld hoe in bepaalde perioden tegen politieke problemen werd aangekeken. Veel concrete ideeën zijn nog steeds bruikbaar, zoals invoering van volksinitiatieven en referenda met meerdere alternatieven, afstappen van een uniforme nationale verkiezingsdatum voor Provinciale Staten en invoering van elementen van het districtenkiesstelsel. De meerwaarde van de bundel zit echter vooral in de lessen ter vergroting van de betrokkenheid van de burger en de herkenbaarheid van de overheid. Niet zozeer omdat deze lessen aan bod komen maar juist omdat ze er niet in staan. Want de democratie kan interactiever en vitaler worden als bestuur en politiek meer proactief zouden besluiten en daadwerkelijk luisteren naar de burger. Dit proces zal de komende jaren nog een hele opgave zijn. ♦

J.A. Van Kemenade, Democratie als opgave, een selectie van artikelen en toespraken van J.A. van Kemenade, ISBN 9057499150, Elsevier, € 42.

Thom en de anderen

Er zijn meer mensen bang voor spinnen dan voor leeuwen. Meer voor slangen dan voor beren. Wespen zijn enger dan olifanten. Over dit fenomeen hebben wetenschappers zich gebogen en zij kwamen met de conclusie dat dit onpraktische gevoel gevoed werd door twee factoren: de mate waarin een mens zich kan identificeren met het dier en het ooit door Rudy Kousbroek zo briljant geïntroduceerde begrip 'aibaarheidsfactor'.

In Nederland zijn meer mensen bang voor moslims dan voor christenen. Terwijl christenen zich toch nooit speciaal gepresenteerd hebben als aibaar. De aibaarheid van buitenlanders is mij vroeger ooit bijgebracht in meesterwerken als 'Sjors en Sjimmie' en 'Sambo het kleine negertje'. Ook Hiawatha met zijn vriendinnetje Zilverster en Kleine Sjang masseerden mijn meisjeshart tot warme emotie voor negers, indianen en chinezen. Maar in die verhalen werd niet gerept over geloof. Christelijke leraren vertelden dat niet-christelijke kinderen die (per definitie ongedoopt) doodgingen hun verblijf in het hiernamaals in het voorgeborchte zouden doorbrengen en nooit in de hemel konden komen. Daarmee werd iedere poging tot identificatie de kop ingedrukt. Mijn conclusie moet zijn dat waar het om mensen gaat, aibaarheid minder belangrijk is dan cultuur en de verwantschap die je daar mee kunt voelen.

In Nederland leven mensen van meer dan honderd nationaliteiten en minstens even zoveel culturen. Wie maakt zich in dat kader nog druk over het verschil tussen de Brabander en de Fries? Nee, we zijn druk bezig in kaart te brengen voor welke van die culturen we bang mogen of moeten zijn. En hoezeer we moeten of kunnen eisen dat de manier van denken en leven van 'nieuwkomers' dan wel 'medelanders' zich aanpast aan de onze. Mag integratie gelijk gesteld worden met assimilatie? Zo ja, assimilatie waarin? Dus moet er discussie komen over waarden en normen (in deze volgorde s.v.p.). Kortom, Nederland is op zoek naar zijn culturele identiteit, al was het alleen maar om de verschillen zichtbaar te maken. Te discrimineren.

In de politiek manifesteert zich overduidelijk de identiteitscrisis van de Nederlandse samenleving. Vroeger moesten Pipo de Clown en Mammaloe een grappige versie van herkenbare Nederlanders markeren tegenover Klukkuk, de Indiaan en Liang Wang Tsang Tseng, de poepchinese (mij is ontschoten hoe ook weer die grote domme lieve zigeuner heette). Nu maken Peter Jan B. en Maria Verhoeven zich sterk om de christelijke traditie te verheffen tot de norm die waarde moet geven aan het huidige Hollandse levensgevoel. In kongsie met het morrend volk dat xenofobie 'eindelijk bespreekbaar' gemaakt zag door de vileine PF, verslaan zij moeiteloos in de polls de liberalen en de sociaal-democraten. Die hebben van schrik hun leiders ten val gebracht. De VVD heeft een aardige erudiete levensgenieter vervangen door een deskundige leperd, de PvdA deed haar deskundige leperd aan de kant voor een hoogbegaafd gummyhoofd. En nu maar hopen dat die twee nog iets klaarmaken tegenover de rechtschappen, godvrezende hoekstenen van een maatschappij die zij zelf tot onleefbaar hebben bestempeld.

Niemand is bang voor D66. De partij voor homo's, vrouwen en sociaal bewogen mannen, met respect voor iedereen. Nederland van dertig jaar geleden. Redelijk, fatsoenlijk, tolerant en rationeel. D66'ers hebben nauwelijks behoefte aan identiteit tegenover het islamitisch machismo. In de tijd van de spinnen, de slangen en de wespen maken de leeuwen, de beren en de olifanten pas op de plaats. Thom, de aibare, kust Roger op beide wangen en vertelt het congres dat hij 'van binnen' best boos is over van alles. Van Thom mag je ook anders denken dan hij. En daarin heeft hij geen gelijk. De bescherming van de Hollandse smeltkroes vraagt venijnige verdediging. Misschien waren de scherpe tandjes van Lousewies effectiever geweest. Ik maak mij zorgen over het gedachtegoed van Hans. ♦

Strategisch hulpmiddel van de gemeenteraad

Sinds de gemeenteraadsverkiezingen komt de lokale dualisering op gang. De ontwikkelde wetgeving moet de lokale politiek aantrekkelijker en inzichtelijker maken voor de burgers, vooral door een machtenscheiding tussen gemeenteraad en college. Het thema dualisme leeft en de meeste gemeenten zijn er actief mee bezig. Het is echter ook duidelijk dat vormgeven van het duale bestel niet meevalt.

Uit onderzoek blijkt dat de gemeenteraad nog op zoek is naar de nieuwe rol van richtingaan-

door Gerard M. van Dieren

wijzer en controleur. Ook hebben de meeste raden nog geen kaderstellend programma als richtingaanwijzer voor het collegebeleid. Het blijkt lastig te zijn om 'kaderstellen' en 'controleren' te vertalen naar de inzet van de beschikbare instrumenten zoals enquête en rekenkamer. Overigens, veel van die instrumenten had de raad in het verleden ook al.

Het veranderen van de regeltjes is op zichzelf onvoldoende om tot meer dualisme te komen. Zoals iemand recent verwoordde: gaan we van een monistisch systeem dat min of meer dualistisch is ingevuld, naar een dualistisch systeem dat min of meer monistisch is ingevuld?

Een minimale voorwaarde is dat de raad collectief bereid is om een hernieuwde visie te ontwikkelen op zijn rol en positie in het duale bestel en die visie concreet wil maken. Dat betekent dat de raad bereid moet zijn tijd en geld te besteden aan de ontwikkeling van het eigen functioneren.

Wat is een gemeentelijke rekenkamer?

Daar waar accountantsonderzoek primair inzet op rechtmatigheidsonderzoek, is het doel van de gemeentelijke rekenkamer veel meer doelmatigheid (efficiënt) en doeltreffendheid (effectief).

Een populair onderzoeksonderwerp is bijvoorbeeld de inzet en de effectiviteit van externe adviseurs door de gemeente. Andere beleidsterreinen zijn het gemeentelijke aanbestedingsbeleid, het sociaal beleid en het grondexploitatiebeleid. Hiermee kan ook aan burgers inzichtelijk worden gemaakt welke effecten het gemeentelijk beleid heeft.

De kracht van dit instrument ligt enerzijds in het (doen) uitvoeren van onderzoeken, waardoor de raad over onafhankelijke beleids-evaluaties kan beschikken. Anderzijds ligt de kracht in het langetermijn effect: langer bestaande rekenkamers voeren vervolgonderzoeken uit (Ede, Rotterdam).

Zo kan inzichtelijk gemaakt worden hoe toezeggingen van het col-

lege tot een effectievere en efficiëntere beleidsuitvoering leiden. Op die manier kan de gemeentelijke rekenkamer een

strategische functie vervullen in de kaderstellende en controlerende rol van de raad.

Gemeentelijke rekenkamers: vele verschijningsvormen

Op 1 januari 2006 moet elke gemeente een rekenkamer hebben geïnstalleerd en die datum lijkt nog ver weg. Uit onderzoek van BZK blijkt dat 80% van de gemeenteraden nog geen concreet voor-nemen heeft om een rekenkamer in te stellen. Wellicht zijn er nog veel onduidelijkheden over de mogelijke vormen van een rekenkamer. Wat betreft de bezetting zijn er in feite drie basisvormen:

Een commissie bestaande uit raadsleden. Dit heet officieel een rekenkamerfunctie¹.

Een commissie bestaande uit raadsleden en externe leden. Deze externe leden kunnen deskundigen zijn terreinen, maar ook burgers of vertegenwoordigers van belangengroepen.

Een rekenkamer bestaande uit één of meer externe leden. Dit is een zuivere rekenkamer, omdat de onafhankelijkheid van de raad gewaarborgd is. Hiervan bestaan er volgens het onderzoek van BZK slechts zeven.

Het is ook mogelijk om een rekenkamer samen met andere gemeenten in te vullen. Dit kan een regionale rekenkamer zijn, maar evengoed kan dit met gemeenten die vergelijkbaar zijn in grootte, sociaal-economisch karakter etc.

De ongeveer 50 bestaande rekenkamers zijn vaak de commissie voor de rekeningen die de rekenkamerfunctie krijgt toebedeeld. Daarmee is het risico groot dat deze commissie de nadruk blijft leggen op rechtmatigheidsonderzoek en onvoldoende toekomt aan onderzoek naar de doelmatigheid en doeltreffendheid van het beleid.

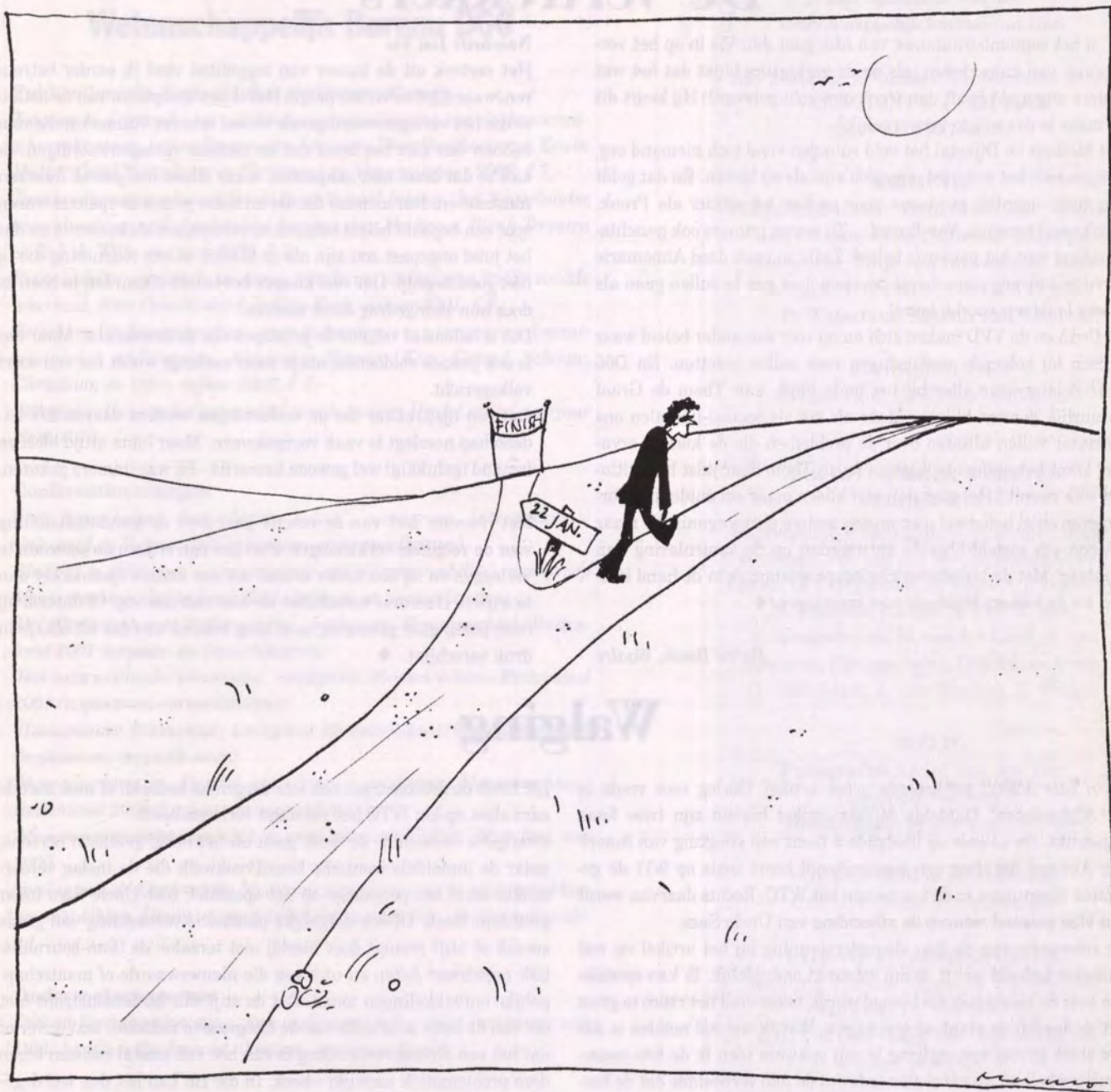
Welk model is het beste?

Het risico van de 'veredelde raadscommissie' is dat de politieke krachtmetingen zich binnenskamers voortzetten. Dat kan ten koste gaan van de onafhankelijke positie, de taakuitvoering en de ontwikkeling tot gezaghebbend instituut dat met één mond spreekt.

Bij een commissie van externen is er vaak de angst dat er onvoldoende greep is op de rekenkamer en onvoldoende aansluiting tussen rekenkamer en raad.

Drs. Gerard M. van Dieren is bestuurslid van Stichting De Lokale Rekenkamer, een organisatie die gemeenteraden ondersteunt bij het opzetten en/of ontwikkelen van een gemeentelijke rekenkamer. Zie www.delokalerekenkamer.nl of bel 030 6701236 voor een afspraak of brochure.

1. In dit artikel wordt gemakshalve voor zowel rekenkamer als rekenkamerfunctie de term gemeentelijke rekenkamer gehanteerd.

De raad moet zich daarom niet laten verleiden om te beginnen bij de vraag welke organisatievorm de gemeentelijke rekenkamer moet hebben.

Begin met het beantwoorden van een aantal *voorvragen* over de rol van de gemeentelijke rekenkamer. Denk daarbij aan de mate van onafhankelijkheid die wordt nagestreefd. Hoeveel greep wil de raad hebben op de onderzoeksactiviteiten van de rekenkamer? Wie bepaalt (mede) de onderzoeksagenda? Mag de rekenkamer het functioneren van de raad in diens onderzoeken betrekken? Er zijn ook andere keuzes, zoals de mate waarin onderzoeken de schuldvraag moeten beantwoorden, veelal op basis van incidenten, of dat men moet streven naar een leereffect.

Het ambitieniveau van de raad dient zich daarbij te vertalen in het budget voor de rekenkamer.

In het door de Stichting De Lokale Rekenkamer ontwikkelde keuzemodel worden dit soort keuzes met de raad doorgenomen, zodat op basis daarvan een rekenkamer kan worden geïnstalleerd die past bij de ambities en de visie van de raad. Wellicht zullen rekenkamers steeds meer vorm worden gegeven langs één specifiek model, gestuurd door aanvullende wetgeving. Het is daarom raadzaam dat gemeenteraden volop gebruik maken van de speelruimte die er is. ♦

De Vertrekkers

In het septembernummer van *Idee* gaat Jan Vis in op het vertrek van kamerleden (als na de verkiezing blijkt dat het wat anders uitgepakt heeft dan werd verwacht/gehoopt!) Hij keurt dit af, maar is dat wel zo verwerpelijk?

Dat Melkert en Dijkstal het veld ruimden vond toch niemand erg, integendeel, het zou juist ongepast zijn als zij bleven. En dat geldt dan toch eigenlijk eveneens voor andere toppolitici als Pronk, Herfkens, Hermans, Van Boxtel... Zij waren immers ook gezichts-bepalend voor het gevoerde beleid. Zoals zo vaak deed Annemarie Jorritsma er nog een schepje bovenop door pas te zullen gaan als er iets leuk(er)s voorbij komt!

De PvdA en de VVD maken zich nu op voor een ander beleid waar ze zich bij volgende verkiezingen voor zullen inzetten. En D66 dan? Zolang daar alles bij het oude blijft, kan Thom de Graaf natuurlijk gewoon blijven. Maar als we als sociaal-liberalen ons concreter willen uitlaten over de problemen die de kiezers ervaren, komt het anders te liggen. (Tenzij Thom daar juist het initiatief voor neemt.) Het gaat dan niet alleen maar om duidelijker formuleren en al helemaal niet om een andere partijorganisatie maar gewoon om sociaal-liberale antwoorden op de samenleving van vandaag. Met de laatste verkiezingsprogramma's in de hand konden we de kiezers blijkbaar niet overtuigen. ♦

Gerrit Bosch, Waalre

Naschrift Jan Vis

Het vertrek uit de kamer van toppolitici vind ik eerder betreurenswaardig dan verwerpelijk. Het is een symptoom van de malaise die het vertegenwoordigende stelsel teistert. Kamerkandidaten hebben dus niet het besef dat ze mensen vertegenwoordigen. Ik kan ze dat besef niet aanpraten, maar alleen het gebrek daaraan constateren. Dat mensen die als minister gezichtsbepalend waren voor een bepaald beleid behoren te vertrekken als kamerlid en dat het juist ongepast zou zijn als ze bleven, is een redenering die ik niet goed begrijp. Dat veel kiezers het beleid afkeurden hebben ze door hun stemgedrag laten merken.

Dat is helemaal volgens de principes van de democratie. Maar dat is ook precies voldoende; als je meer verlangt wordt het een soort volksgericht.

Dat een lijsttrekker die de verkiezingen verliest daarna het leiderschap neerlegt is vaak voorgekomen. Maar bijna altijd bleef zo iemand (gelukkig) wel gewoon kamerlid – hij was immers gekozen.

Het tweede deel van de reactie gaat over de kandidaatstelling voor de volgende verkiezingen. Partijen zijn vrij om de accenten te verleggen en bij een ander accent ook een andere lijsttrekker aan te wijzen. Daarover verschillen we niet van mening. Of dat ook bij onze partij gaat gebeuren, is al lang bekend voordat dit stukje in druk verschijnt. ♦

Walging

In *Idee* 3/2002 publiceerde u het artikel 'Oorlog voor vrede in Afghanistan'. Duidelijk bij het artikel horend zijn twee foto's afgedrukt. De tweede op bladzijde 9 toont een vliegtuig van American Airlines dat door een mensenhoofd boort zoals op 9/11 de ge-kaapte vliegtuigen in de torens van het WTC. Rechts daarvan wordt een vlag getoond waarop de afbeelding van Uncle Sam.

De relevantie van de foto als ondersteuning bij het artikel en wat daarmee bedoeld wordt, is mij volstrekt onduidelijk. Ik kan speculeren over de boodschap die beoogd wordt, maar vind het risico te groot dat ik daarbij de plank te ver misla. Wat ik wel wil melden is dat een sterk gevoel van walging in mij opkwam toen ik de foto nauwkeuriger bekeek en me realiseerde dat de foto verbeeldde dat de hersens letterlijk door het inkomende vliegtuig uit het hoofd geblazen werden. *Brains blown out of his head.*

Zoals gezegd heb ik geen idee wat de boodschap is. Persoonlijk vind ik slechts dat het artikel op deze wijze gebracht meer vragen oproept dan een constructieve bijdrage levert aan de discussie over het onderwerp. Tenslotte vind ik de stijl voor een serieuze partij wat we toch beogen te zijn volstrekt onacceptabel. ♦

Hans Smits, Voorschoten

Naschrift Herman Wouters

De door de heer Smits gewraakte foto is op 30 september 2001 gemaakt, tijdens een demonstratie tegen militaire vergelding van de WTC aanslagen op de Dam in Amsterdam. De demonstratie was gericht tegen mogelijke Amerikaanse wraakacties tegen onder meer Afghanistan.

De heer Smits interpreteert het beeld op eigen wijze en waarschijn-

lijk heeft de demonstrant ook iets dergelijks bedoeld: of men met de aanvallen op het WTC het verstand verloren heeft.

Overigens verbeeldde de 'wolk' geen uit het hoofd geblazen hersens, maar de inmiddels iconische brand/rookwolk die de inslag veroorzaakte en is het personage op het spandoek niet Uncle Sam maar president Bush. Of een dergelijke plastische verbeelding van goede smaak of 'stijl' getuigt doet hierbij niet terzake: de (foto-)journalistiek registreert feiten en uitingen die nieuwswaarde of maatschappelijke ontwikkelingen tonen. Dat de stijl van de demonstrant niet die van de lezer is (of zelfs van de fotograaf of redactie) laat onverlet dat het een directe verbeelding is van hoe een aantal mensen tegen deze problematiek aankijkt /-keek. In die zin kan het dus wel degelijk worden gezien als een relevante stellingname in de discussie.

Als 'goede smaak' of 'stijl' louter en alleen als leidraad zouden gelden voor het maken en/of plaatsen van journalistieke foto's, zou men zichzelf op morele dan wel esthetische gronden belemmerende oogkleppen aanmeten. De informatievoorziening zou ernstige haperingen vertonen en men zou van veel nieuws en nuances verstoken blijven. De werkelijkheid is nu eenmaal lang niet altijd stijlvol, al zou men dat nog zo graag willen.

De heer Smits laat bovendien onvermeld dat de andere bij het artikel geplaatste foto juist van een heel andere orde was, namelijk van publiek dat enige minuten stilte in acht houdt voor de Amerikaanse ambassade in Den Haag, een paar dagen na 11 september.

Juist met het plaatsen van deze twee foto's wordt de directe reactie in Nederland op de aanslagen in breder perspectief getoond: respectvol ingetogen en uitzinnig expliciet, doch in beide gevallen betrokken. ♦

Publicaties Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

Publicatiereeks Sociaal-Liberale Perspectieven

Toegang in drievoud - een pleidooi voor actualisering van de democratische rechtsstaat, Arthur Docters van Leeuwen, Theo Hooghiemstra, Erwin Muller, Carel Tielenburg en Christiaan de Vries, voorjaar 2002, € 7,-

Tussen internationale rechtsorde en nationaal belang - het Nederlandse buitenlands en veiligheidsbeleid herzien, Jan Hoekema, Rienk Terpstra en Rob de Wijk, voorjaar 2002, € 7,-

Risico's delen en risico's nemen - trends en uitdagingen in de sociale zekerheid, Kees Goudswaard en Udo Kock, najaar 2001, € 7,-

Betrokken Ondernemerschap - over de betekenis van verantwoord maatschappelijk ondernemen, Alexander Rinnooy Kan, Gerard Schouw, Christiaan de Vries, najaar 2000, € 7,-

Volksgezondheid in het perspectief van de burger, Henk Leenen, voorjaar 2000, € 7,-

Conferentieverlagen

'Het Amerikaans buitenlands beleid', werkgroep Internationale Veiligheid en Defensie 2002 (kopieer- en verzendkosten)

'Making a difference - on corporate social responsibility', werkgroep Mensenrechten/Buitenland 2002 (kopieer- en verzendkosten)

'De effectiviteit van Vredesmissies', werkgroep Mensenrechten/Buitenland 2001 (kopieer- en verzendkosten)

'Het internationale terrorisme', werkgroep Mensenrechten/Buitenland 2001 (kopieer- en verzendkosten)

'Humanitaire Interventie', werkgroep Mensenrechten/Buitenland 2000 (kopieer- en verzendkosten)

'Mensenrechten vs Handel met China', werkgroep Mensenrechten/Buitenland 2000 (kopieer- en verzendkosten)

'Meer creativiteit noodzakelijk in contacten met China', Peter Ras, mei 2000.

Verslag van de Conferentie: Mensenrechten versus de handelsbetrekkingen met China, Utrecht 8 april 2000. Het verslag kan worden gedownload.

Onderzoeksrapporten

D66 en levensbeschouwing. Een onderzoek onder leden en politici van D66, Annelien Bredenoord. (kopieer- en verzendkosten)

Nota's

Markt en Overheid; naar een open, vrije en stimulerende samenleving, discussienotitie van de werkgroep Algemene Economie, mei 2000, € 4,-

Ordenen van ruimte; Naar een nieuwe wet op de Ruimtelijke Ordening, discussiestuk van de werkgroep Ruimtelijke Ordening/Volkshuisvesting, december 1999, € 5,-

Een andere Krijgsmacht, Modellen en consequenties, Notitie van de werkgroep Internationale Veiligheid en Defensie, december 1999, € 5,-

De gekozen burgemeester in een dualistisch bestel, Lex Michiels e.a., 1999, € 7,-

Orderingsprocessen in de economie, historisch beschouwd, Udo Pesch, 1998, € 4,-

Naar een vitale economie, Jan Lambooy, Frits Prakke e.a., 1997, € 7,-

Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid, Jan Glastra van Loon e.a., 1997, € 7,-

De stad als culturele werkplaats, Cor Wijn, André van der Bruggen e.a., 1996 € 7,-

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

23e Jaargang - Nummer 5 - december 2002

VERSCHIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Margo Andriessen, Henriëtte Bout, Wouter-Jan Oosten, Frits Prillewitz, Martine Sonneveld, Thijs van Steveninck, Kees Verhaar (voorzitter), Edwin Volbeda, Ib Waterreus, Martin van 't Zet

EINDREDACTIE

Arthur Olof, Emily van de Vijver

AAN DIT NUMMER WERKTEN

VERDER MEE

B. Altenburg, S.M. Argelo, G.H. Baudet, Robert Boekman, Bob van den Bos, G. Bosch, G. van Dieren, G. Dorrenboom, M. Giebels, P. Holkamp, M. Hommes, B.Jager, S. Kalf, R. Kok, H. Kruisselbrink, M. van der Land, H. van Meeteren, P.Pappenheim, D66 Schoonhoven, D. Verhofstadt, A. van Wanrooij, G. Weijers

BEELD

Fotografie: André van den Bos, Herman Wouters

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk Bureau D66,
Noordwal 10, Postbus 660,
2501 CR Den Haag Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 33,-. Studenten € 16,-.

Losse nummers € 7,-.

©2002 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Herman Wouters

M i j n I D E E

Twijfel, verlegenheid en schrik typeren mijn gemoedstoestand. In mijn eigen peiling onder familie, vrienden en kennissen zakt D66 steeds verder weg. De ergste reactie is wel dat "de partij er gewoon niet meer toe doet" en behoort tot de oude partijen die het contact met de burger verloren hebben. Waar dat aan ligt? Iemand verwoordde het aldus: "Van D66 weet ik alleen nog maar waar ze tegen zijn en niet wat ze zelf willen." Dat is schrikken geblazen en bracht me in verlegenheid: weet ik zelf nog wel wat D66 wezenlijk met onze samenleving wil?

Je bent een gewoon lid, al jaren, niet bijster actief maar wel meelevend. Afkomstig uit de AR-hoek, maar na de vorming van het CDA, via de PPR, overgestapt naar D66. Aangetrokken door de inhoudsvolle slogan, dat je na zo'n overstap betrokken bent geraakt bij een groep die het 'redelijk alternatief' voorstaat. Dus niet uitgesproken links en niet uitgesproken rechts. Wat niet betekende dat er geen duidelijke keuzes werden gemaakt. Integendeel. Op sommige gebieden, zoals milieu en bestuurlijke vernieuwing werden frisse ideeën gelanceerd en getracht die in de praktijk gerealiseerd te krijgen. En die werden door een bezielende leiding zodanig naar voren gebracht dat de groep een vaste aanhang verwierf. Een echte middenpartij, die meestal een beetje links van het midden opereerde. Bij verkiezingen voegde zich een wisselende hoeveelheid zwevende kiezers bij die vaste aanhang, afhankelijk van wat D66 in de periode voorafgaand aan die verkiezingen zichtbaar had gepresteerd.

Nu lijkt die vaste aanhang ook nog af te brokkelen, is inspirerend leiderschap niet direct manifest en wreekt zich het gebrek aan ideologisch gedachtegoed. Te somber? Wellicht, maar op verjaardagspartijtjes kun je toch niet meer aankomen met het gros van de ideeën waarmee D66 toen 'groot' is geworden? Maar als je toch lid wilt blijven en –nog belangrijker– anderen wilt overtuigen om D66 te steunen, dan zal er toch ingrijpend wat moeten veranderen.

Nu we 'plotseling' opnieuw naar de stembus moeten, heeft het kwakkelend D66 een unieke (laatste?) kans zich, weliswaar in heel korte tijd, nog een keer te herpakken. Uit de turbulente periode die achter ons ligt, is overduidelijk geworden wat het Nederlandse volk echt belangrijk vindt. Interpretatie daarvan in een kort, pregnant, in begrijpelijke taal geschreven, dus inspirerend verkiezingsmanifest moet daarop het antwoord zijn. Daarin moet bovendien aangegeven staan met wat voor type partijen D66 dat eigen programma zou willen verwezenlijken. Om duidelijke uitspraken in het waarden- en normen-debat kan D66 in dit kader beslist niet heen. Hooghartigheid op dit punt zal zich in de verkiezingsuitslag wreken, daar ben ik van overtuigd.

Mijn calvinistische achtergrond maakt dat ik trouw aan de partij ben, in goede en slechte tijden. Maar als de kamerfractie bij de volgende verkiezingen opnieuw gehalveerd wordt...? Laat dat horrorscenario de inspiratiebron zijn voor alle verantwoordelijken in de partij om de noodzakelijke inhaalslag met goede, maar niet overtrokken moed, bekwaam en respectvol naar de kiezer aan te gaan.

Frits Prillewitz, Den Haag